

T.C.
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA'NIN HAYATI VE FAALİYETLERİ
(1714?-1790)

DOKTORA TEZİ

ALİ KARAHAAN

İSTANBUL 2017

T.C.
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA'NIN HAYATI VE FAALİYETLERİ
(1714?-1790)

DOKTORA TEZİ

ALİ KARAHAN

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. YÜKSEL ÇELİK

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Ali KARAHAN'ın "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1714?-1790)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

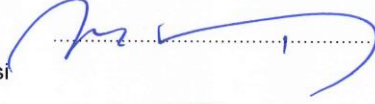
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yüksel ÇELİK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
Üniversitesi 29 Mayıs Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Davut HUT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 18 / 08 / 2017 tarih ve 2017/16-03 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VIII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
TABLolar	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
SİYASET SAHNESİNE ÇIKMASI	7
1.1. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri	7
1.1.1. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Çıkışı	7
1.1.2. Rus Filosunun Akdeniz'e Gelişi ve Faaliyetleri	10
1.1.3. Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması	16
1.1.4. Limni Adası'nın Kurtarılması'ndaki Rolü ve Kaptan-ı Deryalığa Tayini	18
1.1.5. Rus Filosunun Akdeniz'deki Diğer Teşebbüsleri	21
1.1.6. Rusçuk Seraskerliği	25
1.2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler ve Faaliyetleri	27
1.2.1. Bayındır Voyvodası İvaz Mehmed Ağa'yı Ortadan Kaldırması	27
1.2.2. Suriye Seferleri	29
1.2.2.1. Şeyh Zahir Ömer'in İsyanını Bastırması	29
1.2.2.2. Zahir Ali'nin İsyanını Bastırması	32
1.2.3. Menemen Voyvodası Hasircioğlu Mustafa Ağa İsyanını Bastırması	35
1.2.4. Mora Seferi	36

İKİNCİ BÖLÜM	40
ZİRVEYE GİDEN YOL	40
2.1. Kırım Meselesi	40
2.1.1. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Sonraki Gelişmeler	40
2.1.2. Şahin Giray'ın Hanlığı	44
2.1.3. III. Selim Giray'ın Kırım'a Gönderilmesi	46
2.1.4. Kırım Seferi	49
2.1.5. Aynalıkavak Tenkihnamesi	52
2.1.6. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı	54
2.2. Cezayir-i Garp Ocakları'nın Avusturya Ticarî Gemilerine Saldırısı ve Osmanlı Devleti'nin Verdiği Senet	63
2.3. Hiziplerarası Siyasi Çekişme	67
2.3.1. Halil Hamid Paşa'nın Sadarete Tayini ve Faaliyetleri	67
2.3.2. Halil Hamid Paşa'nın Azline Giden Süreç ve İdamının Sebepleri	69
2.3.2.1. Kadrolaşması	69
2.3.2.2. Cezayirli Hasan Paşa'yla İlişkileri	71
2.3.2.3. Şehzade Selim'i Tahta Çıkarmak İstemesi	73
2.3.3. Halil Hamid Paşa ve Ekibinin Tasfiyesi	74
2.3.4. III. Selim'in Tahta Geçişinden Sonraki Gelişmeler	78
2.4. Mısır Seferi	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	90
KAPTAN-I DERYALİĞİ DÖNEMİNDE OSMANLI DENİZCİLİĞİ	90
3.1. XVIII. Yüzyıl Ortalarına Kadar Osmanlı Denizciliğinin Genel Durumu	90
3.2. Çeşme Vak‘ası Sonrası Osmanlı Denizciliği	93
3.2.1. Donanmada Kullanılan Gemi Çeşitleri	93
3.2.2. Gemi İnşası	97
3.2.2.1. Gemi İnşasının Safhaları, Süresi ve Maliyeti	97
3.2.2.2. Donanmadaki Gemi Mevcudu ve İnşa Edildikleri Yerler	104
3.2.2.3. Gemi İnşasında Yabancı Uzman İstihdamı	110
3.2.3. Gemilerin Denize İndirilmesi ve İsimlendirilmeleri	112
3.2.4. Gemilerin Teçhizi ve Kullanılan Malzemeler	114
3.2.5. Gemilerin Hizmetten Çekilmeleri	117
3.2.6. Gemilerdeki Personel	120
3.2.7. Kalifiye Personel Yetiştirmeye Yönelik Atılan Bazı Adımlar	128
3.2.7.1. Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun’un Açılması ve Faaliyetleri	128
3.2.7.2. Kalyoncu Kışlası’nın İnşası	134
3.2.8. Gemilerdeki Harp Malzemesi ve Mühimmatı	136
3.3. Cezayirli Hasan Paşa’nın Osmanlı Denizciliğine Katkıları	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	144
SİYASET SAHNESİNDEN ÇEKİLMESİ	144
4.1. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri	144
4.1.1. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın Çıkışı	144
4.1.2. Savaş İlanı Sonrasındaki Gelişmeler	147
4.1.3. Donanmanın Karadeniz Seferi	149
4.1.4. Kaptan-ı Deryalıktan Azli ve İsmail Seraskerliği	152
4.1.5. Sadrazamlığa Getirilişi	155
4.1.6. Prusya İttifakı	157
4.1.7. Ölümü, Muhallefatı ve Mal Varlığı	165
4.2. Birey Olarak Cezayirli Hasan Paşa	171
4.2.1. Şahsiyeti	171
4.2.2. Ailesi, Cariyeleri ve Köleleri	176
4.2.3. Yetiştirmeleri	177
4.2.4. Hayır Eserleri	180
4.2.4.1. Vakıfları	180
4.2.4.2. Camileri	183
4.2.4.2.1. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii	183
4.2.4.2.2. Kalyoncu Kışlası Camii	183
4.2.4.3. Çeşmeleri	185
4.2.4.3.1. Çanakkale'deki Çeşmeleri	185
4.2.4.3.2. İstanköy ve Midilli Adalarındaki Çeşmeleri	186
4.2.4.3.2.1. Midilli Adası'ndaki Çeşmesi	186

4.2.4.3.2.2. İstanköy Adası'ndaki Çeşmeleri	187
4.2.4.3.3. İstanbul'daki Çeşmeleri	188
4.2.4.4. Topuzlu Bendi ve Taksim Maksemi	194
4.2.5. Cezayirli Hasan Paşa Kulesi	196
SONUÇ	198
KAYNAKÇA	201
EKLER	219

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında siyasî, askerî ve ekonomik bakımdan zor bir süreçten geçmiştir. Bu dönemde Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, daha sonra ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Nitekim söz konusu antlaşmanın üçüncü maddesiyle nüfus bakımından Müslümanların çoğunlukta bulunduğu Kırım'ın bağımsız statüde olması resmen kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası ana politikası bu durumu tersine çevirecek siyasî ve askerî adımların atılmasına yöneliktir. Ancak Kırım'ın ele geçirilmesi beklentisiyle Rusya ve Avusturya ile 1787-88'de tekrar girilen savaş da istenilen neticeyi vermemiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu kritik döneminin en etkili figürlerinden birisi Cezayirli Hasan Paşa'dır. III. Mustafa (1757-74), I. Abdülhamid (1774-89) ve III. Selim (1789-1807) devirlerini idrak eden Cezayirli Hasan Paşa, on altı seneden fazla kaptan-ı deryalık ve üç buçuk ay kadar sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. Devlet içerisindeki nüfuzu yerli ve yabancı gözlemciler tarafından da teyit edilen Cezayirli Hasan Paşa, devrinin bütün kritik gelişmelerine müdahil olarak tarihin seyrinin değişmesinde rol oynamıştır. Onun hayatını merkeze alarak yapılacak biyografik bir çalışmanın, Osmanlı Devleti'nin bu kritik döneminin arka planının ortaya çıkarılmasında faydalı olacağını belirtmek gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş'te, biyografi çalışmalarında karşılaşılan zorluklar ve Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atanmasına kadar hayatının ilk dönemleri hakkında malumat verilmiştir. Birinci bölümün ilk kısmında, Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı esnasında Limni Adası'nın Rus işgalinden kurtarılmasındaki rolü ile kaptan-ı deryalığa atanması ve kara seraskerliği vazifesiyle Rusçuk'taki faaliyetleri; ikinci kısmında ise, savaşın akabinde tekrar kaptan-ı deryalığa getirilmesinin ardından merkezî otoriteyi tesis için Suriye'ye denizden ve Mora'ya karadan yaptığı seferler ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Kırım meselesi, bu münasebetle 1778'de donanmayla Karadeniz'e yaptığı sefer ve Rusya'nın 1783'te Kırım'ı ilhakına kadar geçen süreçte takındığı tutum, Cezayir-i Garp Ocakları'nın Avusturya ticaret gemilerine saldırması

münasebetiyle bu devlete verilen senet, Halil Hamid Paşa ile girdiği siyasî mücadele ve Mısır'a düzenlediği sefer izah edilmiştir.

Üçüncü bölümde, kaptan-ı deryalığı döneminde Osmanlı denizciliğinin durumu ele alınmıştır. Bu cümleden olmak üzere, Çeşme Vak'ası sonrası gemi inşa faaliyetleri, donanmadaki personelin kalifiye hale getirilebilmesi amacıyla Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'un temelini teşkil eden Hendesehane'nin kurulması ve yine personelin disiplinli bir şekilde barınmaları amacıyla yapılan Kalyoncular Kışlası'nın inşası hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölüm, iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda, Rusya ve Avusturya ile 1787-88'de girilen savaş esnasında donanmayla Karadeniz'e yaptığı sefer, bu esnada III. Selim'in tahta geçişiyle birlikte kaptan-ı deryalıktan azl ile İsmail seraskerliğine gönderilmesi ve sadarete atanması üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda ise, şahsiyeti, vakıfları ve hayratı değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin değerli katkıları olmuştur. Tez danışmanlığımı yürüten ve tavrıyla her zaman beni rahatlatan hocam Doç. Dr. Yüksel ÇELİK'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu çalışma konusunu almamı teşvik eden ve her zaman olumlu tavsiyeler veren hocam Prof. Dr. Ali AKYILDIZ'a ilgisinden dolayı müteşekkirim. Yine çalışmalarım müddetince yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN'a, Prof. Dr. Gülay BEZER'e, Yard. Doç. Dr. Recep AHISHALI'ya; ağabeylerim Doç. Dr. Uğur DEMİR'e ve Yard. Doç. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI'na; arkadaşlarım Arş. Gör. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU'na, Cihan YEMİŞÇİ'ye ve Osman CELEP'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, bütün eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî destekleriyle bana güç veren annem Seval Hanım ve babam Şaban Bey'e minnettarım. Son olarak, çalışmalarım boyunca bana gösterdiği sonsuz sabır ve anlayışından dolayı eşim Ayşe'ye teşekkür ederim.

Üsküdar-2017

ÖZET

Bu çalışmada, XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı devlet adamlarından Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın (1714?-1790) biyografisi ele alınmıştır. III. Mustafa (1757-74), I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim (1789-1807) devirlerini idrak eden Cezayirli Hasan Paşa, on altı seneden fazla kaptan-ı deryalık ve üç buçuk ay kadar da sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. Devlet içerisindeki nüfuzu yerli ve yabancı gözlemciler tarafından teyit edilen Cezayirli Hasan Paşa, devrinin bütün kritik gelişmelerine müdahil olarak tarihin seyrinin değişmesinde rol oynamıştır. Onun hayatı ve faaliyetlerini merkeze alarak yapılan bu çalışmada, Osmanlı Devleti açısından kritik gelişmelerin yaşandığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısının panoraması sunulmaktadır.

ABSTRACT

In this study, the biography of Cezayirli Gazi Hasan Paşa (1714?-1790) from the Ottoman statesmen who lived in 18th century is discussed. Cezayirli Hasan Paşa who lived through III. Mustafa (1757-74), I. Abdülhamid (1774-1789) and III. Selim (1789-1807) periods, had more than 16 years of chief of admiral and three and a half months as grand vizier. Cezayirli Hasan Paşa, whose influence in the state has been confirmed by domestic and foreign observers, has played a role in the change of the course of history by involving in all critical developments of his period. This work, centered on his life and activities, presents a panorama of the second half of the 18th century, when critical developments in the Ottoman State were experienced.

KISALTMALAR

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
a. mlf.	: aynı müellif
bkz.	: Bakınız
BTDD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
EI	: Encyclopaedia of Islam
haz.	: Hazırlayan
H.Ü.	: Hacettepe Üniversitesi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.S.G.S.Ü.	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.	: sayfa
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
trc.	: Tercüme

TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazmalar
vd.	: ve devamı
vr.	: varak
yay.	: Yayınları
yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLÖLÄR

Tablo 3.1. Gemi İnşa Süreleri

Tablo 3.2. Gemi İnşa Masrafları

Tablo 3.3. 1769'da Akdeniz ve Karadeniz'e İhraç Olunacak Gemiler

Tablo 3.4. 1786-87'de Donanmadaki Gemi Mevcudu

Tablo 3.5. Tersane-i Amire İçin 1787'de Gördüs, Alaplı, Çayağzı, Hendek ve çevresinden İstenen Seren ve Sütun Miktarı

Tablo 3.6. Hizmetten ekilen Gemiler

Tablo 3.7. 1701 Bahriye Kanunnamesine Göre Bir Kalyonda Görev Yapacak Personelin Maaşları

Tablo 3.8. 1775'de Akdeniz'e Sefere ıkacak Gemilerin Personel Tertib Defteri

Tablo 3.9. 1775'de Akdeniz Seferinden Döner Gemilerin Personel Yoklaması

Tablo 3.10. Midilli, Sinop ve Kalas'ta İnşaları Devam Eden Gemiler İçin 1787'de Tophane-i Amire'de Dökülmesine İzin Verilen Toplar

Tablo 3.11. 1781'de İstanbul'a Döner Gemilerin Sarf ve Cebehane-i Amire'ye Teslim Ettikleri Barut Miktarı

Tablo 3.12. 1777'de Sefere ıkacak Gemilere Verilecek Barut ve Kurşun Miktarı

GİRİŞ

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti'nin kritik bir dönemini temsil eder. Bu süreçte Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı'ndan mağlup ayrılmak zorunda kalınarak ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması ve akabinde Kırım'ın kaybedilmesi “*ebed-müddet*” devam edeceği düşünülen devletin dağılma emareleri göstermesine neden olmuştur. Bu münasebetle devletin zafiyetini açıkça müşahede eden ve gelişmelere şartlar dahilinde hızlı tepki vermeye çalışan yönetici elit, Rusya ve Avusturya ile tekrar girilecek 1787-92 Savaşı'na kadar mevcut durumu tersine çevirecek hazırlıkları yapmaya gayret göstermiştir. Bizzat döneminin gözlemcileri tarafından devlet içerisindeki nüfuzu teyit edilen ve zikredilen bütün kritik gelişmelere müdahil olarak tarihin seyrinin değişmesine katkıda bulunan Cezayirli Hasan Paşa, söz konusu yönetici elitin ileri gelen figürlerindedir. Onun hayatını merkeze alarak yapılacak biyografik bir çalışma, devrin karakteristiğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Ancak biyografik çalışmaların inşasında araştırmacının karşısına çıkan birçok zorluk bulunmaktadır. Şahsı devrin siyasi ve sosyal gelişmeleri içerisinde kaybetme veya aşırı derecede ön plana çıkararak yaşadığı dönemden soyutlanmış bir figür takdimi, biyografik çalışmalarda karşılaşılan zorlukların başında gelmektedir. Araştırmacının, anakronik yaklaşımdan kaçınması, bir başka deyişle yaşadığı dönemin anlayış ve değer yargılarından kendisini arındırması, biyografik çalışmalarda üstesinden gelmesi gereken diğer husustur. Bizzat kaynağın kendisinin öznel yapısı gereği araştırmacıyı yanlış yönlendirme ihtimali de mevcuttur. Bu durumda kaynağın, nispeten nesnel olan arşiv vesikalarıyla karşılaştırılıp bir neticeye ulaşılmamasının ardından kullanılması,¹ biyografik çalışmalarda başarıyı etkileyen önemli bir kıstastır.

Diğer taraftan, her ne kadar son dönemde ilgi yoğunlaşmış olsa da bizde biyografi geleneğinin istenilen düzeye ulaşmamasıyla ilgili belirtilmesi gereken diğer önemli husus tarihsel süreç içerisinde Batı'dakine benzer bir burjuvallaşma tecrübesinin yaşanmaması ve aristokrasinin bulunmamasından kaynaklanan sorunlardır. Bilindiği üzere, burjuvazide soy ve onun devamlılığı mühimdir. Fert, sahip olduğu ne varsa

¹ Tarih araştırmalarında kaynakların neden arşiv malzemesiyle mukayeseli olarak kullanılması gerektiğine dair geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2, (1998), s. 165-170.

bunların ailesinden intikal ettiğinin bilincindedir ve bu şuurla atalarının hatıralarını yaşatmak ister. Ayrıca, devraldığı mirası bir sonraki nesle aktarma sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu bilinç ve sorumluluk, doğal olarak Batı'da aileye ait bilgi ve belgelerin korunmasını beraberinde getirmiş, bizdekinin aksine biyografik çalışmalara ve daha sonra da otobiyografi türünün doğmasına ve yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır

Biyografik çalışmalar ile ilgili zorluklar Osmanlı tarihi özeline indirildiğinde daha da çoğalmaktadır. Osmanlı tarih yazıcılığının en önemli temsilcilerinden vakanüvislerin¹ eserlerinde kendi dönemlerinin devlet adamlarına dair bilgileri vezaret rütbesi almalarının ardından başlatmaları, hakkında biyografik çalışma yapılacak şahsın hayatının önceki dönemlerinin tam manasıyla ortaya çıkarılmasını engellemektedir. Vakanüvislerin tarih yazıcılığını görevde buldukları süre içerisinde vuku bulan gelişmeleri günlük kaydetmek şeklinde algılamaları, malumat verdikleri kişilerle aynı dönemde yaşamaları münasebetiyle olayların iç yüzünü kaydetmekten ve düşüncelerini bildirmekten imtina etmeleri, eserlerinde insan ögesinin kaybolmasını beraberinde getirmiştir. Bunun yanında, devlet adamları hakkında kaleme alınan diğer biyografik eserlerde çoğunlukla vakanüvis geleneğinin değişikliğe uğramadan sürdürülmesi de verdikleri kararlarla devrini etkileyen şahısların gayri resmi yönlerini aydınlatmayı zorlaştırmaktadır.²

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı biyografi çalışmalarında sıkça müracaat edilen genel mahiyetli kaynaklarda karşılaşılan problemler bire bir Cezayirli Hasan Paşa'ya dair olanlarda da görülmektedir. Bu çalışmaya başlandığında Cezayirli Hasan Paşa hakkında ana kaynak olarak değerlendirilebilecek bir donanma seyir defteri³ ve bir de *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa*⁴ adını taşıyan yazma bulunmaktaydı.

¹ Vakanüvisler ve eserleri için bkz. Bekir Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis", *Veka'yinüvis Makaleler*, İstanbul 1994, s. 103-138; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, I/2, (2003), s. 101-172; Necdet Öztürk, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı Üzerine", *Osmanlı*, VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 257-261.

² Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 1-4.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Tersane Eminliği Defterleri (D. BŞM. TRE. d.), nr. 15007'de bulunan bu donanma seyir defteri neşredilmiştir bkz. Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir "Seyir Defteri" ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/37, Ankara 2005, s. 136-137.

⁴ Bu yazma neşredilmiştir bkz. Tevfik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezâyirli Gazî Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Bunlardan seyir defterinde, Cezayirli Hasan Paşa'nın 11 Nisan 1775-19 Kasım 1775, 20 Nisan 1776-23 Kasım 1776, 7 Mayıs 1777-30 Kasım 1777'de Akdeniz'e ve 31 Aralık 1777-20 Ekim 1778'de Karadeniz'e yaptığı dört sefer ile Arnavut isyanını bastırmak üzere gönderildiği Mora'daki faaliyetlerinin kayıtları yer almaktadır. *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa* adlı yazmada ise, Cezayirli Hasan Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin Rusya ile girdiği 1768-74 Savaşı esnasındaki faaliyetleri, merkezî yönetime karşı isyan eden Zahir Ömer ve oğlu Ali Zahir'in ortadan kaldırılması için donanmayla Akdeniz'e, Arnavutların çıkardığı karışıklıkları önlemek amacıyla karadan Mora'ya ve yine Mora'daki Manyalılar üzerine donanmayla yaptığı seferleri anlatılmaktadır. Bu yazma iki farklı müellif tarafından kaleme alınmıştır ve beş kısımdan oluşmaktadır. Cezayirli Hasan Paşa'nın 1768-74 Savaşı içerisindeki faaliyetlerinden bahsedildiği ilk kısmın müellifi aslen Yemenli olup o esnada Limni Adası'nda ikamet eden Çâkerî İsmail Efendi'dir. Savaş sonrası Zahir Ömer'in merkezî yönetime karşı isyanını bastırmak amacıyla donanmayla Akdeniz'e yaptığı seferin anlatıldığı ikinci kısmın müellifi es-Seyyid Mehmed Tahir ibn es-Seyyid Osman'dır. Merkezî yönetime karşı isyan eden Ali Zahir'in isyanını bastırmak amacıyla donanmayla Akdeniz'e yaptığı seferin anlatıldığı üçüncü kısım, Arnavutların çıkardıkları karışıklıkları önlemek için karadan gönderildiği Mora'daki faaliyetlerinden bahsedildiği dördüncü kısım ve yine donanmayla Mora'da yaşayan Manyalılar üzerine yaptığı bir başka seferin anlatıldığı beşinci kısmın müellifi de büyük bir ihtimalle es-Seyyid Mehmed Tahir ibn es-Seyyid Osman'dır. İçerikleri hakkında kısaca bilgi verilen bu iki ana kaynak, mümkün olduğunca arşiv vesikalarıyla karşılaştırılarak çalışmanın ilgili kısımlarında kullanılmıştır. Ancak bunların bir nevi askerî sefer günlüklerinden öteye geçmemesi Cezayirli Hasan Paşa'nın gayri resmi yönlerini ortaya çıkarmada katkı sağlamalarını önlemiştir.

Bu iki ana kaynaktan başka konuyla ilgili literatürde bazı çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan ilki İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya ait makaledir.¹ Müellif bu makalesinde öncelikle Cezayirli Hasan Paşa hakkında, ileride değinileceği üzere, ilk defa kaptan-ı deryalığa atıldığı tarih gibi maddi hataların da bulunduğu genel bir biyografik bilgi vermiştir. Bu genel girişin ardından makalede, Osmanlı Devleti'nin

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa'ya Dâir", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 17-40.

1787-88'de Rusya ve Avusturya ile girdiği savaş esnasında Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın merkezle ve Cezayirli Hasan Paşa'yla yaptığı bazı yazışmalar neşredilmiştir. Söz konusu yazışmalar, savaş içerisinde donanmayla Karadeniz'e sefere çıkan ve merkezî yönetim tarafından başarısız olduğu düşünülen Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azline dair tartışmalardan ibarettir. Diğer taraftan, biri aynı müellife ait olmak üzere üç ansiklopedi maddesinden¹ ise bu tür çalışmaların mahiyetlerinden ileri gelen problemler dolayısıyla katkı alınamamıştır. Bunlardan başka, konuyla ilgili Fevzi Kurtoğlu,² Muzaffer Polat³ ve Ali Rıza İşipek'e⁴ ait kitaplar da bulunmaktadır. Ancak bu kitaplarda Cezayirli Hasan Paşa'nın özellikle 1768-74 Savaşı esnasındakiler başta olmak üzere askerî faaliyetlerine dair klişeleşmiş bilgiler tekrar edilmiştir.

Cezayirli Hasan Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında ana kaynak ve telif çalışmalarda bahsedilen bu bilgi eksiklikleri arşiv çalışması yapılmasını zorunlu kılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Hatt-ı Hümayun, Muallim Cevdet, Ali Emiri ve İbnül Emin tasniflerindeki evrak genel olarak dönemin siyasî gelişmelerinin ortaya çıkarılmasında işe yaramıştır. Bâb-1 Âsafî ve Bâb-1 Defteri dosyalarındaki evrak ise bu tasniflerde ulaşılamayan bazı bilgi açıklarını kapatmada değerli katkılar sunmuştur. Bunlardan başka, Bâb-1 Defteri, Maliyeden Müdevver ve Kamil Kepeci tasniflerindeki defterler de özellikle Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığı dönemindeki Osmanlı denizciliğine dair yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Ancak arşiv evrakının daha ziyade Cezayirli Hasan Paşa'nın vezaret olarak kaptan-ı deryalığa atanmasından sonraki sürecin aydınlatılmasında kullanılabildiğini belirtmek gerekmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere, arşiv malzemesi, kaynak eserler ve diğer telif çalışmalarının kaptan-ı deryalığa atanmasından sonraki idarî ve askerî yönlerine yoğunlaşmaları nedeniyle Cezayirli Hasan Paşa'nın siyaset sahnesine çıkmasından önceki hayatına dair ulaşılabilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Örneğin, Cezayirli Hasan Paşa'nın doğum tarihiyle ilgili kesin bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *İA*, V/1, s. 319-323; J. H. Mordtmann-[Ercümen Kuran], "Djezairli Ghazi Hasan Pasha", *EP*, II, s. 533-534; Mahir Aydın, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *TDVİA*, VII, s. 501-503.

² Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942.

³ Muzaffer Polat, *Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 1989.

⁴ Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, Deniz Basımevi, İstanbul 2009.

gençliğinde Yeniçeri Ocağı'nın 25. ortasının karakullukçusu¹ olarak katıldığı 1736-39 Osmanlı ve Avusturya-Rusya Savaşı esnasında yaşının 25 civarında bulunduğu belirtilmektedir.² Bu bilgiye istinaden kendisinin 1714'de doğduğu tahmin edilebilir. Diğer taraftan, onun nerede doğduğuyla ilgili de yine kesin bir bilgi yer almamaktadır. Biyografisini veren bazı çalışmalarda her ne kadar Tekirdağ³ ve Gelibolu'da⁴ doğduğu belirtilmiş olsa da bunun doğruluğu şüphelidir ve teyit edilememiştir.⁵

Cezayirli Hasan Paşa köle kökenlidir⁶ ve Tekirdağlı tüccar Hacı Mehmed Ağa tarafından satın alınarak büyütülmüştür. Tekirdağ'da gençlik yıllarına kadar kalmış, ancak akranlarıyla yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı efendisi onu azat ederek ticaret yapmaya yönlendirmiştir. Bu esnada devam eden 1736-39 Osmanlı ve Avusturya-Rusya Savaşı'na da katılan Hasan Bey, özellikle Morova ve Hisarcık muharebelerindeki cesareti ve başarılarıyla çevresindekiler arasında adını duyurmayı başarmıştır.⁷

Savaşın ardından tekrar Tekirdağ'a dönen Hasan Bey, kısa süre içerisinde Gelibolu'da bir gemiye dâhil olarak Cezayir'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu yolculuk esnasında rastlanılan yabancı bandıralı bir ticaret gemisi Hasan Bey'in gayretleriyle ele geçirilmiştir. Bu gemiyi Cezayir'e götürdüğünde cesareti takdir edilen Hasan Bey'e, işletmesi için bir kahvehane verilmiştir. Cezayir'de kısa süre içerisinde şöhretiyle

¹ Karakullukçu, Yeniçeri Ocağı orta ve bölüklerindeki kıdemsiz askerlere verilen isimdir. Bunlar, bağlı oldukları odanın bütün hizmetlerini görmekle mükelleflerdi (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 198; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 176).

² Ü. Filiz Bayram, *Enverî Tarihi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 668; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, V, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309, s. 16-17; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 319.

³ Mordtmann-[Kuran], *a.g.m.*, s. 533.

⁴ İbrahim Alâettin Gövsa, "Cezayirli Hasan Paşa", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul Tarihsiz, s. 86.

⁵ Nitekim kaynak ve biyografik eserlerde Cezayirli Hasan Paşa'nın nerede doğduğuyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır bkz. Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 668; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, yay. haz. Mücteba İlgürel, İÜEF Yay., İstanbul 1978, s. 322; Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 16-17; Ahmed Cavid, *Hadikatü'l-Vüzerâ Zeyli: Verd-i Mutarrâ*, haz. Mehmet Arslan, Kitapevi Yay., İstanbul 2013, s. 272-273; Râmizpaşazâde Mehmed İzzed, *Harîta-yı Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285, s. 104; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm*, III, İstanbul 1308, s. 1801; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, yay. haz. Nuri Akbayar-Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 638-639.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı ("Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa'ya Dâir", s. 319) ve Mahir Aydın (*a.g.m.*, s. 501), Cezayirli Hasan Paşa'nın çocuk yaşta İran sınırında esir edildiğini belirtmektedirler. Ahmet Kavas ise onun Kafkasya asıllı olduğunu ifade etmektedir ("Cezayirli Gazi Hasan Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, YKY Yay., İstanbul 1999, s. 542.

⁷ Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 669; Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarrâ*, s. 272-273; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 638; Aydın, *a.g.m.*, s. 501.

sivrilerek dayılar arasına katılan Hasan Bey, Tilimsân¹ beyliğine kadar yükselmiştir. Ancak bu şekilde nüfuzunun artması hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Cezayir dayısının² kendisini ortadan kaldırmayı planladığını öğrendiğinde İspanya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. İspanya'da bir müddet kaldıktan sonra Kral IV. Carlos'un yardımıyla Koca Ragıp Paşa'nın sadareti (1757-63) esnasında İstanbul'a gelmiştir. Diğer taraftan, Cezayir dayısının Tilimsân hazinesinden para alarak kaçtığı yönündeki şikayetleri üzerine malları müsadere edilerek hapsedilmiştir. Bununla birlikte, kısa süre sonra suçsuz olduğuna kanaat getirilerek serbest bırakılmıştır.³

Serbest kalmasının ardından III. Mustafa'nın (1757-74) saltanatının ilk yıllarında Osmanlı donanmasında hizmete alınan Hasan Bey, *Şahbaz-ı Bahrî* adlı kalyonun kaptanlığına tayin edilmiştir. Bundan sonra sırasıyla riyale rütbesiyle *Berîd-i Zafer*; patrona rütbesiyle *Niheng-i Bahrî*, *Peleng-i Bahrî* ve *Ukâb-ı Bahrî* adlı kalyonlarda görev yapmıştır.⁴ Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı'nın başladığı esnada ise Osmanlı bahriyesinde kaptan-ı deryadan sonra gelen kapudane-i hümayun rütbesinde bulunmaktaydı ve *Burc-ı Zafer* adlı kalyonun komutanlığını yürütmekteydi.⁵

¹ Tilimsân, Cezayir'in kuzeybatısında Fas sınırına yakın bölgede yer alan bir şehirdir. Cezayir'in yakın dönemdeki idarî taksimatı oluşmadan önce Murâbitlar ve Abdülvâdilere başkentlik yapmıştır (Ahmet Kavas, "Tilimsân", *TDVİA*, XL, s. 159; Alfred Bel, "Tlemsen", *İA*, XII/1, s. 393-395; a.mlf.-[M. Yalaoui], "Tilimsan", *EF*, X, s. 498-499).

² Cezayir'de dayı olarak görevde kaldığı tarihlere bakıldığında Hasan Bey'e husumet besleyen kişinin Ali Paşa olması muhtemeldir. Ali Paşa 1754-1766 yılları arasında dayılık yapmıştı (Aziz Samih İltar, *Şimalî Afrika'da Türkler*, II, İstanbul 1937, s. 49-52).

³ Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 17; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, III, s. 1801; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", s. 18.

⁴ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 55; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 319.

⁵ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 14984, s. 2; Muallim Cevdet Tasnifi-Bahriye (C. BH.), nr. 7734.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASET SAHNESİNE ÇIKMASI

1.1. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri

1.1.1. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Çıkışı

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin savaş noktasına gelmesinde¹ Lehistan'daki kral seçimi meselesinin büyük rolü oldu.² Lehistan Kralı III. August'un hastalığından dolayı ölümü beklenmekte ve ardından yerine kimin tahta çıkacağı tartışılmaktaydı. Rusya, kendi adayı Stanislaw-August Poniatowski'nin kral olmasından yanaydı. Fransa, Katolik mezhebine bağlı bir adayın kral olmasını sağlayarak hem bölgedeki Rus nüfuzuna engel olmayı hem de Yedi Yıl Savaşları'ndan (1756-1763) sonra yaşadığı prestij kaybını telafi etmeyi planlamaktaydı.³ Avusturya, Fransa'nın tarafında yer alırken; Prusya, müttefiki⁴ olan Rusya'nın adayını destekliyordu. Osmanlı Devleti ise, Lehlilerin dış müdahale olmadan özgür iradeleriyle krallarını seçmeleri görüşündeydi. Rusya'yla ilişkilerinin bozulmasını istemeyen Bâbüâli Kırım Hanı'nı, Eflak ve Boğdan voyvodalarını, Bender muhafızı ve

¹ 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi uluslararası diplomatik ilişkiler ile savaşın çıkış sebepleri için bkz. Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

² Lehistan'daki kral seçimi meselesinin detayı için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya İlişkileri", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK Yay., Ankara 1985, s. 247-255; Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri 1764-1768", *AÜDTCF Dergisi*, IV/1, Ankara 1946, s. 69-84; Hacer Topaktaş, "Avrupa'nın Ortak Derdi Polonya Tahtı: Stanislaw August Poniatowski'nin Seçimi (1763-1764)", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXVIII/1, (2011), s. 183-196; James Fletcher, *The History of Poland From The Earliest Period To The Present Time*, New York 1832; Lord Eversley, *The Partitions of Poland*, New York 1915.

³ Fransa'nın kral seçimi tartışmaları sırasındaki tutumu için bkz. Hamish M. Scott, "France and the Polish Throne, 1763-1764", *The Slavonic and East European Review*, 53/132, (July 1975), s. 370-388.

⁴ Prusya ile Rusya 11 Nisan 1764'de tedafü bir ittifak antlaşması imzalamışlardı. Antlaşmanın gizli maddesi olası bir Osmanlı-Rus Savaşı'nda Prusya'nın Rusya'ya maddî yardım yapmasıyla ilgiliydi. Bu antlaşmayla eli güçlenen Rusya, bundan sonra Lehistan kral seçimi meselesinde daha aktif bir dış politika takip etmeye başladı. Prusya-Rusya İttifakı için bkz. Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İÜEF Yay., İstanbul 1985, s. 92-93; Hamish M. Scott, "Frederick II, the Ottoman Empire and the origins of the Russo-Prussian Alliance of April 1764", *European Studies Review*, 7, (1977), s. 153-175; David Jayne Hill, *A History of Diplomacy in the International Development of Europe*, III, London 1914, s. 620.

Lehistan'da bulunan tüccarlarını kral seçimi meselesine müdahil olmamaları yönünde uyar mıştı.¹

Kral seçimi tartışmaları sürerken Rusya, Yedi Yıl Savaşları döneminden kalan bazı mahzenlerin muhafızlarını değiştirmek bahanesiyle sınırdan hazır beklettiği kuvvetlerini Lehistan'a sokmaya başladı. Prens Radziwill'in silaha sarılarak karşılık vermesi  zerine Rusya, bunu fırsat bilerek Litvanya ve Varşova'yı işgal etti. Bunun  zerine Leh Baş Hatmanı Jan Klemens Branicki, Rus kuvvetlerinin Lehistan'dan çıkarılması için Fransa, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti.² B b l , bu talebe olumsuz cevap vermemekle beraber meselenin zamanla hallolacağı d şuncesiyle ilk aşamada sessiz kalmayı uygun buldu.³

III. August' n beklenen ölümü üzerine toplanan Lehistan Diyet Meclisi, 7 Eylül 1764'te Stanislaw-August Poniatowski'yi kral olarak seti. Rusya, seçimden kısa süre sonra iki devlet arasındaki sınırın düzeltilmesi için bir kısım Lehistan toprağının kendisine bırakılması, tecav z  ve tedaf  bir ittifak yapılması ve Lehistan'daki Ortodokslara, Katolikler gibi eşit hak ve imtiyazların verilmesini istedi. Rus askerî tehdidinin gölgesinde toplanan Lehistan Diyet Meclisi, Rusya'nın isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.⁴ Son gelişmelerin ardından Macaristan sınırındaki Bar Kasabası'nda Branicki liderliğinde toplanan Katolik muhalifler, *Confederation de Bar* adıyla bir teşkil t kurdular. Rus taraftarı "*Haydamak*" adıyla anılan Ortodokslarla da çatışmaya başlayan muhalifleri dağıtmakta zorlanan Poniatowski, Rusya'nın desteğini talep etti. Lehistan'daki birlikleriyle muhalifleri dağıtan Rusya, bu sırada Osmanlı

¹ Tansel, *a.g.m.*, s. 73.

² Leh Baş Hatmanı Branicki'nin Osmanlı Devleti'nden yardım isteğini havi mektubu için bkz. Mustafa Kesbi, *İbretn m -yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet  greten, TTK Yay., Ankara 2002, s. 68-71; Baron Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, ev. Vecdi B r n-Refik  zdek, yay. haz. Mümin evik,  dal Neşriyat, İstanbul 1994, s. 558-559. Lehliler, Branicki'nin liderliğini yaptėı Rus karşıtı milliyetçiler ve Paniatowski'nin kuzeni Adam Czartoryski'nin başında bulunduğu Rus taraftarları olarak iki gruba ayrılmışlardı. Bunlardan birincisi, Fransa, İsveç ve Osmanlı Devleti'ne; ikincisi, Rusya'ya dayanmaktaydı (Selahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *AÜDTCF Dergisi*, VIII/4, Ankara 1950, s. 487).

³ Topaktaş, *a.g.m.* s. 188.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, TTK Yay., Ankara 1978, s. 360; Eversley, *a.g.e.*, s. 40-41; Jerzy T. Lukowski, "Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland during the Early Reign of Stanislaw August Poniatowski", *The Historical Journal*, 28/3 (September 1985), s. 564.

Devleti'nin sınırlarını ihlâl ederek Kırım hanlarının hassı olan Balta Kasabası'nı da tahrip etmişti.¹

Osmanlı Devleti, Lehistan'daki gelişmeleri kaygıyla takip etmekle beraber Rusya'ya hemen savaş ilan etmedi. Bunda barışçıl bir dış politikadan yana olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sadarete bulunmasının etkisi vardı. Uzun yıllar sınırdaki kalelerin muhafızlıklarında bulunarak tecrübe kazanan Muhsinzâde Mehmed Paşa, ordunun eğitim ve mühimmat eksikliği ile kalelerin takviye edilmesinin ardından Rusya'ya karşılık verilmesinin daha isabetli olacağını düşünüyordu. İhtiyatlı tutumu bazı devlet adamları tarafından eleştirilen Muhsinzâde Mehmed Paşa, 7 Ağustos 1768'de sadareten azledilerek yerine savaş taraftarı Silahdar Hamza Paşa getirildi.²

Sadrazam Hamza Paşa'nın İstanbul'a gelmesinin ardından III. Mustafa'nın huzurunda devlet ricalinin de katıldığı meclis-i meşveret yapıldı. Meşverette Rusya'dan, Osmanlı Devleti'yle aralarında bulunan antlaşmanın hilafına hareket etmemesi, Lehistan'ın içişlerine karışmayarak orada bulunan askerlerini geri çekmesi ve bu hususların müttefikleri Danimarka, İngiltere ve İsveç'in kefaletleri altına konulmasının istenmesine karar verildi; Rusya eğer bu istekleri kabul etmezse savaş ilan edilecekti.³ Sadrazam Hamza Paşa meclis-i meşverette alınan kararları Rus Elçisi Alexei Obreskov'u huzuruna davet ederek ilettili. Tebliğ edilen maddelerin yetkisini aştığını ifade eden Obreskov, devletiyle temasa geçmek için iki ay süre istedi. Obreskov önceki ifadelerinin aksine bu görüşmede, Lehistan'da yirmi beş bin Rus askerinin varlığını ve Balta Kasabası'nın Rus askerleri tarafından tahribi haberlerinin doğruluğunu kabul etmişti.⁴

Rusya'nın Gürcistan'ın içişlerine karışması, Hıristiyan Osmanlı tebaasını ajanları vasıtasıyla isyana teşviki ve antlaşmalara aykırı bir şekilde sınır boylarında kaleler inşa ederek onları tahkimi iki devlet arasındaki ilişkileri gerginleştiren diğer

¹ Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkîye ve Kaynarca Muahedesi*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul 1911, s. 44; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 360-361; Fletcher, *a.g.e.*, s. 185-190.

² Yuzo Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 36-37; a. mlf. "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *TDVİA*, XXXI, s. 49; A. H. de Groot, "Muhsinzâde Mehmed Pasha", *EF*, VI, s. 998.

³ Nevzat Sağlam, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 316-317; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, III, İstanbul 1327, s. 44.

⁴ Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 317-318. Sadrazam Hamza Paşa ile Rus Elçisi Obreskov arasında 6 Ekim 1768'de gerçekleştirilen görüşmenin bir sureti için bkz. Hammer, *a.g.e.*, VIII, s. 572-574.

etmenlerdi.¹ Obreskov'un meşverette alınan kararları onaylamaktan kaçınması üzerine Osmanlı Devleti, 8 Ekim 1768'de Rusya'ya savaş ilan etti. Obreskov, Rusya'da bulunan Osmanlı tabiiyetindeki tacirler emin bir şekilde geri dönene kadar maiyetiyle birlikte Yedikule'ye hapsedildi.² Savaş ilanının ardından Sadrazam Hamza Paşa sağlık problemleri gerekçe gösterilerek azledildi ve yerine 20 Ekim 1768'de Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa getirildi.³ Bu arada Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilanının sebeplerini yayınladığı bir beyannameyle Avrupa devletlerine de duyurdu.⁴

1.1.2. Rus Filosunun Akdeniz'e Gelişi ve Faaliyetleri

Savaş o sırada Rusya tahtında bulunan II. Katerina'nın (1762-1796) isteğiyle karanın yanı sıra denizde de devam etti. II. Katerina'yı denizden cephe açmaya ikna eden, danışmanı Burkhard Christoph von Münnich'in raporları oldu. Münnich, Mora'daki Rumların arasına ajanlar gönderilerek isyana teşvik edilmelerini istiyordu. Bu tavsiyeleri dikkate alan II. Katerina, aslen bir Rum olan topçu subayı Papazoğlu Mavromihali'yi Mora'ya gönderdi. Yanında pek çok haç, İncil ve II. Katerina'nın resimleri olduğu halde Mora'ya gelen Mavromihali, Rus askeri nizamnâmelerini Yunanca'ya tercüme ederek papazlara ve ahaliye dağıttı. Kalamata şehrinin ileri gelenlerinden Panayotti Benaki isimli birisinin aracılığıyla Manyalıları⁵ elde eden Mavromihali, Mora'daki köyleri de dolaşarak faaliyetlerinin sonucunu II. Katerina'ya

¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 368; Hammer, *a.g.e.*, VIII, s. 395.

² Vâsîf *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârî 1166-1188*, s. 317; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, III, s. 44-45; Vasili Simirnov, *Devlet-i Aliye ile Rusya Devleti ve Kırım Hakkında Bazı Malumat-ı Mühimme ve Tahrirat-ı Resmîyeyi Havi Mecmua*, trc. Bağdatlı Vehbi, Petersburg 1298, s. 103-104.

³ Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri't-tevârih*, II-A, yay. haz. Münir Aktepe, İÜEF Yay., İstanbul 1978, s. 114; Kemal Beydilli, "Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa", *TDVİA*, XXVIII, s. 465.

⁴ Beyannamenin bir sureti için bkz. Fatih Bozkurt-H. Ahmet Aslantürk, "İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne Dair Kayıtlar", *History Studies*, 4/1, (2012), s. 87-88. Beyannamenin özetleri için bkz. *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, Rusça yay. haz. Aleksey Vigasin, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov)-Eduard Khusainov, Yeditepe Yay., İstanbul 2012; s. 23; Sorel, *a.g.e.*, s. 45. Osmanlı Devleti, Lehistan'a asker sevkedebilmek için 23 Haziran 1768'de ikinci bir beyanname daha yayınlamıştır. Beyannamenin suretleri için bkz. Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekayi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlihi (1182-1188/1768-1774)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 33-35; *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi Ahmed Câvid Bey'in Müntehabâtı*, haz. Adnan Baycar, Yeditepe Yay., İstanbul 2004, s. 315-317; Bozkurt-Arslantürk, *a.g.m.*, s. 71-73.

⁵ Manyalılar, Mora'da Koron Körfezi'nin doğusunda yaşayan dağlı bir halktı. Korsanlıkla meşgul olan Manyalıların nüfusu altmış bin civarındaydı. Nüfuslarının on beş bine yakını ihtiyaç halinde seferber olarak silahlı güç haline gelebilmekteydi bkz. "Maina", *Encyclopedia Londinensis*, XIV, der. John Wilkes, London 1816, s. 160-161; Edward Wigglesworth-Thomas Gamaliel Bradford, "Mainots", *Encyclopedia Americana*, VIII, Philadelphia 1840, s. 219-220; "Maina and Mainotes", *Encyclopedia Britannica*, XVII, ed. Hugh Chisholm, New York 1911, s. 431-432.

bildirdi. Mavromihali'ye göre, bir Rus filosunun görülmesi halinde yüz bin Rum tek bir kişi gibi isyan ederek esaret zincirlerini kıracaktı. II. Katerina, Korfulu olup Petersburg'da ticaretle uğraşan Moraci isimli bir Rum'u Venedik konsolosu olarak tayin etmişti. Moraci, Riga Limanı gümrük gelirini karşılık göstererek Livorno, Cenova ve sair İtalyan bankalarından otuz beş bin kese borç aldığından Rus filosunun Akdeniz'e gelebilmesi hususunda herhangi bir engel kalmamıştı.¹

Rusya, Akdeniz harekâtı için Baltık Denizi ve çeşitli nehirlerde inşa ettirdiği filoyu görevlendirdi. İnşa edilenlerin yeterli olmayacağı düşünülerek İngiltere ve Venedik'ten de gemiler kiralandı.² Kronstadt'tan (Brasov) Temmuz 1769'da hareket eden birinci kısım Rus filosu yedi kalyon, dört firkateyn ve birkaç nakliye gemisinden oluşmaktaydı. Filoda bin iki yüz mevcutlu bir tabur piyade askeri de bulunuyordu. Rus amirali Spiridov'un komutasında ve İngiliz Komodor Greig'in idaresinde olan filo, Sunt ve İskajerak boğazlarından geçerek İngiltere'nin Hull Limanı'na geldi. Burada yapılan ikmalin ardından sonbaharda Cebelitarık Boğazı'na doğru hareket etti. İngiltere'ye ait olan Minorka Adası'ndaki Port Mahon'da durarak kışın büyük kısmını orada geçirdi. İngiliz Amiral Elphinston idaresindeki ikinci kısım Rus filusunda ise üç kalyon, üç firkateyn ve birkaç nakliye gemisi ile altı yüz civarında kara askeri mevcuttu. Portsmouth'a 1770 yılı başlarında ulaşarak kış boyunca burada kalan filo, eksikliklerini tamamlamasının ardından demir alarak Mayıs 1770'de Mataban'a ulaştı.³

İngiltere'nin, Rus filosuna bu şekilde limanlarında ikmal yapmasına izin vermesinin arkasında ticarî kaygılar yatmaktaydı. Nitekim kuzey ticaretinde önemli menfaatleri bulunan İngiltere, Rusya'yla 1766 yılında bir antlaşma⁴ yaparak bölgedeki çıkarlarını koruma altına almıştı.⁵ Diğer taraftan Fransa, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından imzaladığı 1763 Paris Antlaşması'yla kolonilerinin birçoğunu kaybetmişti. Bu

¹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

² Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârî 1166-1188*, s. 379; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri't-tevârih*, II-B, yay. haz. Münir Aktepe, İÜEF Yay., İstanbul 1980, s. 27; Feraizizâde Mehmed Said, *Tarih-i Gülşen-i Maarif*, II, İstanbul 1252, s. 1588.

³ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 6-7; *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, çev., Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1943, s. 2-4; Roger Charles Anderson, *Naval wars in the Levant, 1559-1853*, Princeton 1952, s. 278-281.

⁴ İngiltere ile Rusya arasında imzalanan ticaret antlaşması için bkz. Herbert H. Kaplan, *Russian Overseas Commerce with Great Britain During the Reign of Catherina II*, Philadelphia 1995, s. 32-47.

⁵ Savaş sırasında İngiltere'nin tutumu için bkz. Sorel, *a.g.e.* s. 112-122; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul 2008, s. 304; Matthew Smith Anderson, "Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-74", *The English Historical Review*, 69/270, (January 1954), s. 39-58.

durum Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticaretinin önemini kendisi için daha da arttırdığından Rus filosunun Akdeniz'e gelişinden doğal olarak memnun olmadı.¹

II. Katerina tarafından Akdeniz harekâtını idare etmekle görevlendirilen Alexei Grigoryevich Orlov ve kardeşi Fyodor Grigoryevich Orlov karadan Livorno'ya gelmişlerdi. Fyodor Orlov buradan Port Mahon'a giderek Amiral Spiridov'un idaresinde bulunan filonun komutasını devraldı ve daha sonra Şubat 1770'de Koron'a vardı. Amiral Elphinston idaresindeki filo da Sardunya'dan Livorno'ya gelerek Alexei Orlov'u aldı ve Mora'ya hareket etti. Bu filo Nisan 1770'de Koron'a gelerek Spiridov'un idaresindeki diğer filoyla birleşti.²

Rus filosunun gelişinden cesaret alan Manyalılar vakit geçirmeksizin ayaklandılar ve isyan Mart 1770 itibarıyla Mora'nın tamamına yayıldı. Manyalıların isyanı Çanakkale Boğazı'nı Osmanlı donanmasına kapatarak İstanbul'a giriş çıkışları kontrol etmek isteyen Rusların planını bozdu. İsyanı yönlendirmek için erken harekete geçerek karaya asker çıkarmak zorunda kalan Ruslar, Mezistre'yi muhasara etmeye başladılar. Rus üniforması giydirilen Manyalı asiler de bu muhasaraya destek veriyorlardı. Bu şartlar altında Mezistre'yi alan Rus askerleri daha sonra Mora'nın merkezi Tripoliçe üzerine yürüdüler.³

Rusların Mora'daki faaliyetleri İstanbul'da öğrenildiğinde Muhsinzâde Mehmed Paşa serasker tayin edildi ve çevredeki ayanlara da maiyetleriyle birlikte ona destek olmaları hususunda emirler gönderildi. Mora'ya geldiğinde durumun acil olduğunu gören Muhsinzâde Mehmed Paşa, kapıhalkını önden kethüdası Mehmed Ağa vasıtasıyla Tripoliçe'ye yolladı. Çatalcalı Ali Ağa ve Mora Mütesellimi Hasan Efendi komutasındaki kuvvetlerin de Tripoliçe'nin imdadına yetişmesiyle Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar. Tripoliçe'de kazanılan başarı üzerine Ruslar, Balyabadra ve Gaston kasabalarına yöneldiler. Bunu haber alan Muhsinzâde Mehmed Paşa, Kastel muhafızı

¹ Richard Ungermann, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, Viyana 1906, s. 89 vd. (Almanca tercümede yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Acar SEVİM'e teşekkür ederim); Azmi Süslü, "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807", *Bellekten*, XLVII/185, Ankara 1984, s. 261; Matthew Smith Anderson, "Great Britain and the Russian Fleet, 1769-1770", *The Slavonic and East European Review*, 31/76, (December 1952), s. 148-163.

² Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 7; Anderson, *a.g.e.*, s. 282.

³ Mora'daki gelişmelerin detayı için bkz. Aziz Berker, "Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası", *Tarih Vesikaları Dergisi*, II/7, İstanbul 1942, s. 63-80; II/8, İstanbul 1942, s. 153-160.

olan vekilharcı Mustafa Ağa'yı maiyetindeki Arnavut askerleriyle yardıma göndererek Gaston ve Balyabadra'nın da muhasaradan kurtarılmasını sağladı.¹

Osmanlı kuvvetleri karşısında başarılı olamayarak çekilen Ruslar, bu defa Navarin Kalesi'ni muhasara etmeye başladılar. Donanmayla kaleyi top atışına tutarak kısa sürede teslim olmaya mecbur eden Ruslar, buradaki ahaliyi Girit ve İnebahtı'ya naklettiler, ardından ilerleyerek Modon Kalesi'ne karadan ve denizden hücum ettiler. Rus askerlerine, Rum asilerin yanı sıra Venedik'e ait olan Zanta ve Kefelonya adalarından da destek geliyordu. Modon Kalesi'ni savunan muhafızlar bir buçuk aydan fazla muhasaraya direndiler. Bu esnada Rusların Modon'u ele geçirmeye çalıştıklarını öğrenen Muhsinzâde Mehmed Paşa, Tripoliçe'de bulunan askerlerin bir kısmı ile Çatalcalı Ali Ağa'nın maiyetindeki kuvvetleri yardıma gönderdi. Rum asileri adeta süpürerek Kalamata'ya gelen Çatalcalı Ali Ağa, süratle Modon'un imdadına yetişti. Kale muhafızlarının huruç hareketiyle iki ateş arasında kalan Rus askerleri, fazla dayanamayarak Navarin Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldılar. Akabinde Çatalcalı Ali Ağa, emrindeki kuvvetlerle Rus askerlerini takip ederek Navarin kalesini muhasaraya başladı. Osmanlı donanmasının da yardıma geldiğini öğrenen Ruslar, burada daha fazla tutunamayacaklarını anlayarak 7 Haziran 1770'te Navarin Kalesi'nden çekildiler.²

Mora'da bu gelişmeler yaşanırken İstanbul'da da Osmanlı donanmasının Akdeniz'e gönderilerek orduyla iş birliği yapmasına karar verilmişti.³ Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'nın idaresinde 6 Mayıs 1770'te İstanbul'dan hareket eden Osmanlı donanmasında bir baştarde, on kalyon, on iki kadar da firkate ve çektiri bulunmaktaydı. Rodos Sancağı mutasarrıfı Cafer Bey'e de komutasındaki gemilerle Mora'ya hareket etmesi bildirilmişti.⁴ Cafer Bey'in emrindeki filo, donanma 24 Mayıs'ta Anabolu Limanı'na geldiğinde onlarla birleşti ve Mora'daki ordunun ihtiyacı için İstanbul'da gemilere yüklenmiş olan mühimmat burada karaya indirildi. Bu arada beklenmedik bir kaza yaşandı; Mora Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ziyaretinin ardından 25 Mayıs'ta limandan hareket edildiyse de yolda Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'nın

¹ Şemdanizade, *a.g.e.*, II-B, s. 28-29; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 112-115; Nagata, *a.g.e.*, s. 51-56.

² Berker, *a.g.m.*, II/7-8, s. 76, 80, 153; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 9-10; Nagata, *a.g.e.*, 56-57.

³ Bu kararın ardından Mora Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya da emir gönderilerek Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa komutasında Akdeniz'e gönderilen donanmayla koordineli bir şekilde çalışması istenmişti {BOA, Muallim Cevdet Tasnifi-Askeriye (C. AS.), nr. 48238}.

⁴ BOA, C. BH., nr. 11074.

bulunduğu kalyon ile Cezayirli Hasan Bey'in kapudane-i hümayun kalyonu çarpıştığından iki gemi hasara uğramıştı. Bunun üzerine donanma topyekûn geri dönerek Anabolu civarındaki Tolon Adası'na demir attı ve hasarlı gemilerin tamirinin ardından Modon tarafına doğru yola çıkıldı.¹

Menekşe (Benefşe) Adası'nın önlerine gelindiğinde Amiral Elphinston komutasındaki Rus filosuna rastlanmıştı. Osmanlı donanması derhal hazırlanarak savaş düzeni aldı. İki taraf birbirine üç buçuk saat kadar süren top atışı yaptı. Bu sırada Riyale Cafer Bey ile onu takip eden bazı gemiler savaş alanından uzaklaşmaya başlamışlardı. Havanın kararmaya başlaması ve rüzgârın müsait olmamasından dolayı Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa da donanmanın geri kalanına çekilme emri verdi. Bunu gören Rus filosu bütün gece Osmanlı donanmasını takip etti. Takip ertesi gün de sürünce Osmanlı donanması öğle saatlerinde Anabolu Kalesi'nin altında demirledi. Kapudane-i hümayun Cezayirli Hasan Bey savaşa devam edilmesinden yanaydı ancak Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'ya teklifini kabul ettiremedi.²

Osmanlı donanmasını takip etmekte olan Amiral Elphinston idaresindeki Rus filosu da 28 Mayıs 1770'te Anabolu Kalesi'nin önüne kadar gelmişti. Osmanlı donanmasındaki gemiler bordalarını Rus filosuna doğru çevirmişti. Bu vaziyette karşılıklı top atışı dört saat kadar sürdü. Amiral Elphinston, filosundaki iki geminin ciddi yara almasından dolayı akşam karanlığında geri çekilmek zorunda kaldı. Ertesi gün gemi kaptanlarıyla görüşen Mora Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa, Rus filosunun takip edilerek imha edilmesini önerdi. Cezayirli Hasan Bey ise, gemilerdeki hasarın çokluğu ve mühimmatın azalmış olmasından dolayı denize hemen açılmanın uygun olmayacağını ifade etmişti. Fakat Mehmed Paşa'nın ısrarı üzerine harekete karar verildi.³

Anabolu'dan 30 Mayıs 1770'te denize açılan Osmanlı donanması, Menekşe burnuna doğru seyrettiyse de şiddetli rüzgârdan dolayı Suluca (Hidra) Adası'nda demirlemek zorunda kaldı. İki gün burada kalındıktan sonra tam harekete geçileceği

¹ Şemdanizade, *a.g.e.*, II-B, s. 30; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 127; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 13-14.

² Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârî 1166-1188*, s. 389; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 127; Temelkuran, *a.g.t.*, s. 231-232.

³ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 233; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 127; Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması, s. 14.

esnada Amiral Elphinston idaresindeki Rus filosunun arkadan geldiği fark edildi. Savaştan kaçınan Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa, demir alınarak yelken üzerine çıkılmasını emrettiyse de Rus filosu takip ederek yetişti. Bu sırada Cezayirli Hasan Bey'in bulunduğu *Hısn-ı Bahrî* kalyonu ile iki Rus kalyonu arasında üç saat kadar top muharebesi yapılmıştı. Akşam olduğunda rüzgârın kuvvetlenmesinden olumsuz etkilenen Osmanlı donanması Termiye Adası'na doğru çekildi. Daha sonra Cezayirli Hasan Bey, rüzgârın uygun olduğunu görünce Rus filosuna saldırılmasını istedi ancak Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa bu teklifi kabul etmedi. İki gün boyunca Osmanlı donanmasını takip eden Rus filosu, Termiye ile Paros adaları arasında Osmanlı filosunu gözden kaybetmişti. Sisam boğazında bulunan Osmanlı donanması ise, burada on iki gün kaldıktan sonra 21 Haziran 1770'de harekete geçerek Sığacık civarındaki Çayağzı mevkiine geldi ve bir gün sonra Sakız boğazından içeri girerek Timyana burnunda demir attı. Daha önce geride bırakılan bir baştarde ile on iki firkateyn ve çektiriyle Sakız'da donanma birleşerek birkaç gün sonra Çeşme kasabası önüne gelindi. Bu arada Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa, bütün gemi kaptanlarını huzuruna davet ederek durumu müzakere etti ve Çanakkale'ye gitmeye karar verildi. Çeşme'den 4 Temmuz 1770'te yeniden denize açılıp Koyun adaları önüne gelindiğinde riyale kalyonunun mayıstra direği kırılınca tamir için bir gün burada kalındı.¹

Daha önce de ifade edildiği üzere Alexei Orlov, Çatalcalı Ali Ağa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin karşısında tutunamayarak 7 Haziran 1770'de Navarin Kalesi'nden çekilmişti. Emrindeki filoyla denize açılan Alexei Orlov, Pire ve Eğriboz önlerinde durarak ahaliyi isyana teşvik etti. Ancak başarısız olduğundan seyre devam ederek 22 Haziran 1770'de Paros Adası civarında Amiral Elphinston'un filosuyla birleşti. Burada yapılan ikmalin ardından Osmanlı donanmasını aramak üzere tekrar denize açıldılar. Rusların düşüncesi Osmanlı donanmasını İstanbul'dan takviye kuvvetleri gelmeden muharebe ile imha etmektir. Bu sırada tesadüf ettikleri bir Rum gemisinden Osmanlı donanmasının bulunduğu yeri öğrenince, 5 Temmuz 1770'de Koyun adaları boğazından içeri girerek güneybatıya doğru ilerlediler. Osmanlı donanmasını gördüklerinde Alexei Orlov gerekli emirleri verdikten sonra bir firkateyne geçerek top menzili haricinde kaldı, diğer bir ifadeyle kendini güvenceye aldı. Amiral Spiridov'un komutasındaki Rus filosunun birinci kısmı Sakız Limanı'na doğru yöneldi

¹ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 233-235; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 127; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 17-18.

ve Toprakada (Çeşme) civarında manevra yapıp Osmanlı donanmasının sağ tarafına hücum etti. Cezayirli Hasan Bey'in bulunduğu *Burc-ı Zafer* ve yakınındaki iki Osmanlı kalyonundan karşılık gecikmedi. Karşılıklı top atışları sırasında Amiral Spiridov ve Fyodor Orlov'un bulunduğu Rus kalyonunun dümeni kırıldı ve kontrolsüz bir şekilde ilerleyip Cezayirli Hasan Bey'in kalyonuna çarparak durabildi. İki taraf arasındaki çatışma sürerken Rus kalyonunda yangın çıktı ve Cezayirli Hasan Bey'in kalyonu *Burc-ı Zafer*'e de sirayet etti. Amiral Spiridov, Fyodor Orlov ve diğer mürettebatın terk ettiği kalyon daha sonra akıntının tesiriyle sürüklenerek Çeşme'nin kuzeybatısında battı. Cezayirli Hasan Bey'in yaralı olarak ayrıldığı *Burc-ı Zafer* kalyonu ise halatı yandığından rüzgârın etkisiyle açıkta bekleyen Osmanlı donanmasına doğru sürüklendi. Bunu gören Rodos Mutasarrıfı Cafer Bey, emrindeki gemilerin zarar görmesini önlemek amacıyla güneye doğru çekilerek Çeşme Limanı'na girdiğinden diğer gemiler onu takip ettiler.¹

1.1.3. Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması

Çeşme Limanı'nın darlığı nedeniyle sıkışık vaziyette demirlemek zorunda kalan Osmanlı donanması, tabii olarak manevra kabiliyetinden yoksun kalmıştı. Yaralarını tedavi ettirdikten sonra Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'nın yanına gelen Cezayirli Hasan Bey, görüşüklerinde ona donanmanın bu şekilde demirlemesinin mahzurlarını bildirdi. Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa, limanın ağzına ve önemli noktalara yerleştirilen topların savunma açısından yeterli olacağını düşündüğünden farklı bir tedbir almadı.²

Amiral Elphinston durumu farkettiğinden Alexei Orlov'a gece ateş gemileriyle Osmanlı donanmasının yakılması teklifinde bulundu ve o da bunu kabul etti. Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa karada savunma tertibatı almakla meşgulken, Komodor Greig 6 Temmuz 1770'te ateş gemilerini hazır hale getirmişti. Akşam hava karardığında Rus filosundan dört kalyon, iki firkateyn ve bir humbara gemisi limanının ağzına geldi. Rus gemileri gece burada Osmanlı kalyon ve bataryalarıyla şiddetli top muharebesine

¹ Şemdanizade, *a.g.e.*, II-B, s. 30-31; Temelkuran, *a.g.t.*, s. 235-236; *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, s. 16-25.

² Süleyman Nutki, *Musavver Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul 1307, s. 82; M. Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", *TDVİA*, VIII, s. 289; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

başladılar. Bu sırada Rus ve İngiliz subayların emriyle sevk edilen ateş gemileri barut dumanları arasında limana girerek Osmanlı donanmasını ateşe verdiler. Rus filosunun top atışlarından dolayı söndürülme imkânı bulunamayan yangın, 7 Temmuz 1770 sabahına kadar devam etti. Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa, baştardesiyle kaçarak Sakız Adası'na gitti. Hacı Malikî Bey'in bulunduğu kalyon ile birkaç tane kadirga Rusların eline geçti ve geriye kalan gemilerin tamamı yandı.¹ Donanmadaki mürettebatın bir kısmı kendilerini denize atıp yüzerek kurtulmaya çalışırken, diğerleri bulabildikleri sandallarla karaya çıktılar. Patrona-i hümayun Ali Bey'in yanı sıra dokuz bin civarında Osmanlı askeri de hayatını kaybetti.² Çeşme Vak'ası Petersburg'da haber alındığında II. Katerina tarafından Alexei Orlov'a "Tschesmeski" lakabı verildi ve Petersburg'da onun adına bir zafer anıtı dikildi.³

Osmanlı donanmasının yakılarak imhası Rus filosunun Akdeniz'de hareket kabiliyetini arttırdığından onlara karşı bazı tedbirlerin alınması zorunlu hale geldi. Rus filosunun Çeşme'nin ardından İzmir'e saldıracağı düşünülerek tüccarlardan beş adet gemi satın alındı ve on iki mil mesafedeki Sancakburnu (Yeni Kale)'nda batırılarak set oluşturulmaya çalışıldı. Daha önce yardım için teçhiz edilen gemilerin buldukları yerlerde hazır olarak bekletilmesi hususunda Boğazhisarları Muhafızı Moldovancı Ali Paşa'ya emir verildi. Tüccar gemilerinin denizdeki seyrüseferi bir süreliğine engellendi. Gelibolu'da mağlubiyet nedeniyle zorunlu ikamete tabi tutulan Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa görevden alınarak yerine Rodos Sancağı Mutasarrıfı Cafer Bey getirildi. İstanbul'daki altı adet gemi teçhiz olunarak Kaptan-ı derya Cafer Paşa'nın maiyetine yollandı.⁴ Ülgün ve Bar'dan Akdeniz muhafazasına katılmak üzere yirmi adet gemi hazırlanması için İskenderiye (İşkodra) Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya emir gönderildi.⁵ Bu esnada Osmanlı askerî sisteminin modernizasyonu için görevlendirilen Fransız subay François Baron de Tott'un yardımıyla Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimat

¹ Çeşme'de yanan gemilerden denize batan askerî mühimmatın bir kısmı daha sonra Murabıtzade Hüseyin Kaptan görevlendirilerek çıkartılmıştı. Hüseyin Kaptan tarafından Çeşme'de çıkartılarak Tersane-i Amire'ye teslim olunan mühimmatın detayı için bkz. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d.), nr. 3014, s. 182; MAD. d., nr. 10386, s. 216; MAD. d., nr. 10388, s. 169, 173; MAD. d., nr. 10391, s. 173, 204. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Özcan Mert, "Osmanlı Döneminde Çeşme Batıkları", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu*, İzmir 1997, s. 77-85.

² Şemdanizade, *a.g.e.*, II-B, s. 31-32; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 388-390; *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, s. 26-28.

³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972, s. 50; A. B. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 184.

⁴ Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 128; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 389-390.

⁵ BOA, C. BH., nr. 4605.

güçlendirilerek yeni toprak döktürüldü¹ ve ayrıca boğazın iki yakasına otuz bin civarında asker yerleştirildi.²

Cezayirli Hasan Bey, Çeşme Vak'ası'nın ardından karadan İzmir'e gitmişti. Gümrükte yaralarını tedavi ettirmekle meşgulken gösterdiği başarılarından dolayı kendisine III. Mustafa tarafından bin altın harçlık, bir kat elbise ve Kaptan-ı derya Cafer Paşa'dan boşalan Rodos Sancağı³ 22 Temmuz 1770'te arpalık olarak verildi. Cezayirli Hasan Bey, İzmir'de otuz bir gün kaldıktan sonra İstanbul'dan gelen emir üzerine Çanakkale'ye doğru hareket etti. Donanmadan kurtarılan altmış yedi esir yanında olduğu halde Alaiye firkateyniyle sahil boyunca seyrederek Foça'ya ulaşan Cezayirli Hasan Bey, burada esirlerin isyan teşebbüsünü bertaraf ettikten sonra Karaburun'a gitti. Karaburun Voyvodası İbrahim Ağa'ya haber gönderip onun yardımıyla bir adet güverteli kayık tedarik etti. Esirleri kayığın ambarına hapsederek oradan ayrılan Cezayirli Hasan Bey, Midilli'nin Kalonya Limanı'na uğrayarak Çanakkale'ye geldi ve beraberinde getirdiği esirleri Kale-i Sultaniye hisarına teslim etti.⁴

1.1.4. Limni Adası'nın Kurtarılmasındaki Rolü ve Kaptan-ı Deryalığa

Tayini

Alexei Orlov, Çeşme Vak'ası'nın ardından Rus ve İngiliz amirallerini toplayarak bundan sonra yapılacak harekât planını müzakere etti. Amiral Elphinston, Rus filosunun Çanakkale Boğazı'nı zorlayarak Marmara Denizi'ne geçmesinin mümkün olduğunu ve bu suretle İstanbul'un tehdit edilerek Osmanlı Devleti'nin sulh istemeye mecbur bırakılabileceği görüşündeydi. Buna mukabil Alexei Orlov bunu imkân dâhilinde görmediğinden İstanbul'un iase ve ikmal yollarını kapatmak için Çanakkale Boğazı'nı abluka etmeye karar verdi. Uzun bir abluka için boğaza yakın bir üssün gerekli olduğunu bilen Alexei Orlov, merkez filoyla 20 Temmuz 1770'te Limni Adası'na geldi.

¹ François Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott Containing the of the Turkish Empire and the Crimea, During the Late War With Russia With Numerous Anecdotes, Facts, and Observations, on the Manners and Customs of the Turks and Tartars*, II, Londra 1786, s. 28 vd.; Paloczi Edgar, *Baron Toth Ferenc A Dardanellak Megerositoje (1733-1793)*, Budapeşte 1916, s. 88 vd.; Geza David, "François Baron de Tott", *TDVİA*, V, s. 83.

² Danişmend, *a.g.e.*, IV, s. 50.

³ BOA, Bâb-ı Defterî Mütferrik Kalemi Defterleri (*D. M. d.*), nr. 36991, s. 20, Rodos Sancağı Cezayirli Hasan Bey'in uhdesinde altı ay kalmıştı.

⁴ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 237-238; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

Diğer taraftan Amiral Elphinston emrindeki üç kalyon, iki firkateyn ve üç nakliye gemisiyle Çanakkale Boğazı'na doğru seyrederek 23 Temmuz 1770'te Bozcaada önlerine vardı. Alexei Orlov'un sıcak bakmamasına rağmen Amiral Elphinston, Ağustos ortalarına kadar Çanakkale Boğazı'na birkaç defa girme teşebbüsünde bulunduysa da başarılı olamadı ve zayiât vererek geri çekildi. Amiral Elphinston'un Çanakkale Boğazı'na girme planı başarısızlıkla sonuçlanınca Alexei Orlov ve Amiral Spiridov 20 Temmuz 1770'de başlattıkları Limni Adası muhasarasını şiddetlendirmeye başladılar. Karaya asker çıkaran Ruslar, Çeşme'de esir ettikleri ve daha önce Limni'de ikamet etmiş olan Karakulak İbrahim Ağa'yı teslim teklifini iletmek üzere kaleye gönderdiler. Teklifte Ruslar, kalenin yirmi dört saat içerisinde teslimini, ahalden yılda bir altın verenlerin can ve mallarına dokunulmayacağını, talep edilen vergiyi vermek istemeyenlerin diledikleri yere gidebileceklerini ve bunların kabul edilmemesi durumunda hücumla geçileceğini bildiriyorlardı. İbrahim Ağa ile kale içinden gelen temsilciler arasında yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç çıkmaması üzerine Rus filosu, kaleye şiddetli top atışına başladı. Rusların muhasarasıyla birlikte dışarıdan destek alma imkânı kalmayan kaledeki muhafızlar ve ahali zor günler geçirmeye başladı.¹

Ege Denizi'nde bu gelişmeler yaşanırken Kale-i Sultaniye hisarında bulunan Cezayirli Hasan Bey, Boğazhisarları Seraskeri Moldovancı Ali Paşa'yla görüştiklerinde, Limni Kalesi'nin Ruslar tarafından muhasara edildiğini ve herhangi bir destek de gönderilmediğini öğrenmişti. Moldovancı Ali Paşa'nın Limni Kalesi'nin kurtarılması için gönderilecek uygun birinin bulunmadığını ifade etmesi üzerine Cezayirli Hasan Bey, buna kendisinin gönüllü olduğunu bildirdi. Yapılan harekât planına göre maiyetine bin nefer kalyoncu verilecek ve Bozcaada'dan tedarik edilecek kayıklarla Kumburnu mevkiinden denize açılarak Limni Adası'na gidecekti. Ancak Cezayirli Hasan Bey'in yardım için Limni Adası'na gelmeye hazırlandığını casuslar vasıtasıyla öğrenen Ruslar, altı adet kalyonla Kumburnu'na gelerek demir attılar. Bu durumu öğrenen Bozcaada ahalsinin korkuya kapılarak taahhüt ettikleri kayıkları vermemelerinden dolayı Cezayirli Hasan Bey ile maiyetindekiler tekrar Kale-i Sultaniye hisarına dönmek zorunda kaldılar.²

¹ *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, s. 31-49; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 32-39.

² Temelkuran, *a.g.t.*, s. 239.

Kale-i Sultaniye hisarına geldiğinde Moldovancı Ali Paşa'yla görüşen Cezayirli Hasan Bey, Limni Kalesi'nin Rusların eline geçmesi halinde Akdeniz hâkimiyetinin kaybedileceğini ve bunun önüne geçebilmek için bir şeyler yapılmasının gerekli olduğunu devamlı olarak ona hatırlattı. Bu arada İstanbul'a durumu bildiren Moldovancı Ali Paşa'ya Limni Kalesi'nin muhasaradan kurtarılması için kati emir geldi. Buna göre Moldovancı Ali Paşa iki bin ve Kaptan-ı derya Cafer Paşa bin nefer asker hazırlayarak Cezayirli Hasan Bey'in maiyetine vereceklerdi. Kaptan-ı derya Cafer Paşa'nın tayin ettiği bin yetmiş beş nefer askerle birlikte Seddülbahir Kalesi'ne giden Cezayirli Hasan Bey, burada Moldovancı Ali Paşa'nın göndereceği askerlerin gelmesini bekledi. Ancak askerlerin hazırlanması geciktiğinden daha fazla zaman kaybetmek istemeyen Cezayirli Hasan Bey, maiyetindekilerle beraber Seddülbahir Kalesi'nden hareket ederek Limni Kalesi'ne dokuz saat mesafedeki Setre Limanı'nda karaya çıktı ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra Limni Kalesi'ne doğru ilerledi. Cezayirli Hasan Bey'in bölgeye ulaştığı sırada muhafızlar ve ahali artık yardımdan ümidi kesmiş olduklarından kalenin voyvodası Süleyman Ağa ve oğlu da dâhil olmak üzere sekiz kişiyi rehin vererek teslim şartları hususunda Ruslarla anlaşmışlardı. Ancak Cezayirli Hasan Bey ve maiyetindekiler tam da kalenin teslim edileceği gün yetişerek saldırıya geçtiler. Kaleden eli silah tutanların da yardıma gelmeleriyle Ruslar, muhasarayı kaldırarak limanda bekleyen gemilere doğru geri çekildiler. Ruslar bu çatışmada yüz elli civarında asker kaybettiler ve arkalarında bıraktıkları dört adet top daha sonra kalenin içerisine alındı.¹

Ruslar kalenin muhasarasını kaldırdıktan sonra adanın hududu dâhilinde bulunan Mondros'a asker çıkararak işgal etmişlerdi. Durumu haber alan Cezayirli Hasan Bey, maiyetindeki askerleri hazırlayarak gece Mondros'a ulaştı. Askerlere bir süre istirahat vererek ikazlarda bulunan Cezayirli Hasan Bey, daha sonra köyün etrafının kuşatılmasını emretti. Sabah hücumu geçildiğinde durumu fark eden Ruslar karşılık verdilerse de başarılı olamayarak kıyıya doğru çekildiler. Kıyıdaki filikalarla açıkta bekleyen gemilere ulaşmaya çalışırken yaşanan kargaşada bazı Rus askerleri boğularak öldü. Ruslar çatışma meydanında yüz ellinin üzerinde kayıp verdiler ve arkalarında bıraktıkları askerî mühimmata el konuldu. Beş buçuk saat süren çatışma esnasında yüz

¹ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 278-284; *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, s. 49-50; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 39-43. Cezayirli Hasan Bey ve maiyetindekilerin Limni'deki başarısı İstanbul'da memnuniyetle karşılanmıştı {BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyün Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM.), nr. 131/53}.

elli civarında Osmanlı askeri de hayatını kaybetti.¹ Cezayirli Hasan Bey, Rusların 19 Ekim 1770'te tamamen çekilmelerinin ardından dört ay kadar daha adada kalarak kalenin zarar gören yerlerinin tamiri, muhafız olarak görev yapan askerler ile mühimmat takviyesi ve sair işleri yoluna koymakla meşgul oldu.²

Limni Adası'nın kurtarılmasındaki başarılarından dolayı Cezayirli Hasan Bey'e "Gazi" unvanı verildi³ ve samur kürk ile altın çelenk gönderilerek taltif edildi.⁴ Boğazhisarlarına döndüğünde de III. Mustafa tarafından 18 Mart 1771'de üç tuğlu vezaret ihsan olunarak geniş yetkilerle⁵ kaptan-ı deryalığa tayin edildiği bildirildi.⁶

1.1.5. Rus Filosunun Akdeniz'deki Diğer Teşebbüsleri

Ruslar Limni Adası'ndan ayrıldıktan sonra kışı geçirmek üzere Paros Adası'na gittiler ve baharda yapacakları harekât için hazırlık yapmaya başladılar. Burada iken Rus filosunda görev yapan İngiliz amiral ve subayları izin isteyerek ülkelerine döndüler. Diğer taraftan Osmanlılar da boş durmayarak hem Rus filosunun saldırısına uğrayabilecek yerlerde savunma tedbirleri aldılar hem de Akdeniz'deki donanmalarını takviye ettiler.⁷

¹ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 288-291; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 174; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 415-416.

² Rusların muhasarası esnasında Mısırî Mehmed Efendi türbesinin yanında bulunan cami zarar görmüştü. Cezayirli Hasan Bey onu kendi parasıyla tamir ettirerek yeniden ibadete açılmasını sağlamıştır. *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın* ilk kısmının müellifi Çakeri İsmail Efendi bu münasebetle caminin arka kısmında bulunan şu tarihi düşürmüştür: "Cezayir'den devlete böyle bir velî er gelmedi, Fütuhât-ı âleme Çaker hayat-ı sermedi, Geldi kırklar kapudâne-i hümâyûna dedi, Fatih-i kal'a-i Hasan Bey ihyâ mabedi" (Temelkuran, *a.g.t.*, s. 293).

³ Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarrâ*, s. 273; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 639; Danişmend, *a.g.e.*, IV, s. 51.

⁴ Şemdanizade, *a.g.e.*, II-B, s. 37; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

⁵ "... Min külli'l-vüçûh sana vukûf ve i'timâd-ı şahanem olub cüz'î ve külli derya kapudânlığı ve Tersane-i Amirem ricalinin tanzîm-i umûru ber-vech-i istiklâl uhde-i gayretine tefvîz vü ihale olunmağla ...", BOA, C. BH., nr. 662.

⁶ BOA, Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defterleri (A. RSK. d.), nr. 1601, s. 6; Ali Emîrî Mustafa III (AE. SMST. III), nr. 29258. Vezaret takımı olarak verilen eşyaların meblağı ise yedi bin altmış bir buçuk kuruş tutmaktaydı {Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Defter (TSMA. d.), nr. 2415}. Diğer taraftan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, çalışmalarından birinde Cezayirli Hasan Bey'e vezaretin Evail-i Zilhicce 1183/1-10 Nisan 1773'de ("Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa'ya Dâir", s. 21) ve diğerinde ise Receb 1184/Kasım 1770'de ("Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 320) verildiğini ifade ediyor; fakat yukarıda da görüldüğü üzere bu doğru değildir. Ayrıca, Mahir Aydın'ın Receb 1184/Kasım 1770 ("Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 502); Tevfik Temelkuran'ın Evasıt-ı Zilkaade 1184/26 Şubat-5 Mart 1771 (*a.g.t.*, s. 44); Ahmed Cavid'in 16 Rebiülahir 1184/9 Ağustos 1770 (*Verd-i Mutarrâ*, s. 273); Mehmed Süreyya'nın Cemaziyülahir 1184/Eylül-Ekim 1770 (*a.g.e.*, II, s. 639) tarihleri de aynı şekilde tashihe muhtaçtır.

⁷ Daha önce Ülgün ve Bar'da teçhizi emrolunan gemiler bu sırada Mora tarafına gelmişti. Ayrıca, İstanbul'dan on adet gemi Boğazhisarları'na gönderildi (Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s.

Baharın gelişiyle birlikte yeniden harekete geçen Rus filosunun ele geçirmeye çalıştığı ilk yerleşim yeri Rodos Adası oldu. Fyodor Orlov, emrindeki bir kalyon ve iki firkateyn ile 17 Ağustos 1771'de ada açıklarına gelerek karaya asker çıkarmaya çalıştı, ancak gördüğü mukavemet karşısında tutunamadı. Amiral Spiridov'un komutasındaki diğer Rus filosu ise Eğriboz Adası'na yöneldi, 27 Ağustos'ta yaptıkları hücumdan yine olumlu bir sonuç elde edemediler.¹ Bu başarisızlıklar üzerine dağınık halde bulunan filolarını Çanakkale Boğazı'nın önünde toplayan Ruslar, Midilli Adası'na taarruz kararı aldılar. Midilli'ye 1 Kasım'da gelerek kaleyi gemilerden top ateşine tutmaya başlayan Ruslar, 13 Kasım'dan itibaren karaya asker çıkardılar. Boğazhisarları'nda bulunan Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, durumu haber aldığında maiyetindekileri yanına alarak Anadolu yakasındaki Kumkale'ye geçti. Malova karşısındaki akmak mevkiinde Boğazhisarları Seraskeri Moldovancı Ali Paşa'nın arkadan destek için gönderdiği askerleri beklediler ve onların gelişiyle birlikte filikalarla adaya geçtiler. Adaya yardım geldiğini ğrenen Ruslar, karadaki askerlerini gemilere geri alarak  gün süren muhasaraya son verdiler. Bu atışmada Ruslar, adada inşa halinde olan bir Osmanlı kalyonunu ateşe verdiler; buna karşılık kendileri de yirmi beş kişilik mürettebatıyla karaya oturan bir kalyonu kaybettiler. Cezayirli Hasan Paşa bir süre daha adada kalarak kalenin tahkimatını takviyeye yönelik tedbirler aldıktan sonra Boğazhisarları'na döndü.²

anakkale Boğazı'na yakın adalara yerleşme hedefinde bu şekilde başarısız olan Ruslar, bütün Osmanlı sahillerini abluka altına aldıklarını ilan ettiler. Ancak Akdeniz'deki mevcut filolarıyla bunu yapabilmelerine imkân yoktu. Nitekim kendileri de durumun farkında olduklarından Osmanlı yönetimini uğraştıracak başka sorunlar çıkarmaya çalıştılar. Mısır'da şeyhlbeled Bulutkapan Ali Bey ile Suriye'de şeyh Zahir mer bir süredir merkeze karşı isyan halindeydiler. Bağımsız devlet kurma planları yapan Ali Bey'e 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması iyi bir fırsat sunmuştu. Savaşla meşgul olan merkezî yönetimin bölgedeki nüfuzu iyice azaldığından rahat hareket etme olanağı bulan Ali Bey, nce Mısır Valisi Mehmed Paşa'yı görevden almış, daha sonra yakın adamı Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'i Hicaz'ı almaya göndermiş ve Mekke'yi ele geçirmişti. Mekke şerifi olarak tayin ettiği Abdullah tarafından kendisine

174; Vâsıf, *Mehâsinü' l-sr ve Hakaikü' l-Ahbr 1166-1188*, s. 416). Tersane-i Amire, Sinop, Midilli'de ikişer ve Rodos'ta da üç adet çeşitli cins ve büyüklükte toplam dokuz geminin inşasında başlandı (BOA, MAD. d., nr. 10390, s. 179).

¹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 45; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/1, s. 403.

² Temelkuran, *a.g.t.*, s. 294-296.

“*Sultanü'l-Mısır ve'l-Bahreyn*” unvanı verilmişti. Alexei Orlov’la da temasa geçen Ali Bey, Suriye’de yapacağı harekâta kendisine destek olunması halinde Kudüs ve mukaddes yerleri onlara vereceğini bildirdi. Ali Bey, Ruslardan aldığı yardım vaadiyle yakın adamı Ebu’z-zeheb Mehmed Bey’i Suriye’nin fethine memur etti. Şeyh Zahir Ömer ile birlikte hareket eden Mehmed Bey, kısa sürede Şam’ı ele geçirerek vali Osman Paşa’yı şehri terketmeye mecbur etti.¹ Diğer taraftan Ruslar da Ali Bey’e verdikleri sözü tutarak 16 Nisan 1772’de Patmos Adası’ndan on gemilik bir filoyu Suriye’ye doğru yola çıkardılar. Amiral Rizo komutasında 18 Haziran 1772’de Beyrut’a gelen Rus filosu, şehri topa tuttu. Ardından karaya 22 Haziran’da asker çıkarmaya çalışılırsa da başarılı olamadıklarından üslerine geri döndüler.²

Rus filosunun Suriye sahillerinde bulunduğu sırada Osmanlı Devleti ile Rusya mütareke görüşmelerine başlamışlardı. Müzakereler sonucunda 10 Mayıs 1772’de dokuz maddeden oluşan Yergöğü³ ve 12 Temmuz 1772’de on maddeden oluşan Bahr-ı Sefid⁴ mütarekeleri imzalanarak karada ve denizde çatışmalara ara verildi. Rus filosu mütarekeden sonra herhangi bir saldırı hareketinde bulunmadı, ancak Mart 1773’de mütareke süresinin son bulmasıyla⁵ Ruslar yeniden Ali Bey ve Şeyh Zahir Ömer’e yardım etmeye başladılar. Patmos Adası’ndan Amiral Rizo komutasında on yedi gemiden oluşan bir Rus filosu 6 Temmuz 1773’te Beyrut’a gelerek şehri topa tuttu.⁶ Gördükleri mukavemetten dolayı karaya asker çıkaramayan Ruslar, buradaki Dürzî ve Marunîleri isyana teşvikten de olumlu bir sonuç elde edemediler.⁷ Diğer taraftan

¹ Selda Güner, “Mısır’da Asi Bir Memlük: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)”, *AÜDTCF Dergisi*, LIII/1, Ankara 2013, s. 165-167; Feridun Emecen, “Bulutkapan Ali Bey”, *TDVİA*, II, s. 383; N. A. Koenig, “Ali Bey”, *İA*, I, s. 317-318. Bulutkapan Ali Bey için ayrıca bkz. Sauveur Lusignan, *A History of the Revolt of Ali Bey Against the Ottoman Porte*, Londra 1783.

² Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

³ Maddeleri için bkz. Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 488-489.

⁴ Bare Adası’nın Ose Limanı’nda Canım Hocasade Mustafa Bey ile Amiral Spiridov arasında imzalanan mütarekenin maddeleri için bkz. BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Name-i Hümâyün Defterleri (A. DVNS. NMH. d.), nr. 9, s. 14-17; Sadaret Divan Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A. DVN. DVE. 1), nr. 9/10, lef 5. Ayrıca mütareke imzalandıktan sonra Boğazhisarları Seraskeri Moldovancı Ali Paşa ile Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa’ya da konu hakkında bilgi verilmiştir (A. DVN. DVE. 1, nr. 9/10, lef 3).

⁵ Mütarekenin son bulmasıyla Akdeniz’deki ada ve sahillerin muhafazasına dikkat etmesi hususunda Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa da uyarılmıştır {BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Mühimme Kalemi Defterleri (A. DVNS. MHM. d.), nr. 171, hk. 1290, 2578, s. 296, 567; C. AS., nr. 2674}.

⁶ Rus filosunun top ateşinden dolayı şehirdeki üç yüz hane kullanılamaz hale gelmiştir (Kamil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, II, İstanbul 1325, s. 188).

⁷ Dürzî emiri Mansur, Rus filosunun Beyrut’tan çekilmesini sağlamak için Amiral Rizo’ya yirmi beş bin kuruş haraç vermişti (Şehabeddin Tekindağ, “XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan Şihâboğulları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, IX/13, İstanbul 1958, s. 40).

müttefikleri Ali Bey, Ebu'z-zehab Mehmed Bey'le giriştiği savaşta hayatını kaybetmişti. Ruslar onun ölümünün ardından Şeyh Zahir Ömer'e destek olmaya devam ettiler. Nitekim Beyrut üzerine yürüyen Şeyh Zahir Ömer, onların yardımıyla Cezzar Ahmed Bey'i şehirden çıkardı.¹ Ancak çok geçmeden Ruslarla arasının bozulması ve savaşın sona ermesi Şeyh Zahir Ömer'i merkezî yönetimle arasını düzeltmek için irtibata geçmeye zorlamıştır.²

Mısır ve Suriye'deki teşebbüslerinden kayda değer bir sonuç alamayan Ruslar yeniden Akdeniz'deki adaları işgale yöneldiler. Bu amaçla Amiral Elmanov idaresinde on bir gemiden oluşan Rus filosu, 11 Ağustos 1773'te Bodrum Kalesi'nin önüne gelerek top ateşine başladı. Ancak karaya asker çıkarmalarına rağmen olumlu bir sonuç alamadıklarından buradan ayrılmak zorunda kaldılar. Rus filosunun bir sonraki durağı İstanköy Adası oldu. Adayı 16 Ağustos'tan itibaren top atışına tuttular ve yine karaya asker çıkarttılar. Üç gün süren çatışma sırasında beş yüz civarında asker, yedi top ve yüz kantar kadar barutlarını kaybederek çekildiler.³ Sisam Adası'nın önüne gelen Amiral Spiridov idaresindeki Rus filosu da bir şey yapamadı. Adalara yerleşme hususunda bir türlü istediklerini başaramayan Ruslar nihayet kıyılardan uzakta olan Sporad adalarını işgal ederek yerleştiler. II. Katerina, Moralı bir Rum olan Pasaros'u buraya vali olarak atadı ve bu durum Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasına kadar devam etti. Antlaşma imzalandıktan sonra Taşoz Adası'nda bulunan Rus filosu da buradan ayrılarak Baltık Denizi'ne dönmüştür.⁴

1.1.6. Rusçuk Seraskerliği

Sefer organizasyonunda yaşadığı problemlerden dolayı savaş karada Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişti. Savaşın başlamasıyla birlikte herhangi bir direniş görmeden

¹ Said Efendi, *Vasf-ı Cezzar Ahmed Paşa*, İ.Ü. TY nr. 6206, vr. 7b-10a; Şehabeddin Tekindağ, "XVIII. Yüzyılda Akdeniz'de Rus donanması ve Cezzâr Ahmed Bey'in Beyrut Savunması", *BTTD*, 5, İstanbul 1968, s. 44; Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", *TDVİA*, VII, s. 516-517.

² Şeyh Zahir Ömer, Tersane-i Amire'nin masraflarına kullanılmak için elli bin kuruş tahsil etmek üzere Sayda'ya gelen sadrazam çukadarı Mehmed Ağa'yla görüşmelerinde birkaç senedir zimmetinde kalan ve her sene maktu olarak merkeze göndermesi gereken vergi borçlarını eksiksiz bir şekilde ödemesi karşılığında affedilmesini istemişti {BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.), nr. 950}. Nitekim 25 Ocak 1775'de merkezden gönderilen mektupla talebi kabul edilmiştir (HAT., nr. 950 A).

³ Rus filosunun Bodrum ve İstanköy'den başarısız bir şekilde geri çekilmeleri üzerine orduda üç nöbet top atışı yaptırılmıştır (BOA, C. AS., nr. 40277).

⁴ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 50, 52-53; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/1, s. 404; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, V, TTK Yay., Ankara 2011, s. 2600.

Hotin'i alan Ruslar, ardından Eflak ve Boğdan'a girerek hızla ilerlediler. Kartal (Larga)'da Osmanlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Bender, İsmail, İbrail, Akkerman ve Kili'yi de ele geçiren Ruslar, Tuna nehrinin sol cenahını tamamen kontrol etmeye başladılar. Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa ile Vidin Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ortak yürüttükleri saldırılar orduda görülen disiplinsizliklerden dolayı olumlu bir sonuç vermedi ve Babadağı'ndaki Osmanlı ordugâhı Rusların baskınına uğradı. Prens Dolgoruki'nin emrinde Kırım'da faaliyet gösteren Rus kuvvetleri ise Orkapı'dan güneye doğru inerek Kefe, Kerç ve Yenikale'yi işgal ettiler.¹

Cephedeki mağlubiyetler üzerine III. Mustafa, Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'yı azlederek yerine 11 Aralık 1771'de Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı getirdi. Yeni sadrazam barış taraftarı olduğundan vakit geçirmeksizin Ruslarla irtibata geçti. Prusya ve Avusturya'nın aracılığıyla² Mayıs 1772'de Yergöğü'nde yapılan mütarekenin ardından Fokşani'de müzakerelere başlandı. Rusların, Kırım'ın bağımsızlığı, Akdeniz ve Karadeniz'de ticaret gemilerine serbest geçiş hakkı ve harp tazminatı taleplerinden geri adım atmamaları görüşmelerin sona ermesine sebep oldu. Ordunun savaşamayacak durumda olduğunu bilen Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın gayretleriyle Bükreş'te görüşmelere yeniden başlandı ve neticede barışa esas olacak bir taslak üzerinde uzlaşma sağlandı. Orduda yapılan meşverette, taslağın mevcut haliyle kabul edilmesine dair görüş ön plana çıkmıştı. Esasen III. Mustafa da savaşın bir an evvel sonlandırılmasını istiyordu, ancak ulemadan gelen eleştirilerin de etkisiyle taslağı reddetti. Ruslar mütareke süresinin dolmasıyla Tuna, Kırım, Kuban ve Gürcistan'da yeniden saldırıya geçtiler. Fakat Rusçuk, Silistre ve Varna'ya yönelik saldırıları başarısızlıkla sonuçlandı. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa orduda taarruz potansiyeli görmediğinden Şumnu'yu tahkim etmekle yetindi.³

¹ Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 170-173, 175-176, 180-181; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/1, s. 376-391, 404-409; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2568-2575, 2584-2588.

² İngiltere, Akdeniz'deki Rus filosunu askerî ve malî olarak desteklediğinden; Fransa ise, o sırada izlediği dış politikayla Osmanlı devlet adamlarının gözünde güvenilirliğini yitirdiğinden aracılık teklifleri reddedilmişti. Buna karşılık, Tuna havzasında Rusya'nın nüfuzunun artmasını istemeyen Prusya ve Avusturya'nın aracılık teklifleri kabul edilmişti (Sorel, *a.g.e.*, s. 133-137; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 663; Beydilli, *a.g.e.*, s. 99).

³ Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsatü'l-İ'tibâr*, İstanbul 1286, s. 52-60, 66-70; Nagata, *a.g.e.*, s. 71-73; Beydilli, *a.g.e.*, s. 100-101.

Akdeniz’de Ruslara karşı önemli başarılar kazanan Kaptan-ı derya ve Boğazhisarları Seraskeri¹ Cezayirli Hasan Paşa’nın da bu sırada kara seraskeri olarak cepheye gönderilmesine karar verildi.² Bu kararın ardından kaptan-ı deryalık görevini Melek Mehmed Paşa’ya bırakan³ Cezayirli Hasan Paşa’ya, Ömer Paşa’dan boşalan Anadolu valiliği tevcih edilmişti. Maiyetiyle birlikte Şumnu’ya vardığında Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa’yla görüşen ve onun iltifatlarına nail olan Cezayirli Hasan Paşa, İsmail Paşa’nın yerine 1 Aralık 1773’de Rusçuk seraskerliğine getirildi.⁴ Bu arada III. Mustafa’nın vefat ettiği ve yerine kardeşi I. Abdülhamid’in tahta geçtiği haberi cepheye ulaşmıştı. Savaşın getirdiği malî yük ve dâhilî karışıklıklarla sıkıntılı durumda olan Ruslar, I. Abdülhamid’in 21 Ocak 1774’te tahta geçişini tebrik vesilesiyle yeniden barış teklifinde bulundular. Rus Başkomutanı Romanzow, Bükreş’te iki tarafın delegeleri arasında mutabık kalınan taslak üzerinden barışın yapılabileceğini ve ihtilafli konuların müzakereye açık olduğunu bildirmişti. Rusya’daki iç karışıklıklardan faydalanılabileceği düşünülerek teklif yine reddedildi. Barış teklifine verilen olumsuz cevaptan sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa’ya üç koldan saldırıya geçmesi hususunda kati emir verildi.⁵

Hazırlıkların tamamlanmasıyla Şumnu’dan harekete geçen Osmanlı ordusu Hırsova’ya saldırdı. Buna karşılık Ruslar da iki kol halinde Rusçuk ve Silistre’ye yöneldiler. Rusçuk yakınlarında bulunan Tutrakan’daki çatışmalarda Bosnalı Mustafa Paşa sayıca fazla olan Ruslar karşısında mağlup olduğundan Cezayirli Hasan Paşa ona yardıma gitmişti. Üç koldan saldırıya geçen Cezayirli Hasan Paşa, başta başarılı olmasına rağmen emrindeki askerlerin disiplinsizliklerinden dolayı tutunamayarak Rusçuk’a geri döndü. Ruslar birkaç gün sonra arkadan gelerek Rusçuk Kalesi’ni muhasara etmeye başladılar. Cezayirli Hasan Paşa’nın komutasında kale haricine çıkılarak yapılan saldırılar muhasaranın kaldırılmasına yetmedi ve bu hal iki taraf

¹ Moldovancı Ali Paşa’dan boşalan Boğazhisarları seraskerliği görevi kaptan-ı deryalığa ilaveten Cezayirli Hasan Paşa’ya verilmişti (BOA, C. AS., nr. 2672).

² Cepheye gitmekte hızlı davranması hususunda Cezayirli Hasan Paşa özellikle uyarılmıştı (BOA, A. DVNS. MHM. D., nr. 171, hk. 2413, s. 541; C. AS., nr. 39017).

³ Kaptan-ı deryalık görevi Melek Mehmed Paşa’ya 24 Şubat 1774’te tevcih edilmiştir (Şemdanizade, a.g.e., II-B, s. 118; *Rûznâme Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*, haz. Süleyman Göksu, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 53).

⁴ Şemdanizade, a.g.e., II-B, s. 110; Vâsîf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbârı 1166-1188*, s. 557-558; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 435. Cezayirli Hasan Paşa’ya Tuna’nın karşı tarafına geçerek Ruslara hücum etmesi telkin edilmişti (BOA, C. AS., nr. 46698).

⁵ Ahmed Resmi Efendi, a.g.e., s. 70-71; Kamil Paşa, a.g.e., II, s. 191-192; Uzunçarşılı, a.g.e., IV, s. 421.

arasında barış yapılana kadar devam etti.¹ Diğer taraftan Kozluca ve Yenipazar'daki çatışmalarda Osmanlı ordusunu mağlup ederek direnişini kıran Ruslar, Şumnu'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı. Ayrıca, Hezargrad'ı savunmakta olan Çatalcalı Ali Paşa'nın geri çekilmek zorunda kalması, Silistre'ye yardıma gönderilen Arapkirli İbrahim Paşa emrindeki kuvvetlerin yenilmesi ve Balkan Muhafızı Yusuf Paşa'nın baskına uğrayarak esir düşmesi Sadrazam Muhsinzâde Mehmet Paşa'ya da hareket imkânı bırakmadı. Bu durumda sadrazam, yazdığı cevabî mektupla teklif ettiği barış şartlarının kabul edildiğini Rus Başkomutanı Romanzow'a bildirdi. Silistre yakınlarındaki Küçük Kaynarca Kasabası'nda başlatılan müzakereler 21 Temmuz 1774'de barış antlaşmasının imzalanmasıyla son buldu.² Ruslarla barış yapılmasının ardından 14 Eylül 1774'te ikinci defa kaptan-ı deryalığa getirilen³ Cezayirli Hasan Paşa 12 Kasım 1774'te İstanbul'a döndü⁴ ve III. Selim'in tahta geçişine kadar aralıksız bu görevde kaldı.

1.2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler ve Faaliyetleri

1.2.1. Bayındır Voyvodası İvaz Mehmed Ağa'yı Ortadan Kaldırması

İzmir voyvodalarına levent ve bölükbaşı olarak hizmetinin ardından gümrükçü İshak Ağa'ya intisap eden İvaz Mehmed Ağa, tüccardan aldığı borç paralarla büyük mukataaların mültezimi sıfatıyla zamanla maddi durumunu güçlendirmişti. Gücü arttıkça Seferihisar, Urla, Çeşme, Karaburun ve o çevredeki ahali üzerinde baskısını arttıran İvaz Mehmed Ağa'ya, Aydın valileri ile İzmir voyvodaları dahi söz geçiremiyorlardı. Kapıhalkı genişlediği için 1768-74 Savaşı içerisinde faydası dokunur düşüncesiyle Sakız muhafızlığına tayin edilen İvaz Mehmed Ağa, görevinin gerekliliklerini yerine getirmedi. Hatta İzmir Voyvodası Karaosmanoğlu el-Hac Ahmed Ağa ile aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı İzmir'i basarak yağmaladı. Merkezî yönetim

¹ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 296-302.

² Ahmed Resmi Efendi, *a.g.e.*, s. 71-78; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 192-194; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2606-2608. Küçük Kaynarca Antlaşması için ayrıca bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK Yay., Ankara 2006; Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yeniden Tenkidi", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, Çev. Erol Aköğretmen, İstanbul 1979-1980, s. 343-368; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDVİA*, XXVI, s. 524-527.

³ BOA, *D. M. d.*, nr. 36991, s. 4; A. *DVNS. MHM. d.*, nr. 166, hk. 456, s. 197; Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I), nr. 13908.

⁴ Göksu, *Rûznâme*, s. 74.

onu cezalandırma kararı almış olmasına rağmen savaşın sona ermesine kadar bunu erteledi.¹

Donanmayla Akdeniz'e yapacağı seferin hazırlıklarını² tamamlayan Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'ya, harekete geçeceği sırada Divan-ı hümayun hâceganlarından Mehmed Said Efendi vasıtasıyla gizli bir emir gönderilerek Bayındır Voyvodası İvaz Mehmed Ağa'yı ortadan kaldırması istendi. Kumkapı'dan 25 Nisan 1775'de yola çıkan Cezayirli Hasan Paşa Gelibolu'ya geldiğinde, İvaz Mehmed Ağa'nın bazen İzmir'deki konağında ikamet ettiği haberini almıştı. Bunun üzerine İvaz Mehmed Ağa'yı ortadan kaldırması için adamlarından Cezayirli Hüseyin Kaptanı hemen İzmir'e gönderdi. Fakat İvaz Mehmed Ağa o sırada Bayındır'da bulunduğu için Hüseyin Kaptan herhangi bir şey yapamadı ve işin halledilmesi Cezayirli Hasan Paşa'nın gelişine kadar tehir edildi.³

Cezayirli Hasan Paşa Foça'ya geldiğinde Silahdarı el-Hac Mehmed Ağa vasıtasıyla Aydın muhassılı Yeğen Mehmed Paşa, İzmir Voyvodası Karaosmanzade el-Hac Ahmed Ağa, Sığla Sancağı Mütesellimi İlyaszade Ahmed Ağa ve kardeşi Halil Ağa'ya buyrulduklarını göndererek İvaz Mehmed Ağa'nın etrafının sarılmasını ve dışardan destek almasının önüne geçilmesini istedi. Cezayirli Hasan Paşa İzmir'e gelmesinin ardından emrindeki on kalyonun her birinden yüz nefer ayırarak karaya çıkardı ve bunların başına Hüseyin Kaptanı başbuğ tayin ederek Bayındır'a gönderdi. Kendisi de aynı günün akşamı iki yüz süvariyle bunların arkasından giderek Torba'ya vardı. Buradayken yanına gelen Karaosmanzade el-Hac Ahmed Ağa, İlyaszade Ahmed Ağa ve kardeşi Halil Ağa'dan İvaz Mehmed Ağa'nın etrafının çevrildiği haberini alması üzerine vakit kaybetmeksizin Bayındır'a gitti. Cezayirli Hasan Paşa'nın Bayındır'a geldiğini öğrenen İvaz Mehmed Ağa bir yolunu bularak firar etmeyi başardı. Arkadan takip edilen İvaz Mehmed Ağa, Eğridere mevkiindeki birkaç çatışmadan sonra 6 Temmuz 1775'de sağ olarak yakalandı. Bayındır'da bulunan Cezayirli Hasan Paşa'nın huzurunda yapılan sorgusunun ardından on sekiz yirmi civarında adamıyla birlikte idam

¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 843; Sadullah Enveri, *Tarih-i Enveri*, Millet Kütüphanesi, II, Ali Emiri nr. 67, vr. 43a-44a; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, yay. haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 2014, s. 38.

² Gelirlerinde azalma olduğunu bildiren Cezayirli Hasan Paşa'ya bir defaya mahsus sefer masrafı için İstanbul Duhan Gümrüğü muaccesinden 40.000 kuruş verilmiştir (AE. SABH. I, nr. 19019).

³ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 441-443; Özdemir, *a.g.m.*, s. 136-137.

edildi ve kesik başları Paşa'nın iç çukadarı Hasan Ağa vasıtasıyla İstanbul'a gönderildi.¹

İvaz Mehmed Ağa'nın idam edilmesinin ardından bütün mallarına merkezî yönetim tarafından el konuldu. Muhallefatını zaptetmekle görevlendirilen hassa silahşörlere el- Hac Selim Ağa mahallinde sattığı eşyalarından 33.351,5 kuruş tahsil ederek Darphane-i Amire'ye teslim etti. Mukataalarının hazineye devredilmesiyle de toplam 46.770 kuruş elde edildi ve geriye kalan 112.179 kuruş değerindeki mal varlığının ise başka bir mübaşir vasıtasıyla zaptedilmesine karar verildi.²

1.2.2. Suriye Seferleri

1.2.2.1. Şeyh Zahir Ömer'in İsyanını Bastırması

Medine'den Suriye civarına gelerek Safed'e yerleşen Benî Zeydân aşiretinden olan Şeyh Zahir Ömer'in hayatının ilk yılları hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. Önceleri babası ve dedesi gibi Taberiye mültezimliği yapan Şeyh Zahir Ömer, Sakr kabilesiyle ittifak ederek 1730'lardan itibaren aynı bölgede nüfuzunu arttırmaya başladı. Akka'ya on altı kilometre mesafede bulunan stratejik önemi haiz Ciddin Kalesi'ni 1738'de ele geçirerek Şam ile Nablus arasındaki ticaret yolunu denetimi altına aldı. Kendisini durdurmak isteyen Şam Valisi Süleyman Paşa'nın Eylül 1742 ve Temmuz 1743'teki Taberiye kuşatmalarına karşı başarılı bir şekilde direndi ve ardından Akka'ya yerleşti. Sur ve Sayda taraflarında yaşayan Benî Müteval aşiretiyle birlikte hareket eden Şeyh Zahir Ömer, Osmanlı idarecilerini uzaklaştırarak Safed'de kendi yönetimini kurdu. Bölgede bu kadar nüfuz kazanmasından hoşnut olmayan merkezî yönetim, Şam Valisi Osman Paşa'yı üzerine göndererek itaatini sağlamaya çalıştı. Ancak Şeyh Zahir

¹ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 447-451; Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 43b-44a; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, II, s. 27.

² BOA, Muallim Cevdet Tasnifi-Maliye (C. ML.), nr. 21871. İvaz Mehmed Ağa'nın mallarına el konulma süreci hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. C. ML., nr. 17259, 18264, 10116, 31499, 29179, 29879, 28971, 7945, 29918, 30344, 10077; Muallim Cevdet Tasnifi-Adliye (C. ADL.), nr. 6030; Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Muhallefat Halifelîği (D. BŞM. MHF.), nr. 44. Diğer taraftan Cezayirli Hasan Paşa da İvaz Mehmed Ağa'nın mali durumuyla ilgili ele geçirebildiği senetleri İzmir mollasına teslim etmişti (A. DVNS. MHM. d., nr. 166, hk. 862, s. 285).

Ömer bu tehlikeyi de zarar görmeden atlattı ve merkezî yönetimle ilişkileri tamamen bozuldu.¹

Daha önce de belirtildiği üzere, 1768-74 Savaşı içerisinde Mısır Şeyhülbeledi Bulutkapan Ali Bey ile birlikte hareket ederek merkezî yönetime karşı isyan etti. Savaşın ardından vergi borçlarını düzenli olarak ödemesi kaydıyla merkezî yönetimle anlaşarak affedildi. Ancak taahhüdünü yerine getirmekten çeşitli bahanelerle kaçınması üzerine meseleyi kesin bir çözüme kavuşturmak için eski düşmanı Ebu'z-zeheb Mehmed Bey görevlendirildi.² Emrindeki kuvvetlerle 21 Mart 1775'de harekete geçen Ebu'z-zeheb Mehmed Bey, Gazze'ye ulaştığında Şeyh Zahir Ömer'in Yafa'ya çekildiğini öğrendi. Bunun üzerine Yafa'ya gelen Ebu'z-zeheb Mehmed Bey, kırk elli günlük bir muhasaradan sonra burayı ele geçirdi. Telaşa kapılan Şeyh Zahir Ömer, Dürzî emiri Yusuf'tan yardım talep etti; ancak, ondan olumlu cevap alamadığından Aneze aşiretine sığınmak için bulunduğu Akka'dan ayrılarak Safed'e gitti. Bu arada Akka'ya gelen Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'e, Emir Yusuf, Benî Müteval aşireti ve Şeyh Zahir Ömer'in Sayda mütesellimliğini yapan Denizlili Ahmed Ağa itaatlerini bildirmişlerdi. Ancak Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in Akka'ya gelişinden iki üç gün sonra vefatı durumu değiştirdi. Bu son gelişme nedeniyle Mısır kuvvetleri geri çekildi ve Şeyh Zahir Ömer de yeniden Akka'ya döndü.³

Merkezî yönetim gelişmelerden haberdar olduğunda meselenin halledilmesini o sırada donanmayla Akdeniz'de bulunan Cezayirli Hasan Paşa'ya havale etti. Operasyon planına göre Şam Valisi Mehmed Paşa, Sayda eyaleti tevcih edilen Adana Valisi Mehmed Paşa, Gazze ve Remle sancakları uhdesinde bulunan Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Paşa ve Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Akka muhafızlığına getirilen Cezzar Ahmed Paşa da karadan Cezayirli Hasan Paşa'ya destek vereceklerdi.⁴ Merkezden gelen talimat⁵ üzerine bulunduğu İzmir'den donanmayla Akka'ya doğru yola çıkan Cezayirli Hasan Paşa, 8 Ağustos 1775'de Hayfa Limanı'na ulaştı. Karadan destek olacak diğer

¹ Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *TDVİA*, XLIV, s. 90; T. Philipp, "Zâhir al-'Umar al-Zaydâni", *EP*, XI, s. 393. Şeyh Zahir Ömer'in hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Uriel Heyd, *Dahir al-Umar, shalit ha-Galil*, Jerusalem 1942; Ahmad H. Joudah, *Revolt in Palestine in the Eighteenth Century The Era of Shaykh Zahir al-'Umar*, Gorgias Press, New Jersey 2013; Tevfik Muammer, *Zâhir el-'Ömer*, Nasira 1990; Feridun Emecen, "Zâhir Ömer", *İA*, XIII, s. 455-456.

² BOA, Muallim Cevdet Tasnifi-Dahiliye (C. DH.), nr. 5430.

³ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 33- 34; Emecen, "Zâhir el-Ömer", s. 91; a. mlf., "Zâhir Ömer", s. 456; Philipp, *a.g.m.*, s. 393.

⁴ BOA, C. DH., nr. 10116; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 36-37; Emecen, "Zâhir el-Ömer", s. 91.

⁵ BOA, A. *DVNS. MHM. d.*, nr. 166, hk. 853, s. 281.

görevliler buraya gelmemiş olmalarına rağmen, Şeyh Zahir Ömer'in oğlu Osman'ın emrindeki bin civarında askerle savunulan Hayfa Kalesi vakit geçirilmeksizin donanmayla topa tutularak 10 Ağustos'ta ele geçirildi ve muhafızlığına da Cezayirli Hasan Paşa'nın silahdarı Yusuf Ağa getirildi.¹

Hayfa Kalesi'nin ele geçirilmesinin ardından 22 Ağustos'ta Akka'ya gelen Cezayirli Hasan Paşa, Şeyh Zahir Ömer'e haber göndererek isyandan vazgeçmesini istediysede olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine aynı gün donanmadan Akka Kalesi'ne top atışına başlandı. Birkaç gün sonra karaya çıkarılan kalyoncular ve Şeyh Zahir Ömer ile anlaşmazlık yaşayan Denizlili Ahmed Ağa emrindeki Mağribî askerleri kalenin gümrük olarak kullanılan kısmına saldırdılar. Durumdan haberdar olan Şeyh Zahir Ömer çareyi kaçmakta buldu; ancak, arkadan kendisini takip eden Mağribî bir askerinin kurşunuyla vurularak öldürüldü² ve kesik başı tatar Uzun Ahmed ile 24 Ağustos'ta İstanbul'a gönderildi.³ Cezayirli Hasan Paşa daha sonra Akka Kalesi'nin⁴ muhafazasını Cezzar Ahmed Paşa'ya devrederek Hayfa'ya gitti ve 22 Eylül'de donanmayla Şeyh Zahir Ömer'in oğlu Ahmed ile diğer küçük kardeşleri⁵ de yanında olduğu halde İstanbul'a doğru yola çıktı.⁶

Şeyh Zahir Ömer'in, mukataa mültezimliği ve özellikle Batılılarla yaptığı pamuk ve ipek ticareti sayesinde servetini bir hayli arttırdığı bilinmekteydi. Savaştan yeni çıkan ve malî darboğaz içerisinde bulunan merkezî yönetim için onun mallarına el konulması büyük önem arz etmekteydi.⁷ Şeyh Zahir Ömer'in kapıkethüdası ve aynı zamanda malî işlerini idare eden Musevî Abraham Sabbah Akka'da ele geçirilerek Cezayirli Hasan

¹ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 452-455; Özdemir, *a.g.m.*, s. 141-143.

² Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 38; Temelkuran, *a.g.t.*, s. 458-464; Şemdanizade, *a.g.e.*, III, s. 33.

³ Tatar Uzun Ahmed'e ödül olarak yirmi akçeyle sipahilik tevcih edilmişti (BOA, C. DH., nr. 6182). Diğer taraftan *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa*'da Şeyh Zahir Ömer'in kesik başının İstanbul'a Paşa'nın iç çukadarı Derviş Hasan Ağa tarafından getirildiği ifade edilmektedir (Temelkuran, *a.g.t.*, s. 464).

⁴ Akka Kalesi'nde elde edilen askerî mühimmat ve sair malzeme donanmayla getirilerek Tersane-i Amire'ye teslim edilmişti (BOA, C. BH., nr. 7199).

⁵ Şeyh Zahir Ömer'in çocuklarına geçimlerini sağlayacak kadar tahsisat ayrılmıştı. Bir sene sonra İstanbul'a getirilen Şeyh Osman'a ayrıca Hüdavendigar sancağı verilmiştir (BOA, C. ML., nr. 29080; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 39).

⁶ Cezayirli Hasan Paşa 16 Kasım 1775'de İstanbul'a gelmiştir ve 19 Kasım'da da Yalı Köşkü'nde Padişah'ın huzuruna çıkmıştır (Temelkuran, *a.g.t.*, s. 478; Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 46b-47a). Ayrıca kendisi gelmeden önce Tersane-i Amire'deki divanhanenin odalarının mefruşatı yenilenmiş ve bazı binaların da tamirata yapılmıştır (BOA, C. BH., nr. 12235).

⁷ Muhallefatını zaptetmeye Dergâh-ı ali kapıcılar kethüdalığı payesi olan Abdî Bey görevlendirilmiş ve Divan-ı hümayun sipahiler katibi Seyyid Mustafa Efendi ise onun maiyetine verilmiştir (BOA, C. ML., nr. 12027).

Paşa tarafından sorgulandı.¹ Ancak ondan Şeyh Zahir Ömer'in para ve sair kıymetli mallarının nerede olduğuna dair bir bilgi alınamadı. Dönüş yolunda donanmayla Kıbrıs'ın Tuzla Limanı'na gelindiğinde Akka'dan kaçan bir Frenk papazın Şeyh Zahir Ömer'in mallarının nereye saklandığını bildiği Cezayirli Hasan Paşa'ya haber verilmişti. Nitekim bu Frenk papazın sorgulanmasından Abraham Sabbah'ın Akka'daki kiliseye yüklü miktarda para ve kıymetli eşyaların bulunduğu büyük bir sandık getirerek sakladığı bilgisine ulaşıldı. Kıbrıs'taki Fransız konsolosuyla anlaşarak papazın bir gemiyle Akka'ya gitmesi ve para ile sandığın yerini göstermesi kararlaştırıldı. Cezayirli Hasan Paşa tarafından görevlendirilen el-Hac Mustafa Ağa ise, Musa Kaptan'ın idaresindeki başka bir gemiyle onlara eşlik edecekti.² Akka Muhafızı Cezzar Ahmed Paşa'ya da haber gönderilerek geleceklere yardımcı olması istendi.³

Akka'ya varıldığında gerçekten de para ve sandığın Katolik kilisesinde olduğu anlaşıldı ve yine deniz yoluyla getirilerek Cezayirli Hasan Paşa'ya teslim edildi. Buna göre Şeyh Zahir Ömer'in nakit varlığı 26.256 kuruşu faiz olmak üzere toplam 537.789 kuruşu bulmaktaydı. Ayrıca “*zer-i mütenevvia ve beyaz*” olarak adlandırılan altın ve gümüş gibi kıymetli menkullerinin değeri ise 551.066 kuruş olarak hesaplanmıştı.⁴

Şeyh Zahir Ömer'in Akka'da bulunan han, hamam, fırın, dükkân, değirmen ve sair gayrimenkulleri 156 adetti. Hazinesarı Abraham Sabbah'ın Akka, Sayda ve Hayfa'daki emlakinin toplamı ise 83 olarak belirlenmişti.⁵

1.2.2.2. Zahir Ali'nin İsyanını Bastırması

Şeyh Zahir Ömer Akka'da ortadan kaldırıldıktan sonra oğlu Zahir Ali, diğer kardeşlerinin aksine merkezî yönetime karşı isyan bayrağını açmıştı. Asayişin sağlanması adına her sene düzenli olarak donanmayla Akdeniz'e sefere çıkan⁶ Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'ya, Bozcaada'da bulunduğu sırada sadrazam çukadarı

¹ Abraham Sabbah'ın Yasef ve Habib adlı iki oğlu Dürzî Emiri Yusuf'a sığınmışlardı. Cezzar Ahmed Paşa'ya emir gönderilerek bunların da yakalanması istenmiştir (BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 968, s. 289; C. ML., nr. 28516).

² Temelkuran, *a.g.t.*, s. 467-469.

³ BOA, HAT., nr. 54820.

⁴ BOA, C. ML., nr. 31432.

⁵ BOA, C. ML., nr. 29680.

⁶ Cezayirli Hasan Paşa İstanbul'dan 2 Mayıs 1776'da ayrılmıştı (Temelkuran, *a.g.t.*, s. 544; Özdemir, *a.g.m.*, s. 149).

tarafından emir gönderilerek Zahir Ali meselesini halletmesi istendi.¹ Karadan da Sayda valiliğine getirilen Nablusî Mustafa Paşa,² İçil sancağı tevcih olunan Cezzar Ahmed Paşa³ ve Şam Valisi Mehmed Paşa⁴ donanmaya yardım edeceklerdi.

Bozcaada'dan donanmayla hareket ederek Kıbrıs'ın Limasol Limanı'na gelen Cezayirli Hasan Paşa, Zahir Ali'nin Deyrihanna Kalesi'nde Cezzar Ahmed Paşa tarafından muhasara altında tutulduğu haberini aldı. Bu haber üzerine vakit kaybetmeden yola çıkan Cezayirli Hasan Paşa, 4 Temmuz 1776'da Akka'ya ulaştı;⁵ ancak burada donanmanın demir atabileceği uygun bir liman bulunmadığından sekiz on mil uzaklıktaki Hayfa'ya dönmeye karar verildi. Burada demir atıldıktan sonra maiyetiyle birlikte birkaç filikayla tekrar Akka'ya giderek karaya çıkan Cezayirli Hasan Paşa, gelişmeler hakkında Cezzar Ahmed Paşa'dan bilgi aldı ve aynı gün Deyrihanna Kalesi'ne vardı. Zahir Ali bunu öğrenince kethüdası Yusuf Debbur'u kalenin muhafazasına nezaret etmesi için bırakarak Safed'e kaçtı. Donanmadan birkaç büyük top ve sair askerî mühimmat getirilerek muhasaranın şiddetlendirilmeye başlandığı sırada kaledeki ahali aralarında Zahir Ali'nin büyük oğlu Hasan'ın da bulunduğu bir heyet göndererek affedilmelerini istediler. Ancak Cezayirli Hasan Paşa, Zahir Ali'nin bizzat gelip af dilemediği müddetçe bunun mümkün olamayacağını heyete bildirdi. Bu durumda yapabilecekleri bir şey kalmadığını anlayan ahali kaleyi 23 Temmuz'da muhasara edenlere teslim etti. Cezayirli Hasan Paşa, kaleye girdiğinde hemen Zahir Ali'nin oğlu Fazıl ile kethüdası Yusuf Debbur'u hapsedirdi. Deyrihanna Kalesi'nin düştüğünü ve Cezayirli Hasan Paşa'nın üzerine doğru geldiğini haber alan Zahir Ali, bulunduğu Safed Kalesi'nden ayrılarak iki saat kadar mesafedeki Alleme Köyü'ne firar etti. Bu arada Safed Kalesi'ne gelen Cezayirli Hasan Paşa'yı ahalden ileri gelenler karşılayarak af dilediler. Ahalinin af taleplerini olumlu karşılayarak kaleyi teslim alan Cezayirli Hasan Paşa, burada bir süre kalarak muhafazası için alınan tedbirlere nezaret etti ve ardından Deyrihanna'ya geri döndü.⁶

¹ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 298, s. 87.

² BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 282, s. 79.

³ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 393, s. 111. Ayrıca, Cezzar Ahmed Paşa'ya maiyetindeki askerlerin masraflarına kullanması için Sayda mukataasından 20.000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı (A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 394, s. 111).

⁴ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 387, s. 108.

⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 685, s. 202-204.

⁶ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 688, 926, s. 205-206, 272-273; C. DH., nr. 14426; Temelkuran, a.g.t., s. 550-556.

Zahir Ali'nin yakalanmasının zaman alacağı anlaşıldığından Cezayirli Hasan Paşa, devlete vergi borçları bulunan Dürzîlerden tahsilat yapmak üzere 2 Eylül'de Beyrut'a gitti. Zahir Ali'nin kardeşi Said ile kethüdası Yusuf Debbur ve Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in eski adamlarından olup Yafa taraflarında karışıklıklar çıkarmaya çalışan ve ortadan kaldırılması için emir gelen¹ Ebu İzze'yi Beyrut'ta bulunduğu sırada idam ettirdi. Cezayirli Hasan Paşa'nın ayrılmasının ardından on beş gün kadar kaldığı Alleme Köyü'nden tekrar Safed Kalesi tarafına gelen Zahir Ali, üzerine gönderilen kuvvetlerle girdiği çatışmalarda mağlup olarak çekildi. Alleme Köyü ahalisi, Cezayirli Hasan Paşa'nın Zahir Ali'ye yardım edilmemesi hususunda etrafa gönderdiği şiddetli buyruclardan çekindiklerinden onun yeniden sığınma talebini reddettiler. Bunun üzerine o da Dürzî kazalarından Şuf'a tabi köylerde gizlenmeye çalıştı ve kendisini takip eden Cezzar Ahmed Paşa'nın bölükbaşı Abdullah Ağa ile bu sırada girdiği çatışmada gücünü iyice tüketti.²

Cezzar Ahmed Paşa, Zahir Ali'nin bir türlü yakalanamamasını Şam Valisi Mehmed Paşa'nın ona karşı olan müsamahasına bağlamaktaydı. Merkezî yönetimin de aynı düşünceye kapılmasının önüne geçmek isteyen Mehmed Paşa, kendisine kapılanmış Kayserili Ali Ağa'ya gizlice Zahir Ali ile irtibata geçmesi için talimat verdi. Bu talimat üzerine Zahir Ali'ye mektup gönderen Kayserili Ali Ağa, uygun görmesi halinde Cezzar Ahmed Paşa'nın kuvvetlerine karşı beraber hareket edebileceklerini bildirdi. Kuvvet kazanmak isteyen ve Kayserili Ali Ağa ile Cezzar Ahmed Paşa'nın bölükbaşı Abdullah Ağa arasında düşmanlık olduğunu bilen Zahir Ali, tereddüt etmeden teklifi kabul etti. Maiyetindeki askerlerle birlikte hemen harekete geçen Kayserili Ali Ağa, buluştuklarında bir fırsatını bularak Zahir Ali'yi öldürdü ve kesik başını Şam Valisi Mehmed Paşa'ya götürdü.³ Bu gelişmeyi memnuniyetle karşılayan merkezî yönetim ölümünün ardından mallarının ortaya çıkarılması için hemen harekete geçti.⁴

Zahir Ali'nin katliyle birlikte Benî Zeydân aşireti soyundan gelen idarecilerin bölgedeki nüfuzu son buldu. Ortaya çıkan otorite boşluğunu ise yeniden Sayda

¹ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 870, s. 251.

² Temelkuran, a.g.t., s. 556-558, 560-561.

³ Cevdet, a.g.e., II, s. 43; Sadullah Enveri, a.g.e., II, vr. 56b; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 62. Diğer taraftan Mehmed Paşa, baş çukadarı Ebubekir Ağa ile tahrirat göndererek İstanbul'u gelişmelerden haberdar etmişti (BOA, C. DH., nr. 15657).

⁴ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 173, hk. 63, 985, s. 23, 296-297; C. ML., nr. 28514; C. AS., nr. 9226.

valiliğine atanan Cezzar Ahmed Paşa'nın doldurmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim kendisine kapılanmış üç bin civarındaki levendi kethüdası Karamollaoğlu Mustafa Ağa'nın emrinde Dürzî Emiri Yusuf'un üzerine göndererek onu Beyrut'tan çıkarmaya teşebbüs etti. Halen Beyrut'ta bulunan Cezayirli Hasan Paşa durumdan haberdar olduğunda Cezzar Ahmed Paşa'yla görüşmek için hemen bir filikayla Sayda'ya gitti. Dürzilerin devlete vergilerini düzenli olarak ödedikleri takdirde iç işlerinde özerk olduğunu ve müdahale edilmemesi gerektiğini bu görüşmede Cezzar Ahmed Paşa'ya hatırlatan Cezayirli Hasan Paşa, bir daha aynı şekilde davranmaması hususunda onu sert bir dille uyardı. Cezzar Ahmed Paşa uyarıları dikkate alacağını ifade etmesine rağmen, Cezayirli Hasan Paşa'nın İstanbul'a dönmesinin ardından Dürzileri tazyik etmeye devam etti. Hatta bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek adına Akka Kalesi'ni tahkim ederek kendisine üs yaptı.¹

1.2.3. Menemen Voyvodası Hasırcıoğlu Mustafa Ağa İsyanını Bastırması

Donanma için sefer mevsiminin geçmesi ve İstanbul'dan da geri dönmesi hususunda emir² gelmesi üzerine Cezayirli Hasan Paşa, 12 Eylül 1776'da Beyrut'tan yola çıktı. Kıbrıs'ın Tuzla Limanı'na uğradıktan sonra Rodos'a geldiğinde merkezî yönetime karşı devamlı surette isyan halinde olan Manyalılar meselesini halletmek için birkaç gün kaldı. Manyalıların vekili Kaptan Centaki'nin halkı adına yaptığı af talebini kabul eden Cezayirli Hasan Paşa, donanma tercümanı Nikola Mavroyani aracılığıyla onlarla bir antlaşma yaptı. Buna göre, Manyalılar merkezî yönetime 15.000 ve kaptan-ı derya olanlara da 2.500 kuruş senelik vergi ödemeyi taahhüt etmişlerdi. Bundan başka, sahillerine gelen Malta gemilerine el koyarak İstanbul'a göndereceklerdi.³

Manyalılarla yapılan bu antlaşmanın ardından Rodos'tan ayrılan Cezayirli Hasan Paşa, 17 Ekim'de Çeşme'ye geldi. Burada iken Menemen Voyvodası Hasırcıoğlu Mustafa Ağa'nın ahaliye zulmettiğine dair şikâyetler aldı. Meseleyi halletmek istemekle birlikte İstanbul'a bir an evvel dönmesi gerektiğinden yola devam etti. Midilli Adası

¹ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 43-44. Cezayirli Hasan Paşa, kendisinden habersiz Cezzar Ahmed Paşa'nın yeniden Sayda valiliğine getirilmesinden memnun olmamıştı. Ahmed Cevdet Paşa, Cezzar Ahmed Paşa'nın Dürzilere saldırmasıyla Paşa'nın iyice hiddetlendiğini ve hatta sinirine hâkim olamayıp onu hançeriyle yüzünden hafifçe yaraladığını kaydetmektedir (*a.g.e.*, II, s. 43).

² BOA, A. *DVNS. MHM. d.*, nr. 173, hk. 797, s. 239.

³ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 564-565.

civarında bulunan Zeytinburnu mevkiine gelindiğinde hava muhalefeti sebebiyle ilerlenemediğinden Eski Foça'ya demir atılmak zorunda kalındı. Bunu fırsat bilen Cezayirli Hasan Paşa, on yedi kadar adamını da yanına alarak karadan Menemen'e doğru yola çıktı. Menemen'e vardıklarında konağına ani bir baskın yaparak Mustafa Ağa'yı ele geçirdiler. Mustafa Ağa da yanında olduğu halde tekrar Eski Foça'ya dönen Cezayirli Hasan Paşa, burada onu idam ettirerek ahaliyi memnun etti. İzmir ve Menemen kadıları da merkezî yönetim adına mallarını zaptettiler.¹ Hasırcıoğlu Mustafa Ağa'nın idamından sonra Eski Foça'dan donanmayla yeniden yola çıkan Cezayirli Hasan Paşa, 22 Kasım'da İstanbul'a ulaştı.²

1.2.4. Mora Seferi

Rusya'yla girilen 1768-74 Savaşı münasebetiyle Mora'da merkezî yönetimin otoritesi ciddi şekilde zaafa uğramıştı. Bu otorite boşluğundan faydalanan dört beş bin kadar Çamlık Arnavut'u Delvine'den göç ederek Mora'ya yerleşmişti. Reayaya faizle para vererek kendilerine borçlandıran Çamlık Arnavutları, bunu zamanla onların üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaya başlamışlardı. Bu durum Mora'da vergi toplamayı bir hayli güçleştirdiğinden valiler kapılarındaki askerlerin masraflarını karşılayamaz hale gelmişlerdi. Çamlık Arnavutlarını Mora'dan çıkarmak için birkaç defa teşebbüste bulunulmasına rağmen başarılı olunamamıştı. Hatta bu teşebbüslerin sonuncusunda Mora Valisi Mehmed Paşa, Avlonya'dan getirttiği yedi sekiz bin civarındaki Bekar Arnavut askerini kullanmak istemiş; ancak, bunların alamadıkları ulûfelerini bahane ederek soydaşlarına karşı savaşmayı reddetmelerinden dolayı olumlu bir sonuca ulaşamamıştı.³

¹ BOA, C. ML., nr. 5215.

² Temelkuran, *a.g.t.*, s. 566-568; Özdemir, *a.g.m.*, s. 157. Cezayirli Hasan Paşa 24 Kasım'da Yalı Köşkü'nde I. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak yeni hân kumaşa kaplı samur post giymişti. Bedeli 700 kuruştur {Muallim Cevdet Tasnifi-Saray (BOA, C. SM.), nr. 8157}.

³ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 112b; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 138; Temelkuran, *a.g.t.*, s. 596-597. Merkezî yönetim gelişmeler hakkında malumat sahibi olmak için Mora'ya hassa silahşörlerinden Mustafa Paşazade Mehmed Bey'i göndermişti. İstanbul'a döndüğünde bölgedeki sorunların nelerden ibaret olduğunu özetleyen bir tahrir sunan Mehmed Bey, özellikle valilerin tamahkarlığına dikkat çekmekteydi (BOA, C. DH., nr. 4038).

Meselenin bir türlü çözümlenememesinden dolayı Cezayirli Hasan Paşa'nın karadan Mora'ya gönderilmesine karar verildi.¹ Rumeli Valisi Abdullah Paşa ile Derbendler Başbuğu Kurd Ahmed Paşa da ona yardım edeceklerdi.² Kaptan-ı deryalık vekâletini Tersane-i Amire Emine Süleyman Feyzi Efendi'ye³ bırakan Cezayirli Hasan Paşa, hazırlıklarını⁴ tamamlamasının ardından 18 Nisan 1779'da İstanbul'dan ayrıldı.⁵ Davutpaşa üzerinden Tekirdağ ve oradan da Develi Kasabası'na geldiğinde Avrethisarı kazası için ayanlık iddiasında bulunan Şahbendioğlu Abdil ile kardeşleri Hüseyin ve Abdurrahman'ın cezalandırılmaları için merkezden emir geldi.⁶ Ayrıca, kendisinden icraatlarıyla bölgede huzursuzluk kaynağı olan Demirhisar ve Menlik kazalarının ayanları Çavuş ile Talib Beylerin de aynı şekilde ortadan kaldırılması istendi.⁷

Çavuş ve Talib Beylere daha önce merkezden Şahbendioğullarının cezalandırılması işinde Cezayirli Hasan Paşa'yla birlikte hareket etmeleri emrolunmuştu. Cezayirli Hasan Paşa buna dayanarak kapı halkından Feyzi Ağa'yı Demirhisar'a ve Giritli Mustafa Ağa'yı da Menlik'e göndererek Çavuş ile Talib Beyleri huzuruna davet etti. Bu davete icabet eden Çavuş Bey, Siroz'da iken Cezayirli Hasan Paşa'yla görüştü. Talib Bey'in aynı anda buraya gelmemesinden dolayı haklarındaki emrin infazını biraz daha erteleyen Cezayirli Hasan Paşa, zahire temini bahanesiyle Çavuş Bey'i önden Demirhisar'a gönderdi. Talib Bey'e de yeniden haber yollayarak Çavuş Bey'le birlikte kendisini Demirhisar'da beklemelerini istedi. Nitekim Cezayirli Hasan Paşa 21 Mayıs'ta Demirhisar'a vardığında her ikisi de buradaydı. Aynı gün pusuya düşürülerek ortadan kaldırıldılar ve adamlarından ele geçirilenler de kendileri gibi öldürüldü. Bu sırada Selanik Valisi Abdi Paşa'nın Şahbendioğullarını yakalayıp idam ettirdiği haberi de geldiğinden ayanlar meselesi böylelikle halledilmiş oldu.⁸

¹ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 176, hk. 42, s. 18; AE. SABH. I., nr. 3222.

² BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 176, hk. 43, 55, s. 19, 22-23; C. DH., nr. 4618.

³ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 112b; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 125.

⁴ Cezayirli Hasan Paşa'nın talebi üzerine Hasköy'de Resmî Mustafa Ağa marifetiyle iki adet büyük top döktürülmüştü (BOA, C. BH., nr. 3917; C. AS., nr. 43086). Ayrıca, beş adet çadır ve lüzumu kadar sütun da kendisine verilmişti (BOA, MAD. d., nr. 3988, s. 107; C. BH., nr. 11827, 3263). Bunların hazırlanması için yüz kuruş harcanmıştı (MAD. d., nr. 3988, s. 185).

⁵ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 602.

⁶ BOA, Muallim Cevdet Tasnifi-Zaptiye (C. ZB.), nr. 4371.

⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 176, hk. 91, s. 34.

⁸ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 606-613.

Merkezî yönetim, ayanların ortadan kaldırılmasının ardından mallarına el koymak için harekete geçti. Bu hususta Rumeli Valisi Abdullah Paşa¹ ve Selanik Valisi Abdi Paşa² ile Demirhisar, Avrethisarı ve Toyran kazaları kadılarına emirler gönderildi.³ Ayrıca, Sadaret Kethüdası kâtiplerinden Süleyman Niyazi Efendi⁴ ve hassa hasekilerinden Mehmed Ağa⁵ ayanların muhallefatlarını zaptetmekle görevlendirildiler. Neticede bunların çalışmasıyla toplam 83.498 kuruş değerinde mal varlıkları olduğu tespit edildi. Bununun 65.251,5 kuruşu tahsil edildi.⁶

Diğer taraftan yola devam ederek 4 Haziran'da Selanik Sancağı'na bağlı Katerin Kasabası'na gelen Cezayirli Hasan Paşa, buradayken kapı halkından Mustafa Ağa'yı Balyabadra'da toplanan Çamlık Arnavutlarına yollayarak isyandan vazgeçmelerini istedi. İsyandan vazgeçmeleri halinde reayayla yaşadıkları alacak-verecek anlaşmazlığının İstanbul'dan gönderilen mübaşir ve müvella aracılığıyla çözüme kavuşturulacağını ve bunun için ön şartının ise belirleyecekleri otuz kırk kadar vekilin haricinde geriye kalanlarının Mora'dan çıkararak Rumeli tarafına geçmeleri olduğunu bildirdi. Çamlık Arnavutları teklifi kabul ettiklerinden üç dört bin⁷ kadarı gemilerle Rumeli'ye gönderildi. Daha sonra bıraktıkları vekiller, reaya kocabaşları, mübaşir ve müvellanın katılımıyla Cezayirli Hasan Paşa'nın huzurunda bir meclis akdedildi.⁸ Görüşmeler sonucunda Mora'daki reayanın Çamlık Arnavutlarına 120.000 kuruş ödemelerine karar verildi. Ayrıca, Çamlık Arnavutları Mora'ya bu sebeple yeniden geldikleri takdirde 750.000 kuruş ve reaya da bunları önlemeye çalışmaz ise 150.000 kuruş merkezî yönetime ceza ödeyeceklerdi.⁹

Cezayirli Hasan Paşa bir yandan da Tripoliçe'de toplanan Bekar Arnavutlar meselesini halletmeye çalışmaktaydı. Bunlara defaatle haber gönderilerek isyana son vermeleri ve esir tuttıkları Mora Valisi Mehmed Paşa'yı serbest bırakmaları istendi. İkna olmamaları üzerine Anabolu Kalesi'nin Yeniçeri Ağası Ömer Ağa nasihatçi olarak

¹ BOA, C. ML., nr. 19238.

² BOA, C. ML., nr. 20972.

³ BOA, C. ML., nr. 25162.

⁴ BOA, C. ML., nr. 23333.

⁵ BOA, C. ML., nr. 23637.

⁶ BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği Defterleri (*D. BŞM. MHF. d.*), nr. 12872, s. 2-3. Ayanların sonradan ortaya çıkan malları merkezî yönetim tarafından Mora'ya gönderilen Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından el-Hac Halil Ağa vasıtasıyla zaptedilmeye devam edilmişti. Ayrıntıları için bkz. C. ML., nr. 28713, 42432, 20246.

⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 176, hk. 339, s. 103-104.

⁸ Temelkuran, *a.g.t.*, s. 614, 635.

⁹ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 114b; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 125-126.

gönderildi. Ancak ulûfelerinin hemen ödenmesini istediklerinden bu teşebbüsten de bir sonuç çıkmadı. Sulh yoluyla çözüme ulaşılamayacağı anlaşıldığından Cezayirli Hasan Paşa, kapıhalkından ayırdığı 5.000 kişilik kuvveti önden kethüdası İbrahim Ağa'yla birlikte Tripoliçe'ye yolladı. Kendisi de Anabolu muhafazasında bulunan gemilerden 1.000 kadar kalyoncu ve askerî mühimmatın getirilmesine nezaret ettikten sonra 21 Temmuz'da, Tripoliçe'ye bir saat mesafede konaklayan İbrahim Ağa'nın yanına gitti. Ertesi gün Bekar Arnavutların metrislerine top menzili mesafesine kadar yaklaşıldı. Karşı taraftan ateş edilmeye başlanması üzerine hücumla geçildi. İki buçuk saat süren çatışmanın ardından Bekar Arnavutlar mağlup edilerek Mora Valisi Mehmed Paşa ellerinden kurtarıldı. Bu çatışmada sekiz bin civarındaki Bekar Arnavut'tan 6.500 kadarı hayatını kaybetti.¹

Sultan I. Abdülhamid Mora'daki bu olumlu gelişmeleri haber aldığı anda memnun oldu. Hassa silahşörlerinden el-Hac Mustafa Ağa'yı mücevher kabızalı bir hançer ve samur kürkle Mora'ya göndererek Cezayirli Hasan Paşa'yı başarılarından dolayı tebrik etti. Bundan başka, kaptan-ı deryalığa ilaveten Mora Eyaleti 8 Ağustos 1779'da Paşa'ya verildi.² Cezayirli Hasan Paşa, bir müddet sonra Mora'dan dönmesi emredildiğinden³ deniz yoluyla 22 Kasım'da İstanbul'a geldi.⁴

¹ BOA, Bâb-ı Âsafî Amedi Kalemi (A. AMD.), nr. 21/26, Cezayirli Hasan Paşa 25 Temmuz 1779 tarihli bu kaimesinde Mora'da tesis edilen düzenin yeniden bozulmaması için merkezî yönetime bazı tavsiyelerde bulunmaktaydı. Derbendler Başbuğu Kurd Ahmed Paşa'nın maiyetinde Arnavut asker bulundurmasından dolayı görevinden alınarak yerine halen Limni Adası'nda ikamet eden Çatalcalı Ali Paşa'nın getirilmesini istiyordu. Bekar Arnavutlarının mağlup edilmesinde önemli hizmetlerinin geçtiğini ifade ettiği kethüdası İbrahim Ağa'ya ise, vezaret tevcih olunarak Mora muhassıllığının verilmesini hassaten rica ediyordu.

² BOA, A. RSK. d., nr. 1601, s. 6.

³ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 176, hk. 526, s. 166.

⁴ Temelkuran, a.g.t., s. 641. Paşa, dönüş yolunda Akdeniz'de esir ettiği altmış iki kişiyi İstanbul'a getirmişti (BOA, C. BH., nr. 3919). Ayrıca, daha önce kendisine verilen çadır takımını da geldiğinde Mehterhane-i Amire'ye teslim etmiştir (C. DH., nr. 4620).

İKİNCİ BÖLÜM

ZİRVEYE GİDEN YOL

2.1. Kırım Meselesi

2.1.1. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Sonraki Gelişmeler

Ruslar, 1768-74 Savaşı devam ederken Prens Dolgoruki'nin emrindeki bir orduyu Kırım'a sevk etmişlerdi. Serasker Silahdar İbrahim Paşa tarafından savunulan Orkapı'ya hücum eden Prens Dolgoruki, daha önce bağımsızlık propagandasıyla Rusya tarafına meyletmiş olan bazı Kırım ileri gelenlerinin de yardımıyla Temmuz 1771'de Kırım'a girdi. Rusların hızla güneye doğru ilerlemeleri ve Kefe'ye dört saat kadar mesafede bulunan Taman Kalesi'ni deniz yolundan getirdikleri kuvvetlerle ele geçirmeleri üzerine Kırım Hanı III. Selim Giray bir gemiyle İstanbul'a firar etti. Azak Denizi'nin ağzında bulunan Yenikale'nin muhafızlığına memur edilen Abaza Mehmed Paşa da görev yerine vardığında Rusların Kırım'a girdiklerini ve Taman Kalesi'nin düştüğünü öğrendiğinden bir şey yapamayacağına kanaat getirerek maiyetiyle birlikte geri döndüyse de vazifesini yerine getirmediği gerekçesiyle Sinop'ta idam edildi.¹

Rus kuvvetlerinin Kırım'a girmelerinin ardından ordugâhı olan Karasu'dan ayrılp Kefe'ye gelen Silahdar İbrahim Paşa, savunma hazırlıklarına başlamıştı. III. Selim Giray'ın yerine Kırım hanı seçilen Sahib Giray ile kardeşi Kalgay Şahin Giray, bu sırada Silahdar İbrahim Paşa'ya kendilerinin Ruslarla birlikte hareket ettiklerini bildirerek bir an evvel Kefe'den ayrılmasını istediler. Emrindeki kuvvetlerin bir kısmının kendisini terk etmesine rağmen Silahdar İbrahim Paşa bu uyarıyı dikkate almayarak son ana kadar savaşıma devam etti ve neticede Ruslara esir düşerek Petersburg'a götürüldü. Onun esir düşmesinden sonra Ruslar, Kefe, Yenikale ve Kerç gibi müstahkem yerleri rahatlıkla ele geçirdiler.²

Diğer taraftan Ruslarla ilişkileri düzenleyecek bir antlaşma yapmak isteyen Sahib Giray, Kalgay Şahin Giray'ın başkanlığında elli altmış kadar Kırım ileri gelenlerinden oluşan bir heyeti Kasım 1771'de Petersburg'a gönderdi. Görüşmeler

¹ Feraizizâde, *a.g.e.*, II, s. 1622-1623; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 406-408; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2588.

² Şemdanizade, *a.g.e.*, II-B, s. 72-73; Cevdet, *a.g.e.*, I, s. 84; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 180-181.

sırasında Ruslar, Osmanlı Devleti ile barış yapıldıktan sonra Kırım'ın kendi himayelerinde bağımsız bir devlet olmasına dair heyettekilere senet imzalatmaya çalıştılar. Kalgay Şahin Giray'ın haricindekiler senede onay vermeyi reddederek Kırım'a geri döndüler. Petersburg'daki gelişmeler Kırım'da haber alınınca ahalinin bir kısmı dağlara çıkarak Ruslara karşı ülkelerini savunmaya teşebbüs ettiler. Ancak Rusların stratejik mevkileri kontrol etmelerinden dolayı bu düşünceleri akim kaldı. Ahalinin canına kastetmesinden çekinen Kalgay Şahin Giray ise, Kırım'a gelmeyerek Poltava'da kalmayı tercih etti.¹ Osmanlı yönetimi de Kırım'ın Ruslardan tekrar alınmasına kadar Rumeli'de bulunan Tatarlara bir han tayin etmeyi gerekli görerek Maksud Giray'ı bu göreve getirmişti. Kalgaylığını Baht Giray'ın yapacağı ve "Kırım Hanı" unvanı taşımayacak olan Maksud Giray'ın Rusçuk'ta ikamet etmesi kararlaştırılmıştı.²

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşı sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (21 Temmuz 1774) Kırım meselesi yeni bir safhaya girdi. Antlaşmanın üçüncü maddesiyle³ Kırım'ın bağımsızlığı her iki devlet tarafından resmen kabul edildi.

¹ Cevdet, *a.g.e.*, I, s. 84; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2588.

² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 410.

³ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesi şu şekildeydi: "Kırım ve Bucak ve Kuban ve Yedisan ve Canboyluk ve Yedişkul kabâil-i tevâif-i Tatar bi'l-cümle bi-eyyi-hâl bilâ-istisnâ devleteyn tarafından serbestiyet ve be-gayr-ı ta'alluk-ı müstakil ve vücûhla ecnebi bir devlete tâbi' olmamak üzere i'tiraf ve kabul olunalar ve tevâif-i Tatar bi'l-cümle rey ve ittifaklarıyla âl-i Cengiz soyundan intihâb ve nasb olunan kendi hanları müstakil olan taht-ı hükümetlerinde olmağla ve bir zamanda düvel-i aherden bir devlete ve hiçbir maddeye muhasebe vermemek şartıyla atik kanun ve âdetleri üzere merkûmları hükm ve gerek han-ı mumailiyyin intihâb ve nasbı hususunda ve gerek umûr-ı mahsûsa ve derûnuna ve umûr-ı devletlerine dair bir türlü Devlet-i Aliyemizle Rusya devleti müdahale eylemeyip hükümet-i hariciye ve devletlerine dair bir müstakil devlet sair kendi kendiler müstakil düvel-i memleketlerini tahkîm ederler gibi ve cenâb-ı bârîden gayrı kimesneye tâbi' olmamak üzere tâife-i merkume i'tiraf ve kabul ve lakin mezhepleri ehl-i İslam'dan olub zât-ı ma'delet simât-ı şehriyaranem imâmü'l-mu'mînîn ve halîfetü'l-muvahhidin olduğuna binâ'en tâife-i merkûme akd olunan serbestiyet-i devlet ve memleketlerine halel getirmeyerek umûr-ı mezhebiyelerini taraf-ı hümayûnum hakkına şerî'at-ı İslamiye muktezasınca tanzim edeler ve Rusya devletine tahsis olunan Kerş ve Yenikale arazisi ve limanlarından mâ'adâ Kırım ve Kuban caniblerinde vaki' istila olunan kasaba ve kılâ' ve mesâkin ve arazi Leh memleketi hududuna varınca tevâif-i merkûmeye istirdâd ve Özi Kalesi kadîmi ülkesiyle ke'l-evvel Devlet-i Aliyemin taht-ı tasarrufunda bâkî kala ve musalahanın ahdnamesi tekmîl mübadelesinden sonra memâlik-i Tatariyeden Rusya devleti cümle askerlerini ihraç eylesine ta'ahhüd ede Kırım cezaresinde ve Kuban ve Taman cezaresinde vâki' kılâ' ve kasaba ve mesâkin ve sâirleri hakkında cüz'î ve küllî her türlü istihkâkından Devlet-i Aliyemiz kezâlik keff-i yedine ta'ahhüd ede ve mahall-i merkûme fimâbâ'd muhafaza-i askeri veyahut başka asker irsâl eylemeye memâlik-i mezkûreyi tevâif-i Tatar bu vech üzere Devlet-i Aliyemiz istirdâd edib kimesneye tâbi' olmaksızın hükümet-i devletlerine Rusya devleti merkûmların hakikaten müstakilen taht-ı hükümetlerinde ve serbestiyet-i mutlaka-i vech-i me'mûl üzere eylediği gibi kezâlik Devlet-i Aliyemiz ta'ahhüd eder ki kasaba ve kılâ' ve arazi ve mesken-i mezkûrlarında fimâbâ'd muhafaza-i askeri veyahut başka askeri veyahut başka bir nev'i asker başka sekbân veyahut sair asker zümresinden her ne isimde ve ne gûne ise ba's u tesyîr eylemeyib cümle tevâif-i merkûmeye Rusya devleti tarafından terk olunan serbestiyeti ve kimesneye tâbi' olmaksızın istiklâlleri üzere Devlet-i Aliyemiz dahi terk ede" {BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A. DVNS. DVE.

Ancak Kırım uleması ve ileri gelenlerinden bazıları bu duruma karşı çıkarak İstanbul'a bir heyet yolladılar. Heyettekiler Osmanlı yönetiminden, daha önceki Kırım hanlarına olduğu gibi Sahib Giray'a da teşrifat gönderilmesi talebinde bulundular. Antlaşma gereği bu talebe olumlu cevap vermek mümkün değildi. Ancak Rusya'yla tasdiknameler mübadele edilmemiş olduğundan üçüncü maddedeki “*Akdolunan serbestiyyet-i devlet ve memleketlerine halel getirmeyerek umûr-ı mezhebiyyelerini taraf-ı hümayûnum hakkına şerî'at-ı İslamiyye muktezâsınca tanzim edeler*” cümlesine dayanılarak Sahib Giray'a teşrifat gönderilmesinin, hutbede padişahın isminin zikredilmesinin ve Kırım kadılarına şer'î hükümleri icra etmeleri için izin verilmesinin uygun olabileceği düşünüldü. Reisülküttab İsmail Raif Efendi tarafından gönderilen bir takrirle¹ Rus generali Romanzow da durumdan haberdar edildi. İlerde iki taraf arasında ihtilaf çıkaracak bir konu olması hasebiyle Romanzow'un yaklaşımı olumlu oldu. Böylelikle Rusya zamanı geldiğinde bunu vesile kılarak Kırım'ın iç işlerine müdahalede bulunabilecekti. Rusya'dan gelen teyidin ardından Bâbîâli heyettekilerin isteklerini yerine getirerek Ebubekir Paşazade Miralem Mehmed Bey vasıtasıyla Sahib Giray'a hanlığının onaylandığını bildiren bir menşur ile teşrifat gönderdi.²

Miralem Mehmed Bey'i Kırım'a ulaştığında iyi karşılayan Sahib Giray, teşrifatı herhangi bir itirazda bulunmadan kabul etti. Ancak bağımsızlık ile Yenikale, Kerç ve Kılburun kalelerinin Rusya'nın elinde kalması hususlarındaki değişiklik beklentisinin Osmanlı yönetimi tarafından karşılanmaması ahalinin ona olan muhalefetini arttırdı. Nitekim o sırada Kefe'de bulunan Canikli Ali Paşa ve Devlet Giray'ın da katıldığı bir toplantı yaparak gelişmeleri değerlendiren Kırım ileri gelenleri, teşrifatı kabullerinin bağımsızlık manasına geleceği ve daha sonra isteseler dahi geri adım atmanın mümkün olamayacağından bahisle İstanbul'a yeniden müracaat etmeyi kararlaştırdılar. Toplantıya davet edilmesine rağmen katılmayan Sahib Giray'ın yerine de Devlet

d.), nr. 83/1, s. 145; Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A. DVNS. NMH. d.), nr. 9, s. 38

¹ Takririn sureti için bkz. Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 302-300.

² Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 30a-30b; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 7-15; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 443-444. Sahib Giray'a gönderilen teşrifat içerisinde bir adet samur hilat, bir adet murassa kılıç, bir adet pırlantalı tirkeş, bir adet samur kalpak, iki çifte sorguç ve üç bin altın bulunmaktaydı (BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 52).

Giray'ı getirdiler. Durumdan haberdar edilen Sahib Giray, kendisini emniyette hissetmediğinden Kırım'dan bir gemiyle ayrılarak 29 Nisan 1775'de İstanbul'a geldi.¹

Toplantıda alınan karara uygun olarak Devlet Giray, içlerinde Kalgay Şahbaz Giray, Nureddin Mübarek Giray, Feyzullah Efendi, Abdurrahman Efendi ve sair ileri gelenlerin bulunduğu bir heyeti İstanbul'a yolladı. Miralem Mehmed Bey'in Kırım'a gelişinden sonraki süreci özetleyen ve yukarıda ifade edilen hususlarda değişiklik yapılmasını içeren bir mahzarı Osmanlı yönetimine ileten heyet, şayet talepleri karşılanmayacaksa kendilerine yaşayabilecekleri bir yer tahsis edilmesini istedi. Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın başkanlığında 23 Haziran 1775'te devlet ricalinin katıldığı bir meşveret yapılarak heyetin taleplerine nasıl bir cevap verilmesi gerektiği tartışıldı. Talepler Küçük Kaynarca Antlaşması'na aykırı olduğundan daha önceki gibi yine tereddütte kalındı. Neticede Kırım ahalisinin gözünde Osmanlı Devleti "bize yardım etmiyor" algısı oluşturmada, meselenin Rus elçisinin İstanbul'a gelişine kadar idare edilmesine karar verildi. Rus elçisi geldiğinde de taleplerinin onunla müzakeresi sırasında heyetten birkaç kişi davet edilerek görüşmelere şahit olmaları sağlanacak ve böylelikle Osmanlı Devleti'ne güvenmelerinin önüne geçilecekti. Meşverette kararlaştırılan hususlar I. Abdülhamid'e bildirildikten sonra Dolmabahçe'de 28 Haziran 1775'te onurlarına verilen bir ziyafette heyetkilere iletildi.²

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken II. Katerina, şaşırtıcı bir şekilde Devlet Giray'ın hanlığına muhalefet etmedi. Hatta Kırım'da bulunan Rus Konsolosu Şçerbinin'e ona "Ekselansları Devlet Giray Han" diye hitap etmesi yönünde talimat gönderdi. Fakat II. Katerina'nın esas planı farklıydı. Devlet Giray'ın yerine Kırım hanı olarak Şahin Giray'ı geçirmeyi düşünen II. Katerina, onun yeterince taraftar kazanmasına kadar hali hazırdaki durumun bir müddet daha korunmasını istiyordu. Nitekim Rus ajanları vasıtasıyla elde edilen Kuban'daki Nogaylar ile Şirin ve Mansur kabileleri Devlet Giray'dan yüz çevirerek Şahin Giray'ı desteklemeye başlamışlardı.

¹ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 41a-41b; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 31; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 21-22. Sahib Giray, İstanbul'dan sonra Çatalca'da kendisine tahsis olunan çiftliğine gitmiştir. Burada yaklaşık otuz sene ikamet eden Sahib Giray, Mart 1807'de vefat etmiştir. Mezarı Ferhad Paşa Camii haziresindedir (Halim Giray, *Gülbün-i Hanan*, İstanbul 1290, s. 121; Joseph von Hammer-Purgstall, *Kırım Hanlığı Tarihi*, çev. Seyfi Say, İnsan Yay., İstanbul 2013, s. 164-165).

² Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, s. 41b-42a; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 36. Devlet Giray'a daha sonra Karahisarî Ahmed Bey vasıtasıyla bir menşur ile teşrifat gönderilmişti (Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 82). Teşrifat; bir adet samur hilat, bir adet murassa kılıç, bir adet tirkeş, bir adet samur kalpak ve bin altından oluşmaktaydı (BOA, A. DVNS. NHM. d., nr. 2, s. 74).

Ruslar bir yandan da General Prozorovski'nin komutasında Orkapı hattı boyunca askerî yığınaklarını arttırarak Kırım'ın işgaline zemin hazırlıyorlardı. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımı alamayan Devlet Giray, gelişmeleri sessizce takip etmek zorunda kaldı.¹

II. Katerina, Rusya'ya bir hayli uğraştıran Pugaçev İsyanı'nın 1775 yılı ortalarında bastırılmasından sonra ilgisini Kırım meselesine yoğunlaştırdı. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Basra'yı işgalinden dolayı İran'a 2 Mayıs 1776'da savaş ilan etmesi, Kırım'a müdahale etmek isteyen II. Katerina'nın elini kuvvetlendirdi. Avrupa'daki siyasî şartlar da müsait olduğundan II. Katerina, 21 Kasım 1776'da General Prozorovski'ye Kırım'a girmesini emretti. Rus kuvvetleri ayın sonuna kadar Orkapı'yı ele geçirdiler. Şahin Giray ise Nogayların yardımıyla Ocak 1777'de Kerç'e ulaştı ve ardından Bahçesaray'a doğru ilerledi. Kırım'da artık tutunamayacağını anlayan Devlet Giray, maiyetiyle birlikte Avlita Limanı'nda bulunan bir Osmanlı gemisiyle 9 Nisan 1777'de İstanbul'a gitti.²

2.1.2. Şahin Giray'ın Hanlığı

Devlet Giray'ın İstanbul'a gidişiyle hanlık makamına Rusların desteğini alan Şahin Giray geçti.³ Venedik'te uzun süre kalarak İtalyanca öğrenden ve bu vesileyle Aydınlanma Çağı Avrupası'nın fikrî gelişmelerinden haberdar olan Şahin Giray, entelektüel bir kişilikti. Daha önce heyet başkanı olarak Petersburg'a gittiğinde II. Katerina da bu durumun farkına varmıştı. Nitekim Fransız yazar Voltaire'e yazdığı mektupta ondan "*Kırım Kalgayı Şahin Giray çok zeki, son derece yakışıklı ve sevimli bir Tatar genci*" diye bahsetmekteydi.⁴ Bundan sonra Şahin Giray ile devamlı iletişim halinde olan II. Katerina, ondan maddî yardımlarını esirgemedi. Şahin Giray'ın da han olduğunda ilk yaptığı işlerden biri Temmuz 1777'de Petersburg'a heyet göndererek Rusya'nın himayesini talep etmek oldu. Bunu memnuniyetle karşılayan II. Katerina,

¹ Alan W. Fisher, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yay., İstanbul 2009, s. 89-91.

² Alan W. Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı", *Emel*, 77, çev. Refhan Dedeoğlu, (Temmuz-Ağustos 1973), s. 22; a. mlf., a.g.e., s. 91-92. Devlet Giray İstanbul'dan sonra Vize Kasabası'ndaki çiftliğine gitmiş ve burada ikamet ederken Eylül 1780'de basur hastalığından dolayı vefat etmiştir (Halim Giray, a.g.e., s. 117).

³ I. Abdülhamid onun hakkındaki görüşünü "*Benim vezirim, Şahin Giray bir alet-i mülahazadır. Rusyalunun meramı Kırım'ı zapt etmektir*" şeklinde ifade etmekteydi (BOA, AE. SABH. I., nr. 92).

⁴ Alan W. Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı", *Emel*, 75, çev. Refhan Dedeoğlu, (Mart-Nisan 1973), s. 24.

idarî işlerde yardımcı olması için ona bir danışman gönderdi. Bu zincirleme gelişmeler neticesinde Kırım artık fiilen bağımsızlığını kaybetti.¹

Şahin Giray'ın entelektüel kişiliği Kırım'ı idare şekline bariz bir şekilde yansıdı. Daha önceki hanlardan farklı olarak siyasî, askerî, malî ve dış ilişkilerde birtakım reformlar gerçekleştirdi, ancak hiçbir reformu ahali tarafından desteklenmedi. Mesela, toprak reformuyla ulemanın tepkisini üzerine çekti; Kırım gençlerini asker olmaya zorlaması, mirzalardan vergi alması, mutlakiyetçi bir iktidar tesisi ve bütün bu reformları Divan'a danışmadan yürürlüğe koyması söz konusu memnuniyetsizliği arttırdı. Neticede bu rahatsızlıklar çok geçmeden ona karşı bir isyana dönüştü. Şöyle ki, Rusların Yenikale çevresine iskân ettikleri Hıristiyan Arnavutlar ile komşuları Kırımlılar birbirleriyle anlaşamıyorlardı. Burada başlayan kargaşa Şahin Giray'ın idaresinden memnun olmayan ahalinin de katılımıyla Kırım'ın her tarafına yayıldı. Özellikle kendisinin han olmasında yardımcıları dokunan Nogayların aynı şekilde isyan etmeleri dikkat çekiciydi. Şahin Giray, modern usullere göre yeniden teşkil ettiği ordusunu asilerin üzerine gönderdi, fakat ordusu saf değiştirerek asilere katıldı. Şahin Giray, Bahçesaray'daki hanlık sarayının asiler tarafından yakılmasının ardından çareyi Yenikale'deki Rus ordusuna sığınmak üzere kaçmakta buldu. Fakat henüz devrik bir han değildi, zira isyan General Prozorovski emrindeki Rus kuvvetlerinin müdahalesiyle sert bir şekilde bastırıldı ve Şahin Giray da tekrar Bahçesaray'a döndü.²

Kırım'daki gelişmeler Bâbiâli tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Rus kuvvetlerinin Kırım'a girişi ve Şahin Giray'ın hanlığa geçiş şekli Küçük Kaynarca Antlaşması'na aykırıydı. Bu hususlarda İstanbul'daki Rus Elçisi Aleksandr Stachiev Stachiev defaatle uyarıldı. Ayrıca, anlaşmazlıkların diplomatik kanallardan çözümü için Müftüzade Ahmed Efendi, Abdurrezzak Bahir Efendi ve İbrahim Münib Efendi'den oluşan bir heyetin Rus Elçisi Stachiev ile görüşmesine karar verildi.³ İki taraf arasında ilki 11 Eylül 1777'de Sârim Paşa Yalısı'nda⁴ ve ikincisi 23 Eylül 1777'de Aynalıkavak Sarayı'nda⁵ yapılan görüşmelerde uzlaşma sağlanamadı. Bu sırada Şahin Giray

¹ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 82; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 447; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2613.

² Alan W. Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı", *Emel*, 78, çev. Refhan Dedeoğlu, (Eylül-Ekim 1973), s. 8-12; a. mlf., *a.g.m.*, 77, s. 23-28.

³ BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 94-95; Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyun Kırım Hanlığı Kalemî (A. DVN. KRM.), nr. 1/27.

⁴ BOA, HAT., nr. 58510.

⁵ BOA, A. DVN. KRM., nr. 1/29.

tarafından teşrifat için gönderilen bir heyet de İstanbul'a ulaşmıştı. Dört Tatar ve bir Rus'tan oluşan heyet, Şahin Giray'ın Kırım ileri gelenlerinin seçimiyle han olduğuna dair bir mahzarı Osmanlı yönetimine sundu. Fakat heyetin teşrifat talebi diğer bir ifadeyle Şahin Giray'ın hanlığının tasdiki reddedildi. Hatta daha da ileri gidilerek heyettekiler tevkif edildi ve mallarına el konularak Rodos'a sürülmeleri kararlaştırıldı. Rus Elçisi Stachiev'in Osmanlı yönetimini protestosu sonucu değişti.¹

Rusya'yla giderek yeni bir savaş ihtimalinin belirmesi ve Kırım ileri gelenlerinin yardım talepleri Osmanlı yönetimini bazı tedbirler almaya sevk etti. Rusya'nın, Lehistan içerisinde hududa yakın mahallerde askerî hareketliliği gözlenmekteydi. Tedarikli olmak adına İsmail Seraskeri Abdullah Paşa'ya asker ve mühimmat gönderilmeye başlandı. Bender, Hotin, Özi, Akkerman ve sair stratejik önemi haiz kaleler tamir olunarak askerî bakımdan takviye edildiler. Ayrıca, Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin konağında Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Şikk-ı Sani Ahmed Resmî Efendi ve sair önde gelen devlet ricalinin katıldığı 10 Aralık 1777 tarihli meclis-i meşverette donanmadan ayrılacak dört beş kıta kalyonun ve serasker tayin olunan Canikli Ali Paşa'nın emrinde beş altı bin asker için Kırım'a gönderilmesine karar verildi.² Bundan başka, İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Avrupalı devletlere takrirler gönderilerek sulhu bozucu hareketlerde bulunan tarafın Rusya olduğu beyan edildi.³

2.1.3. III. Selim Giray'ın Kırım'a Gönderilmesi

Şahin Giray'ın hanlığını onaylamayan Osmanlı yönetimi, yerine geçmek üzere daha önce iki defa bu makamda bulunan ve Temmuz 1771'den beri Vize'de kendisine tahsis olunan çiftliğinde ikamet eden Selim Giray'ı Kırım'a göndermek için harekete geçti. Esasında Selim Giray Kırım ileri gelenleriyle sürekli irtibat halinde bulunduğundan gelişmelerden haberdardı. Yaptığı temaslar kendisinde Kırım'a gittiği takdirde han seçileceğine dair bir kanaat oluşturmuştu. Osmanlı yönetiminin de aynı istikamette düşündüğünü bildiğinden Mustafa Ağa isimli bir adamını İstanbul'a

¹ Fisher, *a.g.m.*, 78, s. 13.

² BOA, HAT., nr. 7; A. AMD., nr. 21/85; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 101-102.

³ Takririn sureti için bkz. Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 92b-94a; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 324-328.

göndererek gizlice Kırım'a gitmek için izin istedi.¹ Yapılan plana göre, Selim Giray önden Kırım ileri gelenlerine haber yollayarak gelmek istediğini bildirecek, onlar da Selim Giray'ı Kırım'a ulaştığında han seçecekler ve daha sonra Osmanlı yönetimine müracaat ederek bunun onaylanması talebinde bulunacaklar, Bâbîâli de teşrifat göndererek bu seçimi tasdik edecekti. Böylelikle Küçük Kaynarca Antlaşması'na aykırı hareket edilmeden Kırım'da Osmanlı Devleti'nin tarafında yer alan bir han iş başına geçmiş olacaktı. Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'nın başkanlığında yapılan meclis-i meşverette konu bir defa daha müzakere edilerek Selim Giray'ın Kırım'a gitmesine 2 Ocak 1778'de şifahî olarak izin verildi. Hazırlıklarını tamamlamasının ardından maiyetiyle birlikte Özi üzerinden Kırım'a hareket eden Selim Giray, 22 Ocak 1778'de Akmesid'e ulaştı. Kırım ileri gelenleri tarafından karşılanan Selim Giray, daha sonra planlandığı üzere han seçildi.²

Kırım'da planın birinci safhası başarıyla tatbik edilirken, Cezayirli Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle başbuğluğuna el-Hac Mehmed Kaptan'ın³ getirildiği ve İstanbul'dan 31 Aralık 1777'de⁴ ayrılan beş kıtalık Osmanlı filosu da bu sırada Kırım'daki Avlita Limanı'na ulaşmıştı.⁵ Selim Giray ve Osmanlı filosunun Kırım'a gelmesiyle durumun kendi aleyhlerine döneceğinden çekinen Ruslar, Bahçesaray'dan 5.000 kadar askeri Avlita Limanı açıklarına sevk etmişlerdi. Bunun üzerine el-Hac Mehmed Kaptan Rus kuvvetlerinin komutanına bir tahrirat⁶ yollayarak geri çekilmelerini istedi. Ancak Rus komutan Kırım ahalsinin talebiyle buraya geldiklerini ve Bahçesaray'da bulunan üstlerinden yeni bir emir almadıkları müddetçe çekilmelerinin mümkün olamayacağını bildirdi. Bu cevabın ardından el-Hac Mehmed Kaptan, Selim Giray ve diğer kalyon kaptanları aralarında durum değerlendirmesi yaptılar ve tedbirli olmak adına Osmanlı filosunun Avlita Limanı'nın açıklarına demir atmasına karar verdiler.⁷

¹ BOA, Bâb-ı Âsafî Amedi Kalemi Kırım Hanlığı Kalemi (A. AMD. KRM.), nr. 1/61; A. DVN. KRM., nr. 1/33.

² BOA, A. DVN. KRM., nr. 1/42; Köse, *a.g.e.*, s. 251-253.

³ BOA, C. BH., nr. 3977; Muallim Cevdet Tasnifi-Hariciye (C. HR.), nr. 3977. Kırım'a gönderilen Osmanlı filosundaki diğer dört kalyonun komutasına ise Ülgünlü Süleyman Kaptan, Cezayirli Hasan Kaptan, İbrahim Kaptan ve Mehmed Kaptan getirilmişti (C. BH., nr. 11911; C. HR., nr. 7090).

⁴ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 174, hk. 423, s. 188.

⁵ BOA, A. DVN. KRM., nr. 1/58; A. AMD. KRM., nr. 1/7.

⁶ Tahrirat için bkz. BOA, HAT., nr. 797 D.

⁷ BOA, HAT., nr. 797 C; A. DVN. KRM., nr. 1/52.

Gelişmeler bu şekilde cereyan ederken Osmanlı filosundan sağlıklı haber alınamaması üzerine Cezayirli Hasan Paşa Tersane-i Amire'de görevli Ali Çavuş'u Kırım'a gönderdi. Ali Çavuş 11 Mart 1778'de İstanbul'a döndüğünde Kırım'daki durum hakkında bir rapor sundu. Raporunda, Osmanlı filosuna Ruslar tarafından herhangi bir saldırıda bulunulmadığını, Şahin Giray'ın el-Hac Mehmed Kaptan'a tahrirat göndererek barışı bozacak hareketlerden kaçınmasını istediğini ve Kırım meselesi halledilinceye kadar bir geminin haricinde geriye kalanlarının çekilmesini talep ettiğini bildirmekteydi. Ayrıca, iki yüz gemi alacak kapasitede olan Avlita Limanı'na beş bin asker çıkarılarak muhafazasının sağlanması gerektiğini belirten Ali Çavuş, aksi takdirde buraya Ruslar yerleşerek tahkim edeceklerinden tekrar ele geçirmenin zorlaşacağını ifade etmekteydi.¹

Osmanlı yönetimi Ali Çavuş'un raporu doğrultusunda Kırım Seraskeri Canikli Ali Paşa'ya, sekiz bin asker hazırlayarak bir an evvel Avlita Limanı'nı zapt etmesini emretti. Ancak Canikli Ali Paşa cevabî mektubunda Avlita Limanı'ndan karaya asker çıkarmanın sakıncalarına dikkat çekti. Paşa, asker ve mühimmat tedariki hususlarında bahara kadar hazırlık yapıldıktan sonra donanmayla koordineli şekilde yapılacak bir seferin daha başarılı olacağını düşünmekteydi. Bununla birlikte eğer Kırım'a hemen gitmesi isteniyorsa buna da hazır olduğunu eklemekteydi.² Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'nın başkanlığında 24 Mart 1778'de Şeyhülislam Esad Efendi, Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, ocak ağaları ve sair devlet ricalinin katılımıyla yapılan meclis-i meşverette mesele görüşüldü ve Canikli Ali Paşa'nın tavsiyeleri yerinde bulunarak Kırım seferinin bahara kadar ertelenmesine karar verildi. Bu kararın ardından Canikli Ali Paşa'ya, bahara kadar 40.000 asker hazırlaması ve stratejisini belirlemek için de Cezayirli Hasan Paşa'yla irtibat halinde olması emredildi.³

Osmanlı yönetimi Kırım'a yapılacak sefer hususunda Serasker Canikli Ali Paşa'dan çok şey bekliyordu. Bundan dolayı asker ve mühimmat tedarikinde sıkıntı çekmemesi için Canik muhassıllığı ve Trabzon eyaletine ilave olarak Erzurum valiliği de kendisine tevcih edildi. Karadeniz'in doğu sahillerinde güvenliğin sağlanması seferin başarısı açısından mühim olduğundan Canikli Ali Paşa'nın iltimasıyla oğlu Ahmed

¹ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 96b; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 88-89.

² Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 89-90; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 60.

³ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 97a-97b; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 108-109.

Mikdad Paşa'ya 13 Nisan 1778'de vezaret tevcih edilerek Sivas valiliğine getirildi. Hazırlayacağı on bin askerle Soğucak tarafına gidecek olan Mikdad Paşa, Taman ve Kuban'daki Çerkes, Nogay ve Abaza kabilelerinin beyleriyle görüşerek sefer esnasında destek vermelerini temin etmeye çalışacaktı.¹ Bu arada seferin bahara ertelenmesinden dolayı beklediği yardımı alamayan Selim Giray, Rusların desteklediği Şahin Giray karşısında tutunamayarak Mart 1778'de Kırım'dan ayrılmak zorunda kalmıştı.²

2.1.4. Kırım Seferi

Cezayirli Hasan Paşa meclis-i meşverette kararlaştırıldığı üzere gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından kırk kadar gemiden oluşan donanmayı 7 Mayıs 1778'de Beşiktaş önünde demirledi. Kısa süre içerisinde harekete geçmesi planlanan donanmanın hava muhalefeti sebebiyle yaklaşık iki buçuk ay İstanbul'dan ayrılması mümkün olmadı.³ Nihayet havanın düzelmesiyle birlikte donanmayla 23 Temmuz'da⁴ yola çıkan Cezayirli Hasan Paşa, 25 Temmuz'da Sinop'a ulaştı.⁵ Sinop'ta Canikli Ali Paşa'yla buluşan ve sefer için hazırladığı 15.000 kadar askeri donanmaya alan Cezayirli Hasan Paşa, buradan 8 Ağustos'ta ayrılarak birkaç gün sonra Soğucak tarafına geldi.⁶

Diğer taraftan, Osmanlı yönetiminin Kırım politikasında bu sırada değişiklikler meydana gelmeye başlamıştı. Ruslar, iki devlet arasında anlaşmazlık konusu olan serbestiyet maddesine Tatarları alıştırmak için askerlerini Kırım'da bulundurduklarını

¹ Karagöz, *a.g.e.*, s. 61-62.

² Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 95a. Selim Giray İstanbul'da kendisine tahsis edilecek bir yalıda ikamet etmek istemişti. Ancak Osmanlı yönetimi Selim Giray'ın göz önünde bulunmasının ahali arasında Kırım'daki gelişmelerle ilgili dedikoduları arttıracığını düşündüğünden daha önceki gibi Vize'deki çiftliğine yerleşmesini istedi. Beylikçi Mehmed Hayri Efendi'yle haber gönderilerek neden böyle bir karar verildiği kendisine bildirildi (BOA, A. AMD. KRM., nr. 1/12). İstanbul'dan gelen talep üzerine çiftliğinde yaşamaya başlayan Selim Giray, Ağustos 1786'da vefat etti. Mezarı Vize'deki Ayas Paşa Camii haziresindedir (Halim Giray, *a.g.e.*, s. 112).

³ Donanmanın hava muhalefeti sebebiyle yola çıkamaması üzerine Medine'den gelip bu sırada İstanbul'da bulunan Ebu't-tayyib Efendi ve ulemadan altı yedi kişi I. Abdülhamid'in isteğiyle Buhari-i Şerif hatmine başlamışlardı. I. Abdülhamid'in de zaman zaman dinlediği bu hatmin yarısına gelindiğinde hava düzelmış ve donanma Karadeniz'e açılmak için demir almıştır (Vâsif, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779*, s. 117-118).

⁴ BOA, D. BŞM. TRE. d., nr. 15040, s. 2.

⁵ BOA, HAT., nr. 797 B; C. BH., nr. 7622.

⁶ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 108. Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa'nın Kırım'a gönderilmeleriyle birlikte Eflak Voyvodası Aleksandr, Rumeli valisi ve İsmail Seraskeri Abdullah Paşa, Bender, İbrail, Hotin, Özi muhafızları ve Boğdan Voyvodası Kostantin Rusların ani bir saldırısına karşı teyakuzda bulunmaları yönünde uyarılmışlardı (BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 177, hk. 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26, s. 7-8).

iddia ediyorlardı. Daha önce el-Hac Mehmed Kaptan başbuğluğunda Avlita Limanı'na yollanan beş parçalık Osmanlı filosuna saldırmamalarını da buna delil olarak gösteriyorlardı. Bu durumda Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa emrinde gönderilen ordu Kırım'da doğrudan doğruya bir muharebeye girişirse sulhu bozan taraf Osmanlı Devleti olacaktır. Bundan başka, 1768-74 Savaşı'nda Leh meselesinden dolayı Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik eden Fransa, bu defa aksini tavsiye ediyordu. Fransa'nın bu tutumu, Bâbiâli'nin tereddütte kalmasına yol açarken, esasen ülkesindeki iç karışıklıklardan dolayı yeni bir savaşa girmekten kaçınan II. Katerina'nın daha cesaretli dış politika yürütmesine zemin hazırladı. Osmanlı devlet adamlarından bir kısmı bunu fark edemediklerinden ve diğerleri de savaşın sorumluluğunu üzerlerine almak istemediklerinden meselenin müzakere yoluyla halledilmesi düşüncesi ağırlık kazanmaya başladı. Bundan dolayı Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa'ya Kırım'da savaşa girmeyerek güvenli bir bölgede beklemeleri ve Rus Generali Suvorov ile muhaberede bulunarak askerlerini geri çekmesini teklif etmeleri emredildi.¹ Bu konuda tam yetkili kılındıklarını bildiren ruhsatnameler gönderildi.²

Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa Soğucak'a geldiklerinde İstanbul'dan gönderilen emir gereği Rus Generali Suvorov'a bir mektup yolladılar. Bu mektupta, Rus birliklerinin Kırım'da bulunmasının ve donanmasının Karadeniz'de dolaşmasının Küçük Kaynarca Antlaşması'nın serbestiyet maddesine aykırı olduğu ifade edilmekteydi. Rus askerlerinin ahalinin davetiyle Kırım'a geldikleri iddialarının da gerçeği yansıtmadığının belirtildiği mektupta, Taman ve Kuban havalisinde sakin kabilelerden elliden fazla toplu şikâyet dilekçesinin İstanbul'a ulaştığı ifade edilmekteydi. Kırım ahalisinin isteği ve padişahın onayıyla buraya gelindiği, amaçlarının Rus askerlerine saldırmak olmadığı, donanmayla yanaşılacak ve su alınacak yerlerde düşmanca bir harekette bulunulursa karşılık vermekten geri durulmayacağı da bildirildi. Söz konusu mektubu götüren ulaklar Kırım'a vardıklarında Ruslar, kırk gün karantina olduğunu öne sürerek beklemeleri gerektiği cevabını verdiler. Rusların tavrından Osmanlı donanmasının su almak için dahi olsa Kırım'ın herhangi bir limanına yanaşmasından memnun olmayacakları ve bunu savaş sebebi sayacakları anlaşılıyordu. Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa durumu İstanbul'a bildirerek nasıl hareket

¹ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 106-107.

² Ruhsatnameler için bkz. BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 99.

edilmesi gerektiğine dair kati bir emir gönderilmesini istediler.¹ Bunun üzerine Taman veya Kırım'a gitmeleri, Rusya tarafından taarruz vuku bulmazsa uygun görecekları bir mevkide hazır vaziyette beklemeleri ve aksi bir durumla karşılaşırsa da tereddüt etmeden muharebeye girişerek vardıkları yerleri ele geçirmeleri talimatı gönderildi.²

Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa İstanbul'dan gelen emir doğrultusunda donanmayla birlikte Soğucak Kalesi açıklarından hareketle Kırım'a geldiler. Kefe civarına varıldığında Rus donanmasına tesadüf olundu. Ruslar dostane muamelede bulunarak Osmanlı donanmasının arasından geçip uzaklaştılar. Kefe önlerine ulaşıldığında karaya asker ihracı için uygun bir yer aranırken buradaki Rus askerleri, veba salgını sebebiyle karantina uygulandığını, keyfiyeti üç günlük mesafede bulunan komutanlarına haber vereceklerini ve onlardan gelecek cevaba göre hareket edeceklerini bildirdiler. Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa, mecburen Rus generalinden gelecek cevabı beklemeye başladılar. Ancak bu sırada güz mevsimine gelmiş ve fırtınalar çıkmaya başlamıştı. Bundan dolayı Cezayirli Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa gelecek cevabı beklemeden Kefe önlerinden ayrılmaya karar vermişlerdi.³

Osmanlı yönetimi de esasen Ağustos ayından sonra ağırlık olarak büyük kalyonlardan mürekkeb donanmayla Kırım, Taman ve Kuban taraflarında bir iş yapılamayacağını bilincindeydi. Canikli Ali Paşa veya oğlu Mikdad Paşa'nın 20.000 kadar askerle kışı Soğucak'ta geçirmesi düşünüldü. Soğucak'ta kalacak ordu Çerkesler, Abazalar ve bölgede sakin diğer dağılı halklarla irtibat halinde, olası bir Rus saldırısına karşı emniyet sübabı görecekti. Karadeniz'in muhafazası için de bir filonun Sinop'ta bırakılmasına ve donanmanın vakitlice İstanbul'a dönmesine karar verildi.⁴ Bu kararın ardından Cezayirli Hasan Paşa donanmayla birlikte Kefe'den ayrılarak 23 Ağustos'ta Sinop'a geldi⁵ ve daha sonra yoluna devam ederek 12 Ekim'de İstanbul'a ulaştı.⁶

Canikli Ali Paşa'nın veya oğlu Mikdad Paşa'nın kışı Soğucak'ta geçirmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen her ikisi de donanmayla birlikte Sinop'a dönmüşlerdi. Stratejik önemi haiz Soğucak'ın bu şekilde korunmasız bırakılması İstanbul'da hayretle

¹ BOA, HAT., nr. 6; Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 108a; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 198.

² BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 177, hk. 3-4 s. 3; Karagöz, *a.g.e.*, s. 68.

³ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 108a-108b; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 110.

⁴ BOA, HAT., nr. 965.

⁵ Cezayirli Hasan Paşa Sinop'a ulaştığında sefer için götürülen askerî mühimmatı donanmadan indirerek Kırım ordusu cebecibaşısı Hasan Ağa'ya teslim etmişti (BOA, C. BH., nr. 7336).

⁶ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 108b; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 110.

karşılanmıştı. Bundan dolayı Canikli Ali Paşa'ya 15.000 kişilik bir ordu hazırlayarak Soğucak'ın muhafazasına göndermesi emredildi. Ancak Canikli Ali Paşa, kışın Soğucak'ta askerlerin ikamet edebileceği uygun bir binanın bulunmaması ve Çerkesler, Abazalar ve bölgede sakin dağlı halklardan da beklenen desteğin sağlanamayacağını İstanbul'a bildirdiğinden bu emrin uygulanması da mümkün olmadı.¹

2.1.5. Aynalıkavak Tenkihnamesi

Kırım'a gönderilen ordunun herhangi bir icraat yapamadan dönmesi, gelişmeleri yakından takip eden İstanbul halkında da hayal kırıklığı yaratmıştı. Keza Kırım'ın serbestiyetine henüz alışılmamışken Rus ticaret gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz'de rahat bir şekilde dolaşarak İstanbul'a gelip gitmeleri halkı infiale sevk etmişti. Bu sırada intikam hissiyle hareket eden iki kalyoncu, Rus Elçisi Stachiev'e suikast girişiminde bulunmuşlar ve olay Cezayirli Hasan Paşa'nın araya girmesiyle güçlükle yatıştırılabılmıştı. Bundan başka, Ruslar Küçük Kaynarca Antlaşması'yla bazı imtiyazlar verilen Eflak ve Boğdan voyvodalarının sebepsiz bir şekilde azledilmemelerini de talep etmişlerdi. Bu talebin kabulünün Eflak ve Boğdan'ın bağımsızlıklarına giden süreci başlatacağı açıktı. Osmanlı yönetimi ülke genelindeki limanlarda bulunan Rus ticaret gemilerine el koyarak, bu talebi kabul etmeyeceğini sert bir şekilde gösterdi.²

Rusya'yla ilişkilerin gerginleştiği ve yeni bir savaş ihtimalinin ortaya çıktığı sırada Fransa devreye girerek arabuluculuk teklifinde bulundu. Fransa'nın böyle bir teklifte bulunmasının sebebi, Avrupa'daki gelişmelerle bağlantılıydı. Fransa, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından 1763'te imzaladığı Paris Antlaşması'yla kolonilerinin büyük bir kısmını İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştı. Bu antlaşmadan sonra Fransa'nın dış politikadaki temel hedefi İngiltere'ye gereken cevabın verilmesi üzerine odaklanmıştı. Nitekim Amerika'daki kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmak için İngiltere'ye karşı 1775'te başlattıkları isyana Fransa'nın destek vermesi iki taraf arasındaki ilişkileri kötüleştirmişti. Nihayet Amerika'daki gelişmeler 1778'de başlayan Fransa-İngiltere

¹ Karagöz, *a.g.e.*, s. 69. Canikli Ali Paşa, 23 Ekim 1778'de gönderdiği kamesiyle Soğucak'a asker sevki hususundaki düşüncelerini Cezayirli Hasan Paşa'ya da detaylı bir şekilde izah etmiş ve bundan vazgeçilmesi yönünde Osmanlı yönetimi nezdinde telkinlerde bulunmasını kendisinden istemiştir {BOA, Bâb-ı Âsafî Mektubi Kalemi (A. MKT.), nr. 113/16}.

² Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 110; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 200.

savaşına yol açmıştı.¹ Fransa, bu savaş esnasında İngiltere'ye karşı Rusya'yı yanına çekmek istemekteydi. Bundan dolayı Rusya'nın Kırım meselesini barışçıl yoldan çözüme kavuşturarak ilgisini Avrupa'daki gelişmelere yoğunlaştırması gerekmekteydi. Avrupa'daki diğer önemli bir sorun da Bavyera kralının çocuksuz ölmesiyle birlikte Avusturya ve Prusya'nın veraset meselesinden dolayı savaşın eşiğine gelmiş olmalarıydı. Prusya'nın, Avusturya'yla muhtemel bir savaşta müttefiki Rusya'dan destek alabilmesi Kırım meselesinin bir an evvel halledilmesine bağlıydı.²

Diğer taraftan Rusya, Kırım meselesinde elini güçlü tutmak için 1778 yılında İran'la da bir ittifak antlaşması yapmıştı. Antlaşmaya göre, bir savaş durumunda Rusya batıdan ve İran doğudan saldırarak Osmanlı Devleti'ni iki cepheli bir savaşa zorlayacaklardı.³ Özellikle bu ittifak ve Avrupa'daki mevcut siyasi şartlar Osmanlı yönetiminin geri adım atmasına sebep oldu. Rusya'yla ihtilaf konusu olan meselelerin halledilmesi için Fransa'nın aracılık teklifi kabul edilerek görüşmelere başlanmasına karar verildi. Bu arada görüşmelere başlanmadan önce bir iyi niyet gösterisi olarak el konulan Rus ticaret gemileri serbest bırakıldı. Görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni Abdurrezzak Bahir Efendi ve Rusya'yı da İstanbul'daki elçisi Stachiev temsil etti. Aynalıkavak Sarayı'nda başlayan müzakerelerde en önemli tartışma konusu Rusların Şahin Giray'ın kayd-ı hayat şartıyla Kırım hanı olmasını istemeleri idi. Neticede hakiki vâris bırakmadan ölümüne kadar Şahin Giray'ın han olması üzerinde uzlaşıldı. Birkaç ay süren müzakerelerin ardından düzenlenen belge 28 Ocak 1779'da Sadrazam Kalafat Mehmed Paşa'nın başkanlığında yapılan meclis-i meşverette de değerlendirildi. Meşverette hazır bulunanlar senedin Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı maddelerini yeniden düzenlediğini ve mevcut şartlarda kabul edilmesinin gerekli olduğu hususunda mutabık kaldılar. Böylelikle literatürde Aynalıkavak Tenkihnamesi⁴ olarak bilinen senet

¹ Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin İstanbul'daki elçilerine 25 Ocak 1780 tarihli birer takrir göndererek devam eden bu savaşta tarafsız olduğunu beyan etmiştir (BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 17, s. 379-380). Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa da her iki devlet gemilerine karşı Akdeniz'de tamamen tarafsız davranılması hususunda uyarılmıştır (C. HR., nr. 5877).

² Derek McKay-Hamish M. Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergah Yay., İstanbul 2011, s. 299-308; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, çev. İdil Eser, YKY Yay., İstanbul 2010, s. 26; Jean Henry Castera, *Katerina Tarihi*, trc. Yakovaki, haz. Mehmet Mercan, Nobel Yay., Ankara 2010, s. 142-143.

³ İran'da Zend Kerim Han'ın 2 Mart 1779'da ölmesiyle bu ittifakın uygulanması mümkün olmamıştır (Sertoğlu, a.g.e., V, s. 2617).

⁴ Maddeleri için bkz. A. DVN. DVE. d., nr. 83/1, s. 153-157; A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 53-57; *Muâhedât Mecmûası*, III, TTK Yay., Ankara 2008, s. 275-284.

iki taraf murahhasları tarafından 21 Mart 1779'da imzalandı ve Haziran 1779'da da mübadele edilerek yürürlüğe girdi.¹

Rusya'yla yapılan Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin ardından Şahin Giray teşrifat talebiyle Karasu Kadısı Seyyid Ahmed Efendi başkanlığında bir heyeti İstanbul'a gönderdi. Antlaşma gereği bu talep kabul olunarak Şahin Giray'a teşrifatın Çavuşbaşı Ruhi Süleyman Ağa'yla yollanmasına karar verildi. Ancak çavuşbaşılardan bunun gibi memuriyetlerle taşraya gitmesinin daha önce örneği bulunmadığından Ruhi Süleyman Ağa 30 Ağustos 1779'da görevinden azledildi ve mirahur-ı evvel rütbesi tevcih edilerek Kırım'a gönderildi.² Şahin Giray'ın, İstanbul'dan gelen teşrifatı kabul etmesiyle birlikte Kırım meselesi kısa süreliğine de olsa çözüme kavuşturulmuş oldu.³

2.1.6. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı

Rusya'yla 21 Mart 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin ardından gönderilen teşrifatla Kırım'daki hanlığı Osmanlı Devleti tarafından resmen onaylanan Şahin Giray, yarıda kalan reformlarına yeniden başladı. Şahin Giray, Nogaylardan, Leh paralı askerlerden, Kazaklardan ve Yenikale'deki Hristiyan Arnavutlardan oluşan modern eğitilmiş orduyu tekrar canlandırmaya çalıştı. Sarayında mümkün olduğunca Kırım ileri gelenlerinin nüfuzunu azalttı. Şahin Giray'ın, Batılı bir yaşam tarzını tercih etmesi, ahalinin kaldırabileceğinden fazla vergi talebi, camilere ait olan arazilere el koyması ve orduda askerlere verilen derslerin Rusça yapılmasını emretmesi kendisine karşı muhalefeti arttırdı. Nitekim sükûn içerisinde geçen üç yılın ardından 1781'de Kırım'da tekrar isyan emareleri görülmeye başladı. Önce Yedisian Nogayları başbuğ seçtikleri Murat Giray önderliğinde Şahin Giray'ın iznini almaksızın yarımadayı terk ederek güneydeki Kuban nehrine doğru ilerlediler. Birkaç ay sonra Canboyluk ve

¹ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 118-119; Köse, *a.g.e.*, s. 285-287. Osmanlı yönetimi, Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin mübadelesinin ardından Rus Elçisi Stachiev ve Fransız Elçisi Saint-Priest de dahil olmak üzere hizmeti geçen görevlilere çeşitli hediyeler vermiştir. Bu hediyelerin toplam maliyetinin on altı bin beş yüz doksan sekiz buçuk kuruş olduğu görülmektedir (*A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 517*).

² Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 117b; Köse, *a.g.e.*, s. 288. Diğer taraftan, Kırım'a gönderilen Ruhi Süleyman Ağa'ya harcırah olarak bin beş yüz kuruş verilmişti {BOA, Muallim Cevdet Tasnifi-Adliye (C. ADL.), nr. 5981}.

³ Şahin Giray'a gönderilen teşrifat; bir adet samur hilat, bir adet murassa kılıç, bir adet tirkeş, bir adet samur kalpak ve iki adet sorguçtan oluşmaktaydı {BOA, *A. DVNS. NHM. d., nr. 9, s. 105*; Muallim Cevdet Tasnifi-Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ.), nr. 791}. Şahin Giray'a verilen hanlık beratı için ayrıca bkz. Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Tahvil (Nişan) Kalemî Defterleri (*A. DVNS. NŞT. d.*), nr. 11, s. 588-589.

Yediçkul Nogayları hanın gönderdiği görevlileri kabul etmeyerek Bahçesaray'a tabi olmadıklarını gösterdiler. Şahin Giray'ın ordusunun bir kısmı da Nisan 1782'de komutanlarına isyan ederek Taman tarafında gittikçe büyüyen asi güçlere katıldı. Taman'da toplanan bu asilerin liderliğini yapan Şahin Giray'ın kardeşleri Bahadır ve Arslan Giraylar, Kırım ileri gelenleriyle temasa geçerek hanın görevinden uzaklaştırılması için plan yapmaya başlamışlardı. II. Katerina'nın, Şahin Giray'a binbaşılık rütbesi vererek Kırım ahalisi nezdinde itibarını yükseltmeye çalışması isyanı sonlandırmaya yetmedi. Halim Giray komutasındaki küçük bir asi birliği 14 Mayıs 1782'de Şahin Giray ve Rus konsolosu Veselitski'nin kadı ile siyasî gelişmeleri müzakere ettiği sırada Kefe'ye saldırdı. Kısa bir çatışmadan sonra mağlup olan Şahin Giray, ertesi gün maiyetiyle birlikte bir gemiyle Kerç tarafına giderek Ruslara sığındı.¹

Şahin Giray'ın Kefe'den ayrılmasıyla birlikte Bahadır Giray Kırım ileri gelenleri tarafından 29 Haziran 1782'de Kırım hanlığına getirildi.² Bahadır Giray, han seçilmesinin ardından İstanbul'a bir heyet göndererek teşrifat talebinde bulundu. Teşrifat talebinin kabulünün yeni bir anlaşmazlığa sebep olacağı düşünüldüğünden Reisülküttab Mehmed Hayri Efendi, Rus Elçisi Jakov Ivanovic Bulgakov ile 8 Temmuz 1782'de bir görüşme yaparak mesele hakkında fikrini sordu. Ancak Bulgakov, bu konuyla ilgili cevap vermeye yetkili olmadığını beyan ederek keyfiyetin bir takrirle devletine bildirilmesini teklif etti.³ Bunun üzerine Sadrazam İzzet Mehmed Paşa, Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi, Sadaret Kethüdası Ömer Vahid Efendi, Defterdar Hasan Efendi, Tersane-i Amire Emimi Halil Hamid Efendi, ocak ağaları ve sair devlet ricalinin katılımıyla 1 Ağustos'ta meclis-i meşveret yapılarak nasıl bir yol izlenmesi gerektiği tartışıldı. Neticede devletine gönderilmek üzere bir takrir hazırlanarak Rus elçisi Bulgakov'a verilmesi ve gelecek cevaba kadar Kırım heyetinin İstanbul'da ikametinin devam ettirilmesi uygun görüldü. Meşveret meclisinden çıkan karara istinaden hazırlanan takrir⁴ Reisülküttap Mehmed Hayri Efendi tarafından 19 Ağustos'ta Rus Elçisi Bulgakov'a teslim edildi.⁵

¹ Alan W. Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı", *Emel*, 79, Çev. Refhan Dedeoğlu, (Kasım-Aralık 1973), s. 9-17; a. mlf., *a.g.e.*, s. 99-100.

² BOA, A. AMD. KRM., nr. 1/33; C. MTZ., nr. 99.

³ BOA, A. DVN. DVE. 1, nr. 18/78.

⁴ BOA, A. DVN. DVE. 1, nr. 18/85.

⁵ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 11-12; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 204-206; Köse, *a.g.e.*, s. 322-323. Diğer taraftan, Bahadır Giray'a teşrifat talebiyle İstanbul'a gelen heyetin ve Kırım ahalisinin de

Osmanlı yönetimi, Petersburg'a gönderilen takririn cevabına göre hareket etmeyi planlarken General Potemkin emrindeki Rus kuvvetlerinin Kırım'a girerek Şahin Giray'ı tekrar hanlığa getirdikleri haberi İstanbul'a ulaştı.¹ Reisülküttab Mehmed Hayri Efendi'nin krizi diplomatik kanaldan çözmek için Rus Elçisi Bukgakov ile yaptığı görüşmelerden olumlu bir sonuca ulaşılamadı. Hatta Rusya ve müttefiki² Avusturya'nın 14 Kasım 1782'de Osmanlı Devleti'ne birer takrir³ vererek Eflak ve Boğdan, Kırım ve ticaret meseleleriyle alakalı görüşmelere başlanmasını istemeleri krizi daha da büyüttü. Osmanlı yönetimi, söz konusu takriirlere cevap verilmemesi halinde hazırlıksız bir savaşıla karşılaşabileceğini düşünerek antlaşmalar çerçevesinde müzakereler yapılabileceğini her iki devlete de bildirdi.⁴

Diğer taraftan bu sırada Kırım'da beklenmedik bir gelişme yaşandı. Hanlıktan Mart 1783'te kendi isteğiyle istifa eden Şahin Giray, Kuban'da inşa ettirdiği Eke Kalesi'nde ikamet etmeye başladı. Kırım ahalisinin ona tekrar hanlığa dönmesi için yaptıkları müracaatlar karşılıksız kaldı.⁵ Bu arada dış politikada başdanışmanı olan Alexander Bezborodko ve Petersburg'da güçlü konumda bulunan General Potemkin'in

gelişmeler hakkında bilgilendirilmesine karar verildi (BOA, AE. SABH. I., nr. 847; A. DVN. KRM. 3/25).

¹ BOA, A. AMD. KRM., nr. 1/53.

² Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin ardından Osmanlı Devleti, Reisülküttab Abdurrezzak Bahir Efendi'nin inisiyatifıyla dış politikada yalnız kalmanın önüne geçmek için Prusya ve Rusya'yla bir ittifak antlaşması yapılmasına teşebbüs etmişti. Prusya Kralı II. Freidrich bu ittifaka sıcak bakmış ve Petersburg'daki elçisi Kont Görtz'e talimat vererek II. Katerina'nın ikna edilmesini istemişti. Ancak Kırım'ı ilhak etmeyi planlayan II. Katerina, Prusya'dan gelen bu teklifi soğuk karşılamıştı. Üçlü ittifakın gerçekleşmeyeceği kesinleştiğinde de Reisülküttab Abdurrezzak Bahir Efendi, Sadrazam Kalafat Mehmed Paşa ve özellikle Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'nın tesiriyle 8 Aralık 1779'da görevinden azledilerek Aydın valiliğine atanmıştır (Zinkeisen, *a.g.e.* VI, s. 159 vd; Beydilli, *a.g.e.*, s. 109-121; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 34-35). Diğer taraftan II. Katerina ise, Maria Teheresa'nın ölümünün ardından Avusturya tahtına geçen II. Joseph ile Haziran 1780'de Lehistan'daki Mohilev Kasabası'nda bir görüşme gerçekleştirdi. II. Joseph, annesinin aksine Osmanlı Devleti'nin parçalanması gerektiğini düşünüyordu. II. Katerina da onunla aynı fikirleri paylaştığından iki devlet arasında 1781 yılında bir ittifak antlaşması yapılmıştı. Böylelikle II. Katerina, bu ittifakla Grek Projesi denilen genişleme planını hayata geçirme imkânı yakalamıştı (Castera, *a.g.e.*, s. 150-151; Anderson, *a.g.e.*, s. 27-28).

³ Rusya ve Avusturya'nın verdikleri takriirler için bkz. Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 12-15; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 352-354.

⁴ Köse, *a.g.e.*, s. 327-328.

⁵ BOA, HAT., nr. 327; C. MTZ., nr. 37; C. HR., nr. 3995. Şahin Giray, daha sonra Ruslara güvenmenin hata olduğunu anlayarak Abaza ve Çerkes kabilelerinden destek alabilmek için Taman tarafına gitti. Şahin Giray'ın kabileler nezdinde faaliyetlerde bulunması Rusları rahatsız ettiğinden Kırım genel valisi General Igelström onu tutuklayarak Petersburg'a yolladı. Petersburg'da II. Katerina'yla görüştüktan sonra kendisine general ünvanı ve senelik yirmi bin ruble tahsisat verilen Şahin Giray, bu defa Don nehri üzerinde bulunan Voronej Kasabası'nda ikamet etmeye başladı. Burada bir müddet ikametinin ardından Osmanlı Devleti'ne iltica ederek Hotin üzerinden 30 Haziran 1787'de Edirne'ye ve oradan da Rodos'a getirildi. Kırım'ın kaybedilmesinde başrol oynadığı düşünüldüğünden Ağustos 1787'de Rodos'ta idam edildi (Feridun M. Emecen, "Son Kırım Hânı Şâhin Giray'ın İdâmı Mes'alesi ve Buna Dâir Vesikalar", *İÜEF Tarih Dergisi*, 34, İstanbul 1984, s. 317 vd.; a. mlf., "Şâhin Giray", *TDVİA*, XXXVIII, s. 276-277).

de etkisiyle II. Katerina, Kırım'ın Rus topraklarına katılması seçeneğini ciddi bir şekilde düşünmeye başlamıştı. Ancak bunu meşru gösterecek bir bahane gerekmekteydi. Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa'nın kethüdası Hasan Ağa'nın Taman tarafında Şahin Giray'ın bir adamını öldürmesi II. Katerina'ya beklediği fırsatı sundu. II. Katerina'nın emriyle General Potemkin komutasındaki yetmiş bin kadar Rus kuvveti Kırım, Taman ve Kuban'ı işgal etti.¹ II. Katerina, 8 Nisan 1783'te yayınladığı bir beyannameyle de Kırım'ın Rus topraklarına ilhak edildiğini Avrupa devletlerine duyurdu.²

II. Katerina'nın Kırım'ı Rus topraklarına kattığını ilan etmesi üzerine Fransa, tekrar devreye girerek meselenin halli için her iki devlete de aracılık teklifinde bulundu.³ İstanbul'daki İngiltere Elçisi Robert Ainslie⁴ de bir takrirle Osmanlı yönetimine müracaatta bulunarak görüşme talep etti. Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'nin Ayazma'daki konağında 23 Ekim 1783'te gerçekleştirilen görüşmede Osmanlı Devleti'yle süregelen kadim dostluklarından bahseden Ainslie, Rusya ve Avusturya'nın ittifakından dolayı muharebeden kaçınılmasını ve barışçıl yoldan Kırım'dan feragat edilmesi halinde devletin aracılık yapabileceğini ilettiler. Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'nin Fransa'nın da aracılığa iştirakini istediklerini ifade etmesi üzerine Ainslie, bunu devletin kesinlikle kabul edeceğini; ancak, Rusya'nın nasıl karşılayacağından emin olmadığını belirtti.⁵ Osmanlı yönetimi, Küçük Kaynarca Antlaşması ve Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin korunması şartıyla İngiltere'nin aracılık teklifini kabul etti. Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa ve Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'nin aracılığıyla 30 Ekim 1783'te Aynalıkavak sahilsarayında yapılan görüşmede bu karar Ainslie'ye bildirildi.⁶

Osmanlı devlet ricali bu süreçte birçok defa meşveret meclisinde gelişmeleri değerlendirmekteydi. Kırım'ı işgali münasebetiyle Rusya'ya karşı cevap niteliğinde bir beyanname neşredilmesi meşveretlerde tartışılan konuların başında geliyordu. Sadrazam Halil Hamid Paşa ve bir grup bürokrat, beyannamenin neşredilmesinin Rusya'yla savaş

¹ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 246; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 190-191; Alan W. Fisher, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı", *Emel*, 80, çev. Refhan Dedeoğlu, (Ocak-Şubat 1974), s. 11-12.

² Matthew Smith Anderson, "The Great and the Russian Annexation of the Crimea, 1783-4", *The Slavonic and East European Review*, 37/88, (December 1958), s. 18.

³ Köse, *a.g.e.*, s. 334.

⁴ Ali İhsan Bağış, *Britain and the Struggle of the Ottoman Empire Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, Isis Press, İstanbul 1984; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, İstanbul 2008, s. 127-159.

⁵ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 31; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 264; Bağış, *a.g.e.*, s. 13.

⁶ BOA, A. DVN. DVE. 3, nr. 83/30.

manasına geleceğinden bahisle askerî hazırlıkların tamamlanmasına kadar tehir edilmesinin uygun olacağını düşünüyorlardı. Buna karşılık Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, beyannamenin bir an evvel neşredilmesinden yanaydı. Neticede beyannamenin neşredilmemesine karar verildi.¹ Meşveretlerde tartışılan bir başka husus da Rusya'yla girişilecek olası bir savaş için yapılacak askerî hazırlıklardı. Halil Hamid Paşa, bu konuda da Cezayirli Hasan Paşa ile görüş ayrılığına düştü. Halil Hamid Paşa, donanmanın sefer mevsimi geçtiğinden kış muhafazasında bulunmak üzere bir miktar kalyoncu askerini Soğucak Kalesi'ne göndermek istedi. Ancak Cezayirli Hasan Paşa'nın donanmadan asker ihracının münasip olmadığını belirtmesinden dolayı bundan vazgeçildi.² Ahmed Cevdet Paşa, kara askerine nazaran kalyoncu yetiştirmenin zor ve maliyetli olmasından dolayı Cezayirli Hasan Paşa'nın böyle bir görüş belirttiği yorumunda bulunmaktadır.³

Osmanlı yönetimi beyanname neşredilmesi ve savaş hazırlıklarını tartışmakla meşgulken II. Katerina da Kırım'ın ilhakının resmen onaylanmasını talep etmeye hazırlanıyordu. II. Katerina, Osmanlı Devleti'nin bu talebi reddetmesi durumunda bir savaşın kaçınılmaz olacağını düşünmekteydi. İki cepheli savaşla yüz yüze kalmamak için de Haziran 1783'te Fredrikshamn'da İsveç Kralı III. Gustav ile görüşerek bir antlaşma yaptı. Antlaşmaya göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle gireceği muhtemel bir savaşta İsveç tarafsız kalacaktı. Buna karşılık Rusya da İsveç'in Norveç'i ele geçirmesine yardım edecekti.⁴

Bu antlaşmanın ardından daha rahat hareket etme imkânı bulan II. Katerina, İstanbul'daki elçisi Bulgakov'a talimat vererek Kırım'ın resmen Rusya'ya devri için Osmanlı yönetimi nezdinde çalışmalara başlamasını istedi. Bunun üzerine Bulgakov, Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'ye tercümanı vasıtasıyla haber yollayarak görüşme talebinde bulundu. Bulgakov'un bu talebini kabul eden Osmanlı yönetimi, Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi ve eski İstanbul Kadısı

¹ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 34; Osman Köse, "Kırım'ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı", *Türkler*, XVIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 469.

² Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 33.

³ *a.g.e.*, II, s. 278-280.

⁴ Zinkeisen, *a.g.e.*, VI, s. 254-256; Castera, *a.g.e.*, s. 155-156; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 210. Diğer taraftan, İsveç elçiliği tercümanı Ignatius Mouradega D'ohsson, Fredrikshamn'da III. Gustav ile II. Katerina arasında yapılan görüşme hakkında Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'yi bilgilendirmişti. D'ohsson, bu görüşmede hali hazırdaki durumdan kesinlikle bahsedilmediğini, Rusya'nın Kırım'daki faaliyetlerini Avusturya'nın tasvibiyle gerçekleştirdiğini ve şimdilik askerî hazırlıkla iktifa olunmasının daha faydalı olacağını ifade etmiştir (BOA, HAT., nr. 1066 B).

Müftüzade Ahmed Efendi'yi görüşmeleri yürütmeye memur etti. Aynalıkavak sahil sarayında yapılan görüşmede söze Bulgakov başladı ve daha önce hazırlanıp tercüme olunmuş evrakı Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'ye verdi. Bulgakov'un evrakında özetle, Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya devredilmesi, Kuban nehrinin iki taraf arasında sınır olması ve bunların Osmanlı Devleti tarafından resmen onaylandığını gösteren bir senet istenmekteydi. Böyle önemli bir meselede devlet ricaline danışılmadan karar verilemeyeceğini belirten Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi, aracılık teklifleri kabul edilen İngiltere ve Fransa'dan da kesin bir cevap gelmediğini sözlerine ekledi. Buna karşılık Bulgakov, İngiltere ve Fransa'nın teklif ettikleri şartların kabul edilmesi yönünde telkine mecbur olduklarını ifade etti.¹ Bu görüşmenin ardından Rusya'nın işgal ettiği yerlerin devrinin resmen onaylandığını gösteren senet talep ettiğini öğrenen Prusya Elçisi Gaffron, Osmanlı yönetimine uyarı niteliğinde bir takrir verdi. Gaffron tavrında, bazı devletlerle ittifak yapılmasını ve Kırım'ın Rusya'ya ilhakını resmen onaylayan senedin kesinlikle verilmemesini istemekteydi.²

Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Atullah Efendi'nin konağında Sadrazam Halil Hamid Paşa, Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa ve diğer ileri gelen devlet ricalinin katılımıyla 29 Kasım 1783'de yapılan meşveret meclisinde Rusya'nın senet talebi ve Prusya Elçisi Gaffron'un verdiği takrir görüşüldü. Meşverette söze başlayan Sadrazam Halil Hamid Paşa, gelişmelerden kısaca bahsettikten sonra diğer katılımcıların fikirlerini sordu. Müftüzade Ahmed Efendi, Rusya'nın senet talebinin iki taraf arasında imzalanan antlaşmalara aykırı olduğunu ve konunun askerî mahiyet taşıdığını ifade etti. Rumeli Kadıaskeri Arabzade Ahmed Atullah Efendi ise, kendisinin görüşünün Prusya Elçisi Gaffron'un tavrındaki gibi olduğunu belirterek senedin reddedilmesinden yana tavır sergiledi. Bunun üzerine Halil Hamid Paşa tekrar söz alarak senedin kabul veya reddi halinde nasıl bir sonuçla karşılaşılacağından bahsetti. Paşa'ya göre, senedin kabulüyle bahara kadar zaman kazanılacak ve devam eden askerî hazırlıklar

¹ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 58-59; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 8-9.

² Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 59-60; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 10. Prusya, 11 Nisan 1764'te imzalanan ittifak antlaşmasından bu yana Rusya ile müttefikti. Ancak II. Katerina'nın Haziran 1780'de Mohilev'de Avusturya imparatoru II. Joseph ile görüşmesi ve ardından bu iki devlet arasında 1781 yılında yapılan ittifak Rusya-Prusya ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. II. Friedrich, bu ittifak ile Prusya'ya karşı bir cephenin kurulduğunu düşünmekteydi. Prusya Elçisi Gaffron'un, Kırım'ın Rusya'ya devrini resmen onaylayan senedin verilmemesini tavsiye eden tavrının arkasında bu siyasî gelişmelerin rol oynadığı anlaşılmaktadır (Zinkeisen, *a.g.e.*, VI, s. 316 vd.; Beydilli, *a.g.e.*, s. 132-137).

tamamlanabilecekti. Buna karşılık senedin reddedilmesi durumunda Akdeniz ve Karadeniz’de hazır bekleyen Rus donanmasına karşı sahillerin muhafazasının gerekeceği ve Gürcistan ile İran sınırlarına asker sevk etme mecburiyetinin doğacağı aşikârdı. Bundan başka, Rusya’nın Avusturya’yla müttefik olması münasebetiyle İbrail’den Bosna’ya kadar uzanan sınır hattına da yine aynı şekilde külliyetli asker tertibi zorunlu idi. Bütün bu hazırlıkların tamamlanabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Neticede Süleyman Feyzi Efendi’nin görüşlerinde mutabık kalınarak meşveret bitirildi. Süleyman Feyzi Efendi’ye göre, Kırım, Osmanlı Devleti’nin mülkü değildi ve bundan dolayı Rusya’ya talep ettiği senedin verilmesine gerek yoktu. Fransa ve İngiltere’den aracılık için gelecek cevaplar beklenmeli ve Rusya ile Avusturya’dan açıkça bir saldırı olmadığı müddetçe savaşa girilmekten kaçınılmalıydı.¹

Meşverette kararlaştırılan hususlar Bulgakov’a bildirilmeden önce Cezayirli Hasan Paşa, kalyoncu kışlasının açılış törenine katılan İngiltere Elçisi Ainslie ile 3 Aralık 1783’te bir görüşme yaptı. Ainslie bu görüşmede, Rusya’nın sınırlarda yüz binden fazla askeri hazır vaziyette beklettiğini ve müttefiki Avusturya’nın da katılacağı muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti’nin müdafaada zorlanacağından bahisle talep edilen senedin verilmesi tavsiyesinde bulundu. Böylelikle Osmanlı Devleti, askerî hazırlıklarını tamamlayarak daha önce Mora’da olduğu gibi Kırım’ı tekrar ele geçirme fırsatını yakalayabilirdi. Aksi takdirde Rusya yeni taleplerle gelebilir ve Avusturya buna destek olabilirdi. Ainslie, İngiltere’nin aracılığının kabul edilmesi halinde Şahin Giray’ın Kuban’ın beri tarafındaki Çerkesler, Tatarlar ve Abazalar üzerindeki hak iddiasına engel olmaya çalışacağını da ifade ettikten sonra görüşme sona erdi.²

Bu görüşmelerin ardından Cezayirli Hasan Paşa, eski İstanbul Kadısı Müftüzade Ahmed Efendi ve Reisiülküttab el-Hac Mustafa Efendi Aynalıkavak sahilsarayında 15 Aralık 1783’te Rus Elçisi Bulgakov ile biraraya gelerek daha önceki meşverette kararlaştırılan hususları kendisine iletiler. Görüşmede Reisiülküttab el-Hac Mustafa Efendi, Rusya’nın taleplerinin devlet ricaline sorularak etrafiyle müzakere edildiğini ve Fransa ile İngiltere’nin aracılıklarıyla bu meseleyi barışçıl yoldan halletmek istediklerini ifade etti. Buna karşılık Bulgakov, devletin Fransa ile İngiltere’nin aracılıklarını kabul etmediği cevabını verdi. Görüşmede sıkça “*hüsn-i suret*” ve “*taahhüt*” kelimelerinin

¹ BOA, A. AMD., nr. 22/71.

² BOA, A. AMD. KRM., nr. 1/68.

geçmesi üzerine Bulgakov, bunların diplomatik izahını sordu. Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi, “*hüsn-i suret*” kelimesinin Fransa ve İngiltere’nin aracılıklarıyla Kırım meselesinin iyi bir şekilde çözüme kavuşturulması anlamına geldiğini ifade etti. Diğer kelime “*taahhüt*” ile de Kırım meselesi için tanzim edilecek hususların güvenilir değerinde olmasının kastedildiğini belirtti. Neticede, Bulgakov’un iki üç gün içerisinde kati bir cevap istediğini ve verilmediği takdirde İstanbul’dan ayrılacağını beyan etmesinin ardından görüşme bitirildi.¹

Rusya Elçisi Bulgakov’un tercümanını göndererek nihaî cevabın bir an evvel verilmesi isteğini tekrarlaması üzerine Sadrazam Halil Hamid Paşa’nın başkanlığında 18 Aralık 1783’te Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi, Seyyid Mustafa Paşa, ocak ağaları ve sair devlet ricalinin katılımıyla yeni bir toplantı yapıldı. Meşverette söze başlayan Halil Hamid Paşa, gelişmeleri kısaca özetledikten sonra Ruslara nasıl bir karşılık verilmesi gerektiğini diğer katılımcılara sordu. Cezayirli Hasan Paşa, eğer savaş şıkkı seçilecekse bir sebebe dayandırılmasının gerekli olduğunu belirtti. Paşa’ya göre, Rusya’ya talep ettiği senet verilmeyerek bunun sağlanması mümkün olabilirdi. Ancak hazine ve askerinin durumu ortadayken savaşa tevessül etmek tehlikeliydi. Paşa, düşmanın iki tane olmadığını Venedik ve Rusya tabiyetine giren Gürcistan’ın eklenmesiyle bu sayının dörde çıktığını da sözlerine ekledi. Defterdar Feyzi Efendi, devletin masrafının gelirinden fazla olduğunu; Darphane Emni İzzet Mehmed Efendi ise, hazinede yedi bin kese para bulunduğunu ve bunun donanmanın masraflarının yarısını bile karşılayamayacağını belirtti. Tartışmalar sonunda Rusya’nın talep ettiği senedin verilmesi oy birliğiyle kararlaştırılarak meşveret bitirildi.²

Rusya’ya Kırım, Kuban ve Taman’ın devredildiğini resmen onaylayan senedin verilmesi meclis-i meşverette kararlaştırılmakla birlikte, bu durumda Küçük Kaynarca Antlaşması’nın üçüncü ve Aynalıkavak Tenkihnamesi’nin iki, üç ve dördüncü maddeleri yürürlükten kalkmaktaydı. Küçük Kaynarca Antlaşması’nın üçüncü maddesinde “*Özi Kalesi kadimi ülkesiyle ke’l-evvel Devlet-i Aliye’nin yedinde kala*” diye bir ibare bulunmaktaydı. Rusya’nın buna dayanarak ileride Özi üzerinde hak iddia etmesi mümkündü. Rus Elçisi Bulgakov’a tercümanı vasıtasıyla haber yollanarak söz

¹ Vâsıf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbâr*, s. 79-82; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 26-29.

² Vâsıf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbâr*, s. 90-100; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 37-47.

konusu müphemliğin giderilmesi istendi. Bulgakov'un bu konuda yetkisi olmadığını ifade etmesine rağmen, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesindeki Özi ile ilgili ibarenin geçerliliğinin devamına ve düzenlenecek senete de eklenmesine karar verildi. Buna karşılık Kırım, Kuban ve Taman taraflarından göçen ahalinin durumunun ilerde iki taraf arasında müzakere olunmasının senette yer alması Bulgakov'a kabul ettirilemedi.¹

Hazırlanan senedin² Rus Elçisi Bulgakov'a teslimine Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi ve eski İstanbul Kadısı Müftüzade Ahmed Efendi görevlendirilmişlerdi.³ Ancak Cezayirli Hasan Paşa hastalığından dolayı 9 Ocak 1784'te Aynalıkavak sahilsarayında yapılan toplantıya katılamamıştı.⁴ Bununla birlikte hazırlanan senet Beylikçi Raşid Efendi vasıtasıyla Cezayirli Hasan Paşa'ya da gönderilerek mühürlemesi sağlanmıştı. Ancak Paşa'nın verilen bu senetten memnun olmadığı Raşid Efendi'ye ifade ettiği şu sözlerden anlaşılmaktadır: *"Bu sulh, sulh değildir. A'dâ bizim halimizi gördükçe buna kanî olmayup envâ'-ı teklîfâta âğâz ve Memalik-i mahrûseye dest-i tam'a-ı dirâz eyleyerek hiç olmadı ise Tuna re's-i hudûd olsun diyecekleri ve başımızın çaresini görmek ve ahz-ı intikama medâr olur esbâb tekmîline bakmak lazım olup sonra nedâmet fâide vermez"*.⁵

Senedin 2 Şubat 1784'te⁶ II. Katerina ve 4 Nisan 1784'te⁷ de I. Abdülhamid tarafından onaylanmasının ardından mübadelesine sıra geldi. Bulgakov, tercümanı vasıtasıyla haber göndererek Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin mübadelesinde olduğu gibi yine tören yapılmasını teklif etti. Ancak Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi'nin mübadelenin murahhaslar arasında yapılmasına ısrar etmesinden dolayı bu isteğinden vazgeçmek zorunda kaldı. Neticede senet 22 Temmuz 1784'te Aynalıkavak

¹ BOA, A. DVN. KRM., nr. 1/49.

² Maddeleri için bkz. BOA, A. DVN. DVE. d., nr. 83/1, s. 158-159; A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 153-155; A. DVN. DVE. 1, nr. 24/20; C. HR. 7357; Osman Köse, "Osmanlı Devleti Tarafından Kırım ile İlgili Rusya'ya Verilen Resmi Belge 'Sened' (1784)", *History Studies*, II/2, (Temmuz 2010), s. 354-356.

³ Murahhaslara verilen ruhsatname için bkz. BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 152.

⁴ BOA, A. AMD. KRM., nr. 1/24.

⁵ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 105

⁶ BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 165.

⁷ BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 159.

sahilsarayında Cezayirli Hasan Paşa, Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi ve Müftüzade Ahmed Efendi ile Rus Elçisi Bulgakov arasında mübadele edilerek yürürlüğe girdi.¹

2.2. Cezayir-i Garp Ocakları'nın Avusturya Ticarî Gemilerine Saldırısı ve Osmanlı Devleti'nin Verdiği Senet

Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşların ardından yapılan sulh veya ticarî konuları düzenlemek amacıyla yabancı ülkelerle akdedilen antlaşmalarda, denizlerdeki seyrüsefer güvenliğiyle ilgili maddelere yer verilirdi. Bu antlaşmalar çerçevesinde Osmanlı Devleti, muhatabı ülkeye ticarî gemilerinin kendi kara sularında dolaşırken herhangi bir korsan saldırısına uğramayacağına dair güvence verir ve özellikle bu tür faaliyetler içerisinde bulunan Cezayir-i Garp Ocakları'na da durumu bildirerek tedbir alırdı. Ancak temel gelir kaynakları yabancı ülkelerin ticaret gemilerinden korsanlık neticesinde elde ettikleri ganimetler olan Garp Ocakları, genellikle merkezin bu uyarılarının tersi istikametinde tavır sergilerdi. Bundan dolayı 1675'de İngiltere, 1740'da Fransa ve 1783'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmalarda, adı geçen ülkelerin ticaret gemilerine karşı Garp Ocakları'nın bir saldırısı olması halinde zararın kendilerinden tazmin edileceği belirtilmişti. Avusturya'yla imzalanan 1739 Belgrad ve 1747 ticaret antlaşmalarının on bir² ve on altıncı³ maddelerinde ise, aynı durumda Cezayir-i Garp Ocakları'na sulhu bozucu hareketlerden kaçınılması ve ele geçirilen ganimetlerin iadesine yönelik merkezden emir gönderileceği ifade edilmişti. Garp Ocakları'nın, Avusturya'yla 1740 ve 1748'de yaptığı ikili özel antlaşmalarda da korsanlık faaliyetleriyle ilgili benzer hükümlere yer verilmişti.⁴

Avusturya ticaret gemilerine karşı yapılan korsan saldırıları neticesinde oluşan zararın Belgrad ve ikili özel antlaşmalarda Cezayir-i Garp Ocakları'dan tazmin

¹ Köse, *a.g.e.*, s. 348-349. Senedin mübadelesinin ardından Rus Elçisi Bulgakov, sır kâtabı vasıtasıyla Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Reisülküttab el-Hac Mustafa Efendi, eski İstanbul Kadısı Müftüzade Ahmed Efendi ve divân-ı hümayun tercümanına hediyeler gönderdi. Osmanlı yönetimi de aynı şekilde karşılık vererek Rus Elçisi Bulgakov ve sair hizmeti geçenlere hediyeler yolladı {BOA, A. AMD., nr. 25/34; İbnülemin Hatt-ı Hümayun (İE. HAT.), nr. 464}. İki tarafın birbirlerine verdiği hediyelerin listesi için bkz. Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 144-146.

² 1739 Belgrad Antlaşması'nın 11. Maddesi için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, III, s. 125-126.

³ 1747'de Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret antlaşmasının 16. maddesi için bkz. *Muâhedât Mecmûası*, III, s. 141-142.

⁴ Şenay Özdemir, "Korsanlıktan Kaynaklanan Zararın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Vermiş Olduğu Senet", *Kebibeç*, 18, (2004), s. 395-398.

edileceğine dair bağlayıcı hükümlerin bulunmaması diplomatik bir krizi beraberinde getirmişti. Şöyle ki, 1781’de Cezayir-i Garp Ocakları korsanları yedi Avusturya ticaret gemisine saldırarak içerisindeki mallar ve mürettebatıyla birlikte zaptetmişlerdi. Bunun üzerine Avusturya’nın İstanbul’daki elçisi Herbert Rathkeal bir takrirle Bâbiâli’ye müracaat ederek Garp Ocakları tarafından zaptedilen gemilerin ve Tunus’a bağlı Konstantin’de tutulan Toskanalı bir esirin iadesine yardımcı olunmasını talep etmişti.¹

Bu müracaatın ardından Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi, Beylerbeyi’ndeki sahilhanesinde Avusturya Elçisi Herbert Rathkeal ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşmede Rathkeal’in üstü kapalı belirttiği ve ülkesinin uğradığı zararın Osmanlı Devleti tarafından karşılanması yönündeki düşüncesini dikkate almayan Süleyman Feyzi Efendi, iki taraf arasında daha önce yapılan muahedelere uygun olarak meselenin halledilmesi için Cezayir-i Garp Ocakları’na gerekli emrin gönderileceğini bildirmişti. Süleyman Feyzi Efendi bu görüşmede belirttiği üzere bir emir hazırlatmış, ancak Rathkeal bunun içeriğini yeterince sert bulmamıştı. Rathkeal, Ülgün, Bar ve sair sahillerde ticaret gemilerine saldıran ahaliye gönderilenlere benzer sert içerikli bir emrin hazırlanmasını talep etmişti. Fakat böyle bir emrin daha önceki muahedelere mugayir olduğunu gerekçeleriyle izah eden² Süleyman Feyzi Efendi, bu talebi geri çevirmişti.³

Bununla birlikte Bâbiâli, meselenin fazla uzamadan halledilmesini istediğinden Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından Karabekirzâde el-Hac Ahmed Ağa’yı iki taraf arasında mevcut muahedelere uygun olarak hazırlanan bir emirle Cezayir-i Garp Ocakları’na yollamıştı. Garp Ocakları yöneticileri bu emir kendilerine ulaştığında, iddia edildiği üzere Avusturya’nın yedi gemisini zaptetmediklerini, sayının beş olduğunu ve bunlardan ikisinin kullanılmayacak hale geldiğini belirtmişlerdi. Geriye kalan üçünü her ne kadar kaidelerine uygun olmasa da merkezin emrini yerine getirmek amacıyla iade edeceklerini belirten Garp Ocakları yöneticileri, kullanılmayacak hale gelenlere karşılık da Felemenk’ten zaptedilen bir gemiyi vereceklerini bildirmişlerdi. Gemilerin içerisindeki malların iade talebini ise, bunları daha önce kendi aralarında taksim

¹ BOA, C. HR., nr. 3946.

² BOA, A. DVN. DVE. 2, nr. 55/65.

³ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 154a-155b; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 162-165.

ettiklerini gerekçe göstererek reddetmişlerdi. Bunun üzerine Ahmed Ağa, teslim aldığı dört gemi ile birlikte tekrar İstanbul'a dönmüştü.¹

Meselenin bu şekilde kapanacağı düşünülürken Herbert Rathkeal, Osmanlı Devleti'nin Kırım'daki gelişmelerden dolayı Rusya'yla ilişkilerinin gerginliğini de fırsat bilerek geriye kalan üç gemi ve içlerindeki malların tazmininde ısrarını sürdürdü. Hatta Avusturya ticaret gemilerine karşı Garp Ocakları'nın bundan sonra bir saldırısı olması halinde zararın Osmanlı Devleti tarafından karşılanacağına dair senet verilmesini istedi. Eğer Garp Ocakları'nın ticaret gemilerine saldırıları neticesinde oluşacak zarar ödenmez ise, Avusturya'nın buna karşılık sınırda Osmanlı Devleti'ne ait bazı araziyi işgalinin de verilecek bu senette yer almasını talep etti. Bunun üzerine Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa ve önde gelen diğer devlet ricalinin katılımıyla 24 Ağustos 1783'de bir meşveret meclisi yapılarak konu tartışıldı. Meşverete katılan devlet ricalinin tamamı, Avusturya'nın senet talebinin iki taraf arasındaki muahedelere ve dostluğa uygun olmadığını belirtti. İstanbul Kadısı Müftüzade Ahmed Efendi ise, ticarî gemilerine Cezayir-i Garp Ocakları'nın saldırılarıyla oluşacak zararın karşılanmaması durumunda Avusturya'nın sınırda Osmanlı Devleti'ne ait bazı araziyi işgal etmesinin önünü açacak ibarenin senette yer almasının mahzurları üzerinde durdu. Ahmed Efendi'ye göre, böyle bir ibare senede konulduğu takdirde Garp Ocakları başka ülkelerin gemilerine saldırırsa dahi Avusturya bunu bahane ederek arazi işgaline kalkışabilirdi. Bundan dolayı kati bir cevap verilmeliydi ve eğer savaş ilanını tercih ederse sulhu bozan taraf Avusturya olurdu.²

Müftüzade Ahmed Efendi'nin bu görüşüne meşveret meclisinde diğer katılımcılar destek vermekle birlikte özellikle kati bir cevap verildiği takdirde Avusturya'nın savaş tarafını tercih etme ihtimali tekrar değerlendirilmeyi gerektirmekteydi. Bu konu hakkında düşüncesi sorulan Cezayirli Hasan Paşa, Avusturya ile savaşa girilmesi halinde donanmanın teçhiz edilmesi için 15.000 keseye (750.000 kuruş) ihtiyaç duyulacağını ve 36.000 adet asker hazırlanması gerektiğini belirtti. Hazırlıkların tamamlanmasının üç dört ayı bulacağını ifade eden Paşa, Rusya'nın müttefiki Avusturya'ya yardım amacıyla Karadeniz'de hazır vaziyette beklettiği donanmasıyla mühimmat nakline bir engelleme yapabileceğini hatırlattı.

¹ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 37-38; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 283-284.

² BOA, A. DVN. DVE. 2, nr. 58/55.

Ayrıca, Avusturya'yla bir savaşa girildiğinde Rusya'nın da dâhil olacağını öngören Paşa, bu durumda yapılacak masrafın iki katına çıkacağını ekledi.¹

Cezayirli Hasan Paşa'nın mevcut şartlarda savaşa girilmesinin mahzurlarını bildirmesi üzerine meselenin diplomatik yollardan halledilmesi görüşü ağırlık kazandı. Bu esnada Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi olan Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Saint-Priest'e de konu hakkında malumat verilerek düşüncesi soruldu. Osmanlı Devleti'nin daha önce birçok sorunda barışçıl yaklaşım sergilediğini belirten Saint-Priest, hazırlıkların tamamlanmasına kadar savaştan kaçınılması gerektiğini tavsiye etti. Bunun üzerine Bâbıalî, Avusturya ile savaşa girilmesini tamamen gündeminden çıkararak Fransa Elçisi Saint-Priest'in aracılığıyla istenilen senedin verileceğini Avusturya Elçisi Herbert Rathkeal'a bildirdi. Ancak Rathkeal'ın, Garp Ocakları'nın ticaret gemilerine saldırısı neticesinde oluşacak zarara karşılık Avusturya'nın sınırda Osmanlı Devleti'ne ait bazı araziye haber vermeksizin işgalinin senette yer almasını istemesi müzakereleri uzattı. Nihayet Cezayir-i Garp Ocakları'nın Avusturya ticaret gemilerine saldırısı halinde oluşacak zararın tazmini için Osmanlı Devleti'ne üç aylık süre verilmesi ve bu esnada toprak işgalinin tehir edilmesi üzerinde uzlaşıldı. Avusturya, toprak işgalini gerektirecek bir gelişme olması halinde öncesinde Osmanlı Devleti'ne İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla haber verecekti.² Bu uzlaşımın ardından Osmanlı Devleti, kara sularında Cezayir-i Garp Ocakları'nın saldırılarına karşı ticarî gemilerinin korunacağını ve aksi bir durumda oluşacak zararı karşılayacağını Avusturya'ya 8 Ağustos 1783'de verdiği dört maddelik senetle taahhüt etti.³ Ayrıca, Cezayir-i Garp Ocakları yöneticilerine de senedin içeriği hakkında bilgi verilerek şartlarına uymaları hususunda merkezden emir gönderildi.⁴

¹ BOA, A. AMD., nr. 25/18.

² Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 40-41; Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 287.

³ Avusturya'ya verilen senedin maddeleri için bkz. BOA, A. DVNS. DVE. d., nr. 59/3, s. 30; A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 505-506; *Muâhedât Mecmûası*, III, s. 150-152.

⁴ BOA, C. HR., nr. 3971.

2.3. Hiziplerarası Siyasi Çekişme

2.3.1. Halil Hamid Paşa'nın Sadarete Tayini ve Faaliyetleri

Isparta'da¹ 1736 yılında doğan Halil Hamid Bey, küçük yaşta babası Hacı Mustafa Ağa ile birlikte İstanbul'a geldi. Burada eğitimine devam eden Halil Hamid Bey, Bâbîâli Divan Kalemi'ne girerek kâtip oldu. Kısa süre sonra Eflak voyvodalığı kapıkethüdası İstavrikioğlu'nun kâtipliğini yapmaya başlayan Halil Hamid Bey, onun idamı üzerine tekrar Bâbîâli'deki görevine döndü. Devrin ileri gelen devlet ricalinden Darphane Emini Raif İsmail Efendi'nin himaye ve iltimasıyla bürokrasideki basamakları hızla tırmanarak önce hacedanlığa terfi etti ardından da amedciliğe getirildi. I. Abdülhamid üzerinde nüfuzu bulunan Silahdar Seyyid Mehmed Efendi'nin himayesiyle 1779'da büyük tezkireci olan Halil Hamid Efendi, nihayet onun 21 Ağustos 1779'da sadrazamlığa gelmesiyle birlikte 9 Aralık 1779'da Abdürrezzak Bahir Efendi'nin yerine reisülküttablığa ve ardından 2 Ekim 1780'de de el-Hac Mustafa Efendi'den boşalan sadaret kethüdalığına getirildi. Silahdar Seyyid Mehmed Paşa'nın 20 Şubat 1781'de vefatının ardından ikinci defa sadarete atanan Bolulu İzzet Mehmed Paşa, özellikle kayınbiraderi İsmail Ağa'nın da etkisiyle nüfuzundan çekindiği Halil Hamid Efendi'yi 20 Haziran 1781'de sadaret kethüdalığından azletti. Kısa süren Tersane Eminliği görevinin ardından 25 Ağustos 1782'de tekrar sadaret kethüdalığı tevcih edilen Halil Hamid Efendi, Yeğen Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle birlikte 31 Aralık 1782'de sadrazamlığa getirildi.²

Halil Hamid Paşa, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta kritik bir süreçten geçtiği esnada sadarete gelmişti; Rusya'nın Kırım'ı 8 Nisan 1783'te ilhak ettiğini ilanı ve ardından bunun resmen onaylanması anlamına gelen bir senet talebi onun sadaret dönemine rastlar. Daha önce de ifade edildiği üzere Halil Hamid Paşa, yapılan meşveret meclislerinde Rusya'nın istediği senedin verilmesini ve böylelikle zaman kazanılarak askerî hazırlıkların tam manasıyla yapıldıktan sonra savaşa girilmesinin doğru olacağı görüşünü savundu. Neticede Halil Hamid Paşa'nın başkanlığında 18 Aralık 1783'te

¹ Biyografisini veren bazı kaynaklarda Burdur'da doğduğu ifade edilmektedir bkz. Süleyman Fâik, *Zeyl-i Halifetü'r-rüesa/Zeyl-i Sefinetü'r-rüesa*, yay. haz. Mücteba İlgürel-Recep Ahıskalı, Enderun Yay., İstanbul 1992, s. 119; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 578.

² Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 120b-121a, 132b-133a, 149a, 175a-176a; Süleyman Fâik, *a.g.e.*, s. 119; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 578-579; Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarrâ*, s. 268-269; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, III, s. 2059.

Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi, Seyyid Mustafa Paşa, ocak ağaları ve sair devlet ricalinin katılımıyla yapılan meclis-i meşverette Kırım'ın resmen devredilmesini onaylayan senedin Rusya'ya verilmesi oy birliğiyle kabul edildi.

Rusya ile ilişkilerin görece düzelmesiyle birlikte Halil Hamid Paşa, sadarete getirildiğinde I. Abdülhamid'in sadır olan hatt-ı hümayunu¹ çerçevesinde askerî islahat ve hazırlıklara yoğunlaştı. Yeniçeri Ocağı mevcudunun yoklanmasıyla işe başlayan Halil Hamid Paşa, fiilen hizmet vermeyenlerin diğer bir ifadeyle muvazzaf olmayanların eline geçen mahlûl esamilerin ortaya çıkarılması için yoğun çaba sarfetti. Daha önce Fransız subay Baron de Tott tarafından 1774'de teşkil edilen ve zamanla ihmale uğrayarak kaldırılan Sürat Topçuları² sınıfını tekrar canlandırdı. Askeri teknik sınıflardan Lağımcı ve Humbaracı³ ocaklarında da aynı şekilde yoklamalar yaptırarak esamilerin hizmet erbabı elinde bulunmasına dikkat edilmesini sağladı ve söz konusu ocaklara dair talim programları hazırlattı. Tersane-i Amire'de 1775'da açılan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'un ihyasına özellikle önem veren Halil Hamid Paşa, Fransa'dan getirttiği mühendisler vasıtasıyla burada verilen eğitimin seviyesini yükseltmeye çalıştı. Halil Hamid Paşa, Kırım meselesinden dolayı Rusya'yla girilecek muhtemel bir savaşa hazırlıksız yakalanmamak için askerî hazırlıkların eksiksiz bir şekilde tamamlanmasına da fazlaca mesai harcadı, bu amaçla Balkanlar ve Kafkasya'daki sınır kalelerinin tahkim ve takviye edilmesini sağladı.⁴

¹ I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayunu şu şekildeydi: “*Selefin Yeğen Mehmed Paşa'nın hâl ü etvârî me'mûle muvâfık zuhûr etmediğinden ve senin iki def'a kethüdalığında ve riyâset ve sâir bulunduğun hidemâtta mesâ'î-i cemilen nümâyan olduğundan mühr-i hümayûnumu yed-i istiklâlîne teslim eyledim göreyim seni kemâl-i istiklâl ile umûr-ı din ü Devlet-i Aliyye'mi rü'yet ve ocaklarım ağavâtı ve ricâl-i devletimden herkesi istihkâkına göre ri'âyet ve irâd ü mesârîf nizamıyla Beytü'l-mâl-ı Müslimînin kuvveti esbâbına ziyadesiyle dikkat ve serhaddât-ı İslamiyenin neferât ve mühimmâtları tekmiline ve levazımât-ı sairenin tanzîm ü tetmimine mezalim ve ta'addiyatın ref' u def'i halâtına kemaliyle sa'y u gayret edip dareynde aziz ve muhterem olasın metâlib-i şâhânem icrasında ve kaffe-i umûr-ı Devlet-i Aliyye'mde müstakil olduğunu bilesin Cenâb-ı muvaffikü'l-umûr memuriyetini bâ'is-i yümn-i mevfür edip her halde tevfiât aliyyesiyle şimdiye dek kesbeylediğin memduhiyetin ez'âf-ı muzâ'afına mazhar ve din ü devletime yarar asâr-ı haseneye masdar eyleye*” (BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 519; Sadullah Enveri, a.g.e., II, vr. 175b-176a; Cevdet, a.g.e., II, s. 355).

² Mustafa Kaçar, “Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)”, 31, *Yeni Türkiye*, (Ocak-Şubat 2000), s. 647-651.

³ Mustafa Kaçar, “Humbaracı Ocağı'nın Kuruluşu ve Askeri Teknik Eğitim”, 31, *Yeni Türkiye*, (Ocak-Şubat 2000), s. 652-658.

⁴ Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., IV, s. 5-6; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, V, İstanbul 1936, s. 222 vd.; Kemal Beydilli, “Halil Hamid Paşa”, *TDVİA*, XV, s. 317. Paşa'nın özellikle sınır kalelerindeki tahkim ve takviyelerinin değerini 1787-92 Osmanlı-Rus ve

Halil Hamid Paşa, dış politikada Rusya'ya karşı Fransa ile ilişkilerin güçlendirilmesinden yanaydı. Nitekim Kırım ile ilgili senedin verilmesinden önce Fransa ve Prusya'nın dâhil olacağı bir ittifak teşebbüsünde bulunmuş ancak II. Freidrich'in soğuk tavrından dolayı bu teşebbüs akim kalmıştı.¹ Diğer taraftan, Halil Hamid Paşa'nın 22 Haziran 1783'te imzalanan ticaret antlaşmasından sonra Rusya'nın Karadeniz'de artan tek taraflı nüfuzunu engellemeye gayret ettiği de görülmektedir. Bunda başarılı olabilmek için Karadeniz'i bütün devletlerin ticaret gemilerine açmayı tasarlaması dikkat çekicidir.²

2.3.2. Halil Hamid Paşa'nın Azline Giden Süreç ve İdamının Sebepleri

2.3.2.1. Kadrolaşması

Halil Hamid Paşa, kısa süre içerisinde siyasi-askeri el attığı her konuda önemli mesafe katetti. Onun başarılarından I. Abdülhamid de memnundu; nitekim masar mevacibinin tevzii münasebetiyle Halil Hamid Paşa'ya gönderdiği 6 Ocak 1783 tarihli hatt-ı hümayununda³ bu açıkça görülmektedir. Ancak Halil Hamid Paşa'nın sadarete geldikten sonra merkez bürokrasisinde kadrolaşmaya yönelik yaptığı tevcihat hakkında birtakım dedikoduları da beraberinde getirdi. Paşa görevi devraldığı gün ilk iş olarak Defterdar el-Hac Mustafa Efendi'yi sadaret kethüdalığına ve Zimmet Halifesi Feyzi Efendi'yi de onun yerine atamıştı. Daha sonra süvari mukabeleciliğine Resmî Ahmed Efendi, kapıcılar kethüdalığına Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın damadı Said Bey,

Avusturya Savaşı'na girildiği sırada Sadrazam Koca Yusuf Paşa "*Sefere ben gitmiyorum, Halil Hamid Paşa gidiyor*" diyerek teslim etmişti (Cevdet, a.g.e., III, s. 136).

¹ Zinkeisen, a.g.e., VI, s. 257; Beydilli, a.g.e., s. 129-132.

² Kemal Beydilli, "Karadenizin Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve 'Miri Ticaret' Teşebbüsü", *Belleten*, LV/214, Ankara 1991, s. 689; a. mlf., "Halil Hamid Paşa", s. 317.

³ I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayunu şöyleydi: "*Bi-tevfikillâhi te'âlâ bu def'a kapım kullarının mevâcibleri ihraç ve tevzi' olunup evvel ve âhir senin Devlet-i Aliyye'me olan hidemât-ı sadıkanen nezd-i hüsvânemde meşkûr ü makbûl ve fazl-ı Rabb-ı Mu'in hâiz olduğun vekâlet-i mutlakam hizmetinde bundan böyle dahi senden rıza-yı Bâri'ye muvâfik devlet-i ebed müddetime ve 'ibâdullâha nâfi' nice mesâ'i-i mebrûre zuhûru me'mûl olmakla 'avâtıf-ı aliyeye-i padişahanemden sana bir kabza murassa' hançer-i seriyyâ cevher ve bir sevab semmur kürek ihsân-ı tacidârânem olup hazine kethüdası ağa kulum ile irsal olunmuşdur atıye-i hümayûnum olan hançer-i meserret küsteri bend-miyân-ı mübâhât ve hil'at-ı celilemi ârâyiş-i dûş-ı iftihar edip zevâbit-ı Devlet-i Aliyyemi sana verilen istiklâl muktezâsınca tesviye vü tanzim ve mücerreb-i dâverânem olan harekât-ı memduhan mesâlih-i mülk ü saltanat-ı seniyyemde kemâliyle ibkâ ve tevkîr-i hazâin ve def'-i mezâlim ve âsâyiş-i ibâd emrinde bezl-i cell-i miknet eylesin da'âvât-ı hayriyyem seninle böylece olmakla lütf-i Hakk ile cem'-i umûrda muvaffak olursun Cenâb-ı Rabbü'r-Rahim kaffe-i umûrunda tevfikini refik eyleye*" (BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 519; Sadullah Enveri, a.g.e., II, vr. 176b).

çavuşbaşıliğa Kara Süleyman Ağa ve sadaret kethüdalığı kâtipliğine de Numan Bey'i tayin etti.¹ 5 Eylül 1783'de yaptığı merkez tevcihatında seksen beş atamanın elli biri yeni kişilerden oluşmaktaydı. Bu tevcihatta Hademe-i Bâb-ı Âsafî denilen yüksek memuriyetlerden tezkire-i evvelige mevkufatçı Enverî Efendi ve mektupçuluğa da büyük tezkireci Nahifî Efendi getirilmişti.² 22 Ağustos 1784'deki merkez tevcihatında ise, elli dört yeni atama yapılmıştı. Bunların dağılımı, Hademe-i Bâb-ı Âsafî'den iki; Divân-ı hümayun hacedanlıkları ve eminliklerden kırk beş; ocak mansıbları ve diğer ağalıklardan yedi şeklindeydi.³

Diğer taraftan, bürokrasi basamaklarında hızla yükselmesinde himayesini gördüğü Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa'yla tanışmasında ve sadarete getirilmesinde aracılık yapan Hazinekar İsmail Ağa'ya 16 Ekim 1783'de vezaret tevcih ettirerek İnebahtı Sancağı muhafazasına göndermesi rahatsızlığa sebep olmuştu.⁴ Sadaret Kethüdası el-Hac Mustafa Efendi'nin 17 Ekim 1783'de azledilerek *umur-ı mühimmeyi* nezaret için Erzurum'a gönderilmesi de kritik bir tevcihattı. Halil Hamid Paşa ile el-Hac Mustafa Efendi'nin ilişkisi eskiye dayanmaktaydı. Bolulu İzzet Mehmed Paşa'nın sadaretinde defterdarlık görevinde bulunan el-Hac Mustafa Efendi'nin azledilerek mirimiranlık rütbesiyle Trabzon'a gönderilmesini o sırada sadaret kethüdası olan Halil Hamid Paşa engellemişti. İzzet Mehmed Paşa tarafından azledilen ve Yeğen Mehmed Paşa'nın sadaretiyle birlikte tekrar sadaret kethüdalığına dönen Halil Hamid Paşa, kendisine defterdarlık için kimin münasip olduğu sorulduğunda el-Hac Mustafa Efendi'yi tavsiye ederek onun 26 Ağustos 1782 tarihinde bu göreve getirilmesini sağlamıştı. Halil Hamid Paşa, sadarete atandığında ise el-Hac Mustafa Efendi'ye kethüdalığı tevcih etti. Paşa'nın, daha sonra el-Hac Mustafa Efendi'yi sadaret kethüdalığından azletmesinin arkasında nüfuz mücadelesi yatmaktaydı. Silahdar Seyyid Mehmed Paşa vefat etmeden önce hatırını sormak için ziyaretine gelen I. Abdülhamid'e, sadarete kendisinden sonra o sırada kethüda olan Halil Hamid Paşa ile Defterdar el-Hac Mustafa Efendi'nin atanmasını tavsiye etmişti.⁵ Ancak bu süreçte Halil Hamid Paşa sadarete getirildiğinden el-Hac Mustafa Efendi'nin memnuniyetsizliği

¹ *Rûzmerre*, TTK Kütüphanesi, Y/1001, s. 19.

² *Rûzmerre*, s. 21-22.

³ *Rûzmerre*, s. 25.

⁴ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 260.

⁵ Seyyid Mehmed Paşa'ya göre, Halil Hamid Paşa zeki ve faal; el-Hac Mustafa Efendi de ihtiyar ve tecrübeliydi (Cevdet, *a.g.e.*, III, 134).

arttı. Rusya ve Avusturya'ya karşı girilecek muhtemel bir savaş için yapılması zorunlu olan askerî hazırlıkları “*Bu tedarikâtın asla lüzumu yoktur. Beyhûde beytûlmâl-i Müslimîn iza'a ve itlâf olunur. Ve a'dânın kat'â hareketi ve Devlet-i Aliyye'ye zarar ihtimali yoktur*” gibi sözlerle etrafta Halil Hamid Paşa hakkında eleştirilerde bulundu. Bundan dolayı Halil Hamid Paşa da kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmayı uygun görerek sadaret kethüdalığından azl ile Erzurum'a yolladı.¹ Öte yandan, Paşa'nın Enderûn ve Birûn'daki “*zevât-ı müteşahısın kimini tahvîf ve kimini teb'îd ile kesb-i teferrüd ve istiklâl daiyesine düşmesi*” I. Abdülhamid'in nazarında “*bir nokta-i iğbirar*” bırakmış diğer bir ifadeyle padişahı gücendirmişti.²

2.3.2.2. Cezayirli Hasan Paşa'yla İlişkileri

Halil Hamid Paşa'nın azline giden süreçte Cezayirli Hasan Paşa'yla ilişkilerinin de belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere, Kırım'ın Ruslar tarafından 8 Nisan 1783'te ilhakının ardından birçok defa yapılan meşveret meclislerinde bir protesto beyannamesi neşredilmesi hususu tartışılmıştı. Cezayirli Hasan Paşa'nın beyannamenin neşredilmesini savunmasına rağmen Halil Hamid Paşa'nın etkisiyle bunun tehiri uygun görülmüştü. Meşveretlerde tartışılan bir başka konu da Rusya'yla girilecek muhtemel bir savaş için yapılan askerî hazırlıklardı. Halil Hamid Paşa, donanmanın sefer mevsimi geçtiğinden kış muhafazasında bulunmak üzere bir miktar kalyoncu askerini Soğucak'a göndermek istemiş; ancak, Cezayirli Hasan Paşa'nın bunu uygun görmemesinden dolayı geri adım atmak durumunda kalmıştı. Önemli askerî-idarî konularda uzlaşamamaları tabii olarak bu iki devlet adamı arasında gerginliğe yol açmaktaydı.

Halil Hamid Paşa'nın sadarete geldikten sonra İsveç Elçisi Ignatius Mouradgea D'ohsson³ ve Fransa Elçileri Saint-Priest ile Choiseul-Gouffier'nin¹tavsiyeleriyle

¹ Cevdet, *a.g.e.*, II, s. 260-262. Hatta el-Hac Mustafa Efendi'yi merkezden daha da uzaklaştırmak isteyen Halil Hamid Paşa, 13 Ocak 1784'te (BOA, *A. DVNS. NŞT. d.*, nr. 11, s. 616-617) ona vezaret verilmesini sağlayarak Cidde valiliğine göndermek istemişti. Ancak Paşa'nın azlinin ardından el-Hac Mustafa Paşa'nın bu mansıbı Adana valiliğiyle değiştirilmiştir (Vâsîf, *Mehâsinü'l Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 210, 236-237).

² Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 135.

³ Kemal Beydilli, “Ignatius Mouradgea D'ohsson (Muradcan Tosunyan), Ailesi Hakkında Kayıtlar, ‘Nizâm-ı Cedîd’e Dâir Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasî Hayatı”, *İÜEF Tarih Dergisi*

donanmada iyileştirme yapmaya çalışması da Cezayirli Hasan Paşa'yla görüş ayrılığına düşmesine sebep oldu. Cezayirli Hasan Paşa, onun bu icraatını daha sonra “*hemân gösteriş için*” ve hazineyi “*telef*” etmek şeklinde nitelendirmişti.²

Akdeniz muhafazasına memur Ahmed Kaptan'ın 1783 kışında Meğri–Litroz arasında tesadüf ettiği bir Malta korsan gemisiyle iki saat kadar süren muharebenin ardından idaresindeki kırk adet top taşıyabilen şehtiye türü gemiyle birlikte esir düşmesi de Halil Hamid Paşa ile Cezayirli Hasan Paşa'yı karşı karşıya getirmişti. Tersane-i Amire'ye tebdilen giden Halil Hamid Paşa, “*Malta ve sair harbî gemilerinden Devlet-i Aliyye sularını muhafaza zımında mikdâr-ı kâfi tertîb olunan pergandi ve firkatelere beher sene cânib-i mirîden katî çok salyaneler i'tâ olunur iken sefâin-i merkûmeyi yerli yerinde adem-i istihdam ile Devlet-i Aliyye'ye mûris-i nâkısa-i şân olacak hâlete illet olmak nîk-nâmî ve gayret şurûtuna muvâfık mıdır?*” diye sorduğunda Cezayirli Hasan Paşa, “*Bu sene-i mübâreke hasbe'l-iktizâ Akdeniz'e çıkmadığı*” cevabını vererek suali savuşturmuştu.³

Cezayirli Hasan Paşa ile Halil Hamid Paşa arasındaki çekişmeye dair bir başka tespit de Ebü'lulâ Mardin'e aittir. Mardin'e göre, Cezayirli Hasan Paşa ve daha sonra şeyhülislamlık makamına getirilecek İvaz Paşazade İbrahim Efendi sırcatibi Ebubekir Sıdkî Efendi vasıtasıyla Halil Hamid Paşa ağzından Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi'ye gönderilmiş gibi bir tezkire düzenlettirmişlerdi. Huzur Dersleri'nde nelerin okunmasına veya anlatılmasına dair olan bu tezkirede I. Abdülhamid'i küçük düşürücü ifadeler yer almaktaydı.⁴ Cezayirli Hasan Paşa ve İbrahim Efendi daha sonra bu tezkirenin varlığından yeni haberdar olmuş gibi I. Abdülhamid'e bilgi vermişlerdi.

(Prof. Dr. M. C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı), 34, İstanbul 1984, s. 247-314; a. mlf., “Ignatius Mouradgea D'ohsson”, *TDVİA*, IX, s. 496-497.

¹ Virginia H. Aksan, “Choiseul-Gouffier at the Sublime Porte 1784-1792”, *Studies on Ottoman Diplomatic History*, IV, ed. Sinan Kunalalp, The Isis Press, İstanbul 1990, s. 27-34.

² BOA, AE. SABH. I., nr. 1599; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, TATAV Yay., İstanbul 2001, s. 149.

³ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 47-48.

⁴ “*Bermutad huzur-ı sâti'ü'n-nür-ı mülükânede takrir olunan derslerde havsala-i zihn-i avâmdan hariç tahkikat ve mübâhesât menfûr-ı tab'-ı hümâyûn olmağla mebâhis-i aklıyye ve mesâ'il-i usûliyeden tefevvüh buyurulmayıp müfessirînin tahrir ve işaret buyurdıkları i'râba dair vesair mahaller sathice takrir ile ayet-i kerîmeye ma'nâ verilüp bazı cihad ü gazaya müte'allik kısâs ü mev'izeler ve şecâ'at ü cesaret telmih buyrularak şeyhane fikracıkla nakil buyurulup bu tavr-ı 'avâm-pesend her ne kadar inde'l-havâssı'l-mütebahhırîn ayb ise dahi tab'-ı hümâyûna nazaran hub ü müstahsen olmağla...*” Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Evrâkı (TSMA. E.), nr. 16801. Belgenin fotoğrafı için bkz. Ebü'lulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, I, İstanbul 1951, s. 33.

Mardin, Ebubekir Sıdkî Efendi'nin bu işle bağlantısına dair de Halil Hamid Paşa'nın azlinin ardından tevliyete almasını delil olarak gösterir.¹

2.3.2.3. Şehzade Selim'i Tahta Çıkarmak İstemesi

Halil Hamid Paşa'nın azli ve ardından idamı ile ilgili en önemli iddialardan bir diğeri de Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi, Raif İsmail Paşa ve Yeniçeri Ağası Yahya'nın aralarında bulunduğu bir grupla birlikte I. Abdülhamid'i tahtından indirerek yerine Şehzade Selim'i geçirmeye çalışmasıydı. Bu hizbin karşısında ise Cezayirli Hasan Paşa, eski Şeyhülislam İvaz Paşazade İbrahim Efendi, I. Abdülhamid'in ahiretlik hanım denilen kızı Dürrüşehvar ile evli Ahmed Nazif Efendi, onun babası Hacı Selim Ağa, Büyük Esmâ Sultan ve Yeniçeri Ağası Ahmed bulunmaktaydı.²

Halil Hamid Paşa'nın askerî alanda başlattığı ıslah çalışmaları muhaliflerince III. Mustafa usulüne meyil ve Şehzade Selim taraftarlığı şeklinde yorumlanmıştı. Meclis-i meşveretlerden birinde malî yapıdaki sıkıntılar gündeme geldiğinde katılımcılardan bazıları İstanbul'un fevkalade masraflarının bunda etkili olduğunu düşündüklerinden “Şevket-meab efendimiz bir müddet Bursa'da yahut Edirne'de ihtiyar-ı ikamet buyursalar” temennisini dile getirmişlerdi. Halil Hamid Paşa'nın bu temenniye “Evet lakin efendimiz pek ihtiyar” diye karşılık vermesi muhaliflerince onun Şehzade Selim'i tahta geçirmek istediği şeklinde değerlendirilmişti.³

Bu konuda ilginç bir gelişme de Halil Hamid Paşa'nın azledilmesinden hemen önce yaşanmıştı. Paşa, Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olup paşaların maiyetinde bulunanlar ile bostancılardan hizmet vermeyenlerin tekaüd ulûfelerinin “askerî değildir” denilerek kaldırılmasına dair 20 Aralık 1784'de bir hatt-ı hümayun çıkarılmasını temin etmişti. Aynı gün Defterdar Ahmed Nazif Efendi'nin gönderdiği bir memur Ağakapısı'nda odabaşılardan kışla defterlerini isteyerek yoklamada bulunmuşlardı. Ancak ertesi gün odabaşılar memura “bizlerde defter yoktur eğer isterseniz kalem defterlerine nazar

¹ Mardin, *a.g.e.*, I, s. 26-61.

² Uzunçarşılı, “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, s. 239; Christoph K. Neumann, “Decision Making Without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy Circa 1780”, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, Ed. C. E. Farah, Missouri 1993, s. 32.

³ Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 131.

ediniz” diyerek red cevabı vermişlerdi. Bunların kışla defterlerini getirmemekte ısrar etmeleri üzerine I. Abdülhamid “*fesad kopacağı*” endişesiyle 22 Aralık 1784’de ikinci bir hatt-ı hümayunla “*ke’l-evvel sahib-i ulûfe olanların ulûfeleri ihsan-ı hümâyûnum olmuştur*” diyerek geri adım atmıştı. Bu ikinci hatt-ı hümayunun ardından ulûfe işinde dahlinin olduğu düşünülen hulefâ, yazıcı ve kâtiplerden bazıları görevlerinden uzaklaştırıldıkları gibi Yeniçeri Ağası Yahya da 15 Mart 1785’de azledilerek yerine karşı hizipten kul kethüdası Ahmed Ağa getirilmişti.¹

Halil Hamid Paşa’nın muhalifleri bu olayı da aleyhine kullanmışlardı. Yeniçeri Ağası Ahmed’den, Paşa’nın yeniçerileri ayaklandırarak Şehzade Selim’i tahta geçirmeye çalıştığına dair bilgi aldığını iddia eden Hacı Selim Ağa, konuyu oğlu Ahmed Nazif Efendi’ye iletmış ve o da eşi Dürrişehvar vasıtasıyla Esmâ Sultan üzerinden I. Abdülhamid’e bildirmişti.²

2.3.3. Halil Hamid Paşa ve Ekibinin Tasfiyesi

Yeniçeri Ağası Yahya’nın azlinden on altı gün sonra kul taifesinin mevaciplerinin tevzii devam ederken Mirahur-ı Evvel Abdi Bey vasıtasıyla 31 Mart 1785’de mühr-i hümayun Halil Hamid Paşa’dan alındı. Paşa’nın azlinin zahirî gerekçesini, yerine atadığı Özi Muhafızı Şahin Ali Paşa’ya gönderdiği hatt-ı hümayununda I. Abdülhamid “*Makhûr Halil Hamid Paşa hevâsının galebesiyle salâh tarafına meyl etmeyüp ve celb-i mâl sevdâsıyla taşralara bakmayup zu’afâ ve ağniyânın ıztırâblarına ve devletimin emekdâr hademelerine mahsûs menâfi’i kendü etrafına tahsis*” ve “*Halil Hamid Paşa ocaklu kullarımın hayatta olanlarının esâme husûsu ve ba’zı nâ-hemvâr harekât ü sekenâtı tab’-ı şahaneme helecân verdiğinden azli iktiza etmekle*” şeklindeki ifadelerle açıklamıştı.³ Şahin Ali Paşa İstanbul’a gelene kadar sadaret kaymakamlığını ise Cezayirli Hasan Paşa yürütecekti.⁴

¹ *Rûzmerre*, s. 26-27; Ahmet Özcan, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999, s. 33.

² Uzunçarşılı, “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, s. 250.

³ BOA, A. *DVNS. NMH. d.*, nr. 9, s. 9; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 386.

⁴ Cezayirli Hasan Paşa, sadaret kaymakamlığı münasebetiyle huzur-ı hümayunda yeni han kumaşa kaplı bedeli yedi yüz kuruş olan samur hilat giymişti (BOA, C. DH., nr. 16133).

Halil Hamid Paşa azlinin ardından Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından Süleyman Ağa ile birlikte karadan Gelibolu'ya gönderildi.¹ Gelibolu'ya 10 Nisan 1785'de² ulaşan Paşa'ya Mekke-i Mükerrerme şeyhülharemligi ilavesiyle Cidde ve Habeş valiliği verildi ve bir an evvel kapıhalkını hazırlayarak görev yerine gitmesi emredildi.³ Daha sonra hazırlıklarını tamamlaması için Bozcaada'ya gitmesi emredilen⁴ Halil Hamid Paşa'yı, Mısır'a Sakızlı Hüseyin Kaptan götürecekti.⁵ Bozcaada'da hazırlıklarını devam ettirirken bu defa İstanköy'e gitmesi bildirilen Halil Hamid Paşa'dan, yeni bir emir gelene kadar oradan ayrılmaması da istendi.⁶ Bu son emir esasında Halil Hamid Paşa'nın bir tehlikeyle karşılaşacağını göstermekteydi. Nitekim kendisi daha Bozcaada'da iken Cidde ve Habeş valiliğinden azledilerek yerine 25 Nisan 1785'de Kandiye Muhafızı Mehmed Paşa tayin edilmişti.⁷ Mehmed Paşa'ya gönderilen emirde de Hüseyin Kaptan'ın Halil Hamid Paşa'yı Bozcaada'dan İstanköy'e götüreceği ve daha sonra kendisini alarak İskenderiye'ye hareket edeceği bildirilmişti.⁸ Halil Hamid Paşa'nın Cidde ve Habeş valiliğinden azlinden dört gün sonra idamı kararlaştırılmış ve bu iş için de Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdası Karakethüdazade Ali Bey görevlendirilmişti. Paşa'yı Bozcaada'da 27 Nisan 1785'de öldüren Ali Bey, dört gün sonra da kesik başını İstanbul'a getirmişti.⁹ Sarayda Ortakapı'da 2 Mayıs 1785'de¹⁰ siyaset taşına konulan kesik başının yaftasında ise “*Mugâyir-i rızâ-yı hümayûn-ı hazret-i cihandârî harekete cesâreti ve tamâ'-ı hâmindan nâşî ibâdullaha envâ'-ı zulm ü gadri zâhir olup tertîb-i ceza ile mücazât olunması lazım gelen hain-i din ü devlet ve ezlam-ı ibâd sadr-ı sâbık Halil Paşa'nın ser-i maktû'idır*” ifadesi yer almıştı.¹¹

¹ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 60, s. 19.

² BOA, C. DH., nr. 6865.

³ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 62, s. 20; A. AMD., nr. 27/20.

⁴ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 86, s. 27.

⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 87, s. 27.

⁶ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 114, s. 35.

⁷ BOA, A. AMD., nr. 27/64; Cevdet, a.g.e., III, s. 132.

⁸ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 176, s. 57.

⁹ Uzunçarşılı, “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, s. 244. Buna karşılık Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi, Halil Hamid Paşa'nın kesik başının İstanbul'a 30 Nisan 1785'de geldiğini kaydetmektedir (*Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, yay. haz., Feridun Emecen, Tatar Yay., İstanbul 2003, s. 65).

¹⁰ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, TATAV Yay., İstanbul 2001, s. 204.

¹¹ *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi*, s. 65-66. Diğer taraftan I. Abdülhamid de yaftaya şu metnin yazılmasını önermişti: “*Hâin-i dîn ü devlet ezlamullâhü'l-ibâd olan sadr-ı sâbık Halil Paşa'nın re's-i maktû'idır deyü dahi ba'zan şukkasına münasibi üzere ilave olunarak tahriren ale's-sabah re's-i maktû'î seng-i siyasete vaz' oluna...*” (AE. SABH. I., nr. 25532; Sarıcaoğlu, a.g.e., s. 151, n. 354). Paşa'nın idamının ardından kendisine muhalif ve yazarı bilinmeyen bir şair tarafından yazılan şu dörtlük

Merkezî yönetim idamının ardından Halil Hamid Paşa'nın mallarına el koymak için harekete geçmişti. Paşa'nın yanında bulunan eşyaları Bozcaada'dan getirilerek Sadaret Kaymakamı Cezayirli Hasan Paşa'nın Rahtvan Ağası Ahmed'e teslim edilmişti.¹ Muhallefatının vârisleri tarafından kendilerine bırakılması talebi gelmesi üzerine Paşa'nın alacak-vereceklerinin hesaplanması kararlaştırıldı. Hesaplamalara göre, Paşa'nın hazineye toplam 410.417 kuruş borcunun olduğu anlaşıldı. Bunun 315.505 kuruşu el konulan mallarından ve sair alacaklarından mahsup edildi. Geriye 94.912 kuruş fark oluşmuştu.² Buna rağmen I. Abdülhamid, muhallefatındaki eşyalarının varislere bırakılmasına izin vermişti.³ Ayrıca, Paşa'nın sadarete gelişinden sonra tasarrufuna aldığı mukataalar da Darphane-i Amire'ye devredildi.⁴ Bunlar arasında Paşa'nın hazineyi zarara uğratacak şekilde vakfına dâhil ettiği meşhur Karaburun ve tevabii mukataası da bulunmaktaydı.⁵

Halil Hamid Paşa'nın azledildiği gün ekibinden Eğriboz Muhafızı Raif İsmail Paşa'nın vezareti ref' olunarak Lefkoşa'ya sürgüne gönderilmesine karar verilmişti. Paşa'yı menfasına gediklilerden Feyzi Ağa⁶ ve yanında mevcut eşyalarının kabzına da Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından Genç Osman Ağa⁷ görevlendirilmişti. Paşa'yla Odine palankasında karşılaşan Feyzi Ağa, onu Lefkoşa'ya götürecek gemiye bindirmek üzere Siroz Kazası'na bağlı Petriç Kasabası'na götürmüştü. Bu sırada Paşa'nın idamına dair

etrafta dillendirilmeye başlanmıştı: “*Kâtib-i İstivraki farmason-ı bed-neseb, Sadr-ı telvis eyledi mucib oldu zillete, Hain-i din ü şeri'ât olduğun ima edip, Geldi paskalya günü başı bâb-ı devlete*” (Rûzmerre, s. 29; Uzunçarşılı, “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, s. 244).

¹ BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Evrakı (D. BŞM.), nr. 6691/70; 6694/113. Bundan başka, “*râkib olacağı kalyon*” içerisinde zuhûr eden eşyaları Paşa'nın kapı kethüdası Ahmed Ağa tarafından Bozcaada'da Karakethüdazade Ali Bey'e verilmiş ve o da bunları yine Cezayirli Hasan Paşa'nın Rahtvan Ağası Ahmed'e teslim etmişti (C. BH., nr. 11857). Bu belgede “*râkib olacağı kalyon*” ibaresinin haricinde detaylı bir malumat bulunmamaktadır. Ancak bununla Halil Hamid Paşa'yı Bozcaada'dan İstanköy'e götürecek Sakızlı Hüseyin Kaptan'ın kalyonunun kastedildiği tahmin edilebilir. Diğer taraftan, Paşa'nın Bozcaada'dan getirilen gedikli ağalarından beş tanesi başbakıkulu tarafından hanesinde hapsedilip sorgulanarak mektûm kalabilecek eşyalarının ortaya çıkarılmasına çalışılmıştı (D. BŞM., nr. 6706/62; 6708/119). Paşa'nın muhallefatının detayı için ayrıca bkz. *Tsma. d.*, nr. 7633; Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Muhallefat Halifelîği (D. BŞM. MHF.), nr. 74/59, 60; 75/7.

² BOA, D. BŞM., nr. 6705/21.

³ BOA, A. AMD., nr. 24/52, 70; Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 152.

⁴ BOA, D. BŞM., nr. 6691/73.

⁵ Halil Hamid Paşa, Karaburun ve tevabii mukataasının yarı hissesini Kassabbaşzade Ahmed Bey mahlûlünden muaccele ödemedi 13 Mayıs 1784'de uhdesine alarak vakfına bağlatmıştı (BOA, A. DVNS. NŞT. d., nr. 11, s. 612). I. Abdülhamid daha sonra Darphane-i Amire'ye olan taahhütlerini yerine getirmeyen Şam'daki Azmzadelerden Abdullah, Yusuf ve Nasuh Paşalar ile ilgili iki telhiste Paşa'nın bu usulsüzlüklerine dair “*Böyle kizb ile Devlet-i Aliyye'nin şân u şevketine hâlel getirenlerden biri Halil Hamid Paşa idi. Cezasını buldu. Âna muadil dahi var ise Allah kahr eyleye*” (HAT., nr. 826) ve “*Halil Paşa hain-i devlet sebep oldu*” (HAT., nr. 826 A) diyerek ağır ithamlarda bulunmuştu.

⁶ Feyzi Ağa'ya bu görevi sırasında kullanmak üzere beş yüz kuruş verilmişti (BOA, C. DH., nr. 14943).

⁷ BOA, C. ML., nr. 30318.

başka bir emirle Petriç Kasabası'na gelen Karakethüdazade Ali Bey, onu burada öldürerek¹ kesik başını 19 Mayıs 1785'te İstanbul'a getirmişti.² Teşhir edilen kesik başının yaftasında “*Mora'da fakir ü fukaraya zulm ü taaddisi olup ve Belgrad gibi cesîm serhad benderimde ocaklumu birbirine düşürüp mugâyir-i rıza-yı hümâyûn harekette bulunmakla cezası tertibi lazım gelen İsmail Raif Paşa'nın ser-i maktû'idır*” ifadesi yer almıştı.³

Kara Kethüdazade Ali Bey'den, Paşa'nın idamıyla birlikte yanında bulunan kıymetli eşyalarını da İstanbul'a getirerek teslim etmesi istenmişti.⁴ Karakethüdazade Ali Bey'e Paşa'nın idamı sırasında Petriç Ayanı Mehmed yardım etmişti. Onun, Paşa'nın haremine girerek eşyalarından bir kısmını zorla aldığı Siroz kadısının 17 Mayıs 1785 tarihli ilamıyla ortaya çıkmıştı.⁵ Bu eşyaların Petriç Ayanı Mehmed'den geri alınarak İstanbul'a yollanması için Rumeli Valisi Abdi Paşa'ya emir verilmişti.⁶ Bu arada Enderûn-ı Hümayun Hazinesi'nde bulunan eşyaların Paşa'nın borçlarını ödemesi kaydıyla oğlu İsmet Bey'e bırakılması kararlaştırılmıştı. Ancak borcun eşyaların değerinden fazla çıkmasından dolayı İsmet Bey bu teklifi kabul etmemişti.⁷

Halil Hamid Paşa hizbinin bir diğer üyesi olan Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi de Halil Hamid Paşa'nın azledildiği gün görevinden alınarak sahilhanesinde ikamete memur edilmiş ve yerine Sırkatibi Ebubekir Efendi vasıtasıyla mabeyn-i hümayuna davet olunan İvaz Paşazade İbrahim Efendi atanmıştı. Daha sonra Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi'nin hac farızasını yerine getirme bahanesiyle

¹ BOA, A. DVNS. MHM. d., nr. 183, hk. 63, s. 20.

² *Rûzmerre*, s. 30; Uzunçarşılı, “Halil Hamid Paşa”, s. 253.

³ *Rûzmerre*, s. 30. I. Abdülhamid'in onun hakkındaki yorumu ise “*Hakkımda hain olanlar bi-Avnihi te'âlâ böylece makhûr olur. İktizasınca şukkasıyla ser-i maktû'ı bab-ı mu'tâda vaz...*” şeklindeydi (BOA, AE. SABH. I., nr. 858; Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 151, n. 353). Raif İsmail Paşa'nın biyografisi için bkz. Süleyman Faik, *a.g.e.*, s. 114-116; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 837-838; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, III, s. 2263.

⁴ BOA, C. ML., nr. 27966.

⁵ BOA, C. ADL., nr. 5272.

⁶ BOA, C. ML., nr. 25678, Nitekim Rumeli Valisi Abdi Paşa'ya gönderilen bu emirde Petriç Ayanı Mehmed'in zorla aldığı eşyaların ortası zümrüt ve etrafı elmasla süslenmiş bir çelenk, etrafı elmas ve inciyle süslenmiş bir çift zümrüt küpe, zümrüt imameli on üç adet incili tesbih, zümrüt taşlı bir adet altın yüzük, büyük bir çuval içinde elbiseler, bir bakır ibrik, tahtrevan takımı, on iki adet mahfa şiltesi ve yastığı ile Raif İsmail Paşa'nın harem ağasının bir adet gümüş bastonu olarak ifade edilmekteydi.

⁷ BOA, C. ML., nr. 1799. Buna karşılık Ahmed Cevdet Paşa, Raif İsmail Paşa'nın daha vezaretinin ref'iyle birlikte İstanbul'daki konağı ile Kuzguncuk'taki yalısının mühürlendiğini; ancak, daha sonra burada bulunan eşyaların ailesine verildiğini kaydetmektedir (*a.g.e.*, III, s. 129). Paşa'nın alacak-vereceklerinin hesabı ile muhalefatının detayı için ayrıca bkz. C. ML., nr. 10240, 29214, 30660, 23592; C. AS., nr. 46217; D. BŞM. MHF., nr. 75/5, 75/8, 75/63.

karadan Gelibolu'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.¹ İstanbul'dan 2 Mayıs 1785'de ayrılarak Gelibolu'ya ulaşan Dürriade Mehmed Ataullah Efendi, buradan gemiyle hareket edeceği sırada 15 Mayıs 1785'de vefat etmişti.²

Diğer taraftan, Sadrazam Şahin Ali Paşa'nın görevi devraldığı üçüncü günü Halil Hamid Paşa'nın damadı olan Darphane-i Amire Emine Mehmed Efendi'nin azliyle başlayan yoğun tasfiye furyasında onun ekibi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Hademe-i Bâb-ı Âsafi'den Sadaret kethüdası Hayri Efendi, Çavuşbaşı Hamdullah Efendi, Mektupçu Raşid Efendi, Kethüda Kâtibi Numan Bey ile Telhisci Abdullah Efendi, Topçubaşı Varnalızade Selim Ağa, Başbakıkulu Hayreddin Beyzade ve sair görevliler azledilmişlerdi.³ 9 Ağustos 1785'de yapılan merkez tevcihatında da toplam seksen beş mansıbın elli dördü yenilenmişti. Bu tevcihatta sadaret kethüdalığı Ahmed Nazif Efendi'ye ve Tersane-i Amire emînliği de babası Hacı Selim Ağa'ya verilmişti.⁴

2.3.4. III. Selim'in Tahta Geçişinden Sonraki Gelişmeler

Şehzade Selim, çocukken babası III. Mustafa'nın başlattığı ıslahat teşebbüslerini yakından takip etmiş ve bu yöndeki fikrî altyapısı da daha o sırada oluşmaya başlamıştı. Babasının vefatının ardından tahta geçen I. Abdülhamid, saltanat yıllarının büyük bir kısmında şehzadelerin kafes arkasında mecbur kaldıkları hapis hayatının ağır şartlarını

¹ BOA, A. AMD., nr. 27/29. Sadaret Kaymakamı Cezayirli Hasan Paşa, Halil Hamid Paşa'nın kesik başının İstanbul'a geldiği gün birlikte hareket ettikleri Şeyhülislam İvaz Paşazade İbrahim Efendi'ye konuyla ilgili teklif ettiği hatt-ı hümayun metni şöyleydi: “*Selefiniz Dürriade Ataullah Efendi müddet-i meşihatte Devlet-i Aliyye'me ve 'ibâdullaha nâfi' taraf-ı hümayûnuma kat'a harf-i vahid kelam ifade etmeyip sadr-ı sabık Halil Paşa ile ittifak ve mümaşatı zahir olup tamam hilâf-ı rıza-yı hümayûnumda bulunmakla efendi-i mumaileyhin dahi eda-yı fariza-i hac etmesiçün Mısır canibinden Mekke-i Mükerrreme'ye azimetini şimdi telhis edesiz*” T.S.M.A. E., nr. 2444/33; Sarıcaoğlu, a.g.e., s. 123-124, n. 178. Şeyhülislam İvaz Paşazade İbrahim Efendi'nin buna dair arzı da şu şekildeydi: “*Mesned-i fetvaya layık Devlet-i Aliye'ye ve 'ibâdullaha nâfi' olan umûrda tekâsül ü tegâfûl ve adem-i ihtimâmı yakinen ve sahihen ma'lûm-ı hümayunları olmakla bu def'a sadır olan mübarek hatt-ı hümayun-ı itâ'at-makrûnları mücebince efendi-i mumaileyhin edâ-yı fariza-i hacc-ı şerif etmesiçün Mısır canibinden Mekke-i Mükerrreme'ye azimetine ferman-ı 'âlileri mercûdur*” (A. AMD., nr. 27/34).

² Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 247, 255. Ölümünün sebebi ise şüpheliydi. Nitekim tercüme-i halini veren Ahmed Rifat “*Sebeb-i gayr-ı hafî ile tedrici vücuduna müstevlî olan istiska illetleri*” diye bir ifade kullanarak zehirlenmiş olabileceğini ima eder (*Devhatü'l-meşâyih Ma'a Zeyl*, Tıpkıbasım Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s. 118). İsmail Hakkı Uzunçarşılı da aynı görüştedir (*Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 223). Dürriade Mehmed Ataullah Efendi için ayrıca bkz. *İlmîye Sâlnâmesi Osmanlı İlmîye Teşkilâtı ve Şeyhülislâmlar*, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yay., İstanbul 1998, s. 444; Mehmet İpşirli, “Dürriade Mehmed Ataullah Efendi”, *TDVİA*, X, s. 37-38; Mehmed Süreyya, a.g.e., I, s. 335; J. R. Walsh, “Dürriade”, *EP*, II, s. 629.

³ *Rûzmerre*, s. 30.

⁴ *Rûzmerre*, s. 32-33; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi*, s. 84-86.

ona karşı tatbik etmediğinden Şehzade Selim, serbest bir hayat yaşayarak kendisini geliştirme imkânı bulmuştu. Hatta devlet işleriyle de ilgilenmeye başlayan ve bir an evvel padişah olmak isteğini “*Ben şimdi saltanatta olsam işler başka türlü olurdu*”¹ diyerek açıkça ifadeden kaçınmayan Şehzade Selim, Avrupa devletlerinin siyasî, idarî ve askerî yapılarını öğrenmek için Fransa Kralı XVI. Louis ile gizlice muhabere etmişti.²

Şehzade Selim’in bir an evvel tahta geçmek için hevesli olmasına rağmen, Halil Hamid Paşa’yla ilişkilerinin boyutu hakkında kesin bir hükme ulaşmak mümkün değildir. Paşa’nın kendisini tahta çıkarmak isteğini Şehzade Selim’in nasıl karşıladığı veya bu meselede şahsî olarak ne derecede ilgisinin bulunduğu da aynı şekilde meçhuldür. Ancak Şehzade Selim’in 7 Nisan 1789’da tahta çıkmasının ardından Paşa’nın azil ve idamında dahil olanlardan Cezayirli Hasan Paşa ve çevresi, Hacı Selim Ağa, Ahmed Nazif Efendi ve kardeşi Emin Efendi’ye karşı takındığı tavırdan istidlâl yoluyla da olsa onun bu meselede hangi tarafta yer aldığı anlaşılmaktadır.

III. Selim tahta geçtiğinde Rusya ve Avusturya ile savaş devam etmekteydi. O sırada Tersane-i Amire emini olan Hacı Selim Ağa’ya Sadaret Kaymakamı Salih Paşa vasıtasıyla emir gönderen³ III. Selim, kalyon inşasında kullanılacak kereste ve sair gerekli malzemelerin kış gelmeden eksiksiz bir şekilde tamamlanmasını istemişti. Karadeniz’e çıkarılacak donanmanın 10 Mayıs 1789’da İstanbul’dan ayrılmasından bir gün sonra Tersane-i Amire’ye tebdilen giden III. Selim, inşası devam etmekte olan kalyonun zamanında yapılmamasını gerekçe göstererek Hacı Selim Ağa’yı idam ettirmişti.⁴ Hacı Selim Ağa’nın idamının ardından uhdesinde bulunan mukataaları 25

¹ Ahmet Cevat Eren, *Selim III. ’ün Biyografisi*, İstanbul 1964, s. 8.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lûi XVI ile Muhaberelei”, *Belleten*, II/5-6, Ankara 1938, s. 191-246.

³ III. Selim hatt-ı hümayununda Hacı Selim Ağa hakkında ağır ifadeler kullanmıştı: “...*Bu Tersane Emini dedikleri kâfir şimdiye değin ne yapmış bundan böyle kıştır. Dağlardan ne zaman kereste kat’ olunup ne vakit gelecektir. Canik’ten tel Karadeniz ile şimdiden sonra nasıl gelebilir... Mel’una bu kadar akçe ve havâlât verildi. Vaktiyle akçelerini vermeyip böyle geri kaldı. Bu mel’ünü Tersane Emini siz ettirdiniz şimdi hayâ etmeden böyle yazarsız aldığı akçe ve havale miktarı kereste bulsun ve işi görsün yoksa mel’ünü Fahr-ı kâ’inât hakkıçün katl ederim...*” (BOA, HAT., nr. 55091).

⁴ Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi’nin Hayatı ve Târîhi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 131; Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 269. Diğer taraftan, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*’nde Hacı Selim Ağa’yı öldürenin Cellad Mahmud olduğu ifade edilmektedir (s. 376). III. Selim, Hacı Selim Ağa’nın idamının ardından Sadrazam Yusuf Paşa’ya şu hatt-ı hümayunu göndermişti: “*Tersane Emini Hacı Selim Ağa bir iki seneden beri Tersane’de betâ’et üzere hareket ve mirîden gerek bundan ve gerek ordu defterdarından bu kadar akçe havâle edermiş iken derdest olan bir sefîne nüzûluna muktedir olamayıp sefîne yanına tebdilen vardığımda bir amele yok*

Mayıs 1789'da Darphane-i Amire'ye devredildi.¹ Ayrıca, Tersane-i Amire, hane ve sair yerlerde bulunan eşyaları zaptedilerek saraya nakledildi.²

Halil Hamid Paşa'nın azlinde önemli rol oynayan Hacı Selim Ağa ile III. Selim'in ilişkileri eskiye dayanmaktaydı. Bu ilişkiye dair kaynaklarda dikkat çekici iki adet kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisinin sahibi olan Ahmed Cevdet Paşa konuyla ilgili "*Sultan Selim'in ikisi hakkında dahi sâbika-i gayz u iğbirârı olduğuna vekâyi'in siyâk ü sibâkı delâlet edip bu hususta iki sebep rivâyet olunur. Biri bu ki, Sultan Selim kafesinde iken Çukadar Hüseyin Ağa ile pencereden müsâhabet ettiği görülmekle Selim Ağa marifetiyle merkûm pencere kapatılmış ve hatta ol vakit Sultan Selim kendisinin eğlencesi yalnız bu pencere olmakla seddolunmamasını Selim Ağa'ya söyledik de irade-i seniye iktizâsından olduğuna mebni seddine mecbûr olduğunu ifade eylemiş ve bir rivayette 'unf ile muamele etmiş olduğundan gerek kendisinin ve gerek oğlunun hakkında ızmâr-ı gayz ü kin eylediği misillü Hüseyin Ağa hakkında dahi daha ol vakitlerden muhabbeti ber-kemâl olmasıyla cülusunda baş çukadar ve ba'dehû Giritli Hüseyin Paşa'nın azlinde kapudân-ı deryâ nasb etmiştir ki Küçük Hüseyin Paşa deyü ma'rûf olup müddet-i medîde zamanında kapudân bulunmuştur. Nitekim bundan sonra sırasıyla ahvâli beyân olunsa gerektir. Biri dahi bâlâda mezkûr olduğu vech üzere Halil Hamid Paşa'nın azli keyfiyetidir ki ihrâc-ı mevâcib günü güya ki yeniçeri tâifesine fitne ihdâs ettirilerek Sultan Selim'in iclâsı musammem olduğu yeniçeri ağası hissederek ihrac-ı mevâcib günününün gecesi Selim Ağa'ya ve o dahi oğlu Nazîf Efendi'ye ve o dahi zevcesi Dürrişehvar Hanım vesâtetiyle Abdülhamid Han hazretlerinin hemşireleri olan merhume Büyük Esma Sultân'a ve Sultan-ı müşarun-ileyhimâ dahi Abdülhamid Han hazretlerine i'lâm-ı hâl etmeğin ale's-seher Halil Hamid Paşa azl ile tenkîl olunmuş ola" ifadelerine yer verir.³*

Câbî Ömer Efendi de onun idamının sebebiyle ilgili "*Sırrı Selim Efendi çavuş nasb olup bir gün Şehzâde Sultân Selim Çavuşbaşı ağadan altun matlûbuyla tezkire tahrir gerçi Selim Efendi şöhreti olup çavuşbaşı mansıbı olmağla ağalık ile yâd olunmak kanûn-ı devlet olmağla tezkirenin üstü 'Selim Ağa'ya deyü tahrir olunmuş*

sefînenin yanında cezası tertîb olunmuştur" (BOA, HAT., nr. 55654). Biyografisi için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, V, s. 1488.

¹ Hacı Selim Ağa'nın uhdesinde bulunan mukataaların muaccelelerinin 288.042 kuruş olduğu görülmektedir {BOA, Darbhane-i Amire Evrakı-Muhasebe (D. DRB. MH.), nr. 10/6}.

² Muhallefatı için bkz. BOA, *D. BŞM. MHF. d.*, nr. 13706, 12939, 12943.

³ *a.g.e.*, IV, s. 270-271

olmağla getüren Selim Ağa şöhreti ancak Nazif Efendi'nin pederi Selim Ağa olmağın tezkireyi Hacı Selim Ağa'ya götürüp verdikde müşarün-ileyh el-Hac Selim Ağa tezkireyi kırâat edince encâmını tefekkür edemeyüp hemen süvar ve Bâbîâlî'ye vüsûl ve Sadrazam hazretlerine ifade ve anlar dahi taraf-ı mülûkâneye telhis ancak hülasa-i tezkirede şol kadar altun matlûb-ı şehzadegâni olduğunu ifade ile tezkire taraf-ı şâhâneye irsâl olunmağla Abdülhamid Hân dahi tezkireyi alıp kafese teşrif ve tekdirâne 'Oğlum, senin harçlığın mı kalmadı, ben dururken ahardan akça isteyesin bu ayıptır' diyü Sultan Selim hazretleri ziyade hicaba düşüp 'Hoş imdi papaz, ben de padişah olursam inşallah seni katledeyim' diyü ahd edüp" kaydı yer almaktadır.¹

Hacı Selim Ağa'nın idamından önce Rusçuk'ta ordu meştasında bulunan Sadaret Kethüdası Ahmed Nazif Efendi ve kardeşi Başbuhasebeci Emin Efendi 2 Mayıs 1789'da azledilmişler ve III. Selim'in isteğiyle² Edirne'de Bostancıbaşı İsmail Paşazade el-Hac Ali Bey tarafından hapsedilmişlerdi. Daha sonra Edirne'den 12 Haziran 1789'da İstanbul'a getirilen Ahmed Nazif Efendi, III. Selim'in emriyle³ 20 Haziran 1789'da idam edilmişti. Ser-i maktû'nun yaftasında "Sabika sadrazam kethüdası olup hilâf-ı rıza-yı aliyeye ve etvâr u hareket-i aliyeye ictisârî eylediğine binaen cezası tertîb olunan Ahmed Nazif Efendi'nin ser-maktû'udur" ifadesi yer almıştı.⁴ Buna karşılık Emin Efendi'ye, babası ve kardeşinin aksine suçsuz olduğuna kanaat getirilerek herhangi bir ceza verilmemişti.⁵

2.4. Mısır Seferi

Kölemenler idaresinde uzun yıllar kalan Mısır, XVI. yüzyılda I. Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştı. Mısır, fethinin ardından mevcut idarî ve askerî yapısı

¹ *Câbi Târihi Târih-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni Tahlil ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003, s. 8.

² "Kaymakam Paşa, ordu-yı hümâyundan gelen takrirler irsâldir bakup tesvîd edesin ba'dehû tarafıma irsâl edesin Nazif gelir imiş Edirne Bostancıbaşı'na tenbih edesin Edirne'de mahbûs eylesin bize bildirsin ..." (BOA, HAT., nr. 8542).

³ "Kaymakam Paşa, Nazif Ahmed Efendi bu gece boğub başını Bâb-ı hümâyûna koyuveresin" (BOA, HAT., nr. 55026).

⁴ *Taylesanzîade Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 374, 391. Edirne'den Ahmed Nazif Efendi'yle birlikte İstanbul'a getirilen muhalefatından bakır eşyalar 17 Ekim 1789'da Cebahane-i Amire'ye teslim edilmişti (BOA, C. ML., nr. 28834). Ahmed Nazif Efendi'nin uhdesinde bulunan mukataaların detayı için bkz. Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defterleri (*D. BŞM. d.*), nr. 3906; C. ML., nr. 23224; Mustafa Kesbi, *a.g.e.*, s. 203-207. Biyografisi için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, IV, s. 1235.

⁵ Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târihi*, s. 139; Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 270.

önemli ölçüde muhafaza edilerek özerk bir eyalete dönüştürülmüştü. Merkezden gönderilen vali eyaletin mülkî ve askerî amiri konumundaydı. Ancak ocak ağaları ve şeyhülbeled unvanı taşıyan Kölemen beylerinin onayı ve desteği olmadan valinin eyalette herhangi bir icraatta bulunabilmesi mümkün değildi. Bu üç güç odağı arasında hassas bir denge vardı. Eyalet işleri valinin başkanlık ettiği ve bir bakıma yasama meclisi gibi işlev gören büyük divanda müzakere olunarak karara bağlanırdı. Valinin kabinesi mahiyetinde olan ve yine onun başkanlık ettiği küçük divan ile büyük divan arasındaki ihtilafların çözüm mercii ise merkezî yönetimdi.¹

Mısır, valiler ve ocak ağalarının XVII. yüzyıl sonlarına kadar süren nüfuz mücadelelerinden dolayı karışıklar içerisinde kaldı. XVIII. yüzyılda bu rekabete Kölemenlerin de dâhil olup iktidarı devralmalarıyla merkezî yönetim Mısır'daki kontrolünü fiilen kaybetti. Nitekim Kölemenlerden Bulutkapan Ali Bey'in bağımsız devlet kurmak iddiasıyla başlattığı isyanı bastıran kişinin onun yanından ayrılan Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in olması merkezî yönetim açısından geleneksel noktayı göstermekteydi. Mısır, Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in şeyhülbeledliği sırasında nispeten sükûnete kavuştu ve uzun zaman sonra İstanbul'a irsaliye gönderildi.²

Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in 1775'de ölümünün ardından Muhammediye ve Aleviye diye iki fırkaya bölünen Kölemenler arasındaki çekişmeler yeniden başladı. Bunların birbirleriyle mücadeleleri sonucunda Muhammediye'den Murad ve İbrahim³ Beyler, Aleviye'den İsmail ve Cidavî Hasan Beyleri mağlup ederek yönetimi ele geçirmişlerdi. Ancak aradan çok geçmeden Murad ve İbrahim Beyler de görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Bu defa ikisi arasında cereyan eden mücadelelerden Murad Bey galip ayrılmıştı. Kahire'ye girdiğinde muhalifinin taraftarı olarak gördüğü Silahdar Mehmed Paşa'yı görevinden uzaklaştıran Murad Bey, ulemadan Necmeddin Efendi'yi İstanbul'a yollayarak Mısır'a yeni bir valinin atanmasını talep etmişti. Bunun üzerine

¹ Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İÜEF Yay., İstanbul 1938. s. 13-20; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 217; David Kimche, "The Political Superstructure of Egypt in the Late Eighteenth Century", *The Middle East Journal*, 22/4, (Autumn 1968), s. 448 vd. Mısır'daki Osmanlı idarî yapısı için ayrıca bkz. Seyyid Muhammed es-Seyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul 1990; a. mlf., "Mısır Eyaletinde Osmanlı Nizâmının Kuruluşu", *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 289-307; Michael Winter, *Egyptian Society under Ottoman Rule 1517-1798*, London 1992.

² Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, onun şeyhülbeledliği sırasında gönderilen Mısır irsaliyesi için İstanbul'da büyük bir alay tertip edildiğini kaydetmektedir (*a.g.e.*, III, s. 288).

³ P. Kahle, "İbrahim Bey", *İA*, V/II, s. 890-892; P. M. Holt, "İbrâhim Bey", *EF*², III, s. 992; Hilal Görgün, "İbrâhim Bey", *TDVİA*, XXI, s. 285-287.

Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi'nin konağında Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın başkanlığında 23 Aralık 1784'te Cezayirli Hasan Paşa'nın da dâhil olduğu önde gelen devlet ricalinin katılımıyla yapılan meclis-i meşverette İnebahtı Muhafızı Yeğen Mehmed Paşa'nın Mısır'a vali olarak gönderilmesine karar verilmişti.¹

Osmanlı yönetimi Mısır'da sürüp giden bu asayişsizliğe kalıcı bir çözüm bulmak için arayış içerisine girmiş ve meseleye vâkıf Sayda Valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın düşüncelerini sormuştu. İstanbul'a gönderdiği mufassal bir raporla mütealalarını bildiren Cezzar Ahmed Paşa, Mısır üzerine kuvvet yollanacaksa bunun duyurulmadan yapılması gerektiğini ifade etmekteydi. Aksi takdirde birbirleriyle mücadele halinde bulunan Kölemen beyleri derhal birleşebilirler ve bedevî aşiretleri de yanlarına alarak ahalinin ve tüccarın mallarını yağmalayabilirlerdi. Paşa'ya göre, Kölemenler mağlup edilseler dahi Said tarafına çekilerek Mısır'a zahire sevkiyatı yapılan yolları kapatabilirlerdi. Bundan dolayı Mısır'a gönderilecek kuvvetlerin başında kudretli birisinin bulunması zorunluydu. Görev verilmesi halinde merkezî yönetimden herhangi bir maddî talepte bulunmadan meseleyi çözüme kavuşturabileceğini belirten Paşa, bunun karşılığında kendisinin Mısır valiliğine atanmasında ısrar etmeyeceğini de eklemekteydi. Ancak Mısır'a girmesi durumunda Cezzar Ahmed Paşa'yı eyaletten çıkarmanın mümkün olmayacağını hesaplayan merkezî yönetim, onu bu iş için görevlendirmekten kaçındı.²

Diğer taraftan Mısır ileri gelenlerinin araya girmesiyle barıştırılan Murad ve İbrahim Beyler, bağımsız bir devletin yöneticileri gibi davranıyorlardı. Osmanlı yönetimi, İngiltere'nin Hind ticarî mallarını Süveyş'ten sevketme talebini daha önce reddetmesine rağmen Murad ve İbrahim Beyler, Fransa ile yaptıkları gizli bir antlaşmayla bu hakkı onlara tanımışlardı. Antlaşmanın bir maddesine göre Osmanlı yönetimi Mısır'a askerî müdahalede bulunursa Fransa, Murad ve İbrahim Beylere yardım edeceğini taahhüt etmişti. Fransa'nın bu antlaşmayı bahane ederek Mısır'da yerleşmeye çalışacağı açıktı. Ayrıca, Murad ve İbrahim Beylerin İstanbul'a irsaliye

¹ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 208; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 288-292; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 509-510.

² Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2631. Cezzar Ahmed Paşa'nın Mısır hakkındaki raporu için ayrıca bkz. *Ottoman Egypt in the Eighteenth Century The Nizâm-nâme-i Mısır of Cezzâr Ahmed Pasha*, ed. Stanford J. Shaw, Massachusetts 1964; Ayşe Emecen, *Suriye Bölgesinde Bir Osmanlı Valisi ve İmajı: Cezzâr Ahmed Paşa (TSMA, nr. 4079'daki Takrir ve Nizanâme-i Mısır Adlı İki Raporun Neşir ve Tahlil Denemesi)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

yollamamaları, yeni vergilerle ahali üzerindeki baskılarını ağırlaştırmaları ve bedevî aşiretlerin yolları kapadıklarını ileri sürerek Mısır'dan her sene Haremeyn'e gönderilmesi gereken zahireye el koyup kendi ihtiyaçları için kullanmaları diğer önemli sorunlardı.¹

Bu gelişmeler askerî bir müdahaleyi zorunlu hale getirdiğinden merkezî yönetim karadan Rakka Valisi Abdi Paşa² ve denizden de Cezayirli Hasan Paşa'yı Mısır'a göndermeye karar verdi. Esasında Cezayirli Hasan Paşa'ya verilen ilk emirde Rodos'a gitmesi ve donanmadan yeterli miktarda gemi ayırarak İskenderiye'ye göndermesi tembih olunmuştu. Paşa lüzumu halinde geriye kalan gemilerle İskenderiye'ye gidecek ve Mısır'ın içlerine girmeyecekti.³ Ancak yapılacak seferin kendisi üzerine olduğunu zanneden Milli Aşireti reisi Timur Bey ile o sırada bölgede bulunan Firuz Bey'in birlikte Rakka'yı muhasara etmeleri Abdi Paşa'nın harekete geçişini geciktirmişti. Merkezî yönetim bu isyanın bastırılması zaman alacağından Abdi Paşa'nın yerine Bozok Mutasarrıfı Cabbarzade Süleyman Bey ile Gazze Mütesseslimi Derviş Bey'i görevlendirmiş⁴ ve Cezayirli Hasan Paşa'ya da bir an evvel İskenderiye'ye gitmesini emretmişti.⁵

Hazırlıklarını tamamlamasının ardından 7 Mayıs 1786'da⁶ İstanbul'dan donanmayla ayrılan Cezayirli Hasan Paşa, 7 Temmuz 1786'da İskenderiye'ye ulaştı.⁷ Onun gelişiyile birlikte telaşa kapılan Murad ve İbrahim Beyler, Kahire Kalesi'nde vali Yeğen Mehmed Paşa'yla görüşerek bakiye kalan vergi borçlarını ödeyeceklerine dair söz vermişler ve İstanbul'a, Cezayirli Hasan Paşa'ya ve o sırada İskenderiye'de bulunan Cidde Valisi Ahmed Paşa'ya birer arzuhal göndererek affedilmelerini talep etmişlerdi. Ancak Cezayirli Hasan Paşa Mısır melesinin halledilmesinin kendisine havale olduğunu ifade ederek İstanbul'a gönderilen mahzarı alıkoydu. Bunun üzerine Murad Bey, Yeğen Mehmed Paşa'yla bir defa daha görüşerek affedilmeleri için tavassutta bulunmasını istedi. O da ulemadan Şeyh Ahmed Arusî başkanlığında bir heyeti

¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 510-512.

² BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Mühimme-i Mısır Defterleri (A. DVNS. MSR. MHM. d.), nr. 10, hk. 101, s. 50.

³ BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 127, s. 63

⁴ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 348-349; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 302.

⁵ BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 134, s. 66-67.

⁶ *Taylesanzâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 147.

⁷ BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 163, s. 77. Ahmed Cevdet Paşa İskenderiye'ye geliş tarihini bir aylık yanılıyla 8 Haziran 1786 olarak vermektedir (*a.g.e.*, III, s. 302).

Cezayirli Hasan Paşa'ya yolladı. Gelen heyeti iyi karşılayan Cezayirli Hasan Paşa, görüşmelerinde onlara Murad ve İbrahim Beylerden korkmamalarını ve ahaliye ilan edilmek üzere yazacağı buyrulduyu Ezher Camii'nde okumalarını istedi. Ancak heyettekiler o anda buna muktedir olmadıklarını beyan ederek Cezayirli Hasan Paşa'dan özür dilediler ve ardından Kahire'ye geri döndüler.¹

Heyetin Kahire'ye dönüşüyle birlikte affedilmeyeceklerini anlayan Murad ve İbrahim Beyler, savaşmaya karar vererek adamlarından Laçin ve Mustafa Beyleri bir miktar askerle Reşid'i zaptetmeye gönderdiler. Bunu haber alan Cezayirli Hasan Paşa, Mısır seferi için karadan gelecek kuvvetleri beklemeden Cidde Valisi Ahmed Paşa'yı İskenderiye muhafazasında bırakarak Nil üzerinden Reşid'e gitti. Bu sırada Murad Bey de bir ordu teşkil etmiş ve Kahire'den çıkarak Reşid yakınlarındaki Fuh kasabasına doğru hareket etmişti. Emrindeki kuvvetlerden iki bin kadarını Reşid'de metrislere yerleştiren Cezayirli Hasan Paşa, geriye kalanlarla Rahmaniye'de konuşlanan Laçin ve Mustafa Beylere saldırarak mağlup etti. Bunun üzerine emrindeki sekiz bin kadar askerle Fuh kasabası yakınlarında bekleyen Murad Bey de muharebeye dâhil oldu. Murad Bey beş altı saat kadar süren muharebe sonucunda mağlup edildi ve ağırlıklarının önemli bir kısmını da kaybetti. Cezayirli Hasan Paşa muharebenin ardından Reşid'e döndü.²

Reşid'de yaralananların Bulak iskelesine gelmeye başlamaları üzerine muharebeyi kaybettiklerini anlayan İbrahim Bey, Kahire kalesine hücum ederek ele geçirmeye çalıştı. Ancak Yeğen Mehmed Paşa'nın kale kapılarını kapatmasından dolayı buna muvaffak olamayarak şehrin güneyine çekildi. Kahire'deki vaziyet nazik bir hal aldığından Yeğen Mehmed Paşa, Reşid'de bulunan Cezayirli Hasan Paşa'ya haber göndererek gelmesini istedi.³ Bunun üzerine Cezayirli Hasan Paşa, Reşid'den ayrılarak Nil üzerinden 7 Ağustos 1786'da Bulak iskelesine ulaştı.⁴ Ertesi gün Kahire'ye giren Cezayirli Hasan Paşa'nın yaptığı ilk iş divanı toplamak oldu. Burada alınan kararlar o sırada Kahire dışında bulunan İsmail Bey'e şeyhülbeledlik ve Cidavî Hasan Bey'e de

¹ Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 303-304.

² BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 172, s. 79-80; Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 356-357.

³ BOA, Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyun Mısır Valiliği Kalemî (A. DVN. MSR.), nr. 11/16; Necmi Ülker, "XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s. 19.

⁴ BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 177, s. 82. Diğer taraftan Ahmed Vâsîf Efendi, onun Bulak'a gelişini 5 Eylül 1786 olarak vermektedir (*Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 358).

Mısır emirülhacılığı görevi verildi.¹ Böylelikle Murad ve İbrahim Beylerin rakipleri yeniden iktidarı ele geçirmiş oluyorlardı. Cezayirli Hasan Paşa gelen emir üzerine² daha sonra Murad ve İbrahim Beylerin mallarına el koymak için harekete geçti.³ Bodrum'da kalyon inşasına memur eski reisülküttaplardan Süleyman Feyzi Efendi hem bu hususta kendisine yardımcı olmak hem de Mısır maliyesini tanzim etmek için Kahire'ye gönderildi.⁴ Öte yandan, I. Abdülhamid kara kuvvetleri Mısır'a gelmeden Cezayirli Hasan Paşa'nın Reşid'de Murad Bey'i mağlubiyete uğratmasını ve ardından Kahire'de durumu kontrol altına almasını memnuniyetle karşıladı. I. Abdülhamid, Mirahur-ı sani Sakızlı Mehmed Ağa vasıtasıyla Cezayirli Hasan Paşa, Mısır Valisi Yeğen Mehmed Paşa ve Cidde Valisi Ahmed Paşa'ya birer kılıç ve samur kürk göndererek başarılarından dolayı tebrik etti.⁵

Cezayirli Hasan Paşa Kahire'de bu işlerle meşgulken İsmail ve Cidavî Hasan Beyler Said tarafındaki Circe'de bulunuyorlardı. Bu sırada Abdi Paşa da emrindeki kuvvetlerle Circe'ye gelmişti. Burada Murad ve İbrahim Beyler ile 26 Ekim 1786'da yeniden muharebeye girildi. İki tarafın da ciddi kayıplar verdiği çatışmada İsmail ve Cidavî Hasan Beyler yaralanmışlardı ve Abdi Paşa da şahsî eşyalarını kaybetmişti. Daha sonra yeniden toparlanan Murad ve İbrahim Beyler, öncü kuvvetlerini Beni Suveyf'e yollamışlardı. Murad ve İbrahim Beyler bir yandan da Cezayirli Hasan Paşa'ya haber göndererek Circe'de Abdi Paşa'dan ele geçirdikleri eşyalar karşılığında sulh teklif etmişlerdi. Mektupçusu Mehmed Efendi vasıtasıyla Murad ve İbrahim Beylere cevap gönderen Cezayirli Hasan Paşa, emirlerindeki kuvvetleri dağıtmaları ve bir daha Kahire'ye girmemeleri koşuluyla tekliflerinin kabul edileceğini bildirdi. Kendilerine Said taraflarında ikamet edecekleri bir yer verilecek ve geçinebilecekleri kadar da tahsisat ayrılacaktı. Murad ve İbrahim Beyler Kahire dışında ikamet etmeyi reddettiklerinden bu sulh girişiminden olumlu bir sonuç çıkmadı.⁶

¹ Cezayirli Hasan Paşa, gönderdiği tahriratla bu görevlere getirildiklerini İsmail ve Cidavî Hasan Beylere bildirmişti (BOA, HAT., nr. 1297).

² BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 181, s. 84-85; C. ML., nr. 7121.

³ Murad ve İbrahim Beylerin Kahire'de kalan zevcelerinin mağdur edilmemeleri için İstanbul'a gönderilmeleri de Cezayirli Hasan Paşa'dan istenmişti (BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 185, s. 88; C. DH. 7162).

⁴ BOA, A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 179, s. 82-83; C. DH., nr. 4640; A. AMD., nr. 29/13. Süleyman Feyzi Efendi'nin Mısır'daki bu göreviyle ilgili Cezayirli Hasan Paşa'ya da malumat verilmişti (A. DVNS. MSR. MHM. d., nr. 10, hk. 179, s. 83-84; C. ML., nr. 31147).

⁵ *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 167.

⁶ Ülker, *a.g.m.*, s. 21-23.

Sulh görüşmeleri sürerken Murad ve İbrahim Beylerin Rus Çariçesi II. Katerina ile bir takım gizli yazışmaları da ortaya çıkmıştı. Bu yazışmalar Rusya'nın İskenderiye konsolosu Baron Konus aracılığıyla yapılmaktaydı. Bunlara gönderdiği bir mektupta II. Katerina, bağımsız devlet kurmak yolundaki mücadelelerinden Baron Konus vasıtasıyla haberdar olduğunu, gerekli yardımları yaparak kendilerini Osmanlı Devleti'nin elinden kurtaracağını ve baharda Akdeniz'e doğru harekete geçecek Rus filosunun komutanlığına tayin ettiği Amiral Greig'e bu hususta talimat verdiğini ifade ediyordu. II. Katerina bir diğer mektubunda ise, İskenderiye konsolosu Baron Konus'a iki taraf arasındaki görüşmeleri yürütmesi için tam yetkili kılındığına dair ruhsatname gönderildiğini bildiriyordu.¹

Bu gelişmeler üzerine Cezayirli Hasan Paşa, Murad ve İbrahim Beylerin Mısır'dan kesin olarak çıkarılmalarına karar vererek yeniden kuvvet sevk etti. Circe'de 19 Şubat 1787'de meydana gelen ve altı saat kadar süren muharebede Murad ve İbrahim Beyler mağlubiyete uğrayarak yukarı Mısır'daki Asvan'a doğru çekildiler. Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdası İsmail Ağa bunları takip etmekle görevlendirildi. Cidavî Hasan Bey de Asvan Kalesi'nin alınması ve muhafazası için o tarafa gönderildi. Ancak onun kısa süre içerisinde geri çekilmesiyle Murad ve İbrahim Beyler tekrar Circe'ye kadar geldiler.²

Cezayirli Hasan Paşa'nın Mısır'a gelişinin üzerinden yaklaşık sekiz ay geçmişti. Bu süre içerisinde önemli başarılar kazanılmakla birlikte Murad ve İbrahim Beylerin ortadan kaldırılmaları mümkün olmamıştı. Bunun için biraz daha zamana ihtiyaç vardı. Ancak Rusya'ya 17 Ağustos 1787'de savaş ilan edilmesi buna imkân vermediğinden Murad ve İbrahim Beylerle bir an evvel anlaşılması zorunlu hale geldi. Nitekim Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından Hüseyin Ağa vasıtasıyla bu durum Cezayirli Hasan Paşa'ya da bildirildi ve 17 Eylül 1787'de toplanan divanda alınan kararla Murad ve İbrahim Beylerin affedilmeleri kararlaştırıldı. Kahire'ye girmeleri yasaklanan Murad ve İbrahim Beylere ikametleri için yukarı Mısır'da bulunan İsna ve Kınna tahsis edildi.³

¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, s. 515; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2632.

² BOA, HAT., nr. 1318, 1320; TSMA. E., nr. 425/10; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 320-322.

³ BOA, A. DVN. MSR., nr. 11/51; C. ZB., nr. 1256. Murad ve İbrahim Beylerle yapılan antlaşmanın hükümlerinin yerine getirilmesi için divana katılan Mısır ileri gelenleri de sorumlu tutulmuşlardı. Bu hususta Mısır Kadısı Hafız Ömer Efendi imzasıyla bir hüccet-i şeriye hazırlanarak bunlara verilmiş ve karşılığında da kefaletlerini gösteren birer mahzar alınmıştı (A. DVN. MSR., nr. 11/53).

Cezayirli Hasan Paşa Mısır'da bir takım malî reformları da hayata geçirmişti. Buna göre, irsaliye hazinesi bakiye kalan borçlarla birlikte artık düzenli olarak İstanbul'a gönderilecekti.¹ İskenderiye ve tevabii gümrüğü, Calud, Matariyye ve Hıyar-ı Sanbar mukataalarına 340 kese (170.000 kuruş) zam yapılacaktır ve bu gelir fazlalığı ceyb-i hümayuna tahsis olunacaktı. Söz konusu para İskenderiye gümrükçüsü tarafından her sene buraya gelecek olan riyale-i hümayun kaptanına teslim edilecek ve o da bunu İstanbul'a götürecekti. Mısır'daki yeniçeri ocağı askerlerinin mevacibleri eyalet hazinesinden herhangi bir aksaklığa mahal verilmeden ödenecekti. İskenderiye ve tevabii gümrüğü mukataasının idaresi yeniçeri ocağına bırakılacaktı. Buradan tahsil edilecek gelir yeniçeri ocağının masrafları için kullanılacaktı.²

Mısır'dan Kiler-i Amire'nin ihtiyaçları için eyalet hazinesi ruznamçesinde kayıtlı fiyatlar üzerinden her sene 36.000 kile (900.000 kg) pirinç, 2.500 kile (62.500 kg) mercimek ve 32.450 vukiyye (41.536 kg) şeker İstanbul'a gönderilmekteydi. Bedelleri eyalet hazinesinden karşılanan bu ürünlerin Mısır'da yaşanan karışıklıklardan dolayı sevkiyatı son yıllarda yapılamamıştı. Tüccar ve esnafa sorulduğunda mercimek ve pirincin piyasada halen eyalet hazinesi ruznamçesinde kayıtlı fiyatlar üzerinden satıldığı ancak şekerde bir miktar artış olduğu tespit edildi. Şekerde oluşan maliyet fazlalığı eyalet hazinesinin ödeme kapasitesini aştığından oluşacak farkın irsaliye hazinesinden mahsup tutulması kararlaştırıldı.³

Haremeyn'e tahsis olunan zahirenin Mısır'dan zamanında yollanmasına dikkat edilecekti.⁴ Kızıldeniz filosuyla gönderilecek olan zahirenin navlun ücreti Mısır hazinesi sorumluluğundan alınarak irsaliye hazinesine devredilecekti. Ayrıca, Kızıldeniz filusunun masrafları için Mısır hazinesinden Süveyş kaptanına verilen para bundan böyle irsaliye hazinesinden karşılanacaktı.⁵

Cezayirli Hasan Paşa Mısır'daki işleri bu şekilde hallettikten sonra dönüş hazırlıklarına başladı. Esasında Paşa'ya Rusya'yla savaş ihtimalinin belirmesinden dolayı daha Kasım 1786'da İstanbul'a dönmesi hususunda emirler gönderilmiş,⁶ ancak

¹ BOA, A. DVN. MSR., nr. 11/57.

² BOA, A. DVN. MSR., nr. 11/54; 11/56.

³ BOA, A. DVN. MSR., nr. 11/58.

⁴ BOA, C. ML., nr. 7189.

⁵ Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton 1962, s. 302.

⁶ BOA, A. DVN. MSR. *MHM. d.*, nr. 10, hk. 186, 187, s. 86, 87; C. BH., nr. 9571.

Mısır'daki işlerinin uzaması buna imkân vermemiştir. Şeyhülbeled İsmail Bey'e Kahire'nin muhafazası için bin beş yüz kadar asker ve yeterli miktarda mühimmat veren Cezayirli Hasan Paşa, kethüdası İsmail Ağa'yı da bakiye kalan vergi borçlarının tahsili için burada bıraktı. Kahire'den 6 Ekim 1787'de ayrılarak Nil üzerinden İskenderiye'ye giden Cezayirli Hasan Paşa, buranın muhafazasına ise Mustafa Kaptanı tayin etti. Cezayirli Hasan Paşa, Murad ve İbrahim Beylerden alınan rehineler¹ de yanında olduğu halde 21 Ekim'de İskenderiye'den ayrıldı² ve 17 Kasım'da İstanbul'a ulaştı.³ Diğer taraftan, Cezayirli Hasan Paşa Mısır'dan tahsil ettiği 24.000 kese (12.000.000 kuruş) parayı da İstanbul'a getirmiş, bu meblağ merkezî yönetim tarafından savaş hazırlıklarının finansmanında kullanılmıştır.⁴

¹ Murad ve İbrahim Beylerle yapılan antlaşmaya teminat olmak üzere alınan bu rehineler Osman, Abdurrahman, Hüseyin, Süleyman ve Hasan Beyler idi (BOA, C. ML., nr. 2121).

² BOA, A. AMD., nr. 19/75; C. DH., nr. 15616.

³ *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 242.

⁴ Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 323. Bundan başka, İskenderiye ve tevabii gümrüğü, Calud, Matariyye ve Hıyar-ı Sanbar mukataalarından ceyb-i hümayun için tahsil edilen 323,5 kese (161.750 kuruş) de Cezayirli Hasan Paşa tarafından Darphane-i Amire'ye teslim edilmişti (BOA, A. AMD., nr. 22/85).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPTAN-I DERYALIĞI DÖNEMİNDE OSMANLI DENİZCİLİĞİ

3.1. XVIII. Yüzyıl Ortalarına Kadar Osmanlı Denizciliğinin Genel Durumu

XIV. yüzyılın başlarında kuzeybatı Anadolu’da küçük bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, sınırlarını batıya ve kuzeye doğru genişletip bu bölgelerde faaliyet gösteren Karesioğulları, Aydınogulları, Menteşeoğulları ve Candaroğulları gibi beylikleri ilhak ederek kısa süre içerisinde denizlere ulaştı. Bu genişlemeyle birlikte Osmanlı Devleti, aynı zamanda beyliklerin denizcilik bilgi ve tecrübesini de tevarüs etti. Özellikle batıya doğru genişlemenin doğal bir sonucu olarak Rumeli’ye geçilmesi denizlerde güvenliğin sağlanmasını zorunlu hale getirdi. Bunda, Ege Denizi ve Karadeniz’de devrin ileri gelen denizci devletlerinden Venedik ve Ceneviz’in ticaret kolonilerinin bulunması önemli etkendi.¹

Rumeli’de kalıcı olmanın denizlerde güvenliği sağlamaktan geçtiğinin bu şekilde farkına varan Osmanlı Devleti, öncelikle bir donanma teşkilini hedefledi. Bu amaçla Bizans’tan intikal eden Gelibolu Tersanesi’nde yeni düzenlemeler yapıldı. Bu çalışmalar neticesinde Gelibolu Tersanesi, gemi inşa tezgâhları, malzeme depoları, su ihtiyacını temin için sahildeki çeşmeleri, peksimet fırınları ve baruthanesi ile tam teşekküllü bir deniz üssü halini aldı. XIV. yüzyıl sonlarında Gelibolu’da altmış gemiden oluşan bir donanmaya kavuşan Osmanlı Devleti, böylelikle Çanakkale Boğazı’ndaki seyrüseferi kontrol etmeye başladı.²

Osmanlı denizciliği XV-XVI. yüzyıllarda da gelişimini kesintisiz sürdürdü. İstanbul’un fethinden önce yapılan hazırlıklar kapsamında Gelibolu Tersanesi’nde bazı ilave düzenlemeler yapıldı ve donanmadaki gemi mevcudu da şehri abluka altında tutmak amacıyla arttırıldı.³ İstanbul’un fethinin ardından Haliç’te gemi inşa edilen

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 389-390.

² Halil İnalçık, “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002, s. 100-101; İdris Bostan, “Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 33-34.

³ Nitekim bu esnada Osmanlı donanmasındaki gemi mevcudunun 350-400 civarında olduğu ifade edilmektedir (İdris Bostan, “Bir İmparatorluk Donanmasının Teşkili: Osmanlı Denizciliği’nde Savaş ve Organizasyon”, *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002, s. 190).

birkaç göz (bölüm), cami ve divanhaneden müteşekkil bir tersane daha kuruldu.¹ Diğer taraftan İstanbul'un fethi, Osmanlı deniz politikalarında değişimi de beraberinde getirdi. Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan boğazlarda Osmanlı hakimiyetini tahkim eden II. Mehmed (1451-1481), Karadeniz ve Akdeniz'in birer iç deniz haline getirilmesi amacıyla stratejik adımlar attı. Karadeniz'de Amasra, Trabzon, Sinop ve Kefe; Akdeniz'de ise, Eğriboz'un Osmanlı idaresine katılmaları bu amaca matuftu. Ayrıca, 1463-79 arasında on altı sene süren savaşlar ile Akdeniz'deki Venedik nüfuzu azaltılmaya çalışıldı.² II. Mehmed'in belirlediği Osmanlı deniz politikalarını halefi II. Bayezid (1481-1512) de devam ettirdi. Karadeniz'in önemli limanlarından Kili ve Akkerman'ın ele geçirilmesiyle güney-kuzey ticaretinin çıkış noktaları Osmanlıların kontrolüne girdi. Müteakiben İnebahtı, Modon,³ Koron ve Navarin'in alınması ise, Akdeniz'deki Osmanlı varlığını güçlendirdi.⁴

I. Selim'in (1512-1520) Safevi tehlikesini bertaraf ettikten sonra Memlûklular üzerine yürüme hedeflemesi, Osmanlı denizciliğinin gelişimine ivme kazandırdı. Bu hedef doğrultusunda donanmadaki gemi mevcudunun artırılması gerektiğini düşünen I. Selim, Haliç'te daha önce tesis edilen tersaneyi Kağıthane'ye kadar genişleterek Galata Tersanesi'ni kurdu. Bu düzenlemelerle donanmanın idarî-inşai merkezi haline gelen Galata Tersanesi'nde, yüz elli adet gemi yapılmasına başlandı.⁵ Memlûklular'dan Suriye ve Mısır'ın alınmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Akdeniz'de nüfuzunu doğruya doğru yaydı ve Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na ulaştı. Ancak bu durum coğrafi keşifler neticesinde bölgeye gelen ve Hindistan baharat ticaretini hakimiyetine almaya çalışan Portekiz ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirerek yeni bir mücadelenin doğmasına neden oldu.⁶

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde denizlerdeki mücadele Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda olmak üzere iki cephede devam etti. Akdeniz'de,

¹ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 3.

² İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yay., İstanbul 2010, s. 7-8.

³ Fernando Fernandez Lanza, "1500'de Türklerin Modon'u Kuşatması ve İşgali", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 201-229.

⁴ H. J. Kissling, "Sultan II. Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)", *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002, s. 111-114.

⁵ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 396-397; Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 3-4; Şahabettin Tekindağ, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Cafer Kapudan'ın Arızası", *BTTD*, II/7, İstanbul 1968, s. 66.

⁶ Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *İÜEF Tarih Dergisi*, 31, İstanbul 1977, s. 67; Palmira Brummett, *Osmanlı Deniz Gücü, Keşifler Çağında Osmanlı Deniz Gücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 168.

Rodos'un St. Jean Şövalyeleri'nden¹ alınmasının ardından doğudaki mücadele merkezi değiştirilerek orta ve batıya doğru yönlendirildi. Osmanlı Devleti, bu bölgede karşısında XV. yüzyılın ikinci yarısında Endülüs Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra önemli bir güç haline gelmeye başlayan İspanya'yı buldu. Kanunî Sultan Süleyman, Kuzey Afrika'da bu devlete karşı başarılar elde eden Barbaros Hayreddin'i kaptan-ı deryalığa getirerek güç dengelerini Osmanlılar lehine değiştirecek kritik bir adım attı. Denizcilik bilgi ve tecrübesini donanmayı yeniden organize için kullanan Barbaros Hayreddin Paşa, İspanya'nın da dahil olduğu birleşik Batı ittifakını Preveze'de (1538) mağlup ederek Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki konumunu zirveye ulaştırdı. Bu durum Malta'nın ele geçirilme teşebbüsünde² ve daha sonra İnebahtı Savaşı'nda (1571) yaşanan bazı başarısızlıklara rağmen herhangi bir değişikliğe uğramadan sürdü. Portekizlilere karşı güneydeki mücadele ise Irak'ta yapılan fetihlerin ardından Basra Körfezi'ne ulaşılmasıyla iki cephede yürütüldü. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin muhafazası amacıyla Yemen-Habeş³ ve Basra-Lahsa⁴ eyaletleri kuruldu. Bu eyaletler güney siyasetinin organize edildiği idarî merkezler oldu. Süveyş ve Basra tersanelerinde hazırlanan donanmaların da desteğiyle Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde kontrolü sağlayan Osmanlı Devleti, Portekizlileri açık denizlerde tutmayı başardı.⁵

XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı donanması Akdeniz'de büyük çapta bir savaşa katılmadı. Bununla birlikte sahillerin muhafazası amacıyla donanmanın her sene düzenli olarak sefere çıkmasından dolayı tersanelerde gemi inşasına devam edildi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında donanmada kullanılan gemi türü açısından önemli bir kırılma yaşandı. Şöyle ki, bu döneme kadar donanmada ağırlıklı olarak kürekle hareket eden kadırgalar kullanılmaktaydı. Ancak 1645-69 arasında yaklaşık yirmi beş sene süren Girit Savaşı⁶ esnasında yelkenli kalyonlara geçiş yapan Venedik'in Çanakkale Boğazı'ndan donanmanın zaman zaman çıkışını engellemesi Osmanlıları kullandıkları gemi türünde değişikliğe gitmeye sevketti. Bu geçiş süreci iki aşamada gerçekleşti. 1650-62 senelerini kapsayan birinci aşamada

¹ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.

² Şerafettin Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, TTK Yay., Ankara 2001, s. 79-102.

³ Cengiz Orhunlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Yay., Ankara 1996, s. 31-42.

⁴ Özbaran, *a.g.m.*, s. 112-119.

⁵ Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 17-27.

⁶ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tatav Yay., İstanbul 2004.

kalyon denenmekle birlikte tekrar kadırgaya dönüldü. 1682'den itibaren başlayan ikinci aşamada ise kalıcı olarak kalyona geçilmesine karar verildi. Mezemorta Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryalığı esnasında 1701'de çıkarılan bahriye kanunnamesiyle de kalyona geçiş süreci tamamlandı.¹

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın ikinci yarısında girdiği uzun ve yıpratıcı Kutsal İttifak Savaşı (1683-99) neticesinde Akdeniz'de Mora'yı Venedik'e ve Karadeniz'de Azak'ı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Azak ve Mora'nın² tekrar ele geçirilmesi amacıyla 1710-11'de Rusya ve 1714-16'da Venedik'e karşı girilen savaşlarda donanmanın da desteğiyle başarılı olundu. Bununla birlikte XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı donanması İnebahtı Savaşı'ndan bu yana denizlerde en ağır mağlubiyetini aldı. Daha önce de ifade edildiği üzere, 1768-74 Savaşı içerisinde Akdeniz'e gelen Rus filosu, Çeşme'de Temmuz 1770'de Osmanlı donanmasına saldırarak ateşe verdi. Çeşme'de 9.000 civarında asker ve donanmanın tamamına yakını kaybedildi. Bu esnada donanmada kapudane-i hümayun rütbesinde bulunan Cezayirli Hasan Bey, Çeşme'de ve Limni Adası'nın Rus işgalinden kurtarılmasındaki hizmetleri takdir edilerek kaptan-ı deryalığa atandı ve böylelikle Osmanlı denizciliğinde yeni bir dönem başladı.

3.2. Çeşme Vak'ası Sonrası Osmanlı Denizciliği

3.2.1. Donanmada Kullanılan Gemi Çeşitleri

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren donanmada ağırlıklı olarak yelkenle hareket eden gemiler kullanmaya başladı. Bu durum XVIII. yüzyıl boyunca da herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etti. Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı derya olarak görev yaptığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde donanmada kullanılan gemi çeşitleri şu şekildeydi:

-Kalyon: Osmanlı donanmasında XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalıcı olarak kullanılmaya başlanan kalyon, yelkenle hareket eden gemiler içerisinde uzunluk, ağırlık ve yükseklik açısından en büyüğüydü. İncelenen dönem içerisinde uzunluk

¹ İdris Bostan, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi Kadırgadan Kalyona", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 186-197.

² Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

açısından en küçüğü 39 zirâ (29,5 metre) *Muradiye* ve en büyüğü de 59 zirâ (44,7 metre) *Mukaddime-i Zafer* kalyonlarıydı.¹ Kalyon üç direkliydi ve güvertenin altında topların yerleştirildiği ambarlar üç sıra halindeyse üç ambarlı olarak adlandırılırdı. Alt alta iki tane ambar bulunursa bu kalyona kapak denilirdi. Üç ambarlıda 80-110 ve iki ambarlıda da 60-80 civarında top bulunurdu.² Osmanlı donanmasında kalyonun bir çeşidi olan karavelaya da rastlanmaktaydı. Mesela Kemer’de bizzat Cezayirli Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen dört adet karavelanın 1773’de denize indirildikleri görülmektedir.³ Diğer taraftan, kalyonlardaki personel mevcudu ise büyüklüklerine göre değişmekteydi. Akdeniz muhafazası amacıyla 1775-76’da ihraç olunan kapudane-i hümayun *Anka-yı Bahri*’de 700, patrona-i hümayun *Fethü’l-fettâh*’da 640 ve riyale-i hümayun *Mesudiye*’de 575 nefer personel yer almıştı.⁴

-Firkateyn: XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı donanmasında kullanılmaya başlanan firkateyn, kalyondan küçük, tek ambarlı ve üç direkli yelkenli savaş gemisiydi. En önemli görevi seyir halinde ana donanmanın etrafında dolaşarak gözetleme yapmak olduğundan düşman ile ilk karşılaşan firkateynlerdi. Bu tür gemilerin bir diğer önemli vazifesi de keşif yapmaktı. Bundan başka, donanma bir limanda demir attığı zaman emniyet şeridi firkateynlerden oluşturulmaktaydı. Firkateynler muharebe esnasında da kruvazör savaşı yapmaktaydılar.⁵

Osmanlı donanmasında kullanılan firkateynlerin uzunluklarının 45-55 zirâ (34-41,5 metre) arasında değiştiği ve 30-70 top taşıyabildikleri bilinmektedir. Firkateynlerin güvertelerinde de top bulunabilmekteydi. Güvertelerinde top yer almayan firkateynler ise *meze-firkateyn* olarak adlandırılırlardı.⁶ Kalyonlara göre hareket kabiliyetleri daha iyi olan firkateynler, bu özellikleriyle sığ sularda dolaşmaya uygundular. Bundan dolayı kış muhafazası amacıyla her sene Akdeniz ve Karadeniz’e düzenli ihraç olunan gemiler arasında genellikle firkateynler de bulunurdu. Nitekim Akdeniz’e 1775-76’da kış

¹ İstanbul Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (DTA), *Kalyon Masraf Defteri*, nr. 23, s. 2.

² Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 469.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 10391, s. 191-192.

⁴ BOA, *D. BŞM. d.*, nr. 4570, s. 4, 8, 11.

⁵ Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 48.

⁶ İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yay., İstanbul 2005, s. 359.

muhafazası için *Serheng-i Nusret*'in 300 ve *Sayyâd-ı Bahrî* isimli 275 nefer personel mevcudu bulunan iki firkateyn görevlendirilmişti.¹

-Şalope: İki direkli ve ambarsız küçük yelkenli bir gemi türüydü. Her iki direğinde sübye denilen düz yelken vardı. Daha çok kalyonların yedeğinde haberleşme vasıtası olarak kullanılırlardı. Şalopelerin donanmada XVIII. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tersane-i Amire'de çeşitli gemilerin inşaları amacıyla Kocaeli Sancağı'na bağlı bazı kazalardan kereste kesimi için gönderilen bir emirde "*nev-icâd şalope*"² tabiri yer almaktadır. Şalopeler Mayıs 1787'ye kadar 16-18 zirâ (12-13,5 metre) uzunluklarında inşa edilmişlerdi. Ancak bu tarihte Tersane-i Amire ricalinin aldığı bir kararla uzunlukları 18-22 zirâyâ (13,5-16,5 metre) çıkarılmıştı. Bu kararın alınmasında şalopelerde bulunan topların çaplarının büyütülmek isteği rol oynamıştı.³ On iki top taşıyan bir şalopede personel mevcudu altmış iki kişiye kadar çıkmaktaydı.⁴

-Şehtiye: XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlanan ve şitye de denilen bu gemiler iki veya üç direkliydi. Yalnızca yelkenle hareket eden şehtiyelerin küçükleri 23-27 zirâ (17-20 metre) ve büyükleri de 29-35 zirâ (22-26,5 metre) uzunluğundaydı.⁵ Donanım bakımından firkateynler ile eşit düzeyde bir gemi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kasım 1783'te kış muhafazası amacıyla Ahmed Kaptan komutasında Akdeniz'e ihraç olunan 40 toplu şehtiye Maltalı bir korsan firkateyni ile girdiği muharebede mağlup edilerek esir düşmüştü. Firkateyn seviyesinde görülen bu şehtiyenin mağlup olması İstanbul'da üzüntüyle karşılanmıştı.⁶ Şehtiyelerin personel mevcudu bakımından da firkateynler ile denk olduğu görülmektedir. Mesela 35 zirâ (26,5 metre) uzunluğundaki *Tâir-i Bahrî* şehtiyesinde 300 nefer personel yer almaktaydı.⁷

-İşkampoye: İnce gemi sınıfından kürekle ve yelkenle hareket eden işkampoye, daha çok haberleşme ve asker nakli için kullanılmıştı. Büyük ve küçük iki boyda inşa

¹ BOA, D. BŞM. d., nr. 4469.

² BOA, C. BH., nr. 4210. Ayrıca bkz. AE. SABH. I., nr. 12116.

³ BOA, MAD. d., nr. 10412, s. 226.

⁴ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 466.

⁵ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 390.

⁶ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 47-48.

⁷ BOA, D. BŞM. TRE. d., nr. 15122.

edilen işkampoyelerde kürekçiler için genellikle 13 oturak bulunurdu.¹ 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı içerisinde kış muhafazası amacıyla Sinop'ta bulunan 4 işkampoyeye Şubat 1772'de verilen mevacipten her birinde 30'ar adet olmak üzere toplam 120 personelin yer aldığı görülmektedir.²

-Pergandi: Kürekle hareket eden ve yelkeni yardımcı olarak kullanan çektiri türü bir gemiydi. Uzunlukları 33-40 zirâ (25-30 metre) arasında değişen pergandilerde, 18-19 oturak bulunmaktaydı.³ Personel mevcutları ise 80-150 kadardı.⁴

-Şehtur: Gayet ince tahtadan yapılarak üzerleri ziftle kaplanan ve dört köşe latin bir yelkeni bulunan şehturlar, ince gemi sınıfındandır. Daha çok Tuna ve Fırat nehirlerinde mühimmat naklinde kullanılmışlardı.⁵ Mart 1775'de Cezayirli Hasan Paşa tarafından yaptırılan bir sayımda donanmada 15 adet şehturun olduğu görülmektedir.⁶ 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı içerisinde Serasker Osman Paşa'nın maiyetinde Temmuz 1773'de Karadeniz'e ihraç olunan 4 adet şehturda toplam 344 personel yer almıştı.⁷

-Kırlangıç: İnce gemi sınıfından olan kırlangıçlar, daha çok haberleşme amacıyla kullanılmışlardı. Kırlangıçlardan donanmada ilk defa 1786'da Mısır'daki Kölemenlerin isyanını bastırmak için yapılan seferde yararlanıldığı ifade edilmektedir. Kırlangıçlarda genellikle birkaç top ve her biri 8 kantar (451 kg) üç demir bulunurdu.⁸ Personel mevcudu da 100'e kadar çıkmaktaydı.⁹

-Firkate: Yelken ve kürekle hareket eden 10-17 oturaklı bir savaş gemisiydi.¹⁰ İnce gemi sınıfındandır. Tuna ve Akdeniz'in muhafazası amacıyla daimî firkate filoları bulunmaktaydı. Bunların ihtiyaç duyduğu mühimmat her sene Tersane-i Amire'den verilirdi.¹¹ Firkatelerin kış muhafazası amacıyla Karadeniz'e gönderildikleri de olurdu.

¹ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 247.

² BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalyon Kâtibi (D. BŞM. KNK.), nr. 2/77.

³ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 233.

⁴ BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalyon Kâtibi Defterleri (D. BŞM. KNK. d.), nr. 15818; D. BŞM. KNK., nr. 2/78; C. BH., nr. 9562.

⁵ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 458-459.

⁶ BOA, *MAD. d.*, nr. 10395, s. 175.

⁷ BOA, D. BŞM. KNK., nr. 2/82.

⁸ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 245.

⁹ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 459.

¹⁰ Metin Karayazgan, *Denizci Sözlüğü (Gemici Dili) Terimler Deyimler*, İzmir 1981, s. 42.

¹¹ BOA, *MAD. d.*, nr. 4375, s. 212-213; *MAD. d.*, nr. 10398, s. 218-220.

Mesela 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı içerisinde Şubat 1772’de Özi tarafına ihraçları kararlaştırılan 10 adet firkatenin her birinde 80’er nefer personel görevlendirilmişti.¹

-Çamlıca: Çektiri türünden ve daha çok nakliye vasıtası olarak kullanılan bir gemiydi.² Bu gemiye *çamlıca kayığı*³ da denilmekteydi. 1785’de Akdeniz’deki filoda firkatelerin yerine çamlıcaların kullanılması kararlaştırılmıştı. Bu karara göre, Akdeniz’deki filoda 12 adet çamlıca yer alacak ve bunların her birinde 30’u Müslüman ve 30’u Hıristiyan olmak üzere 60 personel görev yapacaktı. Çamlıcaların kaptanlarına kumanya bahası olarak 500 kuruş, personelin her birine 48 kuruş yevmiye, gemilerin bakımına 1000 kuruş, Tersane-i Amire’den 40 kantar (2.258 kg) peksimet ve 2 kantar 33 vukiyye (155 kg) barut, dışardan alınacak peksimet ve zeytin yağı için 1.120 kuruş verilecekti. Bundan başka, her bir gemide bir kat takım top, gomena⁴ ve üç kat da demir yedeklik olarak bulundurulacaktı.⁵

-Çekeleve: İki direkli 23-31 zirâ (17,5-23,5 metre) uzunluğunda bir yük gemisiydi. 1787’de bir müddet inşası yasaklandığından sayılarında azalma olmuştu.⁶ Çekeleveler daha çok kereste naklinde kullanılırlardı.⁷

-Bomba Gemisi: Savaş esnasında düşman gemilerini yakmak amacıyla içerisi yakıcı ve patlayıcı maddelerle dolu yelkenli bir gemiydi.⁸ Ağustos 1787’de yapılan bir peksimet tevzii kaydında *Berk-i Hâtif*, *Şihâbü’s-sâkıb* ve *Berk-i Bahrî* isimli 3 adet bomba gemisinin yer aldığı görülmektedir.⁹

3.2.2. Gemi İnşası

3.2.2.1. Gemi İnşasının Safhaları, Süresi ve Maliyeti

¹ BOA, D. BŞM. KNK., nr. 2/76.

² Karayazgan, *a.g.e.*, s. 22.

³ BOA, AE. SABH. I., nr. 12138.

⁴ Gomena, gemi demirlerinin bağlanıp atıldığı zincirlerdir (Lütfü Gürçay, *Gemici Dili*, İstanbul 1962, s. 185).

⁵ BOA, *MAD. d.*, nr. 3226, s. 32; Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalyon Peksimet (D. BŞM. KNP.), nr. 7/58; C. BH., nr. 6019.

⁶ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 251.

⁷ BOA, *MAD. d.*, nr. 10404, s. 170; *MAD. d.*, nr. 10406, s. 216.

⁸ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 399.

⁹ BOA, D. BŞM. KNP., nr. 7/35.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı donanmasında kullanılması kesinleşen yelkenli gemilerin inşaları beş aşamada gerçekleşirdi. Birinci aşamada, geminin baştan kış tarafına kadar uzanan kalın, dirençli ve yekpare olan omurgası atılırdı. Daha sonra bu omurganın baş ve kış tarafına ait keresteler eklenirdi. Bu eklemelere baş ve kış bodoslaması denilirdi. Bu işlemle birlikte geminin ambarlarını ortaya çıkaracak keresteler konulur ve kış tarafı yapıldığı esnada da dümeni hazırlanırdı. İkinci aşamada, ahşap teknenin kaburgaları oluşturulurdu. Bu işlemde omurganın üstüne önce kaburgayı meydana getiren döşekler atılırdı. Bundan sonra döşeklerin üzerine gelecek şekilde postalar¹ sağdan ve soldan yukarı doğru yerleştirilirdi. Postaların üzerine de borda ve karine levhaları konulurdu. Bütün bunlarla birlikte tekne her iki tarafı sarılmış bir vaziyet alırdı. Üçüncü aşamada, kaplaması sarılmamış durumdaki geminin kaburgalar arası, bazı levha ve postalarla doldurulurdu. Dördüncü aşamada, omurga üstüne gelecek şekilde sütun denilebilecek puntallar² çakılırdı. Puntalların üzerine de boylamasına kemere³ ve kirişler⁴ atılır, ardından güverte kaplamaları yerleştirilirdi. Bu işlem sonunda geminin iskeleti ortaya çıkardı. Bu safhada inşa teknenin içi yukarı doğru üç kısma (ambar) kadar bölünerek devam edilebilirdi. Ambarların kapakları geminin güvertesi yapılırken ölçüsüne göre kesilerek hazırlanırdı. Top kapaklarının (lumbar) yapımı da inşa esnasında gerçekleşir, bunlar için ayrılacak boşluk ölçülü bir şekilde kesilerek geçilirdi. Beşinci aşamada ise, kaburgaların üstü kaplama levhalarıyla örtülür ve birbirlerine çiviyle birleştirilirdi.⁵

İnşa aşamaları genel anlamda bu şekilde olan yelkenli gemilerin denize indiriliş süreleri tür ve uzunluklarına göre farklılık gösterirdi. Bununla birlikte tür ve uzunlukları aynı olan gemilerin inşa süreleri de değişebilmekteydi. Gemilerin denize indiriliş sürelerini belirleyen önemli bir faktör de özellikle taşra tersanelerinde inşa nezaret etmesi için görevlendirilen yerel yöneticilerin performanslarıydı. Mesela Haziran 1770'te Rodos'ta inşalarına başlanan 45'er zirâ (34 metre) 3 adet kalyonun yapımına

¹ Gemilerin kaburgalarını teşkil eden ve iskarmoz denilen ağaçlar hakkında kullanılan genel bir tabirdir (Gürçay, *a.g.e.*, s. 206, 324)

² Kemerelemin altına ortasından veya gerekli görülen yerlerinden yukarı doğru konulan desteklerdir (Süleyman Nutkî, *Kamûs-ı Bahri Deniz Sözlüğü*, haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011, s. 237).

³ Gemilerin bir tarafından diğer tarafına uzanan ve iskarmozlara bağlı kalın ağaçlar veya köşebent demirleridir (Nutkî, *Kamûs-ı Bahri*, s. 156).

⁴ Güverte altı uzantılarıdır (Refik Akdoğan, *Türkçe-İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul tarihsiz, s. 187).

⁵ Düzcü, *a.g.t.*, s. 56-57.

nezaret eden mutasarrıf Ahmed Bey'e Mayıs 1775'e kadar nakden 65.000 kuruş, 5.287 kantar (298.445 kg) demir, 5 adet lenger ve sair malzeme verilmesine rağmen gemileri denize indirmeye muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine Cezayirli Hasan Paşa'nın isteğiyle Ahmed Bey Rodos mutasarrıflığından azledilmiş ve gemilerin inşa işi de Murabıtzade el-Hac Hüseyin Kaptan'a devrolunmuştu.¹

Tablo 3.1. Gemi İnşa Süreleri

Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	İnşa Başlangıç/Bitiş	İnşa Süresi	Adet
Kalyon	55 zirâ (41,5 metre)	Tersane-i Amire	Mayıs 1770 ² /Ocak 1773 ³	2 sene 7 ay	1
Kalyon	53 zirâ (40 metre)	Tersane-i Amire	Mayıs 1770 ⁴ /Ocak 1775 ⁵	4 sene 7 ay	1
Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Sinop	Mayıs 1770/Haziran 1772 ⁶	2 sene	2
Kalyon	51,5 zirâ (39 metre)	Midilli	Ekim 1774/Temmuz 1777 ⁷	2 sene 9 ay	1

¹ BOA, *D. BŞM. d.*, nr. 4421; C. BH., 5675, 5830.

² Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 174; Sağlam, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 416.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 3014, s. 52.

⁴ Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi*, s. 174; Sağlam, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188*, s. 416.

⁵ BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 204.

⁶ BOA, *MAD. d.*, nr. 10384, s. 193; *MAD. d.*, nr. 10390, s. 179.

⁷ BOA, *MAD. d.*, nr. 10392, s. 198; *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15002, s. 2.

Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	İnşa Başlangıç/Bitiş	İnşa Süresi	Adet
Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Sinop	Aralık 1774/Ağustos 1777 ¹	2 sene 8 ay	2
Firkateyn	45,5 zirâ (34,5 metre)	Rodos	Nisan 1775/Eylül 1780 ²	5 sene 5 ay	1
Firkateyn	43,5 zirâ (33 metre)	Rodos	Nisan 1775/Eylül 1780 ³	5 sene 5 ay	1
Kalyon	55,5 zirâ (42 metre)	Tersane-i Amire	Mayıs 1775/Şubat 1777 ⁴	1 sene 9 ay	1
Kalyon	45,5 zirâ (34,5 metre)	Taşöz	Haziran 1776/Ocak 1778 ⁵	1 sene 6 ay	1
Kalyon	51,5 zirâ (39 metre)	Midilli	Ocak 1777/Ocak 1782 ⁶	5 sene	1
Firkateyn	45 zirâ (34 metre)	Tersane-i Amire	Şubat 1777/Aralık 1777 ⁷	10 ay	1

¹ BOA, *MAD. d.*, nr. 10392, s. 208, 214.

² BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15009, s. 2.

³ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15009, s. 2.

⁴ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 74b-75a.

⁵ BOA, *D. BŞM. d.*, nr. 4467, s. 8, 11.

⁶ BOA, *MAD. d.*, nr. 10396, s. 200, 207.

⁷ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 90a.

Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	İnşa Başlangıç/Bitiş	İnşa Süresi	Adet
Kalyon	53,5 zirâ (40,5 metre)	Limni	Temmuz 1780/Kasım 1782 ¹	2 sene 4 ay	1
Şehtiye	35,5 zirâ (27 metre)	Bodrum	Kasım 1782/Eylül 1783 ²	9 ay	2
Şehtiye	37,5 zirâ (28,5 metre)	Kemer	Temmuz 1783/Ağustos 1786 ³	3 sene	2

Gemilerin inşa masrafları çeşitli kalemlerden meydana gelmekteydi. Ancak bu giderleri genel anlamda inşa için gerekli kereste, demir, yelken bezi gibi malzeme tutarları ve marangoz, burgucu, kalafatçı, oymacı ve sair çalışanlara ödenen ücretler olmak üzere iki ana kalemde toplamak mümkündür. Mesela 2 Şubat 1775’de Midilli’de inşasına başlanan 51,5 zirâ (39 metre) uzunluğundaki kalyon için denize indirildiği 6 Temmuz 1777’ye kadar 30 aylık süreçte inşa malzemelerinden keresteye 36.144,5 kuruş, demir ve diğer bazı eşyalara 31.719,5 kuruş ve marangoz, burgucu, kalafatçı gibi çalışanlara da 56.805 kuruş ödeme yapılmıştı.⁴ Rodos’ta 23 Temmuz 1776’da inşası emredilen bir firkateynin çalışanlarına ise 9 Ekim 1777’ye kadar geçen 13 aylık sürede toplam 14.903 kuruş verilmişti.⁵

¹ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15060, s. 16; *MAD. d.*, nr. 4122, s. 180.

² BOA, *MAD. d.*, nr. 10406, s. 270, 272.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 10406, s. 262, 267.

⁴ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15002, s. 2-3.

⁵ BOA, *MAD. d.*, nr. 19352, s. 18-24.

Tablo 3.2. Gemi İnşa Masrafları

Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Adet	Yapılan Harcama	Yapılacak Harcama	İnşa Masrafı
Kalyon	51,5/47,5 zirâ (39/36 metre)	Sinop	2	27.030,5 kuruş	97.969,5 kuruş	125.000 kuruş ¹
Kalyon	51,5 zirâ (39 metre)	Midilli	1	-	-	56.805 kuruş ²
Kalyon	51,5 zirâ (39 metre)	Midilli	1	-	-	102.789 kuruş ³
Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Limni	1	-	-	79.583 kuruş ⁴
Kalyon	47,5 zirâ (36 metre)	Midilli	1	37.600 kuruş	54.560 kuruş	92.160 kuruş ⁵
Kalyon	47,5 zirâ (36 metre)	Bodrum	2	47.605 kuruş	136.715 kuruş	184.320 kuruş ⁶

¹ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15120; HAT., nr. 4543.

² BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15002, s. 33.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 10396, s. 207.

⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 4122, s. 180.

⁵ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15120; HAT., nr. 4543.

⁶ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15120; HAT., nr. 4543.

Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Adet	Yapılan Harcama	Yapılacak Harcama	İnşa Masrafı
Firkateyn	45,5 zirâ (34,5 metre) ¹	Rodos	1	-	-	44.487 kuruş ²
Firkateyn	45 zirâ (34 metre) ³	Rodos	1	-	-	44.673 ⁴
Kalyon	45 zirâ (34 metre)	Midilli	1	-	-	67.500 kuruş ⁵
Firkateyn	43,5 zirâ (33 metre) ⁶	Rodos	1	-	-	44.516 kuruş ⁷
Kalyon	37,5 zirâ (28,5 metre)	Kemer	2	20.000 kuruş	117.064 kuruş	137.064 kuruş ⁸
Şehtiye	35,5 zirâ (27 metre)	Tersane-i Amire	2	-	-	66.373 kuruş ⁹

¹ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15009, s. 2.

² BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15054, s. 20.

³ 1779-80'de denize indirilen Şehbâz-ı Bahrî isimli firkateyindir bkz. BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 204.

⁴ BOA, Kamil Kepeci Defterleri (*KK. d.*), nr. 5714, s. 18.

⁵ BOA, *C. BH.*, nr. 2963.

⁶ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15009, s. 2.

⁷ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15044, s. 22.

⁸ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15120; *HAT.*, nr. 4543.

⁹ BOA, *MAD. d.*, nr. 10406, s. 256.

Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Adet	Yapılan Harcama	Yapılacak Harcama	İnşa Masrafı
Kırlangıç	24 zirâ (18 metre)	Limni Midilli Rodos Mora Kıbrıs Sakız Kuşadası	14	-	-	45.500 kuruş ¹
Şalope	22 zirâ (16,5 metre)	Bergos Çingene İskelesi Kemer Edremit Kalas	14	-	-	28.000 kuruş ²

3.2.2.2. Donanmadaki Gemi Mevcudu ve İnşa Edildikleri Yerler

Osmanlı Devleti'nde gemiler çeşitli tersanelerde inşa edilmekteydi. Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığı esnasında Tersane-i Amire başta olmak üzere özellikle kerestelerin elde edildiği ormanlık alanlara yakın ve denizden rahat ulaşılabilen Sinop,³ Rodos, Midilli,⁴ Limni, Kemer, Bodrum,⁵ Taşöz, Eflak-Boğdan, Kazdağı ve Akçaşehir gemi inşasında ön plana çıkan tersanelerdi. Bunlardan dönem

¹ BOA, MAD. d., nr. 10412, s. 256-257.

² BOA, MAD. d., nr. 10412, s. 258.

³ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Sinop'ta Gemi İnşa Teknolojisinin Altyapı, İstihkâm, İstihdam, Üretim ve Pazarlama Sorunu", *Türk Teknoloji Tarihi*, yay. haz. Emre Dölen-Mustafa Kaçar, İstanbul 2003, s. 29-60; Mehmet Ali Ünal, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II/II, TTK Yay., Ankara 2005, s. 911-953.

⁴ Şenay Özdemir Gümüş, "XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, İstanbul 2011, s. 201-238.

⁵ Ahmet Yiğit, "165 Nolu Bodrum Şer'iyye Sicilinde Bulunan Denizciliğe Dair Kayıtlar", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, Muğla 2009, s. 117-138.

içerisinde Sinop, Midilli ve Limni’de daha çok 51-53,5 zirâ (38,5-40,5 metre) kalyon; Rodos, Kemer, Eflak-Boğdan ve Bodrum’da da 37-45 zirâ (28-34 metre) şehtiye ve firkateyn yapılarak denize indirilmişti. Tersane-i Amire’de ise çeşitli uzunluklarda her türden gemi inşa edilmişti.

Osmanlı donanmasında Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı’ı esnasında 1769’da devlete ait seferber olabilecek durumda 22 adet gemi bulunmaktaydı. Çeşme’de Temmuz 1770’de Rusların saldırısında donanmanın tamamına yakını kaybedildiğinden eksikliği giderebilmek amacıyla çeşitli tersanelerde yoğun bir şekilde gemi inşasına başlandı. Temmuz 1772’de Tersane-i Amire, Sinop, Midilli ve Rodos’ta 9 adet kalyon, Akçaşehir, Sultaniye Kalesi, Kemer ve Biga’da 8 adet pergandinin inşaları sürmekteydi.¹ 1784’de Akdeniz ve Karadeniz’e her sene ihraç olunan kadar Tersane-i Amire’de hazır vaziyette gemi bulundurulması kararlaştırıldı. Bu kararın ardından çeşitli tersanelerde inşaları devam eden gemilerin bir an evvel denize indirilmesi için gayret gösterildi. Bu durum aynı zamanda gemi teçhiz ve tamirinde kullanılan malzemelerin Tersane-i Amire’ye akışını da hızlandırdı.² Cezayirli Hasan Paşa’nın kaptan-ı deryalık görevinden azledildiği esnada 1789-90’da donanma 18 kalyon, 23 firkateyn, 3 şehtiye, 5 bomba gemisi, 2 kırlangıç ve 2 pergandi olmak üzere 53 adet gemiden meydana gelmekteydi.³

Tablo 3.3. 1769’da Akdeniz ve Karadeniz’e İhraç Olunacak Gemiler⁴

Burc-ı Zafer ⁵ Kapudane-i hümayun	Hısnü’l-Bahr Patrona-i hümayun	Ziver-i Bahrî Riyale-i Hümayun	Semend-i Bahrî	Hümâ-yı Bahrî
Seyyâr-ı Bahrî	Peleng-i Bahrî	Tılsım-ı Bahrî	Gazâl-ı Bahrî	Sebk-i Bahrî

¹ BOA, MAD. d., nr. 10390, s. 179.

² BOA, MAD. d., nr. 4375, s. 237; D. BŞM. TRE. d., nr. 15115; C. BH., nr. 3900, 9340, 10243, 10961, 12240.

³ DTA, Kalyon Masraf Defteri, nr. 31, s. 2.

⁴ BOA, D. BŞM. TRE. d., nr. 14984; Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları (1701-1770) Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri*, Küre Yay., İstanbul 2011, s. 125.

⁵ Bu esnada kapudane-i hümayun rütbesinde bulunan Cezayirli Hasan Bey’in komutasında idi.

Ukâb-ı Bahrî	Neheng-i Bahrî	Mukaddem-i Şeref	Mesken-i Gazi	Vefk-i Devlet
Nusretnümâ	Berîd-i Zafer	Feth-i Zafer	Nâsır-ı Cenk	Dâd-ı Hakk
Mavi kışıl, Üç direkli	Tombaz			

Tablo 3.4. 1786-87’de Donanmadaki Gemi Mevcudu¹

Gemi İsmi	Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Denize İndiriliş
Mukaddime-i Nusret	Kalyon	59 zirâ (44,5 metre)	Tersane-i Amire	1787 ²
Melik-i Bahrî	Kalyon	57,5 zirâ (43,5 metre)	Tersane-i Amire	1778
Anka-yı Bahrî	Kalyon	55 zirâ (41,5 metre)	Tersane-i Amire	1773
Pulâd-ı Bahrî	Kalyon	53,5 zirâ (40,5 metre)	Limni	1782
Fethü’l-fettâh	Kalyon	53 zirâ (40 metre)	Tersane-i Amire	1775
Mesudiye	Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Sinop	1772
Mansuriye	Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Sinop	1772

¹ DTA, *Kalyon Masraf Defteri*, nr. 23, s. 2; BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 204.

² Vâsıf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbâr*, s. 393.

Gemi İsmi	Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Denize İndiriliş
Peleng-i Bahrî	Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Sinop	1777
Nüvid-i Fütûh	Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Sinop	1777
Ejder-i Bahrî	Kalyon	51 zirâ (38,5 metre)	Midilli	1782
Hediyetü'l mülûk	Kalyon	47 zirâ (35,5 metre)	Taşöz	1778
İnâyet-i Hakk	Kalyon	47 zirâ (35,5 metre)	Tersane-i Amire	1781 ¹
Bed'-i Nusret	Kalyon	45,5 zirâ (34,5 metre)	Tersane-i Amire	1785 ²
Şehbâz-ı Bahrî	Kalyon	45 zirâ (34 metre)	Rodos	1779
Hıfz-ı Hüdâ	Kalyon	45 zirâ (34 metre)	Rodos	1780
Burc-ı Zafer	Kalyon	43 zirâ (32,5 metre)	Eflak	1778
Seyyâr-ı Bahrî	Kalyon	43 zirâ (32,5 metre)	Kazdağı	1779
Fatih-i Bahrî	Kalyon	43 zirâ (32,5 metre)	Satın alınmıştır	1779

¹ Sadullah Enveri, *a.g.e.*, II, vr. 138a.

² Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 260-261; *Taylesanizâde Hâfiz Abdullah Efendi Tarihi*, s. 73.

Gemi İsmi	Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Denize İndiriliş
Şeşpâ-yı Bahrî	Kalyon	43 zirâ (32,5 metre)	Sinop	1780
Tevfikullah	Kalyon	43 zirâ (32,5 metre)	Rodos	1780
Nâsır-ı Ceng	Kalyon	41 zirâ (31 metre)	Tersane-i Amire	1766
Muradiye	Kalyon	41 zirâ (31 metre)	Rodos	1776
Şehber-i Zafer	Firkateyn	51 zirâ (38,5 metre)	Tersane-i Amire	1781
Nâsır-ı Bahrî	Firkateyn	45 zirâ (34 metre)	Tersane-i Amire	1778
Ejder Başlı	Firkateyn	43 zirâ (32,5 metre)	Boğdan	1778
Mazhar-ı Saadet	Firkateyn	41 zirâ (31 metre)	İngiltere'den satın alınmıştır	1778
Dâd-ı Hakk	Firkateyn	41 zirâ (31 metre)	İngiltere'den satın alınmıştır	1783
Kaid-i Zafer	Firkateyn	37,5 zirâ (28,5 metre)	Kemer	1786 ¹
Hızanetü'l-fütûh	Firkateyn	37,5 zirâ (28,5 metre)	Kemer	1786 ²

¹ BOA, MAD. d., nr. 10406, s. 267.

² BOA, MAD. d., nr. 10406, s. 267.

Gemi İsmi	Gemi Türü	Uzunluk	İnşa Edildiği Yer	Denize İndiriliş
Berîd-i Fütûh	Firkateyn	37 zirâ (28 metre)	Kemer	1772
Bidayetü'l-fütûh	Firkateyn	33 zirâ (25 metre)	Fas hâkiminin hediyesi	-
Mazhar-ı Hidâyet	Firkateyn	31 zirâ (23,5 metre)	İngiltere'den satın alınmıştır	1778
-	Firkateyn	-	Fas hâkiminin hediyesi	-
Hısn-ı Guzât	Şehtiye	37 zirâ (28 metre)	Sinop	1774
Beşir-i Zafer	Şehtiye	36 zirâ (27 metre)	Bodrum	1774
Tair-i Bahrî	Şehtiye	35 zirâ (26,5 metre)	Sinop	1784 ¹
Peyk-i Zafer	Şehtiye	35 zirâ (26,5 metre)	Bodrum	1784 ²
Ra'd-ı Bahrî	Bomba Gemisi	27 zirâ (20,5 metre)	Tersane-i Amire	1778
-	Kırlangıç	27 zirâ (20,5 metre)	-	-

¹ BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 189.

² BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 189.

3.2.2.3. Gemi İnşasında Yabancı Uzman İstihdamı

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan modernleşme süreciyle birlikte birçok yabancı uzman istihdam edilmişti. Bunlar uzmanlık alanları, istihdam sahaları, temin ediliş yöntemleri ve milliyetleri olmak üzere dört ana sınıfa ayrılmışlardı. Uzmanlık alanları açısından; mühendis ve mimar, subay, tabip ve cerrah, teknisyen ve işçilerden oluşuyorlardı. İstihdam edildikleri alanlar genellikle kale, tersane ve liman, hastahane, kışla, tophane, humbarahane ve baruthane gibi yerlerdi. Teminleri bakımından; Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla gelenler, devlet ricalinin girişimleriyle tedarik edilenler, kaçaklar ve esirler arasından gönüllü katılanlar, mülteciler ve kendi istekleriyle işçi olarak çalışmak isteyenlerden meydana gelmekteydiler. Milliyetleri açısından değerlendirildiğinde ise Fransız, İngiliz, İsveçli, İskoç, Avusturyalı, İtalyan, Prusyalı, İspanyol, İtalyan, Rus ve Polonyalı uzmanlar bulunmaktaydı.¹

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında istihdam edilen yabancı uzmanlara bakıldığında milliyet açısından Fransızlar ilk sırada yer almaktaydılar. Bu durum, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikalarından ileri gelmekteydi. Bilindiği üzere Fransa, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından yapılan Paris Antlaşması'yla Amerika ve Hindistan'daki sömürgelerinin büyük bir kısmını İngiltere'ye bırakmıştı. Böylelikle denizaşırı bölgelerde nüfuzu azalan Fransa için Akdeniz'de uzun yıllardır devam ettirmekte olduğu ticaretin önemi daha da artmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile girdiği 1768-74 Savaşı'nda ağır bir mağlubiyet alması ve ardından 1783'de Kırım'ı kaybetmesiyle dağılma emareleri göstermesi Fransa'yı tedirgin etmişti. Akdeniz'deki ticarî menfaatlerine zarar gelmesini istemeyen Fransa, bölgede Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasından yanaydı.² Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası başlattığı askerî reformlarda Fransız uzmanların etkisi bariz bir şekilde hissedildi.

Tersane-i Amire'de istihdam edilmek üzere Fransa'dan istenen ilk uzman grubu 1784'te İstanbul'a geldi. Özellikle gemi inşa işlerinde kullanılması düşünülen bu uzmanlar içerisinde Osmanlıların *ser-kalfa-i kalyon* dedikleri mühendis Le Roy, onun

¹ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi", *Erken Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İsam Yay., İstanbul 2010, s. 424-425.

² Soysal, *a.g.e.*, s. 37-50.

yardımcısı Du Rest, marangoz Labbé, burgucu Henri ve direkçi Peton yer almaktaydı.¹ 1747’de doğan Le Roy, 1765’te deniz kuvvetlerine girmiş, Orvilliers kontunun donanmasında 1778-80 senelerinde bazı savaflara katılmış² ve Pyrénées’de çalıştığı dönemde gemi direklerinin kaldıraç yardımıyla yerlerine doğru şekilde montajını sağlayan bir tasarım yapmıştı. Elli dört yaşında olan Labbé, kariyerine çıraklıkla başlamış, 1765’te ustalığa yükselmiş ve İstanbul’da dört yıl üç ay boyunca atölye şefi olarak çalışmıştı. Kırk altı yaşındaki Henri de kariyerine çıraklıkla başlamış, 1778’de usta olmuş ve dört yıl üç ay İstanbul’da kalmıştı. Altmış bir yaşındaki Peton, çalışma hayatına 1741’de çıraklıkla başlamış ve 1762’de kalfa olarak devam etmişti.³ Osmanlı Devleti, bu uzmanlardan Le Roy’a 125, Du Rest’e 100, Labbé’ye 60, Henri’ye 60 ve Peton’a 60 olmak üzere toplam 385 kuruş maaş bağlamıştı.⁴

Tersane-i Amire’de istihdam edilmesi planlanan ikinci Fransız uzman grubu ise 1787’de İstanbul’a ulaştı. Bu ikinci heyet içerisinde marangozlar Ollivier ve Gasquet ile kalafatçılar Gassin ve Nouveau bulunmaktaydı. Bunlardan elli beş yaşındaki Ollivier, kariyerine çırak olarak başlamış, 1744’de usta olmuş ve İstanbul’da iki yıl hizmet vermişti. Kırk dört yaşındaki Gasquet, 1753’te çıraklık ve 1777’de kalfalık yaptıktan sonra 1779’da ustalığa terfi etmişti. Gasquet, Haziran 1787’de Choiseul-Gouffier’in talimatıyla Fransa’ya geri dönmüştü. Altmış beş yaşındaki Gassin, 1733’te çırak, 1750’de usta olmuş ve İstanbul’da iki yıl kalmıştı. Kırk iki yaşındaki Nouveau ise, 1755’te çırak, 1777’de kalfa ve 1778’de usta olmuştu. Nouveau, 1788’de tüm usta ve işçiler Fransa’ya dönmelerine rağmen Choiseul-Gouffier’in talebiyle İstanbul’da kalmaya devam etmişti.⁵ Tersane-i Amire’de istihdam edilen Fransız uzmanların sayısı daha sonra gelenlerle birlikte 12 kişiye kadar çıkmış ve bunlara aylık toplam 745 kuruş maaş ödenmişti.⁶

¹ Frédéric Hitzel, *Le Role Des Militaires Francais A Constantinople (1784-1798)*, Yüksek Lisans Tezi, Paris 1987, s. 28; A. Boppe, “Onsekizinci Asırda Fransa ve Türk Askerliği”, *TTEM*, 1/4, çev. Ahmed Refik, İstanbul 1930, s. 28.

² Hitzel, *a.g.t.*, s. 28.

³ Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 149-150.

⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 8882, s. 85; *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15118, Ek 95/5; C. BH., nr. 10778; İdris Bostan, “Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 35, İstanbul 1994, s. 178.

⁵ Zorlu, *a.g.e.*, s. 150.

⁶ BOA, C. BH., nr. 10759, 9159; Bostan, “Yabancı Uzmanların Rolü”, s. 178.

Le Roy ve yardımcısı Du Rest göreve başlamalarının ardından ilk iş olarak Tersane-i Amire'de incelemelerde bulunarak eksiklikleri tespit etmişlerdi. Tersane-i Amire'de teknik çizime uygun bir yer bulunmadığından bu iş için aydınlatılmış mekân aranmaya başlanmıştı. Bu sorunun halledilmesiyle Le Roy, Avrupaî tarzda hazırladığı bir kalyon ile iki şalopenin modellerini Fransız Elçisi Choiseul-Gouffier aracılığıyla Babiâli'ye takdim etmişti. İnşasına başlanan bu iki şalope, Nisan 1785'te tamamlanarak denize indirilmişti. Fransız mimarlar bunların yanı sıra Tersane-i Amire'de iki 51 zirâ (38,5 metre)¹ ve bir 59 zirâ (44,5 metre)² kalyon,³ iki fırkateyn, dört korvet, bir kalyata, bir pereme, 68 kadem (25,7 metre) on iki bomba gemisi, 58 kadem (22 metre) kırk bir bomba gemisi ve her biri yirmi dördlük top taşıyan 50 kadem (19 metre) on altı top çeker gemi inşa etmeye muvaffak olmuşlardı.⁴ Bunlardan 59 zirâ (44,5 metre) uzunluğundaki kalyon Mayıs 1787'de denize indirilmiş ve *Mukaddime-i Zafer* ismi verilmişti.⁵

3.2.3. Gemilerin Denize İndirilmesi ve İsimlendirilmeleri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gemiler karada inşa edilir ve daha sonra denize indirilirdi.⁶ Bu usulde inşanın tamamlanması yaklaştığında öncelikle geminin denize indirilmesinde faydalanılan personel ve malzemeler hazırlanırdı.⁷ Bunların tedarikinin hızlı bir şekilde yapılması geminin denize indirilme sürecinde belirleyici rol oynardı. Eğer gerekiyorsa geminin denizde indirileceği yer de herhangi bir kaza veya hasara

¹ BOA, C. BH., nr. 11865, 11497, 4210, 9142.

² BOA, C. BH., nr. 5710.

³ Bu kalyonların inşası safhasında testere, büyük miçaco, burgu ve sair çeşitli aletlere ihtiyaç duyulmuştu. Tersane-i Amire'de o sırada bulunmayan bu aletler mimarların isteği üzerine Fransa'dan 320,5 kuruş karşılığında ithal edilmişti (BOA, MAD. d., nr. 10410, s. 202; C. BH., nr. 2820).

⁴ Zorlu, a.g.e., s. 150-151.

⁵ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 393.

⁶ Bu teknik bazı mahzurları bünyesinde barındırmaktaydı. Şöyle ki, karada inşa edilen gemilerin kış aylarında ön taraflarından fazla olduğundan indirildiklerinde denize oturuyorlar ve bu durum önemli hasara yol açıyordu. III. Selim döneminde Tersane-i Amire'de istihdam olunan Fransız mühendis Le Brun'un tavsiyesiyle gemilerin karada top lumarlarına kadar inşa edilmesi ve geriye kalan kısımlarının denize indirildikten sonra tamamlanmaya başlanması sorunu kısmen çözüme kavuşturdu. İsveç ve Fransa'dan getirilen mühendislerin nezaretinde Mayıs 1800'de Tersane-i Amire'de kuru havuz yapılmasıyla da yeni bir tekniğe geçildi. Bu yeni teknikte gemi havuzda inşa edilirdi. İnşa işi tamamlandığında kapakları açılan havuzun içi su ile doldurulur ve daha sonra gemi denize indirilirdi (İdris Bostan, "Tersanede Büyük Havuz İnşası, 1794-1800", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2011, s. 222-230).

⁷ BOA, MAD. d., nr. 10405, s. 171; D. BŞM. d., nr. 4620, s. 6; C. BH., nr. 5085, 6098, 7430, 8509, 9336.

neden olmamak için temizlenirdi.¹ Hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte gemi, meyilli ve kolay hareket edebilmesi için don yağı sürülen kızak² üzerinden felenkler³ kullanılarak denize indirilirdi.⁴

Gemilerin denize indirileceği esnada bazı teşrifat kuralları da uygulanırdı. Tersane-i Amire’de inşası tamamlanan geminin hangi gün ve saatte denize indirileceğine dair öncelikle müneccimbaşıdan bir zayıç⁵ alınırdı.⁶ Bu şekilde geminin denize indirileceği gün ve saat belirlendikten sonra şeyhülislam, defterdar, yeniçeri ağası ve ileri gelen devlet ricali reisülküttab tarafından davet olunur, eğer törene padişah ve sadrazam katılacaksa önceden oturacakları yerler hazırlanırdı. Tersane-i Amire’de demirli bir başka geminin güvertesinde hazırlanan bu yerler gölgelikli olur; padişah geminin arka tarafında, sadrazam da orta direk yakınında otururdu. Padişahın yerini almasıyla birlikte kaptan-ı derya ve Tersane-i Amire emini denize indirilecek geminin yanına giderek emir beklerlerdi. Padişahın müsaadesinin gelmesinin ardından dualar eşliğinde baş ve kıç taraflarında kurbanlar kesilen gemi denize indirilirdi. Geminin denize indirme işlemi tamamlandığında çeşitli devlet ricaline hilatler⁷ giydirilir ve inşada hizmeti geçen görevlilere de hediyeler dağıtırdı.⁸ Ayrıca, geminin denize indirilmesinden sonra yapılan top atışları da törenin önemli bir parçasını oluştururdu.⁹

Denize indiriliş tekniği ve uygulanan teşrifat genel anlamda bu şekilde olan yelkenli gemilerin özel isimleri de bulunurdu. Gemilere isimler genellikle yeni inşa edildiklerinde veya satın alınıp donanmaya katıldıklarında verilirdi. XVIII. yüzyılın ilk

¹ Geminin denizde indirileceği yerin temizliğinde tombaz veya kalyon sandallarından istifade edilirdi (BOA, C. BH., nr. 9152, 11062).

² Üzerinde gemi inşa olunan tezgahlara genellikle kızak adı verilir. Fakat üzerinde yeni gemi inşa edilenler ile bakım amacıyla karaya çekilecek gemilerin altına sürülen hareketlileri farklı tezgahlardır. Bunlardan ilkinde “yerli kızak”, ikincisine de “hareketli kızak” denilir (Nutkî, *Kamûs-ı Bahrî*, s. 160).

³ Gemilerde veya hariçte ağır bir cismi bulunduğu yerden nakletmek için çam serenlerinden yapılan kısa kütüklerdir (Nutkî, *Kamûs-ı Bahrî*, s. 90).

⁴ Şenay Özdemir Gümüş, “Osmanlı’da Gemilerin Denize İndirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Manisa 2010, s. 25-28.

⁵ Yıldızların belli zamandaki yerlerini ve durumlarını gösteren cetvellerdir (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2005, s. 1173).

⁶ BOA, AE. SABH. I., nr. 564; Salim Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1, İstanbul 1995, s. 182.

⁷ BOA, C. BH., nr. 11654.

⁸ Orhan Şaik Gökyay, “Osmanlı Donanması ve Kapudân-ı Derya ile İlgili Teşrifat Hakkında Belgeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, İstanbul 1982, s. 51-55; Gümüş, *a.g.m.*, s. 17-18. Donanma ve kaptan paşalara yapılan teşrifat için ayrıca bkz. Zarfı Orgun, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasim (Teşrifat-ı Kadime)”, *Tarih Vesikaları*, I/2, (1941), s. 135-144; Şevket Rado, “Donanma-yı Hümayun’un Yalıköşkü Önünden Geçışı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I/3, İstanbul 1973, s. 4-7.

⁹ BOA, *MAD. d.*, nr. 3014, s. 120; AE. SABH. I., nr. 3335.

yarısında gemiler daha çok renkleri, gövde yapıları, kış ve ön taraflarında bulunan figürler ile anılırlarken; ikinci yarısında, özellikle Çeşme Vak'ası'nın ardından bunların yerini hamasî ve destansı isimler aldı. Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalıği esnasında donanmada yer alan *Neheng-i Bahrî*, *Şehbâz-ı Bahrî*, *Ra'd-ı Bahrî*, *Burc-ı Zafer*, *Peleng-i Bahrî*, *Nâsır-ı Ceng*, *Mukaddime-i Nusret*, *Seyyâd-ı Bahrî*, *Berîd-i Fütûh*, *Fatih-i Bahrî*, *Kaid-i Zafer*, *Hısn-ı Guzât*, *Nüvîd-i Fütûh*, *Şehber-i Zafer*, *Bed'-i Nusret*, *Beşîr-i Zafer*, *Bidâyetü'l-fütûh*, *Şihabü's-sâkıb*, *Pulâd-ı Bahrî*, *Şeşpâ-yı Bahrî*, *Melikü'l-bahrî*, *Peyk-i Zafer*, *Hızânetü'l-fütûh* ve *Tâir-i Bahrî* gemileri bu isimlere örnek olarak ifade edilebilir. Gemilere dinî motifli yaratıcıdan zafer veya yardım niyaz eden isimlerin verildiği de olurdu. *Nâsır-ı Bahrî*, *Fethü'l-fettâh*, *Înâyet-i Hakk*, *Hıfz-ı Hüdüâ*, *Feyz-i Hüdüâ*, *Mazhar-ı Teyfik*, *Dâd-ı Hakk*, *Mazhar-ı Hidâyet* ve *Nusret-i Yezdân* gemilerinin isimleri dönem içerisinde kullanılan bu tür örneklerdendi.

Bu konuyla ilgili dikkat çeken bir başka detay da aslan, kaplan, ejder, anka, ceylan ve sair hayvan isimlerinin gemilere verilmesiydi. Bunlardan *Ejder-i Bahrî* ve *Kaplan Başlı* gibi yırtıcı hayvanlardan esinlenen gemi isimlerinde düşman donanması üzerinde psikolojik etki bırakılması amaçlanmaktaydı. *Anka-yı Bahrî*, *Mürg-i Bahrî* ve *Ceylan-ı Bahrî* gibi isimlerde ise daha çok bu hayvanların kültürel ve estetik yönlerine vurgu yapılmaktaydı. Diğer taraftan, *Kalyon-ı der Cezire-i Midilli*, *Kalyon-ı Cezire-i Bodrum*, *Kalyon-ı Cedid-i Mirî Cezire-i Rodos*¹ gibi inşa olundukları yerler veya toplarının attığı güllerin ağırlıklarına atfen *Üç Kantarlı Kalyon* diye kaydedilen gemilere de rastlanmaktaydı.²

3.2.4. Gemilerin Teçhizi ve Kullanılan Malzemeler

Yelkenli gemilerde güverte üzerindeki seren, sütun (direk), yelken ile bunlara yardımcı aksamın eksiksiz yerlerine yerleştirilmesine teçhiz denilirdi. Gemiler inşalarının ardından,³ tamir edildiklerinde⁴ ve sefere çıkacakları esnada⁵ teçhiz

¹ BOA, D. BŞM. TRE. d., nr. 15012.

² Zorlu, a.g.e., s. 201-205. Bu konuda ayrıca bkz. Bahri S. Noyan, "Eski Gemilerimizin İsimleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, I/1, İstanbul 1978, s. 91-94.

³ Taşrada inşa edilen gemiler buldukları yerlerde veya Tersane-i Amire'ye gönderilerek teçhiz olunurlardı bkz. BOA, MAD. d., nr. 2834, s. 155; C. BH. 355, 9326, 11703, 11983.

⁴ BOA, C. BH., nr. 9136.

⁵ BOA, MAD. d., nr. 2834, s. 157.

olunurlardı. Teçhizde gerekli malzemeler inşa sonrası tamamen, diğer durumlarda da ihtiyacı kadar gemilere konulurdu. Hizmetten çekilmelerine kadar gemilere düzenli bir şekilde yapılan bu teçhiz işlemi, üç aşamada gerçekleştirilirdi. Birinci aşamada, öncelikle üç parçadan meydana gelen sütunların ana kısımları güvertede bulunan yuvalarına (iskaça) yerleştirilir ve daha sonra yukarı doğru gabya ve babafingo çubukları eklenirdi. İkinci aşamada, sütunların üzerine yatay bir şekilde silindir biçiminde olan ve yelkenlerin açılmasını kolaylaştıran serenler konulurdu. Üçüncü aşamada da yelkenler, sütunlar ve serenlerin üzerlerine yerleştirilirdi.¹ Yelkenlerin açılması ve toplanmasında ise makaralardan istifade edilirdi. Makaraların içerisinde bir mil etrafında dönen hareketli ve çevresi oluklu dil adı verilen tekerlekler bulunurdu. Yelkenleri hareket ettiren halatlar bu dil oluklarından geçerlerdi.²

Teçhiz işleminde kullanılan temel malzemelerden sütun ve seren köknar çamından üretilirdi.³ Donanmadaki uzunluk ve gövde yapısı açısından genellikle en büyük gemi olan kalyonda üç sütun, bunlara ait iki veya üç adet seren bulunurdu. Sütunlar baştan kıça doğru tirinkete (pruva), mayıstra (grandi), mizana ve serenler de bunlara uygun olarak isimlendirilirdi.⁴ Gemilerin baş tarafından eğik bir şekilde uzatılan ve pruva direğiyle çubuklarının ıstralyaları bağlanan sütuna ise cıvadra denilirdi.⁵ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sütun ve seren, Karadeniz bölgesinde özellikle Gördüs, Alaplı, Çayağzı, Hendek ve çevresinden getirilmekteydi.⁶ Buraların haricinde ihtiyaç halinde Cide, Hoşalay, Kalas, Taşöz, Köyceğiz gibi yerlerden de sütun ve seren temin edilebilmekteydi.⁷ Ayrıca, bu bölgelerde esnafın elinde hazır bulunup nehir kenarlarına indirilenler ile yabancı tüccardan seren ve sütun satın alındığı da olurdu.⁸ Aşağıdaki Tablo 3.5’de 1787’de Tersane-i Amire’de donanmadaki gemilerin teçhizinde kullanılmak üzere Gördüs, Alaplı, Çayağzı, Hendek ve çevresinden istenen seren ve sütunların cinsi, adeti, uzunlukları ile bunlara ödenen meblağ görülmektedir:

¹ Düzcü, *a.g.t.*, s. 100.

² Aydın, *a.g.e.*, s. 289; Gürçay, *a.g.e.*, s. 124.

³ Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 119.

⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 262; Gürçay, *a.g.e.*, 131.

⁵ Nutkî, *Kamûs-ı Bahri*, s. 46-47.

⁶ BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 194; *MAD. d.*, nr. 10405, s. 174; *MAD. d.*, nr. 10406, s. 212; *MAD. d.*, nr. 10410, s. 178; *MAD. d.*, nr. 10412, s. 202; C. BH., nr. 652.

⁷ BOA, *MAD. d.*, 4122, s. 141; AE. SABH. I., nr. 7575; C. BH., nr. 9326, 10259.

⁸ BOA, *MAD. d.*, nr. 3365, s. 122; C. BH., nr. 8629. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti’nin yabancı tüccardan sütun ve seren almakla birlikte dışarıya bu tür kerestenin satılmasına olumlu yaklaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Kalas’ta iskeleye indirilen sütun ve serenlerin yabancı tüccara satıldığı öğrenildiğinde buna benzer durumun bir daha yaşanmaması için merkezden Ekim 1782’de emir gönderilmişti (BOA, *MAD. d.*, nr. 3115, s. 5).

Tablo 3.5. Tersane-i Amire İçin 1787’de Gördüs, Alaplı, Çayağzı, Hendek ve Çevresinden İstenen Seren ve Sütun Miktarı¹

Sütun ve Serenin İsmi	Adet	Uzunluk	Fiyat
Sütun-ı Kebîr	40	12.000 zirâ (9.084 metre)	480.000 akçe
Sütun-ı Kebîr-i Deste	40	9.000 zirâ (6.813 metre)	360.000 akçe
Sütun-ı (Bayağzı) Deste	35	8.000 zirâ (6.056 metre)	280.000 akçe
Sütun-ı Boynuk	50	3.600 zirâ (2.725 metre)	180.000 akçe
Seren-i Mayıstra	60	400 zirâ (302 metre)	144.000 akçe
Seren-i (Bayağzı) Başarda	80	2.000 zirâ (1.514 metre)	160.000 akçe
Seren-i Kadırğa	250	600 zirâ (454 metre)	150.000 akçe
Seren-i Cıvadra	350	300 zirâ (227 metre)	105.000 akçe
Seren-i Kara (Sagır)	500	150 zirâ (113 metre)	75.000 akçe

Gemilerin teçhizinde gerekli bir başka malzeme de yelkendi. Kalyonlarda mayıstra, tirinkete, mancana, gabya, babafingo, cıvadra, albarto gibi isimlerle anılan çeşitli yelkenler vardı. Bu yelkenlerden mayıstra, grandi direğinin en altında; tirinkete, pruva direğinin birinci sereninde; fırtınalı havalarda kullanılan mancana, mizana direğinin birinci sereninde; gabya ve babafingo, aynı isimli serenlerin üzerinde; cıvadra, gemilerin baş taraflarından eğik olarak uzatılan ve pruva direği ile çubuklarının

¹ BOA, AE. SABH. I., nr. 11835; C. BH., nr. 11755.

yuvalarına bağlanan serende yer alırdı.¹ Gemilerin hareket etmesini sağlayan yelkenler, pamuk ipliğinden dokunan ve ham bez anlamına gelen kirpasta imal olunurlardı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren donanmada özellikle yelkenli gemilere geçiş ile birlikte kirpasa duyulan ihtiyaç arttı. Bunun üzerine 1709'da Tersane-i Amire'de bir bezhane kurularak kirpasa üretimine başlandı.² XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bezhaneden her sene Tersane-i Amire'ye ocaklık 60.000 zirâ (45.420 metre) kirpasa teslim edilmekteydi.³ Ayrıca, Gelibolu ve çevresindeki esnaftan da her sene 6.000 top kirpasa satın alınırdı. Bu bölgedeki esnaftan alınan kirpasa'nın her topuna 147 akçe ödenirdi.⁴

Gemilerin demirlemesi için kullanılan ve halatla denize bırakılan lenger de önemli teçhiz malzemelerindendi. Büyüklüklerine göre gemilerde bulunan lenger sayısı değişmekteydi. Esasen ham demirden imal edildiğinden uzun süre kullanılmaya uygun olan lenger, bağlandığı halatın kopmasıyla denizde kaybolabilmekte ve bundan dolayı da yenisine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu şekilde kaybolan veya kazaya uğradıklarında batan gemilerin lengerleri denizden çıkarttırılır; devlete ait olanlar Tersane-i Amire'ye ve diğerleri ise sahibi çıkarsa yarı fiyatına satılırdı.⁵ Donanmada yelkenli gemilere geçilmeden önce kadırgalar için 7-10 kantar (395-565 kg) ağırlığındaki lengerler Samakov'da üretilirdi. XVIII. yüzyılın başlarında Tersane-i Amire'de bir imalathane kurularak yelkenli gemilere uygun ağırlıkta lengerlerin imaline başlandı.⁶ Bu durum aynı yüzyılın son çeyreğinde de herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etti. Ayrıca, devletin ihtiyaç halinde Galata'daki demirci esnafına lenger siparişi verdiği veya yabancı tüccardan satın alma yoluna gittiği de olurdu.⁷

¹ Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 163-164.

² Aydın, *a.g.e.*, s. 151.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 3365, s. 117; *MAD. d.*, nr. 4375, s. 246; *MAD. d.*, nr. 10404, s. 210; *MAD. d.*, nr. 10405, s. 226.

⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 10410, s. 224; *MAD. d.*, nr. 10412, s. 224; *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 14977, s. 86; AE. SABH. I., nr. 4157; C. BH., nr. 7135.

⁵ Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 151-152.

⁶ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 453; Aydın, *a.g.e.*, s. 185.

⁷ BOA, *MAD. d.*, nr. 10388, s. 190; AE. SABH. I., nr. 6334.

3.2.5. Gemilerin Hizmetten Çekilmeleri

Donanmadaki gemiler, uzun seneler denizde görev yapmalarından dolayı ahşap ve metal aksamalarının tamir edilemeyecek kadar kullanılamaz hale geldiklerinde veya kaza yaptıklarında hizmetten çekilirlerdi. Bunların yanı sıra donanmada ihtiyaç duyulmadığına karar verilen gemiler de devlet tarafından dışarıya satılırdı.

Gemilerin re'sen devlet tarafından hizmetten çekilmeleri düşünüldüğünde dikkat edilen bazı hususlar vardı. Öncelikle Tersane-i Amire emini gemiyi *erbab-ı vukûfa* muayene ile göreve devam edemeyeceğini kesinleştirir ve bunu ilgili merciiere bildirirdi. Geminin hizmetten çekilmesi uygun görülürse fesh işlemine başlanır ve buna nezaret etmek için Tersane-i Amire emini veya başka bir devlet görevlisi memur edilirdi. Fesh işleminin ardından geminin ahşap kısmından ayrılan kerestelerden kullanılabilir durumdakiler Kereste (Çûb) Mahzeni'ne verilir; diğerleri ise, bedeli karşılığında kiremitçi esnafına satılırdı. Gemiden ayrılan metal parçalar da Kurşunlu (Sürb) Mahzene teslim edilirdi. Esnafa satılan kerestenin geliri Hazine-i Amire'ye gönderilebilir veya Tersane-i Amire'nin bütçesine irat olarak kaydolunabilirdi.¹ Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığı döneminde Osmanlı donanmasında Tablo 3.6'da da görüleceği üzere 16 kalyon, 1 firkateyn, 1 şehtiye ve 4 pergandi hizmetten çekilmiştir.

Tablo 3.6. Hizmetten Çekilen Gemiler

Geminin İsmi	Geminin Türü	Hizmetten Çekilme Sebebi	Hizmetten Çekildiği Sene
Şehbâz-ı Bahrî	Kalyon	Fesh	1771 ²
Nüvîd-i Fütûh	Kalyon	Fesh	1773 ³
Perr-i Bahrî	Kalyon	Fesh	1773 ⁴

¹ BOA, *MAD. d.*, nr. 10392, s. 167.

² BOA, *MAD. d.*, nr. 10388, s. 170.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 3014, s. 170-171.

⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 10391, s. 190.

Geminin İsmi	Geminin Türü	Hizmetten Çekilme Sebebi	Hizmetten Çekildiği Sene
Dâd-ı Hakk	Kalyon	Kaza	1775 ¹
Peleng-i Bahrî	Kalyon	Fesh	1777 ²
Ejder-i Bahrî	Kalyon	Kaza	1778 ³
Nâsır-ı Bahrî	Kalyon	Fesh	1778 ⁴
Ukab-ı Bahrî	Kalyon	Kaza	1779 ⁵
-	Şehtiye	Satılmıştır	1779 ⁶
Mukaddime-i Nusret	Kalyon	Satılmıştır	1779 ⁷
Şehbâz-ı Bahrî	Pergandi	Satılmıştır	1779 ⁸
Hısn-ı Guzât	Pergandi	Satılmıştır	1779 ⁹
Rehber-i Nusret	Pergandi	Satılmıştır	1779 ¹⁰
Seyyâr-ı Bahrî	Kalyon	Fesh	1779 ¹¹
-	Pergandi	Satılmıştır	1780 ¹²
Nusret-i Yezdan	Kalyon	Kaza	1781 ¹³
Muradiye	Kalyon	Fesh	1782 ¹⁴

¹ BOA, *MAD. d.*, nr. 10395, s. 196; C. BH., nr. 7200.

² BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15042.

³ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15051.

⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 10398, s. 203.

⁵ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15052, s. 4.

⁶ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 220.

⁷ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 226.

⁸ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 226.

⁹ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 227.

¹⁰ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 227.

¹¹ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 228.

¹² BOA, *MAD. d.*, nr. 4122, s. 146.

¹³ BOA, *MAD. d.*, nr. 10404, s. 175.

¹⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 10406, s. 224.

Geminin İsmi	Geminin Türü	Hizmetten Çekilme Sebebi	Hizmetten Çekildiği Sene
Hümâ-yı Bahrî	Kalyon	Fesh	1783 ¹
-	Firkateyn	Fesh	1785 ²
Mebde-i Nusret	Kalyon	Fesh	1785 ³
Feyz-i Hüda	Kalyon	Fesh	1785 ⁴
Mazhar-ı Tevfik	Kalyon	Fesh	1786 ⁵

3.2.6. Gemilerdeki Personel

XV-XVII. yüzyıllarda Osmanlı donanmasında görev yapan personele *levend*⁶ denilirdi. Gemilerdeki muharip gücü teşkil eden levendler, Anadolu ve Rumeli'nin sahil kesimlerindeki Türkler ile Ege Denizi'ndeki adalarda yaşayan Rumlardan tahrir olunurlardı. Levendler, maaşlı ve daimî olarak görev yaparlardı. Bunların İstanbul'da kalanları için *yerli levend* tabiri kullanılırdı. Donanmada yelkenlilere geçiş ile birlikte gemilerdeki personele kalyoncu denilmeye de başlandı. Ancak kalyoncular ile levendler arasında verilen maaş ve istihdam edilme süresi açısından önemli farklılıklar bulunmaktaydı. Anadolu ve Rumeli'nin denize kıyısı olan yerlerden ve Müslümanlar arasından seçilen kalyoncular, donanmada daimî hizmet vermezler ve görevde buldukları süre kadar maaş alırlardı. Donanmada görevi sona eren kalyoncular memleketlerine dönerlerdi.⁷

Donanmada yelkenlilerin kalıcı olarak kullanılmaya başlanmasının ardından Mezemorta Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryalığı esnasında 1701'de çıkarılan bahriye

¹ BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15096.

² BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 206.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 224.

⁴ BOA, *MAD. d.*, nr. 2925, s. 228.

⁵ DTA, *Kalyon Masraf Defteri*, nr. 23, s. 2; *MAD. d.*, nr. 10412, s. 206.

⁶ Bu kelimenin köken olarak Venedik'in Arnavutluk ve Hırvatistan sahillerinden seçerek donanmasında istihdam ettiği erler için kullanılan ve İtalyanca "doğulu asker" anlamındaki *levantinodan* geldiği ifade edilmektedir (Mücteba İlgürel, "Levent", *TDVİA*, XXVII, s. 149). Deniz levendleri için ayrıca bkz. Mustafa Cezar, *Levendler*, İstanbul 1965, s. 170-188.

⁷ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 479-482.

kanunnamesiyle gemilerde istihdam edilen personelin sayı, görev ve aldıkları maaş belirlendi. Bu kanunnameye göre kalyonda, birer adet birinci, ikinci ve üçüncü reis, ağa, hoca, odabaşı, levend çavuşu, vekilharç, imam, yelkenci, birinci ve ikinci topçu başı, birinci topçu kethüdası, cephe muhafızı, cephe muhafız kethüdası, su ambarcısı, sandal reisi, dümenci başı, dümen kethüdası, kalafatçı başı, marangoz başı, cerrah; ikişer kandil çavuşu, vardiyacı, ikinci topçu kethüdası, varilci; üçer kalafatçı ve marangoz; yedi sütun reisi; yirmi dümenci, kırk sandalcı; iki yüz aylakçı; iki yüz doksan sekiz topçu ve saatçi olmak üzere toplam 601 personelin bulunması gerekliydi. Bu personelin aldıkları maaşlar ise şu şekildeydi:

Tablo 3.7. 1701 Bahriye Kanunnamesine Göre Bir Kalyonda Görev Yapacak Personelin Maaşları¹

Personelin		Personel Başına Ödenen Gündelik (Akçe)	Toplam Gündelik (Akçe)
Görevi	Sayısı		
Reis-i Evvel	1	90	90
Reis-i Sanî	1	60	60
Reis-i Sâlis	1	50	50
Rüesâ-yı Sütun	7	30	210
Ağa-yı Kalyon	1	50	50
Hoca-i Kalyon	1	30	30
Ser-oda-i Kalyon	1	35	35
Çavuş-ı Levendât	1	30	30
Vekilharç	1	30	30

¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 298-299; Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 476-477.

Personelin		Personel Başına Ödenen Gündelik (Akçe)	Toplam Gündelik (Akçe)
Görevi	Sayısı		
Çavuş-1 Kandil	2	20	40
İmam-1 Kalyon	1	20	20
Badbânî	1	60	60
Vardiyân	2	30	60
Ser-topî-i Evvel	1	60	60
Ser-topî-i Sani	1	60	60
Muhafız-1 Cephane	1	30	30
Kethüda-i Muhafızîn- i Cephane	1	20	20
Anbarî-i Âb	1	25	25
Reis-i Sandal	1	30	30
Ser-dümen	1	25	25
Kethüda-i Dümen	1	20	20
Dümenciyan	20	18	360
Aylakçıyan	200	18	3600
Topçuyân	200	16	3200
	Saatçıyan	98	1568
Sandalcıyan	40	20	800
Ser-kalafatî	1	40	40

Personelin		Personel Başına Ödenen Gündelik (Akçe)	Toplam Gündelik (Akçe)
Görevi	Sayısı		
Kalafatçıyân	3	35	105
Ser-marangozân	1	40	40
Marangozân	3	35	105
Varilciyân	2	25	50
Cerrah-ı Kalyon	1	40	40
Toplam	601	-	11.043

Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalık görevinde bulunduğu XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ise personelin daha çok cema'âtlere (meslek grupları) ayrılarak kaydedildiği görülmektedir. Bu döneme ait yoklama defterlerinden gemilerin kimin komutasında olduğuna, her personelin kendisinin ve babasının adına, ikamet ettikleri yerler gibi bilgilere ulaşılabilmektedir.¹ Yoklama defterlerinde *cema'ât-i zabitân*, *cema'ât-i aylakçıyân*, *cema'ât-i topçıyan* ve *saatçıyân*, *cema'ât-i kalafatçıyân* ve *marangozan*, *cema'ât-i dümenciyân*, *cema'ât-i filikacıyân* adlarını taşıyan çeşitli meslek grupları yer almaktadır. Bunlardan *cema'ât-i zabitân*, geminin sevk ve idaresine nezaret ederdi; *cema'ât-i aylakçıyân*, sayıca kalabalık gruplardan biri olup usta denizcilerdi; *cema'ât-i dümenciyân*, seyir esnasında dümeni kullanırdı; *cema'ât-i topçıyan* ve *saatçıyân*, topların hazır hale getirilmesi ve ateşlenmesinden sorumluydu; *cema'ât-i kalafatçıyân* ve *marangozan*, tamirat işleriyle ilgilenirdi; *cema'ât-i filikacıyân* ise, filikaları denize indiren ve küreklerini çeken görevlilerdi.²

¹ BOA, KK. d., nr. 5719; D. BŞM. d., nr. 5446; D. BŞM. KNK. d., nr. 15828, 15829, 15830; D. BŞM. TRE. d., nr. 15101, 15102, 15103, 15104, 15105, 15106, 15108, 15109, 15110, 15111, 15127, 15130, 15133, 15134, 15135, 15136, 15137.

² Aydın, a.g.e., s. 305-306. Gemilerdeki personelin yaptığı görevler ile ilgili ayrıca bkz. Daniel Panzac, "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsan Gücünün Sağlanması (1660-1850)", *Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. E. Jan Zürcher, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 51-52.

Donanmada görev yapan personelin her sene baharda sefere çıkılırken ve dönüşte yoklaması yapılırdı. Sefer tamamlandığında yapılan yoklamada vefat, firar ve sair çeşitli nedenlerle mevcudunda eksiklik belirlenen gemilere personel takviye edilirdi. Personelin maaşları ise seferden dönülmesinin ardından verilirdi. Gemilerin sancak ve mülâzım kaptanlarına salyâne, diğer personele mevâcib adı altında hizmet ettikleri süre kadar maaş ve esirlere de ulûfe ödenirdi. Donanmanın normal bir seferi altı ayda tamamlandığından maaşlar genellikle iki adet üç aylık dönemi kapsardı.¹

Tablo 3.8. 1775’de Akdeniz’e Sefere Çıkacak Gemilerin Personel Tertib Defteri²

Geminin İsmi	Personel Sayısı			Gündelik (Akçe)	Maaş (6 ay)	
	Önceki/İndirilen/Yeni				Recec-Lezez (177 gün)	(Akçe/Kuruş)
Ankâ-yı Bahrî (Kapudane-i Hümayun)	750	50	700	14.330	2.536.410	21.136,5
Fethü’l-fettâh (Patrona-i Hümayun)	700	60	640	12.015	2.126.655	17.722
Mesudiye (Riyale-i Hümayun)	600	25	575	10.907	1.930.539	16.087,5
Mansuriye	600	25	575	10.698	1.893.546	15.779,5

¹ BOA, *KK. d.*, nr. 5712; *D. BŞM. d.*, nr. 4538; *MAD. d.*, nr. 10388, s. 168, 171; *D. BŞM. KNK. d.*, nr. 15820; 15822; *AE. SABH. I.*, nr. 9417; *C. BH.*, nr. 10589.

² BOA, *D. BŞM. d.*, nr. 4570. *Sayyâd-ı Bahrî, Nâsır-ı Cenk ve Serheng-i Nusret* gemilerinin personelinin maaşları defterde bir kıst (88,5 gün) üzerinden hesaplanmıştır.

Geminin İsmi	Personel Sayısı			Gündelik (Akçe)	Maaş (6 ay)	
	Önceki/İndirilen/Yeni				Recec-Lezez (177 gün)	(Akçe/Kuruş)
Ukâb-1 Bahrî	600	50	550	10.298	1.822.746	15.189,5
Nesîm-i Zafer	450	50	400	7.618	1.348.386	11.236,5
Seyyâr-1 Bahrî	450	70	380	7.298	1.291.746	10.764,5
Mazhar-1 Tevfîk	450	70	380	7.298	1.291.746	10.764,5
Necm-i Zafer	275	25	250	4.950	876.150	7.301
Rehber-i Nusret	275	75	200	4.150	734.550	6.121
Sayyâd-1 Bahrî	275	-	-	5.350	473.475	3.940,5
Nâsır-1 Cenk	325	-	-	6.088	538.788	4.489,5
Serheng-i Nusret	300	-	-	5.750	508.875	4.240,5
Kancabaş (Yeşil ve Siyah)	55	-	-	-	183.195	1.526,5
Toplam	6.105	500	5.605	106.750	17.556.807	146.299,5

Tablo 3.9. 1775’de Akdeniz Seferinden Dönen Gemilerin Personel Yoklaması¹

Geminin İsmi	Geminin Türü	Takım	Mevcut	Eksik
Ankâ-yı Bahrî (Kapudane-i Hümayun)	Kalyon	700	677	23
Fethü'l-fettâh (Patrona-i Hümayun)	Kalyon	640	623	17
Mesudiye (Riyale-i Hümayun)	Kalyon	575	547	28
Mansuriye	Kalyon	575	554	21
Ukâb-ı Bahrî	Kalyon	550	525	25
Seyyâr-ı Bahrî	Kalyon	380	362	18
Mazhar-ı Tevfik	Kalyon	380	358	22
Nâsır-ı Cenk	Kalyon	325	303	22
Serheng-i Nusret	Firkateyn	300	287	13
Seyyâd-ı Bahrî	Firkateyn	275	255	20
Rehber-i Nusret	Pergandi	200	187	13
Kancabaş (Yeşil ve Siyah)	-	55	-	-
Toplam	-	4.955	4.733	222

¹ BOA, C. BH., nr. 10636.

Tablo 3.8’de 1775’de Akdeniz’e çıkacak gemilerdeki personelin tertîb defteri görülmektedir. Personel tertîb defterinin donanmanın sefere çıkmadan önce hazırlandığı ve bir bakıma ön yoklama amacıyla tutulduğu belirtilebilir. Tablo 3.8’den anlaşılacağı üzere, *Ankâ-yı Bahrî*’nin 750, *Fethü’l-fettâh*’ın 700, *Mesudiye*’nin 600, *Mansuriye*’nin 600, *Ukâb-ı Bahrî*’nin 600, *Nesîm-i Zafer*’in 450, *Seyyâr-ı Bahrî*’nin 450, *Mazhar-ı Teyfik*’in 450, *Necm-i Zafer*’in 275, *Rehber-i Nusret*’in 275, *Seyyâd-ı Bahrî*’nin 275, *Nâsır-ı Cenk*’in 325, *Serheng-i Nusret*’in 300 ve *Kancabaşların* 55 olmak üzere başlangıçta toplam 6.105 personel ile sefere çıkması planlanmıştır. Ancak daha sonra *Ankâ-yı Bahrî*’den 50, *Fethü’l-fettâh*’dan 60, *Mesudiye*’den 25, *Mansuriye*’den 25, *Ukâb-ı Bahrî*’den 50, *Nesîm-i Zafer*’den 50, *Seyyâr-ı Bahrî*’den 70, *Mazhar-ı Teyfik*’ten 70, *Necm-i Zafer*’den 25, *Rehber-i Nusret*’ten 75 personel azaltılmış ve *Seyyâd-ı Bahrî*, *Nâsır-ı Cenk*, *Serheng-i Nusret* ve *Kancabaşların* mevcudunda ise herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Gemilerin mevcudunda yapılan düzenlemeyle sefere katılacak personel miktarı 5.605’e indirilmiş ve ödenecek maaş da bu sayı üzerinden hesaplanmıştır. Tablo 3.9’daki 1775’de Akdeniz’e sefere çıkan personelin dönüşte İstanbul’da yapılan yoklamasıyla karşılaştırıldığında gemilerin sefere bu azaltılan mevcut ile gittiği anlaşılmaktadır. Ancak dönüşte yapılan bu yoklamada 222 personelin mevcut olmadığını da ifade etmek gerekir.

Diğer taraftan, donanmada görev yapan personelin iâşeleri için ne kadar ürün verileceği 1701 bahriye kanunnamesiyle belirlenmişti. Bu kanunnameye göre, her personelin ikişer kile (48,43 kg) pirinç, birer kile (24,215 kg) mercimek, ikişer kantar (112,89 kg) peksimet ve üçer kıyye (3,84 kg) zeytinyağı istihkakı vardı. Bu ürünlerden pirinç, mercimek ve zeytin yağı gibi çorbalık malzemeler Tersane-i Amire ambarından veya Matbah-ı Amire’den verilirdi.¹ Fırınlanmak suretiyle uzun süre tüketilmesi mümkün hale getirilen peksimeti ise İstanbul ve Gelibolu’da devlet için üretim yapan esnaf hazırlardı.² Cezayirli Hasan Paşa’nın kaptan-ı deryalığı döneminde de sefere çıkacak gemilerdeki her personele denizde geçirilecek altı aylık süre için çorbalık malzeme olarak iki kile (48,43 kg) pirinç, bir kile (24,215 kg) mercimek, üç kıyye (3,84 kg) zeytin yağı verilmekteydi. Ayrıca, gemi kaptanlarının on altı kantar (903,18 kg),

¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 310-311.

² BOA, *MAD. d.*, nr. 4375, s. 260-261; *MAD. d.*, nr. 10388, s. 233, 235; *MAD. d.*, nr. 10390, s. 217, 227-228; *MAD. d.*, nr. 10396, s. 232-234; *MAD. d.*, nr. 10398, 255-256; D. BŞM. KNP., nr. 7/15; C. BH., nr. 10715, 11459.

mülâzım kaptanların on kantar (564,49 kg) ve esirler dahil diğer personelin her birinin iki kantar (112,89 kg) peksimet istihkakı bulunmaktaydı.¹

Gemilerdeki personel sefer esnasında muharebede, bir kaza sonucunda veya ihtiyarlığı nedeniyle hizmet edemeyecek duruma gelirse malûlen emekliye ayrılırdı. Bu şekilde emekliye ayrılan personele rütbesine göre maaş bağlanırdı. Mesela Canım el-Hac Halil'in kaptanlığını yaptığı *Hümâ-yı Bahrî* kalyonunda reis olarak görevli Kütahyalı Mehmed yelken açarken sütun üzerinden düşüp yaralandığından İstanbul Gümrüğü Mukataası'ndan verilmek üzere günlüğü 12 akçeden Mart 1773'de emekliye sevk edilmişti.² Patrona-i hümayun *Nâsır-ı Bahrî* kalyonunda cephanecisi olup uzun seneler donanmaya hizmet eden ve ihtiyarlığı nedeniyle gözlerinden rahatsızlanan Seyyid Mehmed, günlüğü 15 akçeden Mayıs 1775'de emekliye ayrılmıştı.³ Donanma-yı hümayunda uzun seneler görev yaparak seferlerde başarılı hizmetleri olan ve daha önce reislik rütbesinde bulunmuş el-Hac Mehmed'in, ihtiyarlığından dolayı Nisan 1778'de günlüğü 25 akçeden emekliliğine izin verilmişti.⁴ Kapudane-i hümayun kalyonunda uzun süre hocalık görevinde olup ihtiyarlığı nedeniyle hizmet edemeyeceğini beyan eden Numan Hoca'nın, Mayıs 1782'de günlüğü 22 akçeden emekli olması uygun görülmüştü.⁵

3.2.7. Kalifiye Personel Yetiştirmeye Yönelik Atılan Bazı Adımlar

3.2.7.1. Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'un Açılması ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde Avrupaî tarzda modern askerî eğitimin temelleri Bonneval Ahmed Paşa'nın nezaretinde Üsküdar'daki Ayazma Sarayı'nda 1735'te kurulan Ulûfeli Humbaracı Ocağı'yla birlikte atılmıştı. Üç oda halinde tertip edilen ve her odasında yirmi beş subay, yetmiş beş nefer ve bir de alaybaşı ile birlikte mevcudu toplam üç yüz bir kişi olan Humbaracı Ocağı'nda, yeni harp tekniklerine uygun teorik ve pratik eğitim

¹ Akdeniz ve Karadeniz'e çeşitli senelerde ihraç olunan gemilerdeki personele çorbalık olarak verilen pirinç, mercimek ve zeytin yağı ile peksimet miktarlarının dökümleri için bkz. C. BH., nr. 11810, 11612, 10089, 5170, 9337, 5516; D. BŞM., nr. 6553/47.

² BOA, C. BH., nr. 8585.

³ BOA, C. BH., nr. 12069.

⁴ BOA, C. BH., nr. 12653.

⁵ BOA, C. BH., nr. 7532.

verilmişti. Bonneval Ahmed Paşa'nın 1747'de ölümüne kadar varlığını devam ettiren Humbaracı Ocağı, bu tarihten sonra önemini kaybederek 1750'de lağvedilmişti.¹

Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı içerisinde orduda teknik açıdan görülen zafiyet açıkça müşahade edildiğinden Osmanlı yönetimi, bu defa topçuluğun çağdaş hale getirilmesi için harekete geçmişti. 1770'de Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Fransız subay François Baron de Tott, Tersane-i Amire yakınlarında III. Mustafa'nın isteğiyle 1772'de bir Topçu Mektebi kurmuştu. Mektepte, kısa devreli talimlerle topçulara yeni teknikler hakkında eğitim verilmişti. Ancak topçuların eski alışkanlıklarını terk etmemelerinden dolayı bazı aksaklıklar yaşanmış ve mektep de faaliyetlerini 1773'de zorunlu olarak sona erdirmişti. Bununla birlikte 1774'de Baron de Tott'un gözetiminde Sürat Topçuları Ocağı'nın kurulmasıyla askerî reform tekrar canlandırılmaya çalışılmıştı. Gönüllüler arasından seçilen beş yüz altmış neferden oluşturulan ocakta, Fransa'dan gelen Topçu Çavuşu Aubert ve arkadaşları eğitim vermişlerdi. Avrupaî tarzda eğitilen sürat topçuları devam eden savaşta Nisan 1774'te Çavuş Aubert komutasında Tuna cephesine sevk edilerek denenmişler, ancak acemiliklerinden dolayı tek bir atış dahi yapmadan firar ettiklerinden faydaları görülmemişti. Savaşın sona ermesinin ardından mevcudu seksen kişiye kadar düşen ocak, masraflarının daha az olacağı düşünülerek 1776'da Topçu Ocağı'na ilhak edilmiş ve bunun üzerine Çavuş Aubert de İstanbul'dan ayrılarak ülkesine dönmüştü.²

Osmanlı Devleti'nin 1768-74 Savaşı'nın ardından bir başka reform teşebbüsü de bahriye sahasında olmuştu. Özellikle Çeşme'de 1770'de donanmanın Ruslar tarafından yakılmasının ardından hızlı bir şekilde yeni gemiler inşa edilmeye başlanmış ve bu süreçte eğitilmiş personele de ihtiyaç duyulduğundan Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'nın isteğiyle Tersane-i Amire'nin Darağacı mevkiinde 29 Nisan 1775'de³ Baron

¹ Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 21-36; a. mlf., "Humbaracı Ocağı", s. 652-656; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, II, TTK Yay., Ankara 1988, s. 118-120.

² Kaçar, *Mühendishânelerin Kuruluşu*, s. 38 vd.; a. mlf., "Modern Topçuluğun Girişi", s. 647-650; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s. 67.

³ Bununla birlikte Hendesehane'nin kuruluşuyla ilgili Fevzi Kurtoğlu (*Deniz Mektepleri Tarihçesi*, İstanbul 1941, s. 47) ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı (*Bahriye Teşkilâtı*, s. 507) 1776 senesini verirlerken; Osman Ergin (*Türkiye Maarif Tarihi*, II, İstanbul 1940, s. 265) ve Adnan Adıvar (*Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1991, s. 202) 1773 senesini kabul etmektedirler. Çağatay Uluçay-Enver Karatekin ise her iki tarihten de bahsetmekle beraber kesin hüküm zikretmekten kaçınmışlardır (*Yüksek Mühendislik Okulu*, İstanbul 1958, s. 22-24, 34). Diğer taraftan Kemal Beydilli, çalışmalarından birinde {*Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi*

de Tott'un nezaretinde bir Hendesehane açılmıştı. Fransızca kaynaklarda adı *Ecole de Théorie* veya *Ecole de Mathématiques* olarak geçen Hendesehane'de başlangıçta on iki öğrenci bulunmaktaydı. Başmüdürlüğüne Cezayirli Hasan Hoca'nın tayin edildiği Hendesehane'de, Fransız Çavuş Kermowand ve Campell Mustafa Ağa da ders vermekteydiler. Teorik ve uygulamalı olarak günde dört saat yapılan derslerde, devletin şiddetle donanmaya ihtiyacından dolayı daha çok deniz mühendisliği konularına yoğunlaşmıştı.¹

Hendesehane, bu şekilde Eylül 1775'e kadar faaliyetlerini sürdürmüştü; ancak, Çavuş Kermowand'ın ülkesine dönmesi nedeniyle Avrupa usulü bir teşkilatlanmaya kavuşamamıştı. Bunun üzerine Akka'daki Zahir Ömer isyanını bastırıp İstanbul'a dönen Cezayirli Hasan Paşa'nın isteğiyle Şubat 1776'da Hendesehane'de yeni düzenlemeler yapılmıştı. Daha sonra kaptan-ı deryalığa gelecek olan ve Hendesehane'nin geçmişi hakkında kronolojik bilgi vererek geliştirilmesiyle ilgili neler yapılabileceğine dair 1797'de Küçük Hüseyin Paşa² tarafından III. Selim'e sunulan layihada,³ bu düzenlemeler hakkında malumat bulunmaktadır. Buna göre Hendesehane'de, bir hoca, bir halife, bir alet sorumlusu ve on adet de öğrenci bulunmaktaydı. Tersane-i Amire Sergisi'nden bu personele verilmek üzere toplam iki yüz altmış akçe yevmiye ve aylık yirmi kuruşluk tayinat tahsis olunmuştu. Haftada iki gün hariç derslere devam edilecek ve yapılan imtihanlar sonucunda denizcilikte maharetleri belirlenen öğrenciler donanmada sancak kaptanlığı veya gerekli görülmesi halinde kabiliyetleriyle mütenasip görevlerde istihdam olunacaklardı.⁴ Bu düzenlemelerin ardından Hendesehane, Osmanlı Devleti'nde askerî teknik eğitim verilen mühendis mektebi haline gelmişti.

Başmüdürlüğü Cezayirli Hasan Hoca'nın⁵ Mart 1781'de Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa tarafından donanmada kapudane-i hümayunluğa tayin edilmesinin ardından

(1776-1826), s. 23-24} Hendesehane'nin kuruluşunu 1776 olarak belirtmiş; diğerinde ise, 29 Nisan 1775 tarihini kullanmıştır ("Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun", *TDVİA*, XXXI, s. 514).

¹ Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mühendishanelerin Kuruluşu", *Osmanlı*, VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 681-682; a. mlf., *Mühendishanelerin Kuruluşu*, s. 48-50.

² Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *İÜEF Tarih Dergisi*, II/3-4, İstanbul 1952, s. 35-50; a. mlf., "Küçük Hüseyin Paşa", *TDVİA*, XIX, s. 6-8.

³ Küçük Hüseyin Paşa'nın 1797 tarihli bu layihası neşredilmiştir. Metni için bkz. Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, II, İstanbul 1998, s. 131-137.

⁴ Kaçar, "Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)", s. 131.

⁵ İtalyanca, Fransızca, İspanyolca ve İngilizce'yi bildiği anlaşılan Cezayirli Hasan Hoca, 1787-92 Osmanlı ve Rusya-Avusturya Savaşı içerisinde donanmanın Karadeniz seferi esnasında Kılburun'da

yerine es-Seyid Osman Efendi getirilmiş ve bu atamayla birlikte Hendesehane'nin adı daha çok Mühendishane-i Tersane-i Amire şeklinde anılmaya başlamıştı. Diğer taraftan, İstanbul'daki Fransa elçiliğinde çalışan Truguet ile Tondu'nun 1782'de deniz tabyası dersleri vermeye başlamalarıyla Mühendishane'nin eğitim sahası da genişlemişti. Aynı zamanda *Charleton* isimli fırkateynin komutanı olan Truguet'nin, *Traité du Pilotage et de Navigation ve Eléments de Géométrie* başlıklı ders notları Türkçe'ye çevrilmekle birlikte yayınlanmamıştı. Deniz manevraları ve taktikleriyle ilgili *Usûlü'l-ma'arif Fi Vech-i Tasnîf-i Sefain-i Donanma ve Fenn-i Tedbir-i Harekâtuhâ* isimli eseri ise 1787'de Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier tarafından kurulan matbaada basılmıştı. Ayrıca, Tondu'nun *Traité du Pilotage et de la Manoeuvre* isimli ders notları da Cezayirli Hasan Hoca tarafından tercüme edilmiş ancak yayınlanmamıştı.¹

Mühendishane, Halil Hamid Paşa'nın sadarete gelmesinden sonra tekrar ele alınmış ve bu çerçevede Tersane-i Amire Emine Atullah Efendi tarafından 1784'te Tersane-i Amire zindanı yanında üç ambarlı kalyonların inşa edildiği mahal civarında yaptırılan birkaç odadan müteşekkil yeni binasına taşınmıştı. Bu vesileyle ders programlarında da değişiklikler yapılmış ve eğitim kadrosu Fransa'dan getirilen Lafitte-Clavé² ve Monnier gibi mühendislerle takviye edilmişti. Esasen bahriye işlerinden anlamayan kale mühendisleri olan Lafitte-Clavé ve Monnier'in, Mühendishane'de istihkâm derslerini vermeleri kararlaştırılmıştı. Bu kararın alınmasında o esnada askerî teknik eğitimin verileceği başka bir okulun bulunmaması etkili olmuştu. Böylelikle burada verilmeye başlanan istihkâm, tabya ve hendese dersleriyle kara mühendisliğinin de nüvesi kurulmuştu. Bu iki Fransız mühendis, Aynalıkavak Sarayı bahçesinde yaptıkları bir istihkâm modeliyle tatbikî dersler vermişlerdi. Derslerin hendese ağırlıklı teorik kısımlarını da Gelenbevî İsmail Efendi ile Kassabbaşızade İbrahim Efendi okutuyorlardı. Fransız mühendisler tarafından

mağlubiyete uğramasından sorumlu tutulmuş ve 12 Kasım 1787'de idam edilmiştir (*Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 237-239).

¹ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 507-508.

² Lafitte-Clavé, Mühendishane'de ders vermeye başlamadan önce Nisan 1784'de bir heyetle Karadeniz seyahatine çıkmıştı. Beş ay kadar süren bu seyahat boyunca Özi ile Kılburun da dâhil olmak üzere bazı önemli mevkiilerde incelemelerde bulunan Lafitte-Clavé, Ruslarla girilmesi muhtemel bir savaşta buralarda ne gibi savunma tedbirleri alınması gerektiğine dair raporlar hazırlamıştı. Bu seyahat için bkz. Dimitris Anoyatis-Pelé, *Journal d'un Voyage sur les Côtes de la Mer Noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784 par Lafitte-Clavé*, Isis Press, İstanbul 1998.

hazırlanan ders notları ise, Gregoire Miran tarafından tercüme edilerek öğrencilere veriliyordu.¹

İstanbul'da 1781-86 yılları arasında bulunan ve Cezayirli Hasan Paşa'dan izin alarak Mühendishane'yi ziyaret eden İtalyan Rahip Giambattista Toderini, buranın fizikî durumu ve verilen eğitim hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Bu ziyareti esnasında Başmüdürris Seyyid Osman Efendi'yle de görüşen Toderini'ye göre, Mühendishane iki odalı bir binada yer almaktaydı. Derslik olarak kullanılan ve öğrencilerin toplandığı birinci odanın duvarı, Türkçe ve Fransızca matbu coğrafya haritaları ve çeşitli gemi türlerinin kalemle yapılmış çizimleriyle kaplıydı. Bunlardan başka aynı odada, çeşitli Avrupa atlasları ve deniz haritaları, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eseri ve küçük atlası, biri Osmanlı ve diğeri Fransız yapımı iki adet dünya küresi, birkaç adet Arap usturlâbı, yerli ve Frenk güneş saatleri, Jean Hadley'in imal ettiği bir İngiliz oktantı, çeşitli pusulalar, Galileo pergeli ve sair denizcilik aletleri bulunmaktaydı. Toderini, çoğu yüksek rütbeli devlet adamları ve donanmada görev yapan kaptanların çocukları olmak üzere Mühendishane'ye elliden fazla öğrencinin devam ettikleri hakkında kendisine bilgi verildiğini belirtmektedir. Mühendishane'de Salı ve Cuma günleri hariç her gün dört saat derslerin sürdüğünü kaydeden Toderini, öğrencilere kaptan paşa tarafından tahsis edilen öğle yemeklerinin de gayet iyi olduğunu anlatmaktadır.²

Eğitim faaliyetlerine bu şekilde devam eden Mühendishane'de, derslere ilginin azalması üzerine yeni tedbirlerin alınması gündeme gelmişti. Eylül 1786'da Gelenbevî İsmail Efendi, Kassabbaşı İbrahim Efendi, Lafitte-Clavé ve Monnier'in müşterek müzakereleriyle hayata geçirilen bu tedbirlere göre, Mühendishane'ye yetenekli kişiler arasından öğrenciler seçilerek kayıt olunmaları ve bunlara derslere devam etmelerini özendirme için maaş bağlanması kararlaştırılmıştı. Bu karar doğrultusunda Mühendishane'ye kayıt edilmek üzere, altısı on ve biri beş kuruş aylıkla yedi öğrenci seçilmişti. Seçilen bu yedi öğrenci, Salı ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki gün derslere gelecekler ve devamsızlıkları halinde yerlerine başkaları alınacaktı.

¹ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 507-508; Beydilli, *Mühendishâne*, s. 24.

² Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, s. 91-92

Öğrencilerden derslerde öğrendiklerini bu sahaya ilgi duyanlara aktarmaları da istenmişti.¹

Diğer taraftan, Mühendishane’de 1784-88 seneleri arasında aralıklarla dersler veren Lafitte-Clavé, Osmanlı Devleti’nin Rusya ve Avusturya’yla savaşa girmesinin ardından bu devletlerin diplomatik teşebbüsleriyle Haziran 1788’de ülkesine dönmüştü. Bu süre içerisinde Monnier’in de yardımıyla on kadar mühendis yetiştirmekle beraber esas misyonu Osmanlı topraklarının dış tehditlere karşı muhafazası için tedbirler almak olduğundan Lafitte-Clavé, Mühendishane’nin eğitim anlayışında kalıcı bir reform sağlama düşünce ve imkânlarından uzak kalmıştı. Bu durum askerî teknik personel ve modern mühendislik bilgisine sahip subayların yetiştirilmesine yönelik eğitimin sürekliliğini engellemişti. Bu arada Gelenbevî İsmail Efendi’nin 1789’da Yenişehir-i Fener kadılığına tayini ve onun yerine getirilen Palabıyık Mehmed Efendi’nin iki yıl ders verdikten sonra 1792’de Mühendishane’den ayrılması eğitim kadrosunun daha da zayıflamasına yol açmıştı.²

Rusya ve Avusturya’yla girilen savaşın sona ermesinin ardından askerî alanda tekrar başlatılan reformlar çerçevesinde Avrupa tarzı gemiler inşa edilerek donanmanın yenilenmesi için harekete geçilmiş ve bu hedef doğrultusunda başta Le Brun olmak üzere bazı Fransız mühendisler hizmete alınmışlardı. 1793’te göreve başlayan Le Brun, Mühendishane’de bir gemi inşa kısmı kurmuştu. Burada kendisinin yetiştirdiği Seyyid Mustafa Efendi³ ile Ahmed Hoca da harita ve coğrafya derslerini veriyorlardı. Le Brun’un Fransa’nın Mısır’a saldırmasından sonra İstanbul’dan ayrılması üzerine Mühendishane’deki gemi inşa dersleri Benoit tarafından yürütülmeye devam edilmişti. Mühendishane’deki dersler 1797’de harita ve coğrafya, seyr-i sefain, gemi inşası ve kale hendesesi olarak dört ana gruba ayrılmıştı. Bu derslerden gemi inşası ve denizcilikle ilgililerin Tersane Mühendishanesi’nde; istihkâm, kale hendesesi ve kara askerliğine dair olanlarının da 1795’te kurulan Mühendishane-i Berrî’de okutulmasına karar verilerek iki mühendishanenin eğitimi ve hoca kadrosu birbirinden ayrılmıştı.⁴

¹ Kaçar, *Mühendishânelerin Kuruluşu*, s. 75-78.

² Kaçar, “Mühendishânelerin Kuruluşu”, s. 685; Beydilli, *Mühendishâne*, s. 26.

³ Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedid’e Dair Risâlesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII, İstanbul 1987, s. 387-443.

⁴ Beydilli, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, s. 515.

3.2.7.2. Kalyoncu Kışlası'nın İnşası

Osmanlı donanması savaş hâlinin bulunmadığı senelerde ilkbaharda sefere çıkar ve sonbaharda da İstanbul'a dönerdi.¹ XVI. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar düzenli olarak devam eden bu seferler, yabancı devletlerin ve korsanların saldırılarına karşı sahilleri muhafaza amacıyla yapılırdı. Bu seferlerde donanmanın ağırlık kısmı Akdeniz'e giderdi; ancak, XVII. yüzyıl ortalarında Kazakların İstanbul'u tehdit eder konuma gelmeleriyle birlikte Karadeniz'e de aynı anda küçük bir filo yollanmaya başlandı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasının ardından Karadeniz'e gönderilen filodaki gemilerin sayısında artışa gidildi.²

Akdeniz ve Karadeniz'e bu şekilde her sene sefere çıkan Osmanlı donanmasında muharip güç olarak XVIII. yüzyılın son çeyreğinde kalyoncu denilen askerler istihdam edilirdi. Rumeli ve Anadolu'nun sahil kesimlerinden maaş karşılığında tahrir olunan kalyoncular, donanmada geçici süreyle hizmet verirdi. Donanmanın sonbaharda seferden İstanbul'a gelmesinin ardından bunlardan bir kısmı memleketlerine geri dönerken, diğerleri Kasımpaşa ve Galata'daki bekâr odalarında kışı geçirirlerdi.³ Ancak kalyoncuların istihdamında uygulanan bu usul, bazı mahzurları bünyesinde barındırmaktaydı. Taşradan tahrir olunarak İstanbul'a celbedilen kalyoncular, genellikle denizcilik işlerinde tecrübesi bulunmayan kişiler arasından seçiliyorlardı. Bunların tahrir olundukları yerlerden İstanbul'a ulaşınca kadar geçen zaman da donanmanın olağanüstü bir durumda derhal hareket etmesinin önünde engeldi. Ayrıca, memleketlerine dönmeyip kışı Kasımpaşa ve Galata'daki bekâr odalarında geçiren kalyoncular disiplinsizlikleriyle asayişi bozuyorlardı.⁴

Bu gereksinimlerin zorlamasıyla Tersane-i Amire'de mirî ambar mahalline kalyoncu askerlerinin kalacağı bir kışla yapılması için harekete geçildi. Cezayirli Hasan Paşa, Kapudane-i hümayun Cezayirli Hasan Hoca ve sair Tersane-i Amire ricalinin de

¹ Donanmanın sefer esnasında hangi mahallere uğrayacağına da önceden belirlendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa 22 Nisan 1784 tarihli tahririnde Akdeniz'e sefere çıkacak donanmanın güzergâhı hakkında bilgi vermişti. Buna göre sefer esnasında donanma Gelibolu, Kale-i Sultaniye, Bozcaada, Limni, Petra, Midilli, Foça, İzmir, Sakız, Andra, Mikonos, Anabolu, Vatika, Manya, Koron, Moton ve Anavarin'e uğrayacaktı (BOA, A. AMD., nr. 25/37).

² Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 437.

³ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilâtı*, s. 485-486.

⁴ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 134; Cevdet, *a.g.e.*, III, s. 2-3.

hazır bulunduğu 18 Mart 1782’de Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa¹ tarafından yapılan keşife göre, 2.068 metrekarelik bir alana inşa edilmesi planlanan kışlanın 129.600 kuruşa malolacağı hesaplandı. Kışlanın inşa edileceği mahallin ortasındaki 430 metrekarelik alana cami ve altında hapishane bulunacak baş ağa odası da yapılacaktı. Mehmed Tahir Ağa, bunların inşa masraflarının 18.750 kuruş tutacağını öngörmüştü. Sadarete gönderdiği takririnde bu askerî kompleksin bütün inşa masraflarını kendisinin karşılayarak I. Abdülhamid’e hediye etmek istediğini belirten Cezayirli Hasan Paşa’ya, 13 Nisan 1782’de izin verildi.²

İnşasına 16 Nisan 1782’de³ başlanan ve Osmanlı Devleti’nde modern askerî yapıların ilki olarak ifade edilen⁴ Kalyoncu Kışlası, 1783 senesi sonlarında tamamlanarak hizmete girdi.⁵ Mimarî açıdan Barok üslubunun etkileri görülen kışla, dikdörtgen planlı ve ortası avluludur. Kargir malzemenin kullanıldığı yapıda avluyu, dört bir taraftan üç katlı koğuşlar dizisi çevrelemektedir. En fazla 8.700 kalyoncu askerinin barınabildiği bu koğuşlar, her katta dikdörtgen pencerelerle aydınlatılmıştır. Uygulanan bu pencere düzeni, yapının cephesinde monoton bir görünüm oluşturmuştur. Kışlanın batı ve denize bakan cephelerinde bulunan giriş kapılarının üzerlerine çıkıntı şeklinde köşkler yapılmıştır. Dörder mermer sütun üzerine istinat eden bu köşkların deniz tarafındaki Kasr-ı Hümayûn ve batı cephesindeki de Misafir Köşkü isimleriyle anılmaktadır.⁶

Cezayirli Hasan Paşa, kışlanın su ihtiyacının karşılanmasında sorun yaşanmaması için de çalışmalarda bulundu. Bu amaçla 1786’da, Taksim isâle hattına su veren Bahçeköy’deki Topuzlu Bendi’nin yüksekliği 4 zirâ (3,3 metre) arttırıldı. Böylelikle yüksekliği 18 zirâyâ (13,6 metre) ulaşan bendin su taşıma kapasitesi 23,5

¹ Muzaffer Erdoğan, “Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San’atkârı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri”, *İÜEF Tarih Dergisi*, VII/10, İstanbul 1954, s. 157-180; VIII/11-12, (1956), s. 159-178; IX/13, (1958), s. 161-170; XI/15, (1960), s. 25-46; Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Mehmed Tâhir Ağa”, *TDVİA*, XXVIII, s. 535-536.

² BOA, D. BŞM., nr. 6409/88.

³ BOA, D. BŞM. d., nr. 5085, s. 2. Diğer taraftan, P. Ğ. İnciciyan, Kalyoncu Kışlası’nın inşasına 1780 senesinde başlandığını ifade etmektedir ancak bu doğru değildir (*XVIII. Asırda İstanbul*, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956, s. 80).

⁴ Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yay., İstanbul 1991, s. 57.

⁵ Bununla birlikte Sarkis Hovhannesyan Kalyoncu Kışlası’nın Nisan 1782’de yapıldığını kaydetmektedir (*Payitaht İstanbul’un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 37).

⁶ Ayşe Yetişkin Kubilay, “Kalyoncu Kışlası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 401; Zuhâl Çetiner Doğru, “Kışla Mimarisi”, *Türkler*, XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 183; Necla Arslan, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, İstanbul 1992, s. 193-196.

lüleye (1.222 m³/gün) çıktı. Tamirat masraflarını kendisi karşılayan Cezayirli Hasan Paşa'ya bu hizmetinden dolayı, Kasımpaşa'nın çeşitli yerlerinde bulunan çeşmeleri ve Kalyoncu Kışlası'nda kullanmak üzere 22 masura (143 m³/gün) su tahsis olundu.¹

3.2.8. Gemilerdeki Harp Malzemesi ve Mühimmatı

Osmanlı donanmasında sefere çıkan gemilere top, bunların atabileceği uygunlukta güller, barut, kurşun gibi çeşitli harp malzeme ve mühimmatı verilmekteydi. Gemilerdeki temel harp malzemesinden olan toplar demir veya tunçtan üretilirdi. Bunlardan demir toplar, dövme ve dökme olarak iki teknikte yapılırdı. Dövme teknikte demir çubuklar öncelikle dikeyine yan yana dizilerek birleştirilirdi. Daha sonra bunların etrafından ısıtılmış demir çemberler bağlanarak top meydana getirilirdi. Dökme teknikte ise topların imali, demirin eritilmesi için yüksek bir ısıya ulaşılması gerektiğinden daha zordu. Osmanlılar XV. yüzyılın sonlarından itibaren her iki teknikte de demir toplar yapmışlardı. Ancak herhangi bir yerde başlayan küçük çatlağın hızla ilerleyebilmesi ve atıştan sonra parçalarının etrafa yayılarak insanlara zarar vermesi demir topların dezavantajı olduğundan Osmanlılar, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren daha çok tunç topların imaline yönelmişlerdi.² Tunç toplar, kalay ve bakırın bir potada eritilip birleştirilmesiyle oluşturulurdu. Osmanlılar namlusunda % 10,15 kalay ve % 89,58 bakır kullanarak metalürjik olarak ileri kalitede tunç toplar imal etmişlerdi. Bunların demir toplardan daha güvenli olması, paslanmaya ve attıkları güllerin ihtiyaç duydukları barut hakkının meydana getirdiği basınca karşı dayanıklılıkları önemli tercih nedenleriydi.³ Osmanlı donanmasındaki gemilerde demir ve tunç toplardan başka havanlar da bulunurdu. Havanların menzilleri 2-3 bin metreye ulaşmakta ve attıkları güllerin ağırlıkları 100 kilograma kadar çıkabilmekteydi. Bu özelliklerinden dolayı havan yerleştirilen gemiler, açık denizdeki muharebelerden daha çok sahillere yönelik saldırılara karşı kullanılırlardı.⁴

¹ Nâzım, *İstanbul Vilâyeti Şehremânetine Evkaftan Devrolunan Sular*, İstanbul 1341, s. 33; a. mlf., "Cezâyirli Gazi Hasan Paşa ve Taksim Suları", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1965, s. 3535; Kâzım Çeçen, "Taksim Suları", *TDVİA*, XXXIX, s. 479.

² Salim Aydüz, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, TTK Yay., Ankara 2006, s. 319-322.

³ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 97, 242-243.

⁴ Ethem Ziya, *Gemi Topçuluğunun Geçirdiği Safhalar*, İstanbul 1934, s. 26.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde donanmaya verilen toplar genellikle Tersane-i Amire, Tophane-i Amire ve Hasköy'deki imalathanelerde dökülmekteydi. Buralarda yapılan topların çapları ve diğer özellikleri hangi tür gemilere yerleştirileceğine göre değişebilmekteydi. Mesela Tersane-i Amire'de, Sinop'ta, Midilli'de ve Rodos'ta inşaları devam eden 9 kalyona konulmak üzere Mart 1771'de Tophane-i Amire'de 487 adet top dökülmesine izin verilmişti. Bunlardan on dokuz adeti on beş karışık büyük şayka topları olacaktı. Diğerlerinden onu on altı, onu on dört, yirmi ikisi on bir, yüz elli sekizi yedi, beşi beş kıyye çapında ve yirmi iki *nevbet* ocakta üretilecekti. Toplardan yüz kırk ikisi üç, yirmisi beş, dördü yedi kıyye çapında ve yüz yirmi sekiz *nevbet* ocakta dökülecekti.¹ Cezayirli Hasan Paşa tarafından Kemer'de inşa ettirilen 4 adet firkateynde kullanılmak üzere Kasım 1774'de Tophane-i Amire'de 144 top dökülmesi emredilmişti. Kırk iki *nevbet* ocakta dökülecek toplardan kırkı bir buçuk, sekizi üç ve doksan altısı beş kıyye çapında yapılacaktı.² Tersane-i Amire'de, Rodos'ta ve Sinop'ta inşa edilen 5 kalyon için Ekim 1780'de Tophane-i Amire'de dökülmesi kararlaştırılan 110 top elli altı *nevbet* ocakta imal edilecekti. Bunlardan kırk ikisi üç, kırk ikisi beş ve yirmi altısı yedi kıyye çapında olacaktı.³ Akdeniz'de çeşitli yerlerde ve İstanbul'da inşa olunan 6 büyük kırlangıç, 1 bomba, 30 şalope ve Tersane-i Amire'deki diğer gemilere verilmek üzere Eylül 1787'de Tophane-i Amire ve Hasköy'deki imalathanelerde toplam 268 top ve 30 havan yapılacaktı. Bunlardan Hasköy'de imal edilecek 60 top birer buçuk ve 15 havan yirmi iki kıyye çapında olacaktı. Tophane-i Amire'de dökülecek 208 top üç, 15 havan otuz altı kıyye çapında üretilecek ve altmış beş *nevbet* ocakta dökülecekti.⁴ Ayrıca, ihtiyaç halinde yabancı ülkelerden çeşitli cins ve çapta top satın alındığı da olurdu.⁵ Aşağıdaki Tablo 3.10'da Midilli, Sinop ve Kalas'ta inşaları tamamlanmak üzere olan kalyon ve firkateynler için 1787'de Tophane-i Amire'de dökülmesi kararlaştırılan topların çapları ile adetleri görülmektedir:

¹ BOA, MAD. d., nr. 10386, s. 98.

² BOA, C. BH., nr. 368, 9209.

³ BOA, AE. SABH. I., nr. 7040; C. BH., nr. 11225.

⁴ BOA, MAD. d., nr. 10412, s. 46.

⁵ BOA, MAD. d., nr. 10395, s. 202; MAD. d., nr. 2925, s. 46; C. AS., nr. 11217; C. BH., nr. 7941, 9218; AE. SABH. I., nr. 4847.

Tablo 3.10. Midilli, Sinop ve Kalas'ta İnşaları Devam Eden Gemiler İçin 1787'de Tophane-i Amire'de Dökülmesine İzin Verilen Toplar¹

Gemi Türü	Gemi Adeti	Topun Konulacağı Yer	Topun Çapı	Top Adeti
Kalyon	1	Güverte	5 kıyye (6,4 kg)	26
Kalyon	1	Palavra	3 kıyye (3,85 kg)	8
Firkateyn	1	Güverte	5 kıyye (6,4 kg)	26
Firkateyn	1	Palavra	3 kıyye (3,85 kg)	10
Firkateyn	2	Güverte	5 kıyye (6,4 kg)	56
Firkateyn	2	Palavra	3 kıyye (3,85 kg)	20

Gemilerdeki toplardan atılmak üzere Tersane-i Amire, Hasköy, Eski İstanbulluk ve Pravişte'deki imalathanelerde madenî ve mermerden gülleler yapılmaktaydı. Bunlardan Tersane-i Amire ve Hasköy'de humbara, Pravişte'de madenî yuvarlak ve bugün Çanakkale'nin Ezine ilçesi sınırları içerisinde kalan Eski İstanbulluk'ta mermer gülleler üretilmekteydi.² Gemilere taşıdıkları toplara göre ağırlık ve miktarları değişen gülleler verilmekteydi. Genellikle kalyon ve firkateynden 1,5-16 (1,90-20,5 kg), şehtiyeden 1,5-3 (1,90-3,85 kg), firkateden 1,5 (1,90 kg) ve işkampoyeden 0,5 (640 gr) kıyye ağırlığında madeni gülleler atılmaktaydı. Kalyonlarda yer alan mermer güllelerin

¹ BOA, C. BH., nr. 11160.

² BOA, MAD. d., nr. 3014, s. 30-31; MAD. d., nr. 10396, s. 187; AE. SABH. I., nr. 19714, 21991; C. BH. nr. 10974, 11201.

ağırlıkları 132 (170 kg) kıyyeye kadar çıkabilmekteydi.¹ Madenî ve mermer güllerden başka, muharebe esnasında düşman gemilerinin armasına zarar vererek onları hareketsiz bırakmak amacıyla palankate, yarım gülleli ve toplu zincir, demir makaslı top ve salkım gülle gibi çeşitli harp malzemesi de donanmada kullanılmaktaydı.² Topların ateşlenmesi için sefere çıkan gemilere barut ve tüfek kullanan personele kurşun İstanbul'da Baruthane-i Amire, Cebehane-i Amire ve Gelibolu'dan verilir; dönüşte sarf edilmeyen mühimmat ise tekrar teslim olunurdu.³ Tablo 3.11'de 1781'de Akdeniz seferinden İstanbul'a dönen gemilerin Cebehane-i Amire'den aldıkları, sarf ve teslim ettikleri barut miktarları görülmektedir:

Tablo 3.11. 1781'de İstanbul'a Dönen Gemilerin Sarf ve Cebehane-i Amire'ye Teslim Ettikleri Barut Miktarı⁴

Geminin İsmi	Geminin Türü	Verilen Barut	Sarf Ettiği Barut	Teslim Ettiği Barut
Melikü'l Bahrî (Kapudane-i hümayun)	Kalyon	350 kantar (19.757,5 kg)	50 kantar 34 kıyye (2.866 kg)	299 kantar 10 kıyye (16.878,5 kg)
Fethü'l-fettâh (Patrona-i hümayun)	Kalyon	280 kantar (15.806 kg)	19 kantar (1.072,5 kg)	261 kantar (14.733,5 kg)
Nüvîd-i Fütûh (Riyale-i hümayun)	Kalyon	274 kantar 44 kıyye (15.523,5 kg)	32 kantar 12 kıyye (1.821,8 kg)	242 kantar 32 kıyye (22.693 kg)

¹ BOA, C. BH., nr. 11194; Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 178; Aydın, *a.g.e.*, s. 353.

² BOA, AE. SMST. III., nr. 26051; AE. SABH. I., nr. 18058; C. BH., nr. 12001; Aydın, *a.g.e.*, s. 354-355.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 3988, s. 113; *MAD. d.*, nr. 4122, s. 91; *MAD. d.*, nr. 10388, s. 170; *MAD. d.*, nr. 10390, s. 180; *D. BŞM. d.*, nr. 5571; C. BH., nr. 12071, 12243, 6141, 11438.

⁴ BOA, *D. BŞM. d.*, nr. 5066.

Geminin İsmi	Geminin Türü	Verilen Barut	Sarf Ettiği Barut	Teslim Ettiği Barut
Mesudiye	Kalyon	274 kantar 44 kıyye (15.523,5 kg)	12 kantar 38 kıyye (726 kg)	262 kantar 6 kıyye (14.797,5 kg)
Mazhar-ı Tevfik	Kalyon	275 kantar (15.523,5 kg)	28 kantar (1.580,5 kg)	247 kantar (13.943 kg)
Sayyâd-ı Bahrî	Kalyon	149 kantar 44 kıyye (8.647 kg)	32 kantar 34 kıyye (1.849,5 kg)	117 kantar 10 kıyye (6.617 kg)
Tevfikullah	Kalyon	119 kantar 44 kıyye (6.773 kg)	6 kantar 27 kıyye (373 kg)	113 kantar 17 kıyye (6.400 kg)
Mebde-i Nusret	Kalyon	119 kantar 44 kıyye (6.774 kg)	23 kantar 4 kıyye (1.303 kg)	96 kantar 40 kıyye (5.470 kg)
Şehbâz-ı Bahrî	Kalyon	99 kantar 44 kıyye (5.645 kg)	22 kantar 19 kıyye (1.266 kg)	77 kantar 25 kıyye (4.378 kg)
Hıfz-ı Hüdâ	Kalyon	119 kantar 44 kıyye (6.774 kg)	13 kantar 19 kıyye (758 kg)	106 kantar 25 kıyye (6.015 kg)
Nâsır-ı Cenk	Kalyon	119 kantar 44 kıyye (6.774 kg)	18 kantar 28 kıyye (1.052 kg)	101 kantar 16 kıyye (5.722 kg)
Ceylân-ı Bahrî	Kalyon	125 kantar (7.056 kg)	54 kantar (3.048 kg)	71 kantar (4.008 kg)

Geminin İsmi	Geminin Türü	Verilen Barut	Sarf Ettiği Barut	Teslim Ettiği Barut
Mazhar-ı Saadet	Firkateyn	79 kantar 44 kıyye (4.516 kg)	18 kantar 13 kıyye (1.032 kg)	61 kantar 31 kıyye (3.483 kg)
Ejder Başlı	Firkateyn	79 kantar 44 kıyye (4.516 kg)	15 kantar 7 kıyye (855 kg)	64 kantar 37 kıyye (3.660 kg)
Nusret-i Yezdân ¹	Kalyon	225 kantar (12.701 kg)	-	-

Tablo 3.12. 1777’de Sefere Çıkacak Gemilere Verilecek Barut ve Kurşun Miktarı²

Geminin İsmi	Geminin Türü	Barut	Kurşun
Ejder-i Bahrî	Kalyon	150 kantar (8.647,5 kg)	10 kantar (564,5 kg)
Ankâ-yı Bahrî (Kapudane-i hümayun)	Kalyon	100 kantar (5.645 kg)	10 kantar (564,5 kg)
Fethü'l-fettâh (Patrona-i hümayun)	Kalyon	50 kantar (2.822,5 kg)	8 kantar (451,5 kg)
Mesudiye (Riyale-i Hümayun)	Kalyon	300 kantar (16.935 kg)	8 kantar (451,5 kg)
Nusret-i Yezdan	Kalyon	50 kantar (2.822,5 kg)	5 kantar (282 kg)

¹ Bu kalyon sefer esnasında kaza nedeniyle battığından ne kadar barut sarf ve teslim ettiği bulunmamaktadır.

² BOA, AE. SABH. I., nr. 2140.

Geminin İsmi	Geminin Türü	Barut	Kurşun
Mazhar-1 Tevfik	Kalyon	650 kantar (36.692,5 kg)	41 kantar (2.314,5 kg)
Cedid Rodos-1 Evvel	Kalyon	100 kantar (5.645 kg)	5 kantar (282 kg)
Cedid Rodos-1 Sanî	Kalyon	100 kantar (5.645 kg)	5 kantar (282 kg)
Nâsır-1 Cenk	Kalyon	75 kantar (4.233,5 kg)	3 kantar (169 kg)
Toplam	-	975 kantar (55.038 kg)	59 kantar (3.330,5 kg)

3.3. Cezayirli Hasan Paşa'nın Osmanlı Denizciliğine Katkıları

III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in saltanatları esnasında on altı seneden fazla kaptan-ı deryalık görevinde bulunan Cezayirli Hasan Paşa'nın, Osmanlı denizciliğine birçok katkısı oldu. Bunlar donanmadaki gemi mevcudunu arttırma, inşa teknolojisinde yapılan bazı yenilikler ve kalifiye personel yetiştirilmesine yönelik adımlar olarak gruplandırılabilir. Daha önce belirtildiği üzere, Osmanlı donanmasında 1769 senesi itibariyle sefere çıkabilecek durumda 22 adet gemi bulunmaktaydı. Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı esnasında bu gemilerin tamamına yakını 1770'de Çeşme'de kaybedildi. Savaşın ardından yoğun bir inşa faaliyetine başlandı ve Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azledildiği esnada donanmadaki gemi mevcudu 53 adete kadar çıktı. Bunlardan 18'i kalyon, 23'ü firkateyn, 3'ü şehtiye, 2'si kırlangıç, 2'si pergandi ve 5'i bomba gemisiydi.

Cezayirli Hasan Paşa'nın gemi inşa teknolojisinde getirdiği en önemli yenilik Tersane-i Amire'de maçuna inşa ettirmesiydi. Gemilerin inşa ve teçhizlerinin ardından güvertelerine sütunları yerleştirmede yararlanılan maçuna, çarklı ve birçok halatı olan düzenektir. Maçuna, kazıkları çakmada kullanılan ve şahmerdanı kaldırmak için

üzerinde makara bulunan yüksek iskele olarak tanımlanan¹ darağacı ile aynı işlevi yapmaktaydı.² Paşa'nın daha önce İspanya'da³ bulunduğu esnada gördüğü anlaşılan ve kaptan-ı deryalığa getirilmesine kadar Tersane-i Amire'de kullanılmadığı belirtilen maçuna, Ağustos 1775'de yapımı tamamlanarak hizmet vermeye başladı.⁴

Diğer taraftan, her ne kadar alaylı bir devlet adamı olsa da Cezayirli Hasan Paşa, 1775'de Tersane-i Amire'de daha sonra Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun ismiyle anılacak Hendesehane'nin açılmasını teşvik ederek donanmada hizmet veren personelin eğitiminin arttırılmasına gayret gösterdi. Ayrıca, personelin disiplinli ve daimî olarak İstanbul'da kalmasını sağlamak amacıyla 1783'de Kalyoncu Kışlası'nı inşa ettirerek donanmanın olağanüstü bir durumda derhal harekete geçebilmesinin önünü açtı.

Bununla birlikte Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalıği dönemindeki Osmanlı denizciliğinin durumuyla ilgili olumsuz görüşler de bulunmaktadır. 1770 senesinden itibaren Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde çeşitli seyahatler yapan ve bu vesileyle Cezayirli Hasan Paşa'yla görüşme fırsatı yakalayarak denizcilikle ilgili düşüncelerini aktaran Fransız Comte de Bonneval'in 1784'de ülkesine gönderdiği rapor buna örnek olarak verilebilir. Comte de Bonneval raporunda, Osmanlı Devleti'nin 1770'de Çeşme'de donanmasını personelin cehaleti nedeniyle kaybettiğini, cesaretiyle tanınan Cezayirli Hasan Paşa'nın esasen denizci olmadığını ve efendisinin nezdindeki itibarını aç gözlülüğünü tatmin için kullanmaya çalıştığının düşünüldüğünü belirtmektedir. Donanmayı meydana getiren gemilerdeki kaptanların hiç birisinin seyrüsefer, manevra ve harp taktiği hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade eden Comte de Bonneval, bunların görevlere rüşvetle geldiklerini ileri sürmektedir. Gemilerde pusula kullanılmadığını ve sefer esnasında gidilecek güzergahın yönünü tayinde ise tamamen tecrübeye dayalı pratik bilgilerden istifade edildiğini aktarmaktadır. Osmanlı Devleti'nin her ne kadar inşa ve teçhiz teknolojisinde biraz ilerlemiş olsa da gemilerin güvertelerinin ahşaptan yapılan barakalarla doldurulduğunu, kalafat ve tamir işlerinin de ihmal edildiğini belirtmektedir. Gemilerde her çapta topun yer aldığını ve çeşitli büyüklükteki güllerin yan yana bulundurulmasından dolayı

¹ Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 393.

² Gül Köksal, "Tersane-i Amire'de Çağlar Boyu Gemi İnşa Yerleri, Düzenekleri ve Koruma Önerileri", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 411.

³ BOA, *MAD. d.*, nr. 8882, s. 59.

⁴ Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-ı Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İÜEF Yay., İstanbul 1985, s. 428.

ateşleme yapılmak istendiğinde bunların seçilmesinde vakit kaybedildiğini ifade etmektedir. Donanmada 24 adet harp gemisinin bulunduğu ve bunlardan 16'sının iyi durumda olduğu hakkında bilgi vermektedir. Ancak dengelerinde bozulma olmaması için sefer dönüşlerinde kenar ve baştaki harp malzemesinden tecrit edilmediklerinden iyi durumdaki gemilerin de kısa süre içerisinde bozulmaya başlayacağını eklemektedir.¹

¹ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, IV/14-15, TTK Yay., Ankara 1940, s. 178-180.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASET SAHNESİNDEN ÇEKİLMESİ

4.1. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri

4.1.1. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın Çıkışı

Avusturya İmparatoru II. Joseph ile Rusya Çariçesi II. Katerina, daha önce Mohilev'de gerçekleştirdikleri görüşmede Osmanlı topraklarının paylaşılmasını içeren Grek Projesi'ni¹ hayata geçirebilmek için birlikte hareket etmeyi kararlaştırmışlar ve bunun sonucunda 1781'de iki taraf arasında ittifak kurulmuştu. Bu ittifaktan aldığı destekle II. Katerina, Fransa ve İngiltere'nin Amerika'daki savaşta meşgul olmalarından da faydalanarak Kırım'ı 1783'te ilhak etmişti. Amerika'daki savaş sırasında II. Katerina'nın öncülüğünde Avrupa devletlerinin silahlı tarafsızlık ilan etmesi İngiltere-Rusya ilişkilerini gerginleştirmişti. Diğer taraftan, Rusya ile Avusturya'nın yaklaşması Prusya'nın da çekincesini arttırmıştı. Bundan dolayı, Prusya ile İngiltere 1785'de Berlin'de karşı bir ittifak antlaşması imzalamışlardı. Bu ittifak II. Katerina'yı rahatsız ettiğinden İngiltere-Rusya ticaret antlaşmasının süresini uzatmamış, bunun yerine 1787'de Rusya-Fransa ticaret antlaşması yapılmıştı.²

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı karşısında Osmanlı Devleti mecburen sessiz kalmıştı. 1768-74 Savaşı'nda askerinin durumu açıkça müşahade edildiğinden I. Abdülhamid ve devlet ricali hazırlıkların tamamlanmasına kadar yeni bir savaşa girilmesine temkinli yaklaşıyorlardı. Bununla birlikte Kırım'ın kaybedilmesi ahali nezdinde teessüre sebep olduğundan bir bakıma buna cevap verilerek savaş taraftarı Mora Valisi Yusuf Paşa 24

¹ Bu projeye göre, Eflak-Boğdan, Bulgaristan, Rumeli, Trakya, İstanbul ve Kale-i Sultaniye Rusya'nın; Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Mora'ya kadar Makedonya Avusturya'nın olacaktı (Edouard Driault, *Şark Mes'alesi, Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar*, çev. Nâfiz, Yay. Haz. Emine Erdoğan, Ankara 2010, s. 94). Bu projenin detayları için ayrıca bkz. Trandafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar, Ankara 1999, s. 203-223; Edgar Hösch, "Das sogenannte 'griechische Projekt' Katharinas II", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, XII, (1964), s. 168-186; Hugh Ragsdale, "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project", *The Slavonic and East European Review*, 66/1 (January 1988), s. 91-117.

² Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 7-9; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 465-471; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2628-2629.

Ocak 1786'da sadarete getirildi.¹ İstanbul'daki İngiltere Elçisi Ainsle ve Prusya Elçisi Diez'in, Avrupa'da oluşan ittifaklar sistemi çerçevesinde Kırım'ı tekrar ele geçirmek için hevesli görünen Sadrazam Yusuf Paşa'yı teşvikleri savaş eğilimini daha da hızlandırmıştı. Buna karşılık II. Katerina, Kırım'daki idarî düzenlemelerin devam etmesi, Karadeniz'deki donanma güçlendirme faaliyetlerinin sürmesi ve malî olarak zor durumda bulunulması münasebetiyle şimdilik savaşa girilmesininin tehirini uygun görmekteydi. Ancak Osmanlı topraklarından koparılacak yerlerle birlikte Kırım'ı ayrı bir prenslik haline getirerek başına geçmek isteyen General Potemkin, aksini savunmakta ve İstanbul'daki Rusya Elçisi Bulgakov'a da el altından talimat vererek bu yönde çalışmasını istemekteydi.²

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bu yana senelerce çözüme kavuşturulmayarak sürüncemede kalan anlaşmazlık konuları bulunmaktaydı. Bunlar Eflak-Boğdan ile Gürcistan'daki nüfuz mücadelesi, Kafkas kabilelerinin sınır ihlalleri, Rus tüccarlarından masdariye³ vergisinin affı, Cezayirliilerin zaptettiği gemilerin iadesi, Tuna boyunda Osmanlı Devleti'ne bağlı Kazakların yağmalarının önlenmesi, Varna'ya konsolos tayini tartışması ve Kılburun civarındaki göllerden çıkarılan tuzdan Özi ahalisine pay verilmesi hususlarıydı.⁴

İstanbul'daki Rus Elçisi Bulgakov, 13 Ocak 1787'de Bâbîâlî'ye müracaat ederek görüşme talebinde bulundu. Bu talebin kabul edilmesi üzerine Reisülküttab Ataullah Efendi, 21 Ocak 1787'de kendi konağında Rus Elçisi Bulgakov ile bir mükâleme gerçekleştirdi. Bulgakov söze önce başlayarak Osmanlı yönetiminin iki taraf arasındaki anlaşmazlık konularında yapıcı bir tutum sergilemediğini ve General Potemkin'in bunların halledilmesi için yetkili kılındığını belirtti. Reisülküttab Ataullah Efendi, bahsi geçen hususlarda devlet ricaliyle görüştüğten sonra gereken cevabın verileceğini ifade etti. Şeyhülislam Müftüzade Ahmed Efendi'nin konağında Sadrazam Yusuf Paşa, Reisülküttab Ataullah Efendi, Tevkiî Süleyman Feyzi Efendi ve sair devlet ricalinin

¹ Yusuf Paşa'nın İstanbul'a gelip görevi devralmasına kadar sadaret kaymakamlığını Cezayirli Hasan Paşa yapacaktı. I. Abdülhamid tarafından 26 Ocak 1786'da bu münasebetle Cezayirli Hasan Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayun şu şekildedeydi: “Sadrazam-ı sâbık Ali Paşa musallî ve mütedeyyin ve salâh u takvâ ve takvâsında yegâne serhadd-ı mansûre ve sâir taşra umûrlarında yegâne umûr-ı seferde sâhib-i tedbîr olup lakin Âsûtâne-i aliyem umûrunda bî-behre olmağla azli iktizâ edüip sen ki kapudan-ı derya vezirim Gâzî Hasan Paşa'sın sadrazam gelinceye dek kaimmakam olup umur-ı ibadullahı rü'yette kemâl mertebe dikkat ü ihtimam üzere edesin” (Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, s. 126-127).

² Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., IV, s. 16-17.

³ Osmanlı Devleti'nde, nakledildiği yerde tüketilen dışalım eşyasından alınan bir tür gümrük vergisi.

⁴ Kamil Paşa, a.g.e., II, s. 220-221.

katılımıyla 24 Ocak 1787'de meşveret meclisinde mesele müzakere edildi. Neticede, tartışmalı konularda ılımlı davranılmasına ve Rus Elçisi Bulgakov'a da eğer isterse İstanbul'daki Avrupa devletleri elçilerinden herhangi birisinin aracı yapılabileceğinin teklif edilmesine karar verildi. Ancak Reisülküttab Ataullah Efendi'nin 5 Şubat 1787'de azledilip yerine Tevkiî Süleyman Feyzi Efendi'nin atanması dolayısıyla meşveret kararlarının iletilmesi bir süre geciktirildi. Rus Elçisi Bulgakov'un ısrarla bir an evvel cevap verilmesini istemesi üzerine de Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi 16 Şubat 1787'de konağında bir görüşme yaparak devlet ricalinin düşüncelerini açıkladı.¹

Böylelikle iki taraf ilişkilerinde nisbeten sükûnet havası hâkim olmuşken Mısır'daki Rus konsolosunun Kölemen beylerini isyana teşvik etmesi ve II. Katerina ile Avusturya İmparatoru II. Joseph'in Kerson'da bir mülakat yapacaklarının öğrenilmesi gerginliği tekrar tırmandırdı. Bulgakov ile 27 Temmuz 1787'de Bebek Bahçesi'nde bir görüşme yapan Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi, bu defa tutumunu sertleştirerek iki taraf arasındaki anlaşmazlık konularıyla ilgili yedi maddelik ultiमतom verdi. Bunlara Petersburg'a tahrirat gönderdikten sonra cevap verebileceğini belirten Rus Elçisi Bulgakov ile Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi arasında Levend Çiftliği'nde 31 Temmuz 1787'de yapılan görüşmede de bir gelişme kaydedilemedi. Nihayet 14 Ağustos 1787'de yapılan meclis-i meşverette Petersburg'dan cevap beklenilmesinin beyhude olduğu Sadrazam Yusuf Paşa'nın etkisiyle ağırlık kazandığından savaş ilanına karar verildi. Rus Elçisi Bulgakov 17 Ağustos 1787'de Bâbiâli'ye davet edilerek savaş kararı iletdikten sonra maiyetiyle birlikte Yedikule'ye hapsedildi.² Keza İstanbul'daki Avrupa devletleri elçilerine de birer beyanname gönderilerek bu karar duyuruldu.³

Avusturya, aralarında ittifak bulunmasına rağmen Hollanda'da çıkan isyan sebebiyle başta Rusya'nın yanında savaşa girmekte tereddüt etti. Ancak Rusya'nın tek başına girerek kazançlı çıkacağı bir savaş Avrupa'daki güç dengesini bozacağından kısa süre sonra bu fikrinden vazgeçti. Avusturya'nın İstanbul'daki Elçisi Herbert Rathkeal Bâbiâli'de Sancak-ı Şerîf'in çıkarılma merasiminin icra edileceği 9 Şubat 1788'de bir

¹ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 11-14.

² *Mükâleme Mazbatası*, I, İstanbul 1270, s. 3-4; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 226-227; Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 22-25.

³ Beyannamenin sureti için bkz. BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 7.

takrir göndererek devletinin Rusya'yla birlikte savaşa dâhil olacağını bildirince,¹ Osmanlı Devleti iki farklı devletle aynı anda savaşa girmek zorunda kaldı.

4.1.2. Savaş İlanı Sonrasındaki Gelişmeler

Rusya'ya savaş ilan olduğunda kış mevsimi yaklaştığından ordunun harekete geçişi bahara bırakılmıştı. Kışı hazırlıklarla geçiren Sadrazam Yusuf Paşa, Özi ve Tuna taraflarına külliyetli asker sevk etmişti. Bu savaşın ana hedefi Kırım'ın tekrar ele geçirilmesi olduğundan Yusuf Paşa daha sadarete geldiğinde Madenler Emini Köse Mustafa Paşa'yı Mart 1787'de Soğucak muhafızlığına göndermeye karar vermişti. Daha sonra Rusya'ya savaş ilanının ardından da kendisine vezaret verilerek Trabzon eyaleti ihsan olunmuştu. Köse Mustafa Paşa Kuban tarafındaki Çerkesler, Abazalar ve sair kabileleri bir araya getirerek Rus topraklarına akınlar düzenleyecekti. Canikli Ali Paşa'nın oğlu Battal Paşa ise, Kırım'a gönderilecek ordunun sürücülüğü vazifesini yapacaktı. Bölgedeki Tatarların sevk ve idaresi için de halen Vize'de ikamet eden Şahbaz Giray İstanbul'a davet edilerek uhdesine 10 Eylül 1787'de Kuban hanlığı verilmişti. Ayrıca, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya Dağıstan ve Azerbaycan hanlarıyla ittifak ederek Rusya'nın himayesinde bulunan Gürcistan'a saldırması tembihlenmişti.²

Savaş hazırlıkları devam ederken Özi Muhafızı İsmail Paşa, altı bin kadar askeri muhafızlığını General Suvarov'un yaptığı Kılburun Kalesi'ne yollayarak ele geçirmeye çalışmış; ancak, karadan ve denizden gelen Rus desteğinden dolayı başarılı olamamıştı. Kılburun'daki çatışmanın haberi İstanbul'a ulaşması üzerine İsmail Seraskeri Ali Paşa ve Kuban Hanı Şahbaz Giray'a emirler gönderilerek Özi'nin imdadına gitmeleri istenmişti. Bununla birlikte Ali Paşa'nın Özi'ye gitmesiyle İsmail tarafı zayıf düşeceğinden asker sevk edilmesine ve daha önce Vidin muhafızlığına tayin edilen Selanik Mutasarrıfı Yeğen Mehmed Paşa'nın da bunların sürücülüğünü yapmasına karar verilmişti.³

¹ *Mükâleme Mazbatası*, I, s. 4; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 229; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, IV, s. 18. Avustura Elçisi Herbert Rathkeal'ın Bâbâli'ye gönderdiği takririn ardından Osmanlı Devleti de bir savaş ilan beyannamesi yayınlamıştı. Sureti için bkz. BOA, A. *DVNS. NMH. d.*, nr. 9, s. 6-8.

² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 519-520; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2635-2636; Cemal Gökçe, "1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya'da Cereyan Eden Siyasi Olaylar", *İÜEF Tarih Dergisi*, 26, İstanbul 1972, s. 4-13.

³ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 32-33.

Osmanlı Devleti'nin savaş ilanı haberi Petersburg'a ulaştığında II. Katerina, Kuban ve Kırım'a asker sevketti. Hotin karşısındaki Kamanıçe'den Yalta'ya kadar uzanan hatta bulunan Rus askerlerinin idaresini de General Potemkin'e vermişti. Rusya'nın Karadeniz'de sekiz kalyon, iki firkateyn ve iki yüz kadar da şalopesi bulunmaktaydı. Bundan başka, Baltık Denizi'ndeki donanmadan önceki savaşta olduğu gibi Akdeniz'e bir filonun gönderilmesi için hazırlıklara başlanmıştı. Neşrettiği beyannameyle savaşın sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yükleyen II. Katerina, bir yandan da Mısır'ı Fransa'ya teklif ederek yanına çekmeye çalışmıştı. Ancak Cezayirli Hasan Paşa'nın seferiyle merkezî otoritenin Mısır'da yeniden tesis edilmesi ve Kölemenlerden Murad ve İbrahim Beylerin Kahire haricinde ikamete mecbur bırakılmaları II. Katerina'nın bu planına darbe vurmuştu. Diğer taraftan Fransa, Rusya'yla 1787'de yaptığı ticaret antlaşmasına önem vermekle birlikte Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini gözardı edemezdi. Rusya'nın bu savaşta başarılı olması halinde Avrupa dengesini bozmak için harekete geçeceği kesindi. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin böyle bir iddiada bulunması ihtimal dışıydı. Bundan dolayı Fransa, II. Katerina'nın ittifak teklifini reddetti.¹

Sadrazam Yusuf Paşa, 17 Mart 1788'de devlet ricalinin katılımıyla I. Abdülhamid'in huzurunda yapılan toplantının ardından orduyla birlikte Davudpaşa sahrasına doğru yola çıktı. Edirne'de üst üste yapılan meşveretlerde önce Avusturya üzerine gidilmesine karar verildiğinden Filibe-Tatarpazarı güzergâhı takip edilerek 9 Mayıs'ta Sofya'ya ve daha sonra da Niş yoluyla 28 Temmuz'da Vidin'e varıldı. Buradayken Vidin Muhafızı Kethüda Hasan Paşa'nın serasker tayin edilerek Tuna'nın karşısına geçmesine karar verildi. Kalafat'ta maiyetindeki askerleri nizama sokarak harekete geçen Kethüda Hasan Paşa, Lazarethane ve Muhadiye'yi ele geçirdi. Daha sonra İnlik Kalesi, Şebeş ve Pançova Osmanlı ordusu tarafından zaptedildi.² Bu arada Şebeş'teki muvaffakiyet haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine üç gün top atışı yapıldı ve 11 Ekim 1788'te de I. Abdülhamid Eyüp Camii'nde "Gazi" unvanını aldı.³

¹ Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 228-229.

² Ahmet Üstüner, *Yusuf Paşa'nın Sefer-nâmesi (Sefer-nâme-i Serdâr-ı Ekrem Yusuf Paşa)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005, s. 42 vd.; Mütercim Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, I, İstanbul Tarihsiz, s. 3-9; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, IV, s. 18-19.

³ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 95.

4.1.3. Donanmanın Karadeniz Seferi

Rusya'ya savaş ilan edildiği sırada Mısır'da bulunan Cezayirli Hasan Paşa, İstanbul'a 17 Kasım 1787'de dönmüştü. Esasen sulhun sürdürülmesini isteyen Paşa, savaşın zamansız ve kendisi gelmeden ilan olunmasına kızmış, İstanbul'a döndüğünde de Yusuf Paşa'yı takbih etmişti.¹ Savaşın zamansız ilan edilmesine rağmen Paşa, kışı Karadeniz'e çıkacak donanmanın hazırlıklarını tamamlamakla geçirdi.² Hazırlıkların tamamlanmasının ardından on altı kalyon, sekiz firkateyn ve bir miktar küçük tekneden oluşan donanma³ 5 Nisan 1788'de Tersane-i Amire'den çıkarak Büyükdere önünde demir attı. Sefer mevsimine biraz daha vakit olmasına rağmen I. Abdülhamid'in ısrarla harekete geçilmesini⁴ istemesinden dolayı 3 Mayıs 1788'de yola çıkan donanma, boğazdan 40-50 mil kadar açıldığında şiddetli bir fırtınaya yakalandığından Büyükdere'ye geri dönmek zorunda kaldı. Nihayet üçüncü denemenin ardından 20 Mayıs 1788'de Karadeniz'e doğru harekete geçilebildi.⁵

Karadeniz seraskerliği denizden *bi'l-istiklâl*⁶ uhdesine verilen Cezayirli Hasan Paşa emrindeki donanma, Haziran 1788 başlarında Özi önlerine gelerek demir atmıştı. Burada ikamete devam edilirken bir miktar ince gemi donanmadan ayrılarak Kılburun tarafında bulunan Rus filosunun üzerine sevk edilmişti. İki taraf arasında aynı gün çıkan çatışmada Rusların içerisinde yüz askeri bulunan bir salı batırılmış ve Osmanlı filosunda da küçük bir şalope zarar görmüştü. Birkaç gün sonra ince gemilerin yanına sekiz adet karavela eklenerek yeniden hücumu geçilmiş ve bu çatışmada da üç Rus salı batırılmıştı. Osmanlı tarafında da bir karavela ile ince donanmadan bir gemi karaya oturmuştu. Diğer taraftan, son olayı gören altı Osmanlı gemisi geri çekilmek isterken sığa oturmuş ve bunlara Ruslar hücum ettiklerinden ellerine geçmemesi için üçü

¹ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 26.

² Karadeniz'e çıkacak donanmanın teçhizi için gereken çeşitli mühimmata 190.699,5; Meğri, Kazdağı ve Akçaşehir havalisinden getirilen zift ve katrana 3.500; Koceli, Sakarya ve İstanbul'dan alınan keresteye 138.540; Tersane-i Amire'de mevcut yirmi tane şalopenin ihtiyacı olan keresteye 58.730; Tersane-i Amire ve çeşitli yerlerde inşa olunan altmış tane şalopenin masrafına 111.632,5 kuruş harcanmıştı (BOA, *D. BŞM. TRE. d.*, nr. 15168, s. 2-3, 6-7).

³ Buna karşılık Edib Efendi, Karadeniz'e çıkan donanmanın irili ufaklı yüz elli gemiden oluşunu belirtmektedir (Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, s. 8).

⁴ BOA, HAT., nr. 376, 369, 1198.

⁵ Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, s. 8-9, 15-16, 32.

⁶ "Hala derya kapudanı olup taraf-ı hümayûnumdan *bi'l-istiklâl* Bahr-ı Siyah canibine serasker-i zafer-rehber nasb u tayin olunan ..." (BOA, C. AS., nr. 50183). Diğer taraftan, Soğucak ve havalisi seraskerliğine atanan Battal Hüseyin Paşa'ya da emir gönderilerek Cezayirli Hasan Paşa'yla koordineli bir şekilde çalışması bildirilmişti (C. AS., nr. 51937).

yakılmış ve biri de tüm çabalara rağmen kurtarılamamıştı. Rusların da bir büyük salı ve iki bomba gemisi yanmıştı.¹

Bu çatışmalarda Osmanlı donanmasında ciddi hasar olduğundan Cezayirli Hasan Paşa, bir miktar ince gemi ile beş çektirmeyi Özi Kalesi'nin muhafazasında bıraktı ve geriye kalanlarıyla Prezen Adası önüne gelerek demir attı. Buradayken Avlita Limanı'nda bulunan Rus filosunun durumunu tahkik için kırlangıçlar gönderilmişti. Rus filosunun harekete geçmek üzere olduğu haberi alındığından Cezayirli Hasan Paşa, her bir sancak gemisinin maiyetine sekiz kalyon vererek kesinlikle geride kalmamaları hususunda uyardı. Ancak Rus filosuna Yılan Adası önlerinde tesadüf olduğunda dört beş geminin haricindekilerin arkada kaldığı görüldü. Buna rağmen geri çekilmeden muharebeye girildi ve ciddi zarar gören Rus filosu mukavemet edemeyeceğini anladığından Avlita limanına döndü. Bu Rus filosu Avlita limanına kadar takip edildi ancak bir temas sağlanması mümkün olmadı.²

Diğer taraftan, Yılan Adası'ndaki çatışma esnasında Kerson'da bulunan bir başka Rus filosu Temmuz 1788'de harekete geçerek Özi önlerine gelmiş ve buranın muhafazasına bırakılan Osmanlı gemilerine taarruz etmişti. İki taraf arasında çıkan muharebede Osmanlı gemileri firarı tercih ettiklerinden beş çektirmenin dördü yanmış ve hatta baştarde-i hümayun da Rusların eline geçmişti. Rus filosu daha sonra Özi Kalesi'ne yönelmiş ancak çıkan şiddetli fırtınadan dolayı başarılı olamamıştı. Özi Kalesi ve Hasan Paşa palankası arasındaki mevkiide sıkışık vaziyette kalan Rus donanması, Osmanlı tarafından yapılan top atışlarından dolayı on büyük salını kaybetmişti.³

Avlita Limanı önünde Rus filosunu savaşa davet etmesine rağmen bir temas sağlayamayan Cezayirli Hasan Paşa, buradan ayrılıp su almak için Sünne Boğazı (Sulina) tarafına gelmişti. Karadeniz'e çıkan Osmanlı donanmasından ince gemilerin önemli bir kısmı kaybedildiğinden ve kalyonlar da su almaya başladıklarından Cezayirli Hasan Paşa, durumu İstanbul'a bildirerek bir an evvel dönmek istemişti. Ancak İstanbul'da Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'nin konağında yapılan meşveret meclisinde donanmanın Kasım'dan evvel dönmesi halinde Karadeniz'deki Rus

¹ Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, s. 39-41.

² Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 123-124.

³ BOA, HAT., nr. 54790; Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, s. 46.

donanmasının boğaza kadar gelerek zahire nakliyatını engelleyeceği ihtimali üzerinde durulduğundan Paşa'nın bu isteğinin geri çevrilmesine karar verildi.¹ Nitekim Haseki Mustafa Ağa vasıtasıyla Paşa'ya tahrirat yollanarak donanmada zarar gören gemilerin tamiratının yapılması için İstanbul'a göndermesi ve kendisinin de hemen Özi önlerine gitmesi emredildi.²

İstanbul'dan gelen bu emir üzerine Cezayirli Hasan Paşa, donanmayla birlikte Sünne Boğazı'ndan ayrılarak Özi'ye gitti. Bu arada Rusların Özi'ye karadan ve denizden hücumları devam etmekteydi. Kaleye herhangi bir yardım ulaşmadığından imkânlar nisbetinde bazı muhafaza tedbirleri alınmaya çalışıldı. Kılburun Kalesi açıklarında yeni bir tabya yapılarak toplar yerleştirildi. Bu tabya hizasından Özi iskelesi karşısına kadar olan mevkiye büyük topları bulunan on sal dizildi. Özi sahili tarafında gemi geçebilecek mahallere de aynı şekilde tabyalar inşa edilerek toplar konuldu. Bunların yapılmasının ardından büyük gemilerle Özi önlerindeki sığ sularda beklemenin bir faydasının olmayacağını düşünen Cezayirli Hasan Paşa, donanmayla Prezen Adası tarafında demir attı.³

Cezayirli Hasan Paşa, Prezen Adası önlerine çekildikten sonra Rusların Özi üzerindeki baskılarının kırılabilmesi için karadan otuz kırk bin kadar askere ihtiyaç olduğunu ve denizden de ince gemi takviyesinin yapılması gerektiğini İstanbul'a gönderdiği tahriratlarında defaatle hatırlattı. Bunun üzerine Tersane-i Amire'deki ince donanmadan yedi şalope ve üç kırlangıç gemisi⁴ hazırlandı. Ancak Haziran 1788 başlarında Beşiktaş önünde demir atan bu filo hava şartlarının uygun olmamasından dolayı üç dört ay harekete geçemedi. Bu filonun gecikmesi endişeleri arttırdığından Kalas tarafında yeni gemiler inşa edilerek Tuna üzerinden Karadeniz'e indirilmesi ve tahrir olunan dalkılıç askerlerinin de Varna'dan sevkedilmeleri düşünüldüyse de bir türlü Özi'ye yardım edilemedi.⁵

Diğer taraftan, Rusların Özi Valisi Hamid Hüseyin Paşa'nın silahdarı emrindeki otuz kırk kadar askerle muhafaza edilen Hocabey'i ele geçirmeleri donanmayı daha da

¹ BOA, HAT., nr. 709. Hatta Paşa'nın İstanbul'a gelmeyerek donanmayla birlikte kışı Çingene İskelesi'nde geçirmesi dahi düşünülmüştü (HAT., nr. 54713, 54738, 3). Ayrıca, Paşa'nın dönme isteğiyle ilgili Sadrazam Yusuf Paşa'ya da tahrirat gönderdiği görülmektedir (C. DH., nr. 199).

² BOA, HAT., nr. 717.

³ Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, s. 49-50.

⁴ BOA, HAT., nr. 54710.

⁵ Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, s. 59-60.

sıkıntıya soktu. Çünkü su takviyesini Hocabey'den yapan donanma buranın kaybının ardından Özi'ye uzak mesafede bulunan Sünne Boğazı'na gidip gelmek zorunda kalmaya başlamıştı. Bu durumda bir şey yapılamayacağı anlaşıldığından Cezayirli Hasan Paşa, donanmadan Özi Kalesi'ne bin beş yüz civarında asker ve bir miktar da mühimmat vererek 22 Kasım 1788'de İstanbul'a döndü.¹ Donanmanın dönmesinin ardından Rusların karadan ve denizden Özi'ye hücumları daha da şiddetlendi. Rusçuk'ta ordu karargahında bulunan Sadrazam Yusuf Paşa, üç bin kişilik bir kuvvetle bizzat imdada gitmeye hazırlanırken Özi'nin Rusların eline geçtiği haberi ulaştığından hareketten vazgeçti.²

4.1.4. Kaptan-ı Deryalıktan Azli ve İsmail Seraskerliği

Özi'nin kaybedilmesine çok fazla üzülen I. Abdülhamid, bunda donanmayla birlikte İstanbul'a dönen Cezayirli Hasan Paşa'nın rehabetinin etkili olduğunu düşündüğünden³ onun azledilerek kara seraskerliğiyle İsmail'e gönderilmesini gündeme getirdi.⁴ Öte yandan I. Abdülhamid, baharda Karadeniz'e tekrar çıkarılacak donanmanın teçhiz masraflarının da Paşa'dan talep edilmesini istemekteydi.⁵ Bununla birlikte I. Abdülhamid'in isteğiyle Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi ve Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın yaptığı müzakerede Paşa'nın donanmanın hazırlıklarını tamamlamasına kadar azlinin tehir edilmesi görüşü ön plana çıktı.⁶ Bu konu hakkında

¹ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 128-130; *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, s. 322.

² Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 235; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, IV, s. 21.

³ Hatta I. Abdülhamid, Paşa'yla ilgili "*mucib-i töhmet ise anı dahi teb'id edelim*" diye teklifte bulunmuştu (HAT., nr. 592). Bir başka hatt-ı hümayununda da "*... Mukaddemâ Özi metâneti bu def'a hasareti Kapudan Paşa dahi Limni ceziresini halâs bu def'a Özi'nin sebab-i giriftârı ...*" ifadesini kullanmıştı (HAT., nr. 632).

⁴ I. Abdülhamid, Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayununda bu konuyla ilgili şöyle demişti: "*Özi gitti, Kapudan Paşa bir kadem akdem hemen kalkıp İsmail'e gitmeli. Kendi yerine birini kapudan edelim ve donanmayı sen bizzat görmelisin bundan gayrı hatıra ne gelir*" (BOA, HAT., nr. 54812).

⁵ "*Kapudan Paşa şiddet-i hava zuhûrunu bahane edip Özi Kalesi'ni muhasarada bırakıp avdet etmiş on beş yirmi sefâin ile Saferü'l-hayrın yirmi birinci günü Büyükdere pişgâhına geldi. Birbirini müşâvereye havale ettim. Sefineler yoklanıp kendisi Tersane'ye gelsin dediler. Donanmada bu kadar hasaret var mirînin hâli ma'lûm şimdi paşa-yı mumaileyhin üzerine sene-i âtiye donanma mesârîfi ve sâir tanzîmleri uhdesine ihale olursa evvel bahara değin bakalım kendisi kara tarafına serasker ve derya kapudanlığı re'yin olan birine tefvîzine şimdi ol vakte dek te'hiri ne vecihle müstâhsen ise arz ve beyan oluna ...*" (BOA, HAT., nr. 54381). Ayrıca bkz. HAT., nr. 54472.

⁶ BOA, HAT., nr. 1127, 54606. Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azli tartışmalarının detayı için ayrıca bkz. HAT., nr. 600, 789, 1149, 54228, 54260, 54265, 54271, 54303, 54524, 54798.

düşüncesi sorulan Sadrazam Yusuf Paşa da aynı kanaattaydı.¹ Cezayirli Hasan Paşa'nın azli tartışmaları bu şekilde devam ederken 7 Nisan 1789'da I. Abdülhamid vefat etti ve yerine III. Selim tahta çıktı. Yeni padişah ile Paşa'nın ilişkilerinin Halil Hamid Paşa meselesinden dolayı iyi olmadığı bilinmekteydi. Nitekim III. Selim 20 Nisan 1789'da Paşa'yı kaptan-ı deryalıktan azletti ve Anadolu valiliği² üzerinde kalmak kaydıyla İsmail seraskerliğine tayin etti. Paşa'dan boşalan kaptan-ı deryalık görevine ise Giritli Hüseyin Kaptan getirildi.³ Bu şekilde kaptan-ı deryalıktan azledilip İsmail seraskerliğine atanan Cezayirli Hasan Paşa'ya, cephedeki Kalas vakasından⁴ dolayı kapıhalkını hazırlayarak bir an evvel harekete geçmesi emredildi⁵ ve bunun üzerine o da 24 Mayıs 1789'da⁶ İstanbul'dan ayrıldı.⁷

III. Selim, tahta çıktığının ertesi günü Kapıcılar Kethüdası Şemseddin Bey vasıtasıyla ordu meştası Rusçuk'ta bulunan Sadrazam Yusuf Paşa'ya görevinde ibka ettiğini bildiren bir hatt-ı hümayun göndermişti. Böylelikle görevinde kalacağı kesinleşen Sadrazam Yusuf Paşa, sefer mevsiminin de gelmesi münasebetiyle orduyu Rusçuk'a yakın bir mevkiide bulunan Yerköy sahrasına çıkarttı. Ordunun istikameti tartışılırken General Kamenski emrinde Boğdan'da bulunan Rus kuvvetlerinin Kalas'a hücum ettikleri ve İbrahim Paşa komutasındaki altı bin kadar Osmanlı askeriyle girdikleri muharebeyi kazandıkları haberi geldi. Bu muharebede Ruslar İbrahim Paşa'yı esir almışlar ve geri çekilirken Kalas'ı yakmışlardı. III. Selim, özellikle Kalas'taki

¹ Sadrazam Yusuf Paşa bu meseleyle ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: “*Kapudan Paşa alay resmini icra ve gemiler ile Karataş altına ba'de'l-vusûl cümle kapudanlara gemilerinizin neferât ve takımları tamam mıdır deyü sual ve tekmil olduğu haber alındıktan sonra kapudane-i hümayûn kapudanı Hüseyin Kapudana derya kapudanlığının tevcihi ve Kapudan Paşa'nın me'mur olacağı mahalle tesyarı münasib idüğü*” (BOA, HAT., nr. 54416). Ayrıca bkz. HAT., nr. 1093, 54383, 54392, 54417, 54426, 54389.

² “*Elbet serasker olan bilâ-mansıb olmak layık değil. Hasan Paşa'ya Anadolu tevcih ...*” (BOA, HAT., nr. 8525). Paşa'ya Anadolu valiliği 14 Mayıs 1789'da tevcih edilmişti (A. RSK. d., nr. 1589, s. 12; C. DH., nr. 16114).

³ “*Hasan Paşa kulumu karadan Özü üstüne serasker nasb eyledim. Kapuya da'vet edip seraskerlik kürkünü giydiresin. Özü'yü elbet andan isterim. Öteden beri şeca'atin ve sadakatın bilir idim ve işitir idim yine Özü'yü andan me'mûl etmek ile seraskerliği ona nasb eylemiştir. Bir iyice tenbih edip kürk giydiresin. Kapudane kapudanına iki tuğ in'âm ve kapudan paşalık hizmetin ona iradem olmuştur. Anı dahi çağırıp kürk giydirip kapudan paşa eylesin. Bir iyice tenbih eylesin. Bugün bunları nasb eylesin cenâb-ı Allah mübarek eyleyip tevaffuk vere*”, BOA, HAT., nr. 8305; Rûzmerre, s. 63; Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, s. 370.

⁴ “*Hala Özi canibi seraskeri Gazi Hasan Paşa kullarının Kalas vak'ası zuhuruna nazaran bir saat evvel bu taraftan hareket ve azimeti vacib mertebesinde olmağla ...*” (BOA, HAT., nr. 8365).

⁵ “*Özü Seraskeri Hasan Paşa bir an akdem ordu cânibine vusûl eylemek ve bundan bir iki güne dek kalmaması kat'î emrimdir. Ordu hâlini dahi kat'î emr olduğunu bildiresin*”, BOA, HAT., nr. 9484; C. AS., nr. 50055.

⁶ Paşa, Bâb-ı Âli'ye gönderdiği tezkeresinde 25 Mayıs 1789'da harekete geçeceğini bildirmişti (BOA, HAT., nr. 8575).

⁷ Rûzmerre, s. 64; Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, s. 379-380.

mağlubiyetin de etkisiyle Sadrazam Yusuf Paşa'yı 7 Haziran 1789'da azlederek yerine Vidin Seraskeri Kethüda Hasan Paşa'yı tayin etti. Rusçuk'a 19 Haziran 1789'da gelerek görevi devralan Kethüda Hasan Paşa, ilk iş olarak ordu erkânıyla bir meşveret yaparak durum değerlendirmesi yaptı. Meşverette Rusların bir kısım kuvvetlerinin Hocabey (Odessa) tarafında görüldüğü, Lehistan'dakilerin Bender'e doğru harekete geçmek üzere olduğu ve Yaş'ta General Suvarov emrindekilerin de Avusturyalılar ile birleşerek Bükreş'e gitme hazırlıkları yaptığının haber alındığı ifade edildi. Meşverette, halen hayvan tedarikinin devam etmesinden dolayı ordunun naklinin bir müddet daha tehiri ve İsmail, Bender, Akkerman ve İbrail taraflarının takviye edilmesi kararlaştırıldı.¹ Rusların Bender üzerine hücumları öğrenildiğinde de bu sırada İstanbul'dan Şumnu'ya gelmiş olan İsmail Seraskeri Cezayirli Hasan Paşa'nın hemen o tarafa giderek serasker Sirozlu İsmail Paşa'yla birlikte hareket etmesi istendi.²

Diğer taraftan, Yaş'ta bulunan Rus kuvvetlerini çıkarmak için Kemankeş Mustafa Paşa görevlendirilerek 26 Haziran 1789'da Yerköy'e gönderilmişti. Paşa'nın maiyetinde Fokşan'a vardığı sırada Eflak Voyvodası Mavroyani Bey ve o havalideki diğer dağınık kuvvetlerin katılımıyla yaklaşık yirmi beş bin kişilik bir ordu toplanmıştı. Buna karşılık Yaş'ta bulunan General Suvarov emrindeki on bin kişilik kuvvetle gizlice Siret nehrini geçerek Fokşan'a gelmiş ve burada General Koburg komutasındaki Avusturya askerleriyle birleşmişti. Daha sonra birleşik Rus ve Avusturya kuvvetleri iki koldan baskın şeklinde Mustafa Paşa emrindeki Osmanlı ordusuna saldırmışlar ve ağır bir mağlubiyete uğratmışlardı. Fokşan'daki bu mağlubiyet haberini orduyla Silistere'ye vardığında alan Sadrazam Kethüda Hasan Paşa, hemen üç bin kadar asker göndererek Kemankeş Mustafa Paşa'ya destek vermeye çalışmış ve ardından Tuna'yı geçerek İbrail'e gelmişti.³ Bu arada İsmail Seraskeri Cezayirli Hasan Paşa'ya da Kuban Hanı Baht Giray ile haberleşerek o havalideki Rus kuvvetleri üzerine hücum etmesi emredilmişti.⁴

¹ Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 249-251; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2683-2685; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 548-549.

² Nitekim Sirozlu İsmail Paşa'ya, maiyetindeki beş bin kişilik bir kuvvetle Paşa'nın Bender tarafına sevk edildiği bilgisi verilmişti (BOA, C. AS., nr. 46957).

³ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 311-315.

⁴ BOA, C. AS., nr. 11722. Diğer taraftan, Baht Giray Han 14 Eylül 1789 tarihli tahriratyıyla Sadrazam Kethüda Hasan Paşa'ya emrin kendisine ulaştığının ertesi gününde istenildiği üzere harekete geçtiğini bildirmişti (C. HR., nr. 3590).

Sadrazam Kethüda Hasan Paşa, İbrail’de iken ordu erkânıyla bir meşveret daha yaptıktan sonra yola devam ederek 12 Eylül 1789’da Lanka sahrasına gelmişti. Buzaov kasabasında ikamet eden Kemankeş Mustafa Paşa tarafından aynı gün orduya gönderilen esirlerden Fokşan’da Avusturya ve Siret nehrine sekiz on saat mesafedeki Perlat kasabasında da Rus kuvvetlerinin olduğu öğrenilmişti. Bunun üzerine Sadrazam Kethüda Hasan Paşa, hareketini ileri doğru sürdürerek 17 Eylül’de Dubiçe’ye ve ertesi gün Fokşan’a dört beş saat mesafedeki Remnik suyu kenarına vardı. Buraya yakın bir mahalde metris kazılması düşünülürken orduya gelmekte olan Kemankeş Mustafa Paşa maiyetindeki kuvvetlere General Suvarov emrindeki Rus askerlerinin saldırdıkları ve Çarhacı Abdi Paşa’nın da yardım için muharebeye dâhil olduğu haberi ulaştı. Osmanlı kuvvetleri bu muharebede General Suvarov tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldıklarından Sadrazam Kethüda Hasan Paşa, zor şartlar altında geri çekilerek 23 Eylül’de Buzaov suyu kenarına ve ardından İbrail-Maçın güzergâhı üzerinden 12 Kasım’da Şumnu’ya döndü.¹

Osmanlı ordusunun sağ kanadına kumanda eden Cezayirli Hasan Paşa, bu sırada Baht Giray ile birlikte İsmail’e yakın bir mahalde bulunan Debbağ Köprüsü’nde Rus kuvvetleriyle girdikleri muharebeyi kaybederek kaleye çekilmişlerdi. General Saltıkov emrinde 23 Eylül’de tekrar İsmail’e hücum eden Rus kuvvetleri bu defa ağır zaiyat vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı.² Ancak Rusların yeni bir hücumları ihtimal dâhilinde olduğundan Cezayirli Hasan Paşa ve Baht Giray, Sadrazam Kethüda Hasan Paşa’dan destek istemişlerdi.³ Ordudan kuvvet ayırmanın tehlikeli olduğunu düşünen Kethüda Hasan Paşa, kendisine gelen bu talep ile İsmail, İsakçı ve Tulça taraflarının kış muhafazası için asker tedarik edilmesinin zaruriyetini İstanbul’a bildirmişti.⁴

4.1.5. Sadrazamlığa Getirilişi

Osmanlı ordusunun kışı geçirmek için Şumnu’ya dönmesiyle birlikte Rus ve Avusturya kuvvetleri bu durumdan yararlanmışlardı. Ruslar, 11 Ekim’de Akkerman’ı ve 14 Kasım’da Bender’i ve Avusturyalılar da 8 Ekim’de Belgrad’ı ele geçirmişlerdi. Bu

¹ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 315-320, 330-332.

² Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 637; Sertoğlu, *a.g.e.*, V, s. 2692; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I/IV, s. 554.

³ BOA, HAT., nr. 8792.

⁴ TSMA. E., nr. 437/22.

mühim kalelerin kaybedilmesi İstanbul'da teessüre sebep olmuştu. III. Selim, sadarete değişiklik istemekteydi; ancak, Kethüda Hasan Paşa'nın yerine kimin getirileceğine bir türlü karar verilemedi. Nihayet istihare uykusuyla bu meselenin çözümüne karar verildi. Ancak muhtemelen tayin edilecek yeni sadrazamın olası bir başarısızlığının mesuliyetini üzerine almaktan kaçınan Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi, istihare uykusunda kimseyi görmediğini III. Selim'e arz etti. Bunun üzerine istihare uykusuna yatan III. Selim, üç gün üst üste İsmail Seraskeri Cezayirli Hasan Paşa'yı gördüğünden 23 Kasım 1789'da Sadrazam Kethüda Hasan Paşa'yı azlederek yerine onu getirdi.¹

Cezayirli Hasan Paşa'nın sadarete getirildikten sonra ilk icraatı Akkerman Kalesi'nin Rusların eline geçmesinde sorumlu gördüğü Tayfur Paşa'yı idam ettirmek oldu. İsmail seraskerliğine kendisinin yerine Corazade Ahmet Paşa'yı bırakan Cezayirli Hasan Paşa, 17 Aralık 1789'da Baht Giray da yanında olduğu halde Şumnu'ya geldi ve selefi Kethüda Hasan Paşa'yı Rusçuk muhafızlığına gönderdi. Bundan başka, sabık sadaret kaymakamı Salih Paşa'ya Bosna ve Sofya tarafında bulunan Damat es-Seyid Ahmed Paşa'ya Rumeli eyaletlerini tevcih etti. İsmail seraskerliğinde iken çarhacısı olan Ali Paşa ile İsakçı Muhafızı Osman Paşa'ya vezaret verdi. Sadaret Kethüdası Süleyman Raşid Efendi ile Mektupçu Emin Efendi'yi ordunun Fokşan ve Buzaov'da aldığı mağlubiyetlerde etkileri olduğu gerekçesiyle idam ettirdi.²

Cezayirli Hasan Paşa Rusçuk'ta bu işlerle meşgulken III. Selim, Mirahur-ı Sâni Çayırzade İbrahim Ağa vasıtasıyla 13 Ocak 1790 tarihli bir hatt-ı hümayun³ göndererek alacağı bütün kararlarda kendisine tam yetki verdi. Bununla birlikte çok geçmeden Cezayirli Hasan Paşa ile III. Selim görüş ayrılığına düştü. İstanbul'dan gelen bu hatt-ı hümayuna istinaden Paşa, kaptan-ı deryalığa Vidin Seraskeri Yusuf Paşa'yı tayin etmek

¹ Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 652; Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 4-5; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 253-254.

² Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 655-660; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, IV, s. 25; Mehmed Sadık, *Vak'a-i Hamidiyye*, İstanbul 1289, s. 104. Sadaret Kethüdası Süleyman Raşid Efendi ile Mektupçu Emin Efendi'nin idamlarının sebepleriyle ilgili Ahmed Vâsıf Efendi ilginç bilgilere yer verir. Buna göre Cezayirli Hasan Paşa, kaptan-ı deryalığı esnasında müştereken tasarruf ettiği mukataadan hisse sahibi birinin ölümü üzerine cüz'î muaccelle ödeyerek bunu uhdesine almayı düşünmüştü. Ancak o sırada defterdar olan Süleyman Raşid Efendi sözkonusu hisse için Paşa daha harekete geçmeden başkasına verilmesini sağlamıştı. İsmail seraskerliğinde iken Paşa, maiyetindeki askerlerin masraflarına kullanmak üzere ordudan defaatle para talebinde bulunmuştu. Emin Efendi, Paşa'nın maddî durumunun iyi olduğunu ve masraflarını kendi cebinden karşılamasına dair etrafta bazı sözler sarfetmişti. Emin Efendi'nin bu sözlerini duyan Paşa ciddi şekilde kızmıştı (*Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri nr. 608, vr. 33b-34a)

³ III. Selim'in gönderdiği hatt-ı hümayun için bkz. BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 5; Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 663-664; Mustafa Kesbi, *a.g.e.*, s. 317.

istediğini bildirmiş ve III. Selim de başlangıçta buna olumlu bakmıştı.¹ Ancak orduya cevap verileceği esnada Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi kethüdası Mekki Efendi'yi Bâbîâli'ye yollayarak konu hakkında bazı söyleyeceklerinin olduğunu ifade etmişti. Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa ile görüşen Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'ye göre, dirayetli bir vezir olan Yusuf Paşa'nın şu anda Vidin'den ayrılması uygun değildi. Onun yerine tayin edilmek istenen Abdi Paşa'nın da savaş başladığından bu yana görev yaptığı yerlerde başarısız olduğu ortadaydı. Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'nin düşüncelerine itibar eden III. Selim, alacağı kararlarda tam yetki verdiği Cezayirli Hasan Paşa'nın isteğini onaylamaktan vazgeçti.²

4.1.6. Prusya İttifakı

Sultan III. Selim ile Cezayirli Hasan Paşa arasındaki bir başka görüş ayrılığı da savaşın devamına karar verilmesi hususunda yaşandı. Şöyle ki, sefer mevsimi sona erip ordu kışı geçirmek üzere Şumnu'ya çekildiğinde İstanbul'daki Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier, Sadrazam Yusuf Paşa'ya bir mektup göndererek devletin barış için aracılık yapmaya hazır olduğunu iletmişti. İspanya Elçisi Don Juan de Bouligny de 12 ve 13 Kasım 1788'de Osmanlı yönetimine iki takrir ile müracaat ederek aracılık teklifinde bulunmuştu. İstanbul'daki Reisülküttab vekili Raşid Efendi bu konuyla ilgili Kağıthane'de Bouligny ile 18 Kasım'da bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmenin etrafta duyulması üzerine bu defa Fransa elçilik tercümanı Fonton, 25 Kasım'da Osmanlı yönetiminden bir görüşme talebinde bulunmuştu. Raşid Efendi'yle buluştuklarında Fonton, Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier'in aracılık için hem Paris'e hem de Sadrazam Yusuf Paşa'ya mektup yazdığını ve cevap beklediğini ifade etmişti. Fonton, İspanya'nın aracılık için teklifte bulunduğunu duyulduğunu belirterek eğer bu doğruysa Fransa'nın müştereken aracılık yapmayacağını ve Osmanlı Devleti'nin re'sen birisini seçmesi gerektiğini de sözlerine eklemişti. Buna karşılık Raşid Efendi, İspanya elçisiyle barut ve mühimmat satın alımıyla ilgili görüşmelerini ve müzakerenin sonunda aracılık hususu

¹ BOA, A. AMD., nr. 29/72.

² BOA, A. AMD., nr. 29/67; HAT., nr. 54992, 55062, 57485; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 59.

gündeme geldiğini belirterek kendisinin olumlu veya olumsuz bir cevap vermediğini ifade etmişti.¹

Fransa veya İspanya'dan hangisinin aracılık teklifinin kabul edilmesi tartışılırken bunlara bir de Prusya'nın senet talebi eklendi. Prusya'da 17 Ağustos 1786'da tahta geçen II. Freidrich Wilhelm, İstanbul'daki elçisi Diez'in tavsiyeleriyle "Şark"ta daha aktif bir dış politika yürütmeye karar vermişti. Prusya'nın dış politikasında değişiklik olacağı İstanbul'daki temsilciliğinin seviyesini maslahatgüzarlıktan orta elçiliğe yükseltmesiyle de ortaya çıkmıştı. Bu durumu memnuniyetle karşılayan Osmanlı yönetimi, ilişkilerinin giderek kötüleştiği Rusya'ya karşı Prusya'yla bir ittifak yapmayı gündeme getirmişti. Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi, şartlarını Prusya'nın belirleyeceği bir ittifak antlaşması hususunda Şubat 1787'de teklifte bulunmuştu. Ancak Diez, bu teklifi Berlin'e ilettiğinde müsait karşılanmamıştı. Bunda II. Freidrich Wilhelm'in o sırada Hollanda'da eniştesi V. Wilhelm'i iktidarda tutabilmek için giriştiği diplomatik faaliyet ve askerî harekâta Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyması etkili olmuştu.²

Prusya, Hollanda'da rahat hareket edebilmek için arka planda Rusya'nın doğuda meşgul olmasını da istediğinden Osmanlı Devleti'ni müttefiki İngiltere'yle birlikte savaşa teşvikten geri durmamıştı. Bununla birlikte savaşa Avusturya'nın dâhil olması ve Hollanda meselesinin başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulması Prusya'nın politikasında değişikliğe gitmesine sebep olmuştu. Prusya'nın devam eden savaşta öncelikli amacı Osmanlı Devleti barışa temayül gösterirse aracılık yapmaya matufken kısa süre sonra bu politikasını güncelleyerek yanına büyük menfaatlerin kazanılmasını da eklemişti. Bu menfaatların sağlanması için Dışişleri Bakanı Graf Ewald Friedrich von Hertzberg, esasını toprak değiş-tokuşunun teşkil ettiği ve bütün tarafların çıkarlarına uygun olacağını düşündüğü bir plan geliştirmişti. Hertzberg'in ilk önce Diez'e açtığı bu plana göre Osmanlı Devleti, Kırım'dan ebediyen vazgeçecek; Besarabya'yı Özi'yle birlikte Rusya'ya; Eflak ve Boğdan'ı Avusturya'ya bırakacaktı. Avusturya ise, bu kazançlarına karşılık Galiçya'yı tekrar Polonya'ya iade edecekti. Polonya da, Galiçya'yı elde etmesine karşılık Danzig ve Thorn şehirlerini Prusya'ya verecekti. Bu husus Hertzberg Planı'nın en önemli noktasını ve Prusya'nın varmak

¹ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 162-166; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 237-238.

² Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İÜEF Yay., İstanbul 1981, s. 33-34.

istediği nihai hedefi oluşturmaktaydı. Tuna ve Unna nehirlerini Hıristiyanlar ile MÜslümanlar arasında ebedi bir sınır olarak görmek isteyen Hertzberg, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede kalacak diğer topraklarına Prusya, İngiltere ve Fransa tarafından garanti verilebileceğini düşünmekteydi. Planın II. Freidrich Wilhelm tarafından da benimsenmesinin ardından Diez'e yardımcı olmak üzere Albay Klonel von Götze'nin İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı.¹

Prusya Elçisi Diez, Götze'nin İstanbul'a gelişinin ardından 25 Kasım 1788'de Osmanlı yönetimine bir takrirle müracaat ederek Raşid Efendi'yle görüşme talebinde bulunmuştu. Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın konağında 30 Kasım'da gerçekleştirilen görüşmede Diez, Prusya'nın bu savaş esnasında Osmanlı Devleti'ne sağladığı katkıyı müttefiki bir İslam devletinin yapmayacağını vurguladı. Prusya'nın, Avusturya sınırına asker sevketmesi bu devletin bütün gücüyle Osmanlı Devleti'ne karşı cephede varlık göstermesini ve İngiltere ve Felemenk'le yaptığı ittifak da Rus donanmasının Akdeniz'e çıkmasını engellemişti. Bundan sonra esas meseleye gelen Diez, Lehistan ile Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine bir ittifak yapmayı düşündüklerini ancak bunun Prusya'nın Varşova'daki diplomatik girişimiyle önlendiğini belirtti. Diez'e göre, Rusya halen savaşta olmasından dolayı Prusya'nın Lehistan'daki müdahalelerine karşılık verememekteydi. Savaşın sona ermesinin ardından eli güçlenecek olan Rusya'nın Prusya'ya karşı harekete geçeceği ve bunun sonucunda iki taraf arasında silahlı çatışmanın çıkacağı kuvvetle muhtemeldi. Bu durumda Osmanlı Devleti, Prusya ve müttefiki İngiltere'nin haberi olmadan Rusya'yla barış antlaşması yapmayacağını vereceği bir senetle garanti etmeliydi. Eğer böyle bir senet verilmek istenmezse Prusya, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan Rusya-Lehistan yakınlaşmasına müdahale edemeyecekti. Hatta bu devletler belki de Prusya'yı kendi taraflarına çekeceklerdi. Diez, savaşın gidişatını takip etmek için Götze'nin orduya yollanmasına izin verilmesini de talep etmişti. Bu görüşmede Raşid Efendi, sadece söylenecekleri dinlemeye yetkisinin olduğunu belirterek resmî bir cevap vermemişti.²

I. Abdülhamid, Raşid Efendi ile Prusya Elçisi Diez'in bu görüşmesinin içeriği kendisine iletildiğinde hangi devletin aracılığının kabul edilmesi hususunda Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'nın düşüncesinin de sorulmasını istemişti. Bunun üzerine

¹ Zinkeisen, *a.g.e.*, VI, s. 461-465; Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 35-36.

² Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 167-178; Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 238-240.

Raşid Efendi Tersane-i Amire'de Paşa'yla bir görüşme yaparak gelişmeler hakkında bilgi vermişti. Paşa'ya göre, İspanya muteber bir devlet olmakla birlikte hali hazırda cephede savaşan devletlere coğrafyası uzaktı. Bundan dolayı aracılık hususunda nüfuzu yetersiz kalabilirdi. Fransa, Kırım meselesindeki tutumu sebebiyle aracılığına güvenilemeyeceğini bariz bir şekilde ortaya koymuştu. Buna karşılık Prusya'nın aracılığının kabulü en uygun olanıydı. Çünkü Prusya, coğrafya olarak Avusturya ve Rusya arasında yer alan bir devlettir ve aynı zamanda İngiltere'yle de müttefikti. Prusya ve İngiltere'nin aracılıklarıyla bir barış antlaşması yapıp da Avusturya ve Rusya buna riayetten kaçınırsa, engellemeye her iki devlet muktedir. Sebte Boğazı İngiltere'nin elinde bulunduğu için Rus donanmasının Akdeniz'e girişine izin vermezdi. Prusya, kara ordusu kuvvetli olduğundan Avusturya ve Rusya'ya karşı sözünü rahatlıkla geçirebilirdi. Paşa, İspanya ve Fransa'ya da Prusya'nın aracılık teklifinin kabul olunacağına dair bilgi verilmesini ve bu devletle müşterek hareket etmelerinin önerilmesini istemişti. Eğer İspanya ve Fransa buna olumlu yaklaşmazlarsa Osmanlı Devleti böylelikle bu devletlerin aracılık tekliflerini reddetmemiş olurdu.¹

Prusya'nın aracılığı hususunda orduya da bilgi verilerek görüş bildirilmesi istenmişti. Bunun üzerine Sadrazam Yusuf Paşa Rusçuk'ta Aralık 1788'de ordu erkânıyla bir meclis-i meşveret yaparak meseleyi müzakere etmişti. Meşverette öncelikle Albay von Götze'nin orduya gelmesinin uygun olmadığı ifade edilmişti. Bu durum barış yapılacağı şaiyasını doğurabilir ve askeri rehavete sevk edebilirdi. Müttefik olunmayan bir devlete aracılığının peşinen kabul edildiğini bildiren senet verilmesinin şimdiye kadar örneği bulunmamaktaydı. Eğer Prusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'yle tecavüzî ve tedafuî bir ittifak yapıp Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşa dâhil olurlarsa o zaman senette istenen şeyler bu antlaşmaya eklenebilirdi. Bununla birlikte önceki tecrübelerle istinaden Prusya'ya karşı temkinli yaklaşılmalıydı. Prusya'nın senet talebine red cevabı verilmesi halinde bu devlet Avusturya ve Rusya'ya yaklaşarak ittifak yapabiliyordu. Neticede meşverette, Albay von Götze'nin orduya gelmesindeki mahzurların uygun bir dille izah edilmesine ve Prusya'ya İngiltere'nin de katılacağı bir ittifak teklifinin yapılmasına karar verilmişti.²

¹ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 179.

² Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 240.

Orduda meşverette kararlaştırılan hususların İstanbul'a ileildiği sırada Raşid Efendi hasta olduğundan Prusya Elçisi Diez'e cevap verilmesi bir müddet geciktirilmişti. Buna karşılık Diez, 19 ve 23 Ocak 1789'da Bâbîâlî'ye iki takrir göndererek kati cevap verilmesini istemişti.¹ Diez'e cevap verilmeden önce İsveç ve Fransa elçilerinin görüşlerinin de sorulması kararlaştırılmışti. İsveç Elçisi Gerhard Johann von Heidenstam, Prusya'nın elden bırakılmamasını ve aynı zamanda temkinli davranılmasını tavsiye etmişti. Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier ise, yolladığı gayriresmî layiha ile Prusya'nın Lehistan toprakları üzerindeki tasavvurlarına dikkat çekerek talep edilen senedin verilmemesi yönünde telkinde bulunmuştu. Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier daha sonra bir de resmî takrir göndererek devletin Osmanlı-Avusturya barışı için Viyana'da teşebbüste bulunduğunu ve konuyla ilgili kendisine malumat geldiğinde Bâbîâlî'ye hemen haber vereceğini bildirmişti.²

Osmanlı yönetiminin, hangi devletin aracılığının kabul edilmesi ve ittifak hususunda karara varamaması üzerine meselenin bir defa da meclis-i meşverette müzakeresine karar verilmişti. Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'nin konağında 6 Şubat 1789'da Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Reisülküttab vekili Raşid Efendi, Rumeli Kadıaskeri Derviş Efendi, Anadolu Kadıaskeri Aşir Efendi, Tevkiî Laleli Mustafa Efendi ve sair ileri gelen devlet ricalinin katılımıyla yapılan meşverette, Prusya'nın aracılığının kabul edilmesi ve istediği senedin de bir ittifak yapılması halinde verilmesi uygun görülmüştü. Bu kararın alınmasında özellikle Prusya-İngiltere ittifakı etkili olmuştu. Bununla birlikte bir ittifak yapılması durumunda Prusya, Kırım'ın Rusya'dan geri alınmasını ve Avusturya'nın savaş tazminatı ödemesini garanti edecekti. Prusya'dan iki seneden bu yana süren savaşın masraflarına destek olması da istenecekti. I. Abdülhamid, meşverette kararlaştırılan bu hususlar kendisine ileildiğinde para talebinden vazgeçilmesi yönünde görüş belirtmişti. Rusların Kırım'ı iadesinin Prusya tarafından garanti edilmesini ise, tereddütle karşılamakla beraber bir defa gündeme getirilmesine izin vermişti.³

Prusya Elçisi Diez ile görüşmeye Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Raşid Efendi ve Hamidizade Mustafa Efendi memur edilmişlerdi. Tersane-i Amire'de Cezayirli Hasan Paşa'nın konağında 9 Şubat 1789'da buluşulduğunda Raşid Efendi,

¹ Zinkeisen, *a.g.e.*, VI, s. 486.

² Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 240-242.

³ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 188-197.

meşveret kararlarını Diez'e iletti, ancak Diez'in bunları kabul etmeye sıcak bakmamasından dolayı bir anlaşmaya varılmadan görüşme sona erdirildi.¹ Bunun üzerine Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'nin konağında 12 Şubat'ta bir meşveret daha yapılarak durum tekrar değerlendirildi. Neticede ittifak hususunda ısrar edilmesi ve bunun reddi halinde talep olunan senedin bazı değişiklikler yapılarak verilmesi kararlaştırıldı.²

Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'nın Tersane-i Amire'deki konağında 18 Şubat 1789'da Prusya Elçisi Diez ile Raşid Efendi ve Hamidizade Mustafa Efendi'nin de hazır bulunduğu bir görüşme daha gerçekleştirildi. Bu görüşmede Diez, senedin değişikliğe uğramış haliyle verilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Böylelikle Osmanlı Devleti, barışın Prusya'nın aracılığı ve iştiraki olmadan yapılmamasını taahhüt etmekteydi. Bununla birlikte eğer başka bir devlet bu aracılıktan daha fazla fayda sağlamayı garanti ederse durum önce Prusya'ya haber verilerek barışa iştiraki istenecek, reddi halinde ise, Osmanlı Devleti, aracılık yapacak tarafı seçmekte tamamen serbest kalacaktı. Diez'e, mutabakata varılan bu noktalar üzerinde Sadrazam Yusuf Paşa'nın onayı alındıktan sonra on iki gün içerisinde cevap verilecekti. Bu görüşmenin ardından Diez, anlaşmaya varılan şartlar üzerinden kaleme aldığı bir senet suretini Bâbiâli'ye göndermişti.³ Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'nin konağında 22 Şubat'ta tekrar bir araya gelen devlet ricali, Diez'in gönderdiği senet suretinin kabul edilmesini kararlaştırmıştı. Ancak bir defa daha görüşü sorulan Fransa Elçisi Choiseul-Gouffier'in verilecek senedin girişine "*Prusya, Moskov ve Nemçelü ile muharebeye âmâdedir, lakin sebep zuhuruna müterakkıbdır ve ol sebep dahi düşmanları tazyik ile hemen hâsil olmuş gibidir*" diye bir ibarenin yazılmasını tavsiye ettiğinden bu şekilde bir değişiklik yapılması uygun görülmüştü.⁴

Diğer taraftan, bu sırada bir yandan da Rusya'yla girdiği savaşı devam ettirmesi karşılığında İsveç'e yapılacak para yardımının müzakereleri sürdürülmekteydi. Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Raşid Efendi ve Hamidizade Mustafa Efendi Tersane-i Amire'de 3 Mart 1789'da İsveç Elçisi Heidenstam ile bir görüşme yapmışlardı. Bu görüşmede İsveç'e, savaş esnasında her sene 4.000 ve geriye kalanının da on sene

¹ Kamil Paşa, *a.g.e.*, II, s. 243-244; Zinkeisen, *a.g.e.*, VI, s. 486-489.

² Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 202-203.

³ BOA, HAT., nr. 17492; Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 41-42; Zinkeisen, *a.g.e.*, VI, s. 489-490.

⁴ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 205-206.

içerisinde bitirilmek kaydıyla toplam 20.000 kese ödenmesi hususunda uzlaşmaya yaklaşılmıştı. Heidenstam'a, Sadrazam Yusuf Paşa'nın onayının alınmasının ardından kesin cevabın verileceği iletilmişti.¹

Prusya'ya verilecek senedin son hali ve şimdiye kadar Diez ile yapılan görüşmelerin mazbataları Rusçuk'a ulaştığında Sadrazam Yusuf Paşa, ordu erkânıyla 6 Mart 1789'da bir meclis-i meşveret yaparak meseleyi müzakere etmişti. Meşverette, verilecek senedin mahzurları tekrar tartışılmış ve özellikle Rusya ve Avusturya'nın barış istemeleri halinde aracılık için Prusya'yla yapılacak yazışmaların vakit kaybına yol açacağı belirtilmişti. Bunun önüne geçmek için Prusya elçisi, kesin karar verebilecek bir şekilde yetkili kılınmalıydı. Osmanlı Devleti, Prusya'nın aracılığını istememesi durumunda tek başına barış yapmakta serbest olmalıydı. Ayrıca, Albay von Götze'nin orduya gelmesine de asker arasında yaratabileceği olumsuz etki sebebiyle yine izin verilmemekteydi.²

Orduda değişikliğe uğramış şekliyle İstanbul'a gönderilen senet Şeyhülislam Mehmed Kamil Efendi'nin konağında 22 Mart 1789'da yapılan meclis-i meşverette aynen kabul edilmişti. Bu karar 29 Mart'ta Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa, Raşid Efendi ve Hamidizade Mustafa Efendi'nin hazır buldukları görüşmede Prusya Elçisi Diez'e iletilmişti. Senedin daha önce kendisinin kaleme aldığı nazaran esaslı bir değişikliğe uğramasını şaşkınlıkla karşılayan Diez, bu haliyle onun kabul edilemeyeceğini belirtmişti. Bu görüşmenin ertesi günü tercümanı vasıtasıyla Bâbîâli'ye haber yollayan Diez, son gelişmeleri Berlin'e bildirdiğini ve artık bu tarafta işi kalmayan Albay von Götze'nin geri dönmesi gerektiğinden bir yol emrinin verilmesini rica etmişti. Prusya'yı tamamen gözden çıkarmaya sıcak bakmayan I. Abdülhamid, bu husus kendisine arz olduğunda en azından Albay von Götze'nin orduya gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine durum tekrar orduya bildirilmiş ve Diez de bu konu hakkında bilgilendirilmişti. Ancak tam bu esnada I. Abdülhamid'in vefatı iki taraf arasındaki ilişkilerin kesilmesine yol açmıştı.³

III. Selim tahta geçtiğinde öncelikle uzun müddetten bu yana müzakereleri devam ettirilen İsveç ile ittifak yapılmasına onay vermişti. Osmanlı Devleti 11 Temmuz

¹ BOA, A. DVN. DVE. 12, nr. 187/27; A. AMD., nr. 29/45.

² Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 223-225.

³ Cevdet, *a.g.e.*, IV, s. 227-229.

1789’da imzalanan bu ittifaka göre, Rusya’yla girdiği savaşı sürdürmesi karşılığında İsveç’e toplam yirmi bin kese para yardımında bulunmayı taahhüt etmişti. Bu para savaş içerisinde her sene iki bin keselik taksitler halinde ve geriye kalan kısmı da barış yapılmasının ardından ödenecekti. Buna karşılık İsveç, tek başına barış yapmamayı ve Rusya’nın savaş sırasında Osmanlı Devleti’nden zapt ettiği yerlerin iadesine çalışmayı garanti etmekteydi.¹ Bundan başka, Prusya’yla tekrar başlatılan ittifak görüşmelerinde de son safhaya gelmiş ve bu devlete verilecek senedin son hali ile şimdiye kadar yapılan müzakerelerin mazbataları nihai bir karara varılması için sadarete getirilmesinin ardından Cezayirli Hasan Paşa’ya gönderilmişti.²

Bununla birlikte ordunun vaziyeti ve malî sıkıntılardan dolayı savaşın sürdürülmesinin uygun olmayacağını düşünen Cezayirli Hasan Paşa, seraskerliği sırasında İsmail Nüzul Emîni Hacı Ebubekir Ağa’yı Bender’de bulunan General Potemkin’in yanına yollayarak Rusya’yla bir mütareke zemini aramıştı.³ Daha sonra Potemkin’in temsilcisi Serçu ile Şumnu’da gizli bir görüşme yapan Cezayirli Hasan Paşa, barışın esasını teşkil edecek maddelerin belirlenmesine çalışmıştı.⁴ Bu arada General Koburg vasıtasıyla Avusturya’dan da mütareke teklifi ulaştığından son gelişmeleri İstanbul’a haber vermişti.⁵ Cezayirli Hasan Paşa, Rusya ve Avusturya’nın şimdiye kadar ele geçirdikleri yerleri iade etmeleri şartıyla⁶ barışa sıcak bakmasına rağmen, İstanbul’da Prusya ile bir ittifak yapılarak savaşın sürdürülmesi görüşü ağırlık kazandığından kendisine yürüttüğü müzakereleri askıya alması yönünde talimat verilmişti.⁷

Şumnu’da ordu erkânının katılımıyla yapılan meclis-i meşverette Prusya ittifakı değerlendirildiğinde savaşın uzamasına sebep olacağı gerekçe gösterilerek yapılmasına katiyen “*istihsân ve istisvâb*”⁸ olunmamıştı. Hatta Ordu Kadısı Tarakçızade Mehmed Sadık Efendi meşverette okuduğu ayet-i kerime ile bu ittifakın şer’an meşru olmadığını dahi tasrih etmişti. Meşverette alınan bu karar, Defter Emîni Ali Raik Efendi ve

¹ Antlaşmanın maddeleri için bkz. BOA, A. DVNS. NMH. d., nr. 9, s. 257-259; HAT., nr. 12454; *Muâhedât Mecmûası*, I, s. 160-162.

² BOA, HAT., nr. 6065.

³ BOA, HAT., nr. 12611.

⁴ BOA, A. AMD., nr. 29/65.

⁵ BOA, HAT., nr. 56111.

⁶ BOA, A. AMD., nr. 29/75.

⁷ BOA, HAT., nr. 6065.

⁸ BOA, HAT., nr. 10601.

Ruznamçe-i Evvel Hasan Efendi vasıtasıyla İstanbul'a bildirilmişti. Ancak orduda alınan karardan memnun olmayan III. Selim, İstanbul'daki devlet ricaline konunun bir defa daha müzakere edilmesini emretmişti.¹ Özellikle Bender'in Rusların eline geçmesi münasebetiyle mağlup bir şekilde barış yapılmak istenmediğinden ittifakın yapılması tekrar karar altına alınmıştı. Ordu Kadısı Tarakçızade Mehmed Sadık Efendi'nin aksine, Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'nin fetvasıyla ittifakın şeran meşruiyeti meselesi de çözüme kavuşturulduğundan durum Ali Raik Efendi ve Hasan Efendi aracılığıyla orduya iletilmişti.²

Ordu karargahında yapılan meclis-i meşverette bu defa İstanbul'da alınan karar doğrultusunda Prusya ile ittifak yapılmasına onay verildi.³ Ancak savaşın uzamasına sebep olacağı göz önünde bulundurulduğundan Prusya'ya verilecek senedin altına "*Rikâb-ı hümayunda ulema ve erbâb-ı şura ittifakıyla bu sened rey ve temhîr olunmuş, ordu-yı hümayûndan dahi temhîr babında hatt-ı hümayûn sâdir olmakla bizler dahi imza ve temhîr eyledik*" ibaresi eklenerek bu onayın kerhen verildiği açıkça belirtilmişti.⁴ Ordu ile İstanbul arasındaki bu görüş ayrılığına rağmen ittifak 31 Ocak 1790'da Reisülküttap Raşid Efendi ve Rumeli Kadıaskeri Aşir Efendi'nin hazır buldukları toplantıda Prusya Elçisi Diez ile imzalanmıştır.⁵

4.1.7. Ölümü, Muhallefatı ve Mal Varlığı

Cezayirli Hasan Paşa, Prusya ittifakına savaşın uzamasına sebep olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Prusya ve İsveç'in taahhütlerine güvenilerek Osmanlı Devleti'nin kabul edebileceği şartlarda Rusya ve Avusturya'yla birer barış antlaşması yapılabileceğini düşünen Paşa, Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir tahriratta bunu gündeme getirerek III. Selim ve devlet ricalinin fikrini değiştirmeye çalışmıştı.⁶ Ancak bütün çabalarına rağmen ittifakın yapılmasına engel olamayan Paşa,

¹ BOA, HAT., nr. 11751.

² Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1203-1209*, vr. 35a-35b; Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 13; Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 59.

³ BOA, A. AMD., nr. 29/81; HAT., nr. 1427.

⁴ BOA, HAT., nr. 8691.

⁵ Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 15. Antlaşmanın maddeleri için bkz. Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 144-148.

⁶ BOA, HAT., nr. 1416.

baharda tekrar başlayacak savaşın hazırlıklarının tamamlanması için harekete geçmişti.¹ Rumeli'nin çeşitli kazalarından 10.000 asker tahrir olunmasını emreden Paşa, bunların bütün masraflarını kendisinin karşılayacağını ilan etmişti.²

Bu şekilde savaş hazırlıklarının ikmaline nezaret eden Cezayirli Hasan Paşa, bir yandan da Şumnu'nun dış mahallinde kendisinin emriyle inşasına başlanan Bektaşî tekkesinin işleriyle ilgilenmekteydi. Nitekim Paşa, 23 Mart 1790'da tebdilen bu tekkeye giderek teftiş etmiş ve aynı gün kaldığı konağına döndüğünde ateşli humma şikâyetiyle yatağa düşmüştü. Bu halde yedi gün yatakta kalan Paşa, cerrahi müdahalelere rağmen 30 Mart'ta³ vefat etti. Cenaze namazı Şumnu'daki Şerif Paşa Camii'nde kılınan Paşa, Haşim Baba Bektaşî tekkesinin haziresine defnedildi.⁴ Paşa'nın ölümünün ardından konağında bir toplantı yapan ordu erkânı, Şumnu'da sadaret kaymakamlığına getirilebilecek vezir bulunmadığından Rusçuk Muhafızı Hasan Paşa'nın davet olunmasını kararlaştırdı.⁵ İstanbul'a da gelişmeler hakkında haber gönderen⁶ ordu erkânına, Rusçuk Muhafızı Hasan Paşa'nın sadaret kaymakamlığının onaylandığı bildirildi.⁷

Cezayirli Hasan Paşa'nın 30 Mart 1790'da ölümünün ardından Şumnu'da bulunan menkulleri, eşyaları, atları ve sair bütün şahsî malları⁸ İstanbul'dan gelen emir üzerine⁹ görevliler huzurunda kayıt altına alınarak hazineye intikal ettirildi. Buna göre çeşitli cins ve büyüklükte 30.610,5 adet altını olduğu anlaşıldı. Veznedarbaşı bu altınların değerini 103.772 kuruş olarak belirledi. Bundan başka, 72.756 kuruş değerinde gümüş akçesinin de bulunduğu tespit edildi. Ayrıca, Silahdarı İbrahim Ağa'da 2.200, Hazine Kâtibi Süleyman Sırrı Efendi'de 5.000, Miftah Ağası Feyzullah'ta 2.000, kölesi Küçük Hüseyin Ağa'da 1.850, Mehmed Emin Ağa'da 2.340, İskenderiye Mutasarrıfı Mahmud Paşa'da 11.000, Hazinedarı Süleyman Bey'de 89.106, Hacı Rahtvan'da 1.400, Habbaz Martin'de 1.000 ve Terzibaşı Niko'da 977 olmak üzere

¹ Paşa, askerî hazırlıkların tamamlanmasına kadar Prusya ittifakının Rusya ve Avusturya'dan gizlenmesini İstanbul'dan özellikle istemişti (BOA, A. AMD., nr. 29/77).

² BOA, C. AS., nr. 34698.

³ Cezayirli Hasan Paşa'nın ölümü dönemin ruznamesinde 3 Nisan 1790 olarak verilmektedir (TSMA. E., nr. 12357).

⁴ Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 667.

⁵ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1203-1209*, vr. 36a; Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 667.

⁶ BOA, HAT., 10980.

⁷ BOA, C. AS., nr. 7033.

⁸ Şumnu'da muhalledatından çıkan eşyaların listesi için bkz. BOA, D. BŞM. MHF., nr. 87/76, 107; TSMA. E., nr. 234/23. Şumnu'daki muhalledatı için ayrıca bkz. Ek: 7.

⁹ BOA, HAT., nr. 4092.

toplam 116.873 kuruş alacağıının varlığı ortaya çıkarıldı. Cezayirli Hasan Paşa'nın vefatından hemen önceki on dört günlük vekilharç masrafı olan 14.000 kuruş ile teçhiz ve tekfinine harcanan 1.000 kuruş buradan mahsup edildi. İstanbul'dan gönderilen emirde gümüş akçesinin ordunun masrafları için kullanılmasına izin verilmişti. Bundan dolayı geriye kalan 57.356 kuruşluk gümüş akçesi Şumnu'da bırakıldı. Gümüş akçesinin haricinde muhallefatında bulunan çadırları Mehterhâne-i Amire'ye, katır ve develeri Sergi Emine'ne teslim olundu ve bazı diğer hayvanlarının da satılmak üzere orduda kalmasına karar verildi. Altınları, eşyaları, atları, köleleri ve sair şahsî çeşitli malları ise defteriyle birlikte Kapıcıbaşı Kolçak Mustafa Ağa vasıtasıyla İstanbul'a gönderildi.¹ III. Selim, Kolçak Mustafa Ağa'nın İstanbul'a gelmesinin ardından Cezayirli Hasan Paşa'nın Şumnu'daki muhallefatından tahrir olunan eşyalarının Enderun Hazinesi'ne teslim olunmalarını, kölelerinin sorgulanmak üzere başbakıkuluna gönderilmelerini ve atlarının da iyileri dışındakilerinin satılmalarını emretti.² Bu emir üzerine İstanbul'a getirilen atlarından 47 tanesi 12.508 kuruşa satıldı.³ Ayrıca, Şumnu'da bırakılan hayvanlarının satışından da 3.362,5 kuruş gelir elde edildi.⁴

Şumnu'daki muhallefatının haricinde Cezayirli Hasan Paşa'nın başta İstanbul'da Öküz Limanı'ndaki sahilhanesindeki⁵ ve Tersane-i Amire'deki konağındaki⁶ olmak üzere çeşitli yerlerde bulunan malları da mirî için zaptedildi. Edirne'de Rüstem Paşa hanında iki depoda mallarının bulunduğu öğrenildiğinden hacedğandan Mehmed Efendi görevlendirilerek İstanbul'a getirildi. Altı sandık içerisinde çeşitli cinsteki gümüş eşyalarının değeri Başbakıkuluna Tahir Ağa tarafından 46.131 dirhem olarak tespit edildi. Bu eşyalar III. Selim'in emriyle Darphane-i Amire'ye gönderildi.⁷ Paşa'nın muhallefatından çıkan eşyaların büyük kısmı 21 Haziran – 4 Ağustos 1790 tarihleri arasında satıldı ve 12.215.488 akçe gelir elde edildi.⁸ Paşa'nın Mısır seferi esnasında Kahire ulemasından Murteza Efendi'ye emaneten bir miktar altın bıraktığı da ortaya

¹ BOA, D. BŞM. MHF., nr. 87/108, 88/22; HAT., nr. 55520; Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III.), nr. 7019. Paşa'nın muhallefatının Edirne'ye kadar nakledilmesi için kullanılan yük hayvanları ve arabalara toplam 1.099 kuruş kira ödenmişti (D. BŞM. MHF., nr. 87/125).

² BOA, HAT., nr. 55630, 57041.

³ BOA, D. BŞM. MHF., nr. 88/12; C. DH., nr. 11152.

⁴ BOA, C. ML., nr. 27141.

⁵ BOA, D. BŞM. MHF. d., nr. 13713; D. BŞM. MHF., nr. 87/99. Öküz Limanı'ndaki sahilhanesindeki eşyalarının değeri 4.000 kuruş olarak tahmin edilmişti (HAT., nr. 55475).

⁶ BOA, D. BŞM. MHF. d., nr. 12955; D. BŞM. MHF., nr. 88/25; TSMA. E., nr. 234/23.

⁷ BOA, AE. SSLM. III., nr. 13246; Muallim Cevdet Tasnifi-Darphane (C. DRB.), nr. 1933; C. ML., nr. 29266; C. DH., nr. 3069; HAT., nr. 55619.

⁸ TSMA. d., nr. 2297, s. 1-17.

çıkmişti. Bunun üzerine Mısır Valisi İsmail Paşa'ya emir gönderilerek bu altınları İstanbul'a göndermesi istendi. Altınlar İstanbul'a ulaştığında Darphane-i Amire'de sayıldı ve toplam 45.000 adet Mısır zer-i mahbubu olduğu anlaşıldı. Her biri üç kuruş üzerinden fiyatlandırılan altınların değeri 135.000 kuruş olarak tespit edildi. Bu paradan 67.500 kuruşunun Cebhane-i Amire, Tophane-i Amire ve Mehterhâne-i Amire masrafları için Hazine-i Amire'de tutulmasına ve geriye kalan 67.500 kuruşunun da Tersane-i Amire mühimmatı giderlerine tahsis edilmek üzere Darphane-i Amire'de kullanılmasına karar verildi.¹

Diğer taraftan, muhallefâtındaki mücevher ve altın ziynet eşyalardan bir kısmı III. Selim'in izniyle Cezayirli Hasan Paşa'nın eşi Emine Hanım, cariyesi Servinaz ve manevi kızına bırakıldı. Buna göre eşi Emine Hanım'a bir cild Mushaf-ı Şerîf, bir mücevher çiçek, bir parçalı küçük sahan, bir kavanoz resimli mücevher çiçek, bir tırtıklı mücevher çiçek, bir yel değirmeni resimli mücevher çiçek, bir zümrüt parçalı mücevher sahan, bir zümrüt nişaneli büyük inci askı, bir zümrüt parçalı mücevher gerdaniye, bir minekârî taşlı altın kutu, bir zümrüt yüzük, bir pırlanta elmas yüzük, bir yakut yüzük, bir saf altın, bir banbu? resimli altın ustuc, bir çifkari müdür iğne, üç yüz kuruş değerinde karışık gümüş, bir altın harçlı nafe, bir rumi şal, bir çekmece saati, bir büyük altın ustuc, bir dökme altın ustuc; manevi kızına üç çift sade altın bilezik, bir sade altın kuşak, nakden otuz kuruş, bir küçük pişilte saat, bir zümrüt parçalı mücevher çelenk, bir mücevher gerdaniye, bir roza yüzük, bir mücevher gonca, dört çift incili sırasta, gümüşle çevrili iki küçük kutu; cariyesi Servinaz'a bir cild Mushaf-ı Şerîf, bir boğa çekmece, bir sırma taşlı altın saat, bir dürbün, bir çift ortası zümrütlü büyük mücevher altın kuşak, üç büyük zümrüt iğne, üç mücevher çiçek, bir çift elmas taşlı altın bilezik, bir elmaslı inci askı, bir elmassız inci askı, bir altın küçük kutu, bir çarh Felemenk mücevher çiçek, bir zümrüt parçalı mücevher gerdaniye, bir gümüş ustuc, bir zümrüt kuşak başı ve bir elmas roza yüzük verildi.²

Cezayirli Hasan Paşa'nın gizli kalan menkullerinin ortaya çıkarılabilmesi için de yoğun gayret sarfedildi. Paşa'nın, Suriye seferi esnasında Zahir Ömer ve Hazine-darı Abraham Sabbah'tan aldığı paranın miktarı hakkında şüphelenildiğinden mesele öncelikle Şam Valisi Cezzar Ahmed Paşa'dan soruldu. Cezzar Ahmed Paşa İstanbul'a

¹ BOA, D. DRB. MH., nr. 10/35; HAT., nr. 16017, 16061.

² TSMA. E., nr. 234/23.

27 Mayıs 1790'da gönderdiği kaimesinde, Cezayirli Hasan Paşa'nın Akka'ya geldiğinde Bulutkapan Ali Bey'in Zahir Ömer'de bulunan 30.000 kese değerinde mücevher ve sair kıymetli menkullerine el koyduğunu ifade etmekteydi. Cezzar Ahmed Paşa, Abraham Sabbah'ın ticaret ile kazandığı 48.480 adet riyalini, büyük bir sandığını, 5.000 keseden fazla değerdeki mücevher ve sair kıymetli eşyalarını Akka'daki Katolik Kilisesi'nden alarak bizzat kendisinin Cezayirli Hasan Paşa'nın maiyetinden Mustafa Ağa'ya teslim ettiğini belirtmekteydi. Daha önce Zahir Ömer'in denetiminde olan Sayda ve çevresindeki kaleler seferle birlikte ele geçirildikçe buralarda bulunan 6.000 keseden fazla paraya da Cezayirli Hasan Paşa tarafından el konulduğunu eklemekteydi. Ayrıca Cezzar Ahmed Paşa, meselenin detayının öğrenilmesi için Suriye seferi sırasında Cezayirli Hasan Paşa'nın hazinedarlığı görevinde olan Vidin valisi Yusuf Paşa'ya sorulmasını önermekteydi.¹ Cezzar Ahmed Paşa'nın bu teklifi doğrultusunda mesele Yusuf Paşa'ya soruldu. Ancak Yusuf Paşa, hastalığı münasebetiyle Suriye seferi esnasında Cezayirli Hasan Paşa'nın maiyetinde yer almadığını gerekçe göstererek konuya vakıf olmadığını bildirdiğinden bir sonuca ulaşamadı.²

Mısır seferi esnasında Cezayirli Hasan Paşa tarafından mirî adına tahsil edilen paranın miktarında herhangi bir yolsuzluk olup olmadığı da soruşturuldu. Paşa'nın maiyetinde sefere katılan ve o sırada donanmada riyale-i hümayun olan Hammamizade Ahmed Kaptan'ın bu konuyla ilgili bilgisine müracaat edildi. Sefer sırasında Cezayirli Hasan Paşa tarafından kendisinin şahit olduğu kadarıyla 9.970 kese tahsilat yapıldığını belirten Ahmed Kaptan, buradan 2.200 kesesinin masraflarda kullanmak üzere Mısır Defterdarı'na verildiğini ve geriye kalan meblağın akıbetinin de Paşa'nın Kapıkethüdası Süleyman Bey'den sorulması gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine sorgulanan Süleyman Bey, Mısır Defterdarı'na verilen 2.200 kese ile birlikte toplam 5.475 keseden haberinin bulunduğunu; ancak, geriye kalan 4.495 kese hakkında malumat sahibi olmadığını öne sürdüğünden Paşa'nın Mısır'dan tahsil ettiği paranın akıbeti bir türlü ortaya çıkarılamadı.³

¹ BOA, HAT., 56031, 56159.

² BOA, HAT., 5040, 55616.

³ BOA, HAT., 55512, 55599.

Cezayirli Hasan Paşa hayatta iken şahsî gelirlerinin en önemli kısmını çeşitli mukataalardan elde ettiği iltizam bedelleri oluşturmaktaydı.¹ Paşa'nın ölümünün ardından uhdesinde olan ve muaccelerinin toplamı 952.381,5 kuruşu bulan farklı büyüklükteki mukataa hisselerinin tamamı 4 Nisan 1790'da Darphane-i Amire'ye devredildi.² Bu devir işlemi 1204 (1790/1791) senesinin başlangıcı esas alındı. Böylelikle mültezimlerden 1204 senesine mahsup tutularak alınan peşinatların da Darphane-i Amire'ye bırakılması gerektiğinden Paşa'nın ölmeden önce hazinedarlığını yapan Kapıkethüdası Süleyman Bey ile bu çerçevede mukataalarıyla ilgili hesap görüldü. Yapılan hesap sonucunda Süleyman Bey'in zimmetindeki Paşa'nın mukataa gelirlerinden kaynaklanan 97.686,5 kuruş peşinatı Darphane-i Amire'ye iade etmesi kararlaştırıldı.³

Diğer taraftan, Cezayirli Hasan Paşa'nın çeşitli yerlerdeki gayrimenkulleri hakkında da bazı tasarruflarda bulunuldu. Bunlardan Levend Çiftliği III. Selim'in emriyle Emlak-ı hümayuna devredildi.⁴ Levend Çiftliği mülhakatından bir ekmek fırını, iki taş ve bir yel değirmeni, Cami-i Şerif yakınlarındaki bahçe ve yirmi dönüm bağ, birer adet bakkal ve kahve dükkânı, bir kiremit imalathanesi, bir adet başka bağ ve bahçe, Balta Limanı yakınlarındaki büyük bahçe, Abdullah Ağa vakfından hâdim Kuddusi Çiftliği, su değirmeni ve müstemilatından bahçeler ile korular, Sultan Bayezid vakfından Büyükdere Çayırı ve Kanlıkavak'ta Kara Hasan oğlu çiftliği ise daha önce bağlı oldukları vakıflar tarafından idare edilmesine karar verildi.⁵ Bu gayrimenkullerden senelik 4.026 kuruş gelir elde edilmekteydi. Paşa hayattayken bu parayla Levend Çiftliği'nde çalışan hademelerin senelik 4.192 kuruşu bulan maaşları ödenmekteydi.⁶ Paşa'nın Mora'da ve Karaburun'da bulunan ve vakıflarına ilhak çiftliklerinin de Darphane-i Amire tarafından işletilmesine karar verilmişti. Daha sonra

¹ Mesela, uhdesinde bulundurduğu bazı mukataalardan Paşa'ya 1197 (1782/1783) senesi için toplam 39.321 kuruş taksit ödendiği görülmektedir (*D. BŞM. d.*, nr. 5206). Ayrıca, ölümünün ardından Darphane-i Amire tarafından tasarruf olunmaya başlanan mukataalarından bir kısmının 1205 (1790/1791) senesi faiz geliri ise 391.883,5 kuruşa ulaşmaktaydı (*D. DRB. MH.*, nr. 12/21).

² BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Darphane-i Amire Eminliği (*D. BŞM. DRB.*), nr. 17/99.

³ BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Darphane Defterleri (*D. BŞM. DRB. d.*), nr. 16654; *C. ML.*, nr. 8601.

⁴ BOA, HAT., nr. 57531.

⁵ BOA, Muallim Cevdet Tasnifi-Evkaf (*C. EV.*), nr. 21633. Levend Çiftliği ve mülhakatından olan gayrimenkuller daha sonra III. Selim'in emriyle Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'ya verildi (*HAT.*, nr. 55846).

⁶ *TSMA. d.*, nr. 6888.

III. Selim'in emriyle bu çiftliklerden Mora'daki Başkadın Safizar'a ve Karaburun'daki ise dördüncü kadın Tab'ısa'ya bırakıldı.¹

İstanbul'da Cezayirli Hasan Paşa'nın Kasımpaşa'daki konağı ve Öküz Limanı'ndaki sahilhanesi olmak üzere hayatta iken çoğunlukla kalmayı tercih ettiği iki adet evi bulunmaktaydı. Öküz Limanı'ndaki sahilhanesi III. Selim'in emriyle ölümünün ardından eşi Emine Hanım'a verildi. Kasımpaşa'daki konak ise daha önce kendisi tarafından vakfına ilhak edilmişti. Konağın bağlı olduğu vakfın tevliyeti de Emine Hanım'ın uhdesindeydi. Nitekim Paşa'nın ölümüyle birlikte bazı esnaf bu gayrimenkullerden kaynaklanan 33.992 kuruş alacaklarının bulunduğunu iddia etmişler ve yapılan soruşturma sonucunda bunun doğru olduğu ortaya çıkmıştı. III. Selim, söz konusu borçtan Öküz Limanı'ndaki sahilhaneye düşen kısmının Emine Hanım tarafından ve Kasımpaşa'daki konakla ilgili olanın da ilhak edildiği vakıftan ödenmesini istemişti.²

4.2. Birey Olarak Cezayirli Hasan Paşa

4.2.1. Şahsiyeti

Cezayirli Hasan Paşa, biyografisini veren kaynaklarda "*Palabıyık*"³ veya "*Ebû'l-bürût*"⁴ lakabıyla anılmaktadır. Dış görünüşü ve fiziksel özelliklerine dair kaynaklarda başka bir bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte kendisini tasvir eden çeşitli gravürlerde orta boylu ve tıknaz yapılı olduğu görülmektedir. Gravürlerde ve onunla ilgili daha sonra yapılan resimlerde dikkat çeken bir başka husus da yanında bir aslanın yer almasıdır. Nitekim bu konuda "*Bir aslanı kendisine iliştirmişti. Tersane'de bağısız gezer ve yanında yatırarak eğlenirdi*"⁵ denilerek atıfta bulunmaktadır.

¹ BOA, D. DRB. MH., nr. 11/25.

² BOA, HAT., nr. 15928, 55631.

³ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 638; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 319; Aydın, *a.g.m.*, s. 501.

⁴ Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarrâ*, s. 273; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, III, s. 1801.

⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 639. Cezayirli Hasan Paşa'nın aslanı hakkında 1786'da İstanbul'da bulunan Elizabeth Craven de bazı ilginç bilgiler vermektedir. Craven'e göre Paşa, köpek gibi her zaman kendisini takip eden bir aslana sahipti. Paşa bir defa divanhanede yapılacak toplantıya onunla birlikte gitmiş, ancak bunu gören katılımcılar korkularından pencereden atlamışlardı. Bunlar içerisinde merdivenlerde boynunu kıran birisinin olmasından dolayı toplantı ertelenmek zorunda kalmıştı (*A Journey through the Crimea to Constantinople*, London 1789, s. 209). James Dallaway ise, Paşa'nın bir

Karakteriyle ilgili yerli¹ ve yabancı² kaynakların üzerinde birleştiği en belirgin özelliği cesaretidir. Buna dair hayatından birçok örnek verilebilir; gençliğinde 1736-39 Osmanlı-Avusturya ve Rusya Savaşı'na yeniçerilerin 25. ortasının karakullukçusu olarak katılan Cezayirli Hasan Paşa, özellikle Morova ve Hisarcık muharebelerinde gösterdiği cesaretle temayüz etmişti. 1768-74 Savaşı esnasında gönüllü olarak hayatını tehlikeye atıp maiyetindeki az bir kuvvetle Ekim 1770'de Limni Adası'nı Rusların eline geçmek üzereyken kurtarması da dikkat çekicidir. Ancak Osmanlı Devleti tarafından Çanakkale Boğazı'nı tahkim etmekle görevlendirilen ve bu hadiseye şahit olan Fransız subay Baron de Tott, onu düşüncesiz bir cesaret gösterisinde bulunduğu gerekçesiyle eleştirmektedir.³

Karakterine dair vurgulanması gereken bir başka özelliği ise “*hunrîz*”⁴ yani kan dökücü olarak nitelendirilecek kadar şiddete meyilli oluşuydu. Özellikle devlet işlerinde yapılan hatalara karşı müsamaha göstermeyen bir tavır bulunmaktaydı. Onun bu yönüyle ilgili şu şekilde bir bilgi nakledilmektedir: “*Donanmadaki gemiler 1778 yılında Karadeniz’de batmıştır. Bu gemiler çok zayıf olduğu için izolasyon malzemesi dökülmüş ve bütün tahtalarının arasından su almıştır. Meşhur Kaptan-ı derya Hasan Paşa, bunu kötü izolasyona bağladı ve donanma İstanbul limanına geri döndüğünde bütün gemi kaptanlarına ölüm döşeginde de olsalar gemilerinin izolasyonu esnasında başında olmalarını emretti. Bunlardan birisi, bir gün kendi gemisinde oturmaktan sıkılıp çeyrek mil mesafedeki evine gitti. Bu sırada Hasan Paşa ordugaha çalışmalarını görmek için geldi, izolasyonu inceledi ve hatalı buldu. Kaptanı çağrılarını emretti. Kendisine kaptanın evine gittiğini söylemek zorunda kaldılar. Orada bulunan küçük bir halıya*

aslan yavrusunu yanından ayırmadığını, kendisini takip etmesi için eğittiğini ve hizmetçilerinden birini öldürmesinden dolayı onu zincire bağladığını belirtmektedir (*Constantinople Ancient and Modern*, London 1797, s. 47). Paşa'nın aslanlara karşı özel bir merakının olduğu anlaşılmaktadır. 1786'da Paşa'nın Tersane-i Amire'deki konağına ziyarette bulunan Venezuelalı General Miranda, buranın duvarında aslan avına çıkan bir kişiyi tasvir eden freskin asılı olduğunu aktarmaktadır (*Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı*, der. Fuad Carım, İstanbul 1965, s. 32).

¹ Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 669; Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, s. 322-323; Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 17; Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarrâ*, s. 273; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, III, s. 1801; Uzunçarşılı, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair”, s. 18; a. mlf., “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, s. 319; Aydın, *a.g.m.*, s. 501.

² José Moreno, *Viage á Constantinople en el año de 1784, scritto de orden superior*, Madrid 1790, s. 308-310 (İspanyolca tercümede yardımlarını esirgemeyen Dr. Özlem ŞENYILDIZ'a teşekkür ederim); Mordtmann, *a.g.m.*, s. 534; Elias Abesci, *Etat Actuel de L'Empire Ottoman*, çev. M. Fontanelle, II, Paris 1792, s. 30-31; Dallaway, *a.g.e.*, s. 46; William Eton, *19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 51-52.

³ Tott, *a.g.e.*, II, s. 77-78.

⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, III, s. 1801.

oturdu ve bir adamı kaptanı çağırmaya bir başka adamı da kendi tüfeğini getirmeye gönderdi. Talihsiz kaptan geldiğinde tek bir söz bile söylemeden onu karabinası ile vurdu. 'Bunu alın ve gömün' dedi ve ekledi; 'diğer kaptanların da defin esnasında hazır bulunmalarını sağlayın, izolasyon işi onlar geri dönene kadar durdurulsun.'¹

Şahsiyetiyle ilgili belirtilmesi gereken önemli özelliklerinden bir başkası da hamiyetperverliğidir. Paşa'nın özellikle devletin menfaatine olduğunu düşündüğü hususlarda maddî ve manevî destekten geri durmadığı bilinmektedir. Karakterinin bu yönünü göstermesi açısından Rusya ve Avusturya karşı 1787-88'de girilen savaş esnasında Karadeniz'e sefere çıkılmadan önce donanmadaki personele yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Nakledildiğine göre bu konuşmanın içeriği şöyledir: "*Benim nereden geldiğim ve ne yaptığım cümlelerin malumudur. Lakin nâm alacak ve din ü devlet uğruna can verecek vakitler şimdidir. Niyetim düşmanın hakkından gelmek veyahud ölmektir. Bunun için bi'l-cümle cârîye ve kölelerimi azad edip her birinin hizmetlerine göre mükâfat eyledim ve borçlarımı kâmilen eda ettim. 'İyâlimi dahi fîmâ-ba'd görmeyeceğimi cezm ile vedâ' edip gidiyorum ve eğer sağ kalıp da avdet eder isem bu Allahu te'âla hazretlerinin bir 'inâyetidir. Sizi öteden beri yoldaş bilirim. Bu def'a cümlelerinizi yanıma celb etmekten garaz bu niyetimi söylemektir. İçinizde cesaret edemeyip de ölümden kaçacak var ise şimdiden beyan etsin gücenmeyip kendiye derhal izin veririm yok eğer cenk üzerinde iken gayretsizlik edip de hava muhalif idi askere söz geçiremedim gibi özür ü bahaneler ile emrimi dinlemeyen olur ise padişah başı için bu makuleye emân ve zaman yoktur. Ama gayret ve hizmet edenlere me'mûlden ziyade mükâfat derkârdır. Bu şurût ile gitmeye razı olan kalsın ve sadakat ile hizmet edeceğine yemin etsin.*"² Daha önce ifade edildiği üzere Paşa, Rusya'ya karşı harbin ilan edildiği Ağustos 1787'de merkezî otoritenin güçlendirilmesi için düzenlenen sefer münasebetiyle Mısır'da bulunmaktaydı. I. Abdülhamid, devlet bu esnada malî bakımdan darboğaz içerisinde bulunduğundan Kasım 1787'de Mısır'dan dönmesinin ardından savaş finansmanında kullanılmak üzere Paşa'dan borç para istemiş ve o da 1.200 kese (600.000 kuruş) vermişti.³ Devlet bu şekilde zor durumda kaldığında servet sahibi üst düzey görevlilerin maddî destekten geri durmaması gerektiğine dair düşüncesi ona ait olduğu belirtilen şu ifadelerden de açıkça ortaya çıkmaktadır: "*Lâkin siz bana*

¹ Eton, a.g.e., s. 50.

² Cevdet, a.g.e., IV, s. 51.

³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986, s. 136.

deyin ki 'ya niçün sen Levend Çiftliği'ni harab alub bu kadar mal sarf eyledin ve ma'mûr eyledin ve Kasımpaşa İskelesi meydanını doldurup kışla binâ eyledin der iseniz, ol benim fazla malım idi. Anları asker için binâ ve padişaha bağışladım. Eğer ol zeman padişahın yine bir seferi olup, bana bir akça verme[den], sizi İsmail'e mükemmel kapu ile irsâl eylediği gibi gönderse idi, yirmi sene padişahımdan bir akça matlûb etmeyerek hizmetinde olur idim. Amma sizleri birazcık masârifleri [olan] umûr-ı padişahiye göndermek lazım gelse, dürlü deynlerinizden iştikâ edersiz ve ben de bu madde için âdemi öldürürüm' dediği defa 'ât ile istimâ olunmağla tahrîr olundu.'¹

Anlaşıldığı kadarıyla zihin dünyasını şekillendiren en önemli husus Rusya'dan intikam alma isteğiydi. Bu isteği devamlı canlı tutmasında devlet ve şahsını ilgilendiren iki önemli etken bulunmaktaydı. Bilindiği üzere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1768-74 Savaşı, akabinde ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması, 1783'de Kırım'ın kaybedilmesi ve 1787-92 Savaşı gibi Osmanlı Devleti'ni adeta dağılmaya doğru sürükleyen gelişmelerde baş rolü Rusya oynamış ve Cezayirli Hasan Paşa da bunlara bizzat şahit olmuştu. 1768-74 Savaşı esnasında yaralı olarak hayatını zor kurtarması ise Rusya'ya karşı husumetini güçlendirmişti. Nitekim onun Rusya'dan intikam alma isteğine dair Ahmed Cevdet Paşa şu şekilde yerinde bir tespitte bulunmaktadır: "Elhâsıl devr-i Hamîd-i hânîde Devlet-i Aliyye'ye bunun kadar hidmeti sebkât etmiş kimse yoktur ancak bu kadar hidemât-ı celîlesi üzerine asla kibir ve gurur getirmeyip Çeşme Vak'ası'nda kendisinin kapudân paşa bulunmadığına herkes te'essüf etmekte bulunduğu misüllü bu vak'a kendisine dahi dâğ-ı derûn olup kalmış olduğundan bunu bir vecihle hayâlâne-i hâtırından çıkaramayıp dâima Rusyaludan ahz-ı sâr sevdasında bulunmasıyla beraber askerin nizâmsızlığını ve edevât ve mühimmât-ı harbiyyenin noksanını müşâhade ile evvel emirde nizamât-ı lazımeyi icrâ ile berren ve bahren kuvve-i kâfiye tedârîki lazımeden olduğunu bilerek bu esnada sulhun bekasını isterdi."²

Rusya'ya karşı bu menfî düşüncesi III. Selim'in daha şehzadelğinde Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmalarına aracılık eden Safiyesultanzâde İshak Bey'e takındığı tavırdan da açıkça anlaşılmaktadır. İshak Bey, 1769'da Rus savaşına katılmak üzere saraydan ayrılarak Moldovancı Ali Paşa kumandasındaki orduda hizmete başlamış,

¹ Câbî Ömer Efendi, a.g.e., I, s. 27-28.

² Cevdet, a.g.e., IV, s. 50.

ancak 1770'te Hotin Muharebesi'nde yaralanarak tekrar İstanbul'a dönmüştü. Tedavi sürecinin ardından Cezayirli Hasan Paşa'nın idaresindeki donanmaya katılan İshak Bey, onun maiyetinde iki sene kadar çalışmıştı. Daha sonra Rus subayı olup Yedikule'deki esaret hayatından henüz kurtulan Binbaşı Zorik ile tanışarak dostluk kurmuş ve ülkesine dönebilmesi için ona borç para vermişti. Zorik'i Müslüman kıyafeti içerisinde Ayasofya'yı gezdirmesi Cezayirli Hasan Paşa'nın tepkisini çekmiş, akıbet endişesiyle yurt dışına kaçmış ve uzun süre İstanbul'a gelememişti. Halil Hamid Paşa'nın sadareti (1782-85) esnasında Fransız Elçisi Choiseul Gouffier'nin aracılığıyla bir ara affedilmiş olsa da Cezayirli Hasan Paşa vefat edene dek İshak Bey'e karşı menfî tavrını sürdürmüştü.¹

Diğer taraftan, Cezayirli Hasan Paşa'nın devlet içerisinde siyasi manada hayli nüfuzu bulunmaktaydı. Bu nüfuzun arka planında en başta çözmesi için görevlendirildiği meselelerde başarılı olması yatmaktaydı. 1768-74 Savaşı'ndaki gayretleri kendisinin kaptan-ı deryalığa atanmasını ve "Gazi" unvanıyla taltif edilmesini sağladı. Daha sonra merkezî otoriteyi güçlendirmek amacıyla Suriye, Mora, Mısır seferlerindeki askerî başarıları ile Osmanlı denizciliğine katkıları nüfuzunu perçinledi ve bu durum on altı seneden fazla görevinde kalmasını beraberinde getirdi. I. Abdülhamid'i tahtından indirerek Şehzade Selim'i geçirmek istediği öne sürülen Halil Hamid Paşa'nın azil ve idamında baş rol oynaması ise kendisine "*hünkâr babalığı*"nın,² başka bir ifadeyle padişahın sonra gelen tek adamlığın yolunu açtı. Ancak 1787-92 Savaşı esnasında Karadeniz seferindeki başarısızlıktan dolayı bizzat I. Abdülhamid tarafından sorgulandı. III. Selim'in tahta geçişinin ardından iktidarını kaybetti ve hatta belki hayatta kalması dahi geçmişteki hizmetlerden ileri gelmekteydi. Nitekim kaptan-ı deryalıktan azledilip seraskerliğine atandığı İsmail'e giderken Kağıthane'de III. Selim'in de izlediği alay geçidi hakkında şu şekilde ilginç bir değerlendirmede bulunmaktadır: "*Hatta ol asrı idrâk edenlerden menkûldür ki, müşârun-ileyhin dâiresi halkı dört beş bin kişiden mürekkebe olup İstanbul'dan hareket eylediği gün Sultan Selim hazretleri Kağıthane Köşkü'nden alayını temâşâ buyurmuşlar kasr-ı hümayûn hizâsına geldiğinde müşârun-ileyh zemin-bûs-ı temennâ olduktan sonra âdet-i asr üzere kürk giydirilmek için derûn-ı kasra da'vet olundukda 'Daha bir hizmetimiz*

¹ Kemal Beydilli, "Şehzâde Elçisi Safiyesultanzâde İshâk Bey", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 1999, s. 76-77, 79.

² *Rûzmerre*, s. 78.

sebkât etmedi. İnşallahu te'âla hizmet eder ve nâ'il-i iltifât oluruz' diyerek atını sürüp derhal elbise-i resmiyesini seferî kıyafetine tahvîl edip askerinin içine karışmış ve tekrar da 'vete teşebbüs kılındı ise de ol vakte kadar karşiki dağda askerinin önünde gitmekte idüğü müşâhede olunmuştur. Reviş-i hâle ve bu rivâyete bakınca anın hakkında dahi su-i kasd melhûz olduğu halde kesret-i hedm ü hüşmü ve kıdem-i hizmet ve haysiyeti bir dereceye kadar içmaz-ı aynı mûcib olmuştur."¹

4.2.2. Ailesi, Cariyeleri ve Köleleri

Cezayirli Hasan Paşa, gençliğinde katıldığı 1736-39 Osmanlı ve Avusturya-Rusya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Tekirdağ'a döndüğünde efendisi Hacı Mehmed Ağa'nın kızı Emine Hanım² ile evlenmişti.³ Tespit edilebildiği kadarıyla hayatı boyunca başka herhangi bir evlilik yapmayan Paşa'nın, çocuğu olmamıştı. Emine Hanım 1807'de vefat etmiş ve Kasımpaşa'daki Kulaksız Mezarlığı'na defnedilmişti. Paşa'nın kayınvalidesi Saliha Hanım ise 1800'de vefat etmiş ve kızıyla aynı yere gömülmüştü.⁴

Cezayirli Hasan Paşa'nın elbette birçok cariyesi ve kölesi de bulunmaktaydı. Cariyelerinden Küşade Hatun 1783'te, Leyla Kalfa ve Mehtap Kalfa 1785'te, Asiye Kalfa 1786'da, Rif'at Kalfa 1787'de vefat etmişler ve Kulaksız Mezarlığı'na defnedilmişlerdi. Kölelerinden Elmas Ağa, Mustafa Arif, Molla Rüstem 1783'te, Abdülkadir Bey 1814'te vefat etmişler ve yine Kulaksız Mezarlığı'na gömülmüşlerdi.⁵ Diğer taraftan, Paşa'nın ölümünün ardından Kasımpaşa'daki konağında bulunan on iki azatsız cariyesi başbakıkulu hapishanesine nakledilmişti.⁶ Bunlardan emektar Nevreste ve diğer altı cariye III. Selim'in emriyle saraya gönderilmişti.⁷

Şumnu'da vefatının ardından muhallefatıyla birlikte Kapıcıbaşı Kolçak Mustafa Ağa tarafından İstanbul'a getirilen ve daha önce Cezayirli Hasan Paşa tarafından azat

¹ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, IV, s. 21-22.

² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 639; Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 319; Aydın, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 501.

³ Cezayirli Hasan Paşa'nın eşinin Emine Hanım olduğu çeşitli arşiv belgelerinden de açıkça anlaşılmaktadır (BOA, HAT., nr. 11652; C. EV., nr. 27003; TSMA. E., nr. 322/88, 396/31).

⁴ *Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa*, Milli Kütüphane, nr. YzA 3847, vr. 94a-94b.

⁵ *Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa*, vr. 95a-95b.

⁶ BOA, HAT., nr. 55552.

⁷ BOA, HAT., nr. 55469.

edilmiş olan köleleri ise Hazinedar Süleyman Ağa, Divittar Osman, Silahdar İbrahim, Enderun Çukadarı Ali, Sabık Hazine Başyamağı Mustafa, Hazine Kâtibi Süleyman, Miftah Ağası Feyzullah, Çamaşır Ağası Osman, Mühürdar Selim, Küçük Hüseyin, Küçük Eyüp, Mehmed, Kahraman Ali, Berber Hasan, Hüsrev, Kılarî Feyzullah, Çerkes Hasan, Ahmed, Küçük Osman ve Küçük Hüseyin olmak üzere toplam yirmi kişiydi.¹

4.2.3. Yetiştirmeleri

Cezayirli Hasan Paşa, kölelerinden veya maiyetine girip hizmetinde bulunanlardan birçok kişiyi devletin bürokratik kademelerine yerleştirmişti. Tespit edilebilenler şunlardır:

-Said Mehmed Efendi

Darüssaade Ağası İsmail Efendi'nin oğlu olan Said Mehmed Efendi, 1709'da doğdu. 1768-74 Savaşı esnasında rikâb-ı hümayun çavuşbaşılığına getirildi. Cezayirli Hasan Paşa'nın kapı kethüdalığını yapan Mehmed Said Efendi, savaşın sona ermesinin ardından Mart 1775'te çavuşbaşılığa bu defa asaleten atandı. Ekim 1779'da Anadolu muhasebecisi, 1780'de tekrar çavuşbaşı, Haziran 1781'de tevkîî ve 1783'de de ikinci defa ruznâme-i evvel olan Mehmed Said Efendi, Kasım 1783'de vefat etti.²

-İbrahim Ağa

Cezayirli Hasan Paşa'nın silahdarlığını yapan ve Mora seferinde maiyetinde bulunan İbrahim Ağa, 1804/5'de vefat ederek Kabataş'a defnedildi.³

-İsmail Paşa

Garp Ocakları'ndan Trablusgarp'ta uzun yıllar kaldıktan sonra İstanbul'a gelerek Cezayirli Hasan Paşa'nın maiyetine dâhil oldu. Mısır seferinde başarılı

¹ BOA, HAT., nr. 55474, 55593.

² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, V, s. 1446-1447; Göksu, *Rûznâme*, s. 77.

³ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 736.

hizmetlerinden dolayı Paşa'nın iltimasıyla kendisine önce Dergâh-ı ali kapıcıbaşılığı tevcih edildi.¹ Cezayirli Hasan Paşa Kahire'den ayrılırken onu vergi tahsilatı için burada bıraktı ve bu görevi yerine getirirken Mısır ileri gelenlerinin takdirini kazandığından Şeyhülbeled İsmail Bey, merkezî yönetimden vezaret rütbesiyle Mısır valiliğine tayin edilmesini istedi.² Cezayirli Hasan Paşa'nın da onayıyla³ bu istek kabul edildi ve İsmail Paşa üç tuğlu vezir olarak Aralık 1788'de Mısır valiliğine getirildi. Mayıs 1791'de Mora valiliğine atanmakla birlikte ahaliye baskısı nedeniyle 1792'de azledilerek vezareti ref' edildi. Daha sonra Toskana'ya gitti; Avusturya, vezaretinin iadesine Bâbîâli nezdinde aracılık etti ise de bu mümkün olmadığından vefatına dek orada yaşadı.⁴

-Karakethüdazâde Ali Bey

Cezayirli Hasan Paşa'nın maiyetinde yer alan Karakethüdazade Ali Bey, Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından olup 1785'de Raif İsmail Paşa'nın idam edilmesi görevinde bulundu. Bunu başarılı bir şekilde yerine getirdiğinden mükafaten Kıbrıs muhassılığına getirildi. Ağustos/Eylül 1787'de idam edildi.⁵

-Süleyman Sırrı Efendi

Cezayirli Hasan Paşa'nın kölelerinden olup maiyetinde hazinedarlık ve hazine katipliği görevlerinde bulunan Süleyman Efendi, 1774'te azat edildi. Paşa'nın iltimasıyla haccanlık rütbesi verildi ve daha sonra da "Sırrı" mahlasıyla Mektûbî-i Sadaret Odası'na geçerek kâtiplik görevini sürdürdü. Nisan 1815'de Paşa'nın vakıflarına müteveli olarak atanan Süleyman Efendi, 1817'de vefat etti.⁶

¹ BOA, HAT., nr. 1320.

² BOA, HAT., nr. 54719.

³ BOA, C. DH., nr. 12267.

⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 829.

⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, I, s. 240; Ahmed Cavid, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, TTK Yay., Ankara 1998, s. 118-119.

⁶ *Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa*, vr. 92a-92b.

-Koca Yusuf Paşa

1730'larda doğduğu ve Gürcü asıllı bir köle olduğu belirtilen Yusuf Bey, efendisi liman reisi Hasan Kaptan tarafından 1748'de azat edildi ve vefatına kadar onun hizmetinden ayrılmadı. Yusuf Bey, kışları Kasımpaşa'da kahvehane işletir, yazları da donanmayla Mısır'a giderek ticaret yapardı. Ticari bir iş vesilesiyle 1764/65'te donanmada riyale-i hümayun rütbesinde bulunan Cezayirli Hasan Bey ile tanıştığı anlaşılan Yusuf Bey, onun verdiği sermayeyi de işletti. Bu işten memnun kalan Cezayirli Hasan Bey, kaptan-ı deryalığa atandığında onu hazinedarı olarak istihdam etmeye başladı ve daha sonra iltimasıyla Haziran 1782'de kapıcıbaşılık rütbesi¹ verdirerek kapı kethüdalığına getirdi. Bu münasebetle Mabeyn-i hümayuna gidiş-gelişlerinde hazine vekili Osman Ağa'ya intisap etti ve onun da yardımıyla Ağustos 1785'te vezaretle Mora valiliğine atandı. İkbal basamaklarını kısa süre içerisinde hızla çıkan Yusuf Paşa, Ocak 1786'da sadrazam oldu. Rusya ve Avusturya'ya karşı 1787-8'de girilen savaşta I. Abdülhamid tarafından verilen geniş yetkilerle serdar-ı ekremlik görevini yürüttü. Haziran 1789'da orduda bulunduğu esnada sadareten azledilerek Vidin seraskerliğine getirildi. Ancak savaşta cephelelerdeki olumsuz gelişmelerin zorlamasıyla Şubat 1791'de III. Selim tarafından ikinci kez sadarete atandı. Savaşın sulhla nihayete erdirilmesinin ardından İstanbul'a döndüğünde Mayıs 1792'de tekrar sadareten azledilerek Trabzon valiliği ile Anapa muhafızlığına gönderildi. Bu karışık ve problemlili bölgede çok geçmeden bunalan Yusuf Paşa, halefi Melek Mehmed Paşa'nın aracılığıyla Ocak 1793'te talip olduğu Cidde valiliğine getirildi ve buradayken Haziran 1800'de vefat etti.²

-Nikola Mavroyani

Ege Denizi'ndeki Paros Adası'nda doğan Nikola Mavroyani, gençliğinde İstanbul'a gelerek Cezayirli Hasan Paşa'nın sarrafı Hacı Nikolaki'ye intisap etti ve bu esnada İtalyancayı öğrendi. Hacı Nikolaki'nin aracılığıyla önce donanma tercümanının maiyetinde yazıcılık görevine getirildi. Cezayirli Hasan Paşa'nın takdirini kazanarak daha sonra donanma tercümanlığına atandı. Nisan 1786'da azledilen Mihaliki'nin

¹ BOA, A. AMD., nr. 23/71.

² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, V, s. 1698-1699; Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarrâ*, s. 270-271; Kemal Beydilli, "Koca Yüsuf Paşa", *TDVİA*, XLIV, s. 23-25.

yerine Eflak voyvodalığı tevcih edildi. Rusya ve Avusturya ile 1787-88'de girilen savaşta önemli hizmetleri dokundu. Nitekim bu hizmetlerinden memnun olan I. Abdülhamid 23 Ekim 1788 tarihli beyaz üzerine hatt-ı hümayununda¹ ona şu şekilde hitap etmişti: “*Sen ki sadakat şî‘âr Eflak Voyvodası Mavroyani Beysin sıdk ve istikâmet ile eylediğin hizmet ecdâd-ı izâmım Sultan Süleyman Han zamanında gerek Macar ve gerek ol taraf beğlerinin biri eylememiştir. Memleket-i Boğdan dahi senin hükmünde gibi olmağla İsmail cânibi seraskeri Hasan Paşa ve sâir kullarım ile bi’l-muhâbere ve’l-müzâkere memleket-i Boğdan’dan düşmanın ihrâc ve tard u teb’ûdi ve Hotin Kal‘ası’na imdâd emrinde ittifak ederek men’ u def’ ve imdâd hususunda senin dahi i‘ânet eylemen ancak bu husus senden matlûb-ı hümâyûnumdur. Akçe için cem’-i askerde himmetine fütûr gelmesün her ne masrafın olur ise i‘ânet olunur. Şimdilik masrafına medâr olmak için elli bin guruş irsâl olunacaktır. Göreyim seni Devlet-i Aliyyeme olan hizmetin nezd-i hümâyûnumda zâyi’ olmaz Cenâb-ı Hakk seni ve seninle sadâkat ve istikâmet ile hizmette bulunanları ekdârdan hıfz edüb ber-hudâr ve umûrlarında muvaffak eylesün amin”.*

Bununla birlikte savaş içerisinde maiyetindeki askerlerin masraflarını karşılamakta zorlandığını ve Eflak’ı idareye kudretinin kalmadığını orduya bildiren Nikola Mavroyani, 1789 başlarında Bükreş’ten ayrılarak Yerköy tarafına gitti. Bu esnada Cezayirli Hasan Paşa’nın sadarete getirildiğini öğrendiğinden tekrar dönerek Zıştovi’de bir ordu tertîb etti. Ancak bu güvenilmez tavırları merkezî yönetim nezdinde tepki çektiğinden Eylül 1790’da Rusçuk’ta idam edildi.²

Yukarda zikredilenlerden başka, Cezayirli Hasan Paşa’nın maiyetinde kethüdalık, hazinedarlık ve Enderun ağalığı gibi daha önce çeşitli görevlerde bulunan Süleyman Ağa’ya kapıcıbaşılık, Abdurrahman Ağa’ya hassa silahşörlüğü, İsmail Efendi ve Emin Efendi’ye haccanlık rütbeleri verilmiştir.³ Ayrıca, arşiv belgesinde ismi geçmemekle birlikte Paşa’nın çiftlik kethüdasına da hassa silahşörlüğü tevcih edilmiştir.⁴

¹ BOA, HAT., nr. 57864.

² Vâsıf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakaikü’l-Ahbâr*, s. 332; Cevdet, *a.g.e.*, V, s. 63-67; Bayram, *Enverî Tarihi*, s. 732-735; Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi’*, s. 132-133.

³ BOA, AE. SABH. I., nr. 4680, 730, 432.

⁴ BOA, AE. SABH. I., nr. 121. Bununla birlikte başka bir arşiv kaydında Paşa’nın çiftlik kethüdası olarak Veli Ağa’nın ismi kaydedilmiştir (*D. BŞM. d.*, nr. 5085, s. 2).

4.2.4. Hayır Eserleri

Cezayirli Hasan Paşa'nın başta İstanbul olmak üzere birçok yerde cami, çeşme ve sair hayratı bulunmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla İstanbul, İstanköy Adası ve Çanakkale Nağra Burnu'nda üç cami inşa ettirmiştir. Ancak bunlardan Nağra Burnu'ndaki cami günümüze ulaşmamıştır. İstanbul'un çeşitli semtlerinde 16, Nağra Burnu'nda 2, İstanköy'de 2 ve Midilli'de 1 olmak üzere 21 adet çeşme yaptırmıştır. Ayrıca, gelirleri çeşitli hayır işlerinde kullanılması şartıyla şahsî mallarından bir kısmını vakfetmiştir.

4.2.4.1. Vakıfları

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel hayatında önemli rolü olan hayır müesseseleridir. Başta padişahlar ve hanedan üyeleri olmak üzere önde gelen devlet ricali, askerler, âlimler ve zenginler mallarını bazı şartlar dahilinde ahalinin ihtiyaçlarını gözeterek vakfetmişlerdir. Bu geleneği devam ettiren Cezayirli Hasan Paşa'nın da 23 Ekim 1777, 14 Mayıs 1778, 14 Aralık 1778, 10 Mart 1779 ve 23 Ocak 1781'de tescil edilmiş beş adet vakfiyesi bulunmaktadır.¹

Bunlardan mütevelliliğine Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından el-Hac İbrahim Ağa'yı tayin ettiği ve donanma kadısı Hafız İsmail Efendi tarafından tescil olunan 23 Ekim 1777 tarihli vakfiyesi, Kale-i Sultaniye'de Nağra Burnu mevkiinde kendisi tarafından yaptırılan cami ve Nakşibendî zaviyesinin masraflarının karşılanmasıyla ilgilidir. Paşa, Rodos Adası'ndaki tersanede Mendirek Kulesi'ne gidecek yol üzerindeki bir mahzen, adı geçen cami yakınındaki bahçe ve bostan, Kale-i Sultaniye kazasına tabi Kalabaklı Köyü'nün sınırları dahilindeki tarlalar, arsalar ve dört su değirmeninin gelirlerini hayratının masraflarına tahsis etmiştir. Vakfiyenin şartlarına göre, müteveli el-Hac İbrahim Ağa altı, zaviyede eğitim görececek fakir öğrencilerin iâşesine doksan, hayratın

¹ Emin Yakıtal, Cezayirli Hasan Paşa'nın vakfiyelerinin tescil tarihlerini 18 Şubat 1777, 14 Mayıs 1778, 24 Mayıs 1778, 25 Nisan 1781 ve 18 Mayıs 1784 olarak vermektedir ("Derya Kaptanı Gâzi Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri", *IX. Türk Tarih Kongresi*, III, TTK Yay., Ankara 1989, s. 1266-1267). Ancak bunlardan 14 Mayıs 1778'de tescil olunan hariç diğer dört vakfiyenin tarihleri doğru değildir ve tashihe muhtaçtır.

bakım ve onarımına beş, temizlik malzemelerine yedi, aydınlatma için kullanılacak mum ve yağa da günlük iki akçe sarf olunacaktı.¹

Kasımpaşa naibi es-Seyyid Mehmed Efendi tarafından tescil edilen ve mütevelliliğine Hafız es-Seyyid İsmail Efendi'yi tayin ettiği 14 Mayıs 1778 tarihli vakfiyesi, İstinye nahiyesine tabi Rumeli Feneri köyünün içindeki ve sahilindeki iki, Garipçe Kalesi altındaki bir ve Tersane-i Amire'de Ali Paşa Camii yakınlarında bir olmak üzere toplam dört adet çeşmesinin bakımı hakkındadır. Bu çeşmelerin bakım masrafları için Kasımpaşa Yel Değirmeni, Kadı Mehmed Efendi ve İbn-i Bennâ mahallelerindeki müştemilatıyla birlikte dokuz ev ve bir arsa, Rumeli Feneri köyündeki hamam, attar dükkânı ve ekmek fırını ile Tersane-i Amire Halat Meydanı kapısı içerisindeki Seferikoz mahallesinde bulunan diğer hamamının gelirlerini tahsis etmiştir. Vakfiyedeki şarta göre, Rumelifeneri köyü dahili ve sahilindeki ile Garipçe Kalesi altındaki üç adet çeşmesinin bakımına tayin olunacak suyolcuya günlük on beş akçe ödenecekti. Tersane-i Amire'de Ali Paşa Camii yakınlarındaki çeşmenin bakımıyla ilgilenecek suyolcuya da günlük on altı akçe verilecekti.²

Kasımpaşa naibi Mehmed Nuri Efendi tarafından tescil olunan 14 Aralık 1778 tarihli vakfiyesi, gelirleri Kale-i Sultaniye'de Nağra Burnu mevkiinde bulunan zaviyenin masrafları için kullanılacak mülklerle ilgilidir. Cezayirli Hasan Paşa, mütevelliliğine kethüdası el-Hac İbrahim Ağa'yı tayin ettirdiği ve daha önce 23 Ekim 1777'de tescil olunan vakfiyesindeki mülklere İne (Ezine) Kazası'na tabi Sultanhisarı nahiyesinde Yerkesiği mevkiindeki dört adet değirmenini eklettirmiştir. Vakfiyenin şartına göre, bu değirmenlerden elde edilecek kâr ve kira gelirleri Nağra Burnu'ndaki zaviyenin masrafları için kullanılacaktı. Ayrıca, değirmenleri tasarruf edecek kişi yılda bir kez olmak üzere zaviyeye 120 kile (3.072 kg) buğday ve 60 kile (1.536 kg) un verecekti.³

10 Mart 1779'da Kasımpaşa naibi Mehmed Nuri Efendi tarafından tescil edilen vakfiyesi, Mekke ve Medine'de yaşayan fukaraya gönderilecek yardımla ilgilidir. Cezayirli Hasan Paşa, daha önce Kalabalı köyü ve Sultanhisarı nahiyesindeki sekiz adet değirmenin gelirlerini Nağra Burnu'ndaki zaviyenin masraflarına kullanılmak

¹ *Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa*, vr. 38a-51b.

² *Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa*, vr. 1a-22a.

³ *Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa*, vr. 52a-54b.

üzere vakfetmişti. 10 Mart 1779'da yeniden düzenlenen vakfiyede ise, adı geçen yerlerde bulunan değirmenlerin gelirlerinden her sene Mekke ve Medine fukarasına yüz kuruş gönderilmesini şart koşmuştur.¹

23 Ocak 1781'de Kasımpaşa naibi Mehmed Nuri Efendi tarafından tescil edilen ve mütevelliliğine Hafız İsmail Efendi'yi tayin ettiği vakfiyesi, Nağra Burnu'ndaki cami ve zaviyede kullanılan zeytinyağı ile burada eğitim gören öğrencilerin masraflarıyla ilgilidir. Cezayirli Hasan Paşa, Edremit Kazası Güre Köyü'ndeki üç zeytinliğini, Sakız Adası'ndaki bir narenciye bahçesini, Lâpseki Kasabası çarşısındaki beş fırın, bir değirmen, bir bakkal ve bir berber dükkanının gelirlerini belirtilen masrafların karşılanması için vakfetmiştir. Vakfiyenin şartına göre, geceleri cami ve zaviyede yakılan kandillerde kullanılmak üzere her sene 100 vukiyye (128 kg) zeytin yağı verilecekti. Fukaraya pişirilecek yemek için her sene 60 vukiyye (77 kg) zeytin yağı zaviyeye teslim olunacaktı. Ayrıca, zaviyedeki hücrelerde eğitim gören öğrencilere aylık 90 vukiyye (115 kg) zeytinyağı ve günlük on ikişer akçe harçlık ödenecekti.²

4.2.4.2. Camileri

4.2.4.2.1. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii

İstanköy Adası'nda Hipokrat Çınarı Meydanı'nda bulunan cami, 1776'da inşa edilmiştir. Cami on iki kemer üzerine oturtulmuş bir revak ve namaz kılınan ana mekândan oluşmaktadır. Revaka minare yanındaki, ana mekâna da ön cephedeki merdivenlerden girilmektedir. Yapının ana mekânı sekiz işlemeli mermer sütun tarafından taşınan düz tavanla örtülmüştür. Tavandaki ahşap döşemeler ise zarar görmüştür. Caminin mermer mihrabında "*Kullemâ dehala aleyhâ Zekerıyye'l-mihrâb 1190*" yazmaktadır. Ana mekânı aydınlatan pencerelere daha sonradan oyma yazılar eklenmiştir. Caminin minaresi ince ve tek şerefelidir. Yapının avlusunda başları işlemeli

¹ Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa, vr. 20a-23a.

² Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa, vr. 27a-37a.

altı mermer sütun üzerine oturtulmuş kubbesiyle dikkat çeken şadırvan bulunmaktadır. Şadırvanın mermer su deposunun on iki yüzüne de servi ağacı motifi kazınmıştır.¹

4.2.4.2.2. Kalyoncu Kışlası Camii

Beyoğlu İlçesi'nde Kasımpaşa'da İskele Caddesi üzerindeki Kalyoncu Kışlası içerisinde yer almaktadır. Kışlada ikamet eden kalyoncuların ibadetlerini yerine getirebilmeleri amacıyla 1783'de barok tarzda, fevkanî ve tek minareli olarak yaptırılmıştır. Kışlanın içerisinde bulunması ve aynı tarihte yapılması nedeniyle benzer mimarî özelliklere sahiptir. Hizmete girmesinden kısa süre sonra meydana gelen depremden dolayı çinilerle süslü minare külahı yıkılmıştır. Deprem sonrası yapılan onarımda caminin batısına padişah ile kaptan-ı deryanın ve doğusuna kalyoncuların girişlerini sağlamak için birer köprü inşa ettirilmiştir. Bu onarım esnasında camiye konulan “*Kebîr Saat*” günümüzde İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunmaktadır. Caminin en önemli özelliği, abdest muslukları dışında kalyoncuların ayak ve elbiselerini rahatça yıkayabilmeleri için inşa ettirilen ve yapıyı üç taraftan çevreleyen yalakların varlığıdır. XIX. yüzyıl ortalarında kışla ile birlikte bir onarım daha gören camideki barok özellikler kaldırılarak ampir üslubunda kuş evleri konulmuştur. Camiye ahşap olarak yapılan son cemaat yerinden girilmektedir. Son cemaat yerinin altında abdest almak için musluklar bulunmaktadır ve buranın üstü ahşap çubuklarla karelere ayrılmıştır. Son cemaat yeri dışardan, altı mermer sütun ile taşınmaktadır. Ana mekân kare planlıdır ve yüksek kasnaklı bir kubbeyle örtülmüştür. Kasnakta dikdörtgen üzeri yarım yuvarlak kemerle son bulacak şekilde yapılmış pencereler yer almaktadır. Caminin batısında on yedi ve doğusunda on üç pencere bulunmaktadır. Güneyde mihrap dışı taşkın bir şekildedir ve etrafına on üç pencere açılmıştır. Kuzeydeki son cemaat yeri ise yedi pencereyle aydınlatılmaktadır. Yapının ana mekânına giriş kapısının her iki tarafında ve içerde müezzin mahfilleri yer almaktadır. Bu bölümün tavanı ahşaptır ve çubuklarla karelere ayrılmıştır. Balkon çıkması yapan hünkâr mahfilinin ise her iki tarafı demirden

¹ Zeki Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, TTK Yay., Ankara 1990, s. 14-15. İstanköy'deki bu caminin görselleri için ayrıca bkz. Nusret Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 132-136.

şebekeyle çevrelenmiştir. Caminin minaresi yapıya bitişik, kare kaide üzerinde ve tek şerefeli olarak düzgün kesme taştan inşa ettirilmiştir.¹

Diğer taraftan, Cezayirli Hasan Paşa'nın vakfiyelerinde zikredilen ve ilk kaptan-ı deryalığı döneminde (1771-73) inşa ettirdiği anlaşılan Kale-i Sultaniye Nağra Burnu'ndaki cami ve zaviyesi günümüze kadar ulaşmamıştır. Bölgeyi ziyaret eden batılı seyyahların eserlerindeki gravürlere dayanılarak yapılan betimlemelerde caminin, enine dikdörtgen planlı, ahşap tavan üzerine kırma çatılı ve tek minareli olduğu ifade edilmektedir. Tek şerefeli ve silindirik gövdeli olan minare, çatının içerisinden yükselmektedir. Kırma çatı, kiremitle kaplanmıştır. Gravürlerde caminin kuzey cephesindeki beş adet pencerenin biraz üst tarafta çizilmiş olmaları, yapının altında alçak bir bodrum katının bulunduğuna işaret etmektedir. Camiye bitişik yaptırılıp Nakşibendî tarikatı mensuplarına verilen zaviye ise kiremitle kaplı beşik çatıyla örtülmüştür. Cepheleri iki sıra saçak silmesiyle tamamlanmaktadır. Denize bakan cephesinde her katta üçer pencere yer almaktadır. Gölgede kalan ve muhtemelen batı yönüne bakan cephesinde de birkaç pencere ile küçük bir kapı bulunmaktadır.²

Cezayirli Hasan Paşa'nın tamir ettirdiği camiler de bulunmaktadır. Sarıyer Çayırbaşı Caddesi'ndeki Kılıç Ali Paşa'nın cerrahı Mahmud Efendi tarafından XVI. yüzyılın ortalarında inşa ettirilen camiye tamirattan geçiren Paşa, yanına 1782'de bir çeşme yaptırmıştır.³ Ayrıca, İstanköy Adası Germe Köyü'ndeki camiye de tamir ettirdiği bilinmektedir. Bu caminin H. 1199 (M. 1784/85) tarihli tamir kitabesi şu şekildedir:

İki derya kapudâni vezir Gazi Hasan Paşa

Hulûs ile bu Germe'de edip mescid-i şerîfi ihyâ

Muvaffak oldu dünyada gaza-yı ekber etti hep

¹ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mârî Yapılar, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2001, s. 422-423; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, II, TTK Yay., Ankara 1987, s. 34; Sudi Yenigün, *İstanbul'un İncileri Sur Dışı Camileri*, Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2014, s. 125; Ergun Eğin, "Cezayirli Hasan Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 425.

² Zekiye Uysal, "Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın Çanakkale Civarındaki Eserleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 14 (2016), s. 61-62.

³ Öz, *a.g.e.*, II, s. 16; Tarkan Okçuoğlu, "Cerrah Mahmud Efendi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 410; "Cerrah Mahmud Efendi Camii", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, Tercüman Kültür Yay., İstanbul 1983, s. 1450-1451.

Bu mescid fisebilillah ki 'ukba Ően kılıp ihyâ¹

4.2.4.3. eŐmeleri

4.2.4.3.1. anakkale'deki eŐmeleri

-Cezayirli Gazi Hasan Paşa eŐmesi

anakkale Nağra Burnu yolu üzerinde ve Tekke İskelesi karşısında bulunan eŐme, tek cephelidir. Denize bakan cephesi dilimli kemer çerçeveli bir niş ile dzenlenmiŐtir. NiŐin üzerinde bir tepelik Şeklinde kitabesi yer almaktadır. Kitabe, enine dikdörtgen mermer levha üzerindeki yatay kartuŐların içerisine iŐlenmiŐtir ve dört kenardan barok üslubunda bitkisel bezemeli bir bordürle kuŐatılmıŐtır. H. 1185 (M. 1771/72) tarihli kitabesi Şu Şekildedir:

Hazret-i Gazi Cezayirli Hasan Paşa kim ol

Berr ü bahr eŐme-i adl ile kıldı pür safâ

Hep kitab u sünnete tatbîk edip fa'âlini

Tâ'at-ı Hakkla güzâr etmektedir subh u mesâ

Hâdî-i tevfikten ta'lîm ve hem irŐâd ile

Nakd-i himmet sarf edip bu çeşmeyi kıldı binâ

Kerbela'da ciğeri püryân olanlar aşkına

eŐmesâr cûd u lütfun nüzl etti bî-riyâ

Hâme-i âli güzel yazdı anın tarihini

Hasbeten-lillah yapıldı eŐme kim âb-ı safâ²

-Barbaros ŐehitliĐi eŐmesi

anakkale Tekke İskelesi karşısında ve Nağra Burnu yolu üzerindeki eŐme, kesme taş kaplamalı mimarisiyle ağır başlı bir görünüme sahiptir. Bu yapının tek özgün

¹ elikkol, *a.g.e.*, s. 24. Germe Köyü Camii ve Cezayirli Hasan Paşa'ya ait tamir kitabesinin görselleri için bkz. am, *a.g.e.*, s. 151-152.

² Uysal, *a.g.m.*, s. 62-63; S. Murad Hatip, *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye (Çanakkale)*, Ankara 2009, s. 41; a. mlf., *Çanakkale Boğaz Komutanlığı'ndaki Tarihi Eserler*, Deniz Basımevi, İstanbul 2005, s. 27-28.

unsuru kitabesidir. Mermer levha üzerine kabartılmış H. 1196 (1781/82) tarihli kitabesi şöyledir:

*Kapudân-ı kerem-pîrâ vezir-i âlem-ârâ kim
Revân der felek ahkâmı yedi deryaya bî-pervâ
Bu zîbâ çeşmesârı yaptırınca söyledim tarih
Müzeyyen çeşme-i âli binâ kıldı Hasan Paşa¹*

4.2.4.3.2. İstanköy ve Midilli Adalarındaki Çeşmeleri

4.2.4.3.2.1. Midilli Adası'ndaki Çeşmesi

H. 1199 (M. 1784/85)'da mermerden inşa edilen çeşme, dikdörtgen planlıdır. Ortada kemerli bir nişi vardır. Çeşme nişinin içinde tek musluklu ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşının içi tamamen bezemelidir. Niş içine dışı mevcut zeminden yüksekte taştan bir yalak yerleştirilmiştir. Bunun iki tarafında ön cepheden çıkıntı yapan oturma yerleri ilave edilmiştir.²

4.2.4.3.2.2. İstanköy Adası'ndaki Çeşmeleri

-Kabapınar Köyü Yakınındaki Çeşme

Çeşme, İstanköy Adası şehir merkezi yakınındaki Kabapınar Köyü yolu üzerinde bulunmaktadır. H. 1196 (M. 1781/82) tarihli kitabesinde “*Sahibü'l-hayrât ve'l hasenât Gazi Hasan Paşa Kapudân-ı Derya*” ibaresi kayıtlıdır.³

-Hipokrat Çınarı Önündeki Çeşme

İstanköy Adası'nda Cezayirli Hasan Paşa Camii'nin bulunduğu geniş alanda ve Hipokrat Çınarı'nın önünde yer alan çeşme, mermerden inşa edilmiştir. Dikdörtgen

¹ Uysal, *a.g.m.*, s. 63; Hatip, *Kala-i Sultaniye*, s. 51-51; a.mlf., *Tarihi Eserler*, s. 29-30.

² Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmaları Merkezi Kültür Yay., Ankara 2008, s. 191.

³ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 20.

planlıdır. Çeşmenin ön cephesinin orta kısmında kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin her iki yanındaki enine dikdörtgen panolar, bitkisel süslemelerle bezelidir. Çeşmenin alt kısmına, mevcut zeminden yüksekte taştan bir yalak yerleştirilmiştir. Bunun iki tarafında da ön cepheden çıkıntı yapan oturma yerleri vardır.¹ H. 1200 (M. 1785/86) tarihli kitabesi şu şekildedir:

*Akdı çeşme Bukrat'ı eyledi ihyâ
Gazi Hasan Paşa yesserallâhu mâ-yeşâ²*

4.2.4.3.3. İstanbul'daki Çeşmeleri³

-Deniz Hastanesi Yanındaki Çeşme

Kasımpaşa Deniz Hastanesi'nin duvarının yanında bulunan çeşmenin, yapıya ilave binaların eklenmesi dolayısıyla günümüze yalnızca mermer ayna taşı ve teknesi ulaşabilmiştir. Çeşmenin kitabesinin hakkedildiği ayna taşı, halen Paşa Yokuşu Sokağı'nda hastane duvarına bitişik bir kalıntı üzerine monte edilmiştir ve önünde bulunan teknesi betonla doldurulmuştur. Beşik örtülü, çatısı saçaklı, yuvarlak kemerli bir niş içerisindeki ayna taşının, taş-tuğla karışımı malzemeden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayna taşında silmelerle oluşturulan kavisli kemerin iki tarafında, birer fener motifi bulunan küçük sütunlar yer almaktadır. Kemer yayının üzerinde akantus yaprakları, iç kısmında da barok üslubunun kıvrımları ve çiçek motiflerinden meydana gelen bir kompozisyon bulunmaktadır. Çeşmenin Şair Rüşdi Efendi'ye ait H. 1191 (M. 1777/78) tarihli kitabesi şu şekildedir:

*Hak budur Gazi-i Ekrem kim Hasan Paşa velî
Kıldı irvâ sû-be-sû leb-teşneğâni bî-ilel
Hakkına dersem sezâdır Rüstem-i Zâl-ı zemân*

¹ Konuk, *a.g.e.*, s. 188.

² Çelikkol, *a.g.e.*, s. 19. Çeşmenin görselleri için bkz. Çam, *a.g.e.*, s. 134-135.

³ Bu kısımda İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri*, II, İstanbul 1945, s. 122, 124, 130-133, 135, 139, 247-249; Engin Özdeniz, *İstanbul'daki Kaptan-ı Deryâ Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yay., İstanbul 1995, s. 221-253; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, Arıtan Yay., İstanbul 1993, s. 345-352; "Cezâyirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, Tercüman Kültür Yay., İstanbul 1983, s. 1372; *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, II, ed. Necdet Ertuğ, İstanbul 2006, s. 82, 115, 147-148'dan istifade edilmiştir.

Eyledi a 'dâ-yı dîne fî-sebilillâh cedel

Rüşdiya tarihtir eyle hemân hayr duâ'

Çeşmesi resm-i bihîn tarzan mu'allâ bi-bedel

Bu kitabenin üzerinde de “*Ber-mûceb-i vakfiye bu çeşmede saka gediği yoktur*” ibaresi yer almaktadır.

-Yahya Efendi Dergâhındaki Çeşme

Mermer kitabesi Beşiktaş Kılıçali Mahallesi'ndeki Yahya Efendi Dergâhı'nın içerisinde kullanılmayan abdest alma yerindeki muslukların üst kısmına monte edilen çeşme, günümüze kadar ulaşmamıştır. Şair Rüşdî Efendi tarafından H. 1191 (M. 1777/78) tarihi düşürülen kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla çeşme, dergâhın yakınında hayrat olarak yaptırılmıştır. Çeşmenin kitabesi şu şekildedir:

Hak bu kapudân-ı şecî'-i 'âlî-sifât

Gazi Hasan Paşa serdâr-ı guzât

Hazret-i Yahya civarında hemîn

Kıldı bu hayrı ki cemî'-i hasenât

Nûş eden âbın kıla Rüşdî duâ

Çeşmesâr-ı mecmua'-i zâd-ı hayat

-Nalınca Yokuşu'ndaki Çeşme

Kasımpaşa'da Nalınca Yokuşu ile Paşa Yokuşu Sokağı'nın kesiştiği köşede yaptırılmış meydan çeşmesidir. Haznesi taş-tuğla karışımı malzemedendir ve üzeri düz çatılıdır. Barok üslubundaki çeşmenin, mermer cephesinin üst tarafında dışa taşkın bir saçak yer almaktadır. Köşeleri kıvrımlı ve yuvarlak kemerli çeşme nişinin üstünde dikdörtgen çerçeveli bir pano içerisinde Şair Safi Efendi tarafından yazılmış H. 1195 (M. 1780-81) tarihli kitabe bulunmaktadır. Kitabe panosunun orta kısmında üst üste yerleştirilmiş iki adet vazunun içerisinden çiçek motifleri çıkmaktadır. Panonun üzerinde ortadaki büyük, yanındakiler daha küçük stilize edilip kabartma olarak yapılmış üç adet fener motifi mevcuttur. Çeşmenin ayna taşı, iç içe kademeli olarak

dizilmiş sıra kemerlerle bezenmiştir. Dıştaki kemerin kilit taşında akantus yaprağı motifi kullanılmıştır. Musluk kısmı da akantus yaprağı ve kıvrık dalların süslediği silmeli bir kemerle belirtilmiştir. Çeşmenin teknesi, seki taşları, musluğu sağlamdır ve günümüzde şehir şebekesine bağlı olarak akmaktadır. Kitabesi şu şekildedir:

*Eyledi bu çeşmesârı Müslimîne yadigâr
Kapudân Gazi Hasan Paşa vezîr-i namdâr
Nefî '-i sarî hayr-i carî etmeğe sa'y eyleyüb
Buldu zezem gibi bir âb-ı lâtif ü hoşgüvâr
İçene sıhhat ve icra edene ecr-i cezîl
Sahibü'l-hayrı ede Hakk devletinde ber-karar
Katre-veş nokta döküp tarihini Safî dedim çeşme-i mergûb-ı ra'nâdır bu şehvar
âbdâr*

-Cerrah Mahmud Efendi Camii Yanındaki Çeşme

Büyükdere'de Kılıç Ali Paşa'nın cerrahı Mahmud Efendi'nin yaptırdığı caminin yanında bulunan çeşme, Cezayirli Hasan Paşa tarafından tamir ve suyolları imar ettirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de tamirden geçen çeşme, kesme taştan ampir üslubunda yapılmıştır. Beşik çatı ile örtülü bir haznesi bulunmaktadır. Yekpare ayna taşını iki konsol ile mermer paye üzerine oturan dışarıya taşkın yuvarlak bir kemer çevirmektedir. Mermer kitabe panosu ayna taşının ortasına yerleştirilmiştir. H. 1197 (M. 1782/83) tarihli kitabesi şu şekildedir:

Hâlâ Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa hazretleri iş bu çeşmenin ve mâ'-i lezîzinin yollarının ta'mîr-i küllî ile müceddeden ta'mîr ü termîmine muvaffak olmalarıyla nâm-ı müşîrileri hayr ile tezkîr olunmak niyâzıyla bu mahalle işaret olunmuştur.

-Cerrah Mahmud Efendi Camii Önündeki Çeşme

Büyükdere'de Cerrah Mahmud Efendi Camii'nin önünde bulunduğu belirtilen çeşme günümüze kadar ulaşmamıştır. Şair Safvet Efendi tarafından H. 1197 (M.

1782/83) tarihi düşürülen kitabesinin cami içerisindeki levhadan alındığı ifade edilmektedir. Kitabesi şu şekildedir:

*Kevser akdı Hüseyin aşkına hamd ile içip
Döndü Büyükdere bu menba' ile me'vâya
Safvet söyledi bir teşne-i dil tarihin
Çeşme yaptırdı duâ kıl Hasan Paşa'ya*

-Kalyoncu Kışlası Önündeki Çeşme

Kasımpaşa'da Kalyoncu Kışlası'nın önünde bulunduğu belirtilen çeşme günümüze kadar ulaşmamıştır. Mermerden yapılmış sütun şeklindeki çeşmenin H. 1197 (M. 1782/83) tarihini taşıyan kitabesinde “*Sahibü'l-hayrât Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa*” ibaresi yer almaktadır.

-Kalyoncu Kışlası İçerisindeki Çeşme

Kasımpaşa'da Kalyoncu Kışlası'nın iç avlusunda yer alan çeşme, buradaki caminin giriş kapısının sağ yan duvarına monte edilmiştir. Çeşmenin sağ tarafında caminin abdest muslukları bulunmaktadır. Yekpare mermerden sütun şeklinde yapılan çeşmenin yüzeyi, ince silmelerle üç bölüme ayrılmış barok üslubundaki kıvrımlar ve bitkisel elemanlarla süslenmiştir. Ortadaki kısımda yığma yazıyla H. 1199 (M. 1784/85) tarihli ve aslan yüzü şeklinde tasvir edilen “*Men yeftehu bâben li'l-mü'mînine yeftehillâhu lehu işrîne min ebvâbi'l-cenne, sadaka Resûlullâh*” ibaresi yer almaktadır.

-İskele Meydanı'ndaki Çeşme

Sarıyer Yenimahalle'deki eski İskele Meydanı'nda bulunan çeşmenin küp gövdeli haznesinin üzeri ahşap çatı ile örtülmüştür. Çatısının tepesinde bir alem yer almaktadır. Çeşmenin ön yüzündeki iki köşe, seki kısmından saçağa kadar yarım sütun şeklinde pahlandırılarak kütesellik kırılmıştır. Yan yüzler üzerinde de yatay derzler açılarak cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Ayna taşı tezyinatsız düz mermer bir

levhadan ibarettir ve dıştan dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Mermer teknesi ile yanlardaki seki kısımları sağlamdır. H. 1199 (M. 1784/85) tarihli kitabesi şu şekildedir:

*Ol Cezâyirli Hasan Paşa-yı Gâzi nâmıdır
Yaptı nice hayr-ı carî ol şecâ'at-kânıdır
Bu denî dünyayı fanî olduğun idrâk edip
Yaptı Sarıyar'da bir çeşme zülâlin aynıdır
Geldi üçler seyr edip anı dedim tarihini
Bil bu mâ'ı su değil aynü'l-hayâtın aynıdır*

-Garipçe Köyü'ndeki Çeşme

Sarıyer Garipçe Köyü'nün Mesire Limanı denilen sahilinde bulunan çeşmenin haznesi kesme taştan yapılmıştır ve üzeri düz çatıyla örtülmüştür. Ayna ve seki taşları ile orijinal musluğu mevcut değildir. Orijinal teknesi yerinde olmayıp bu kısma sonradan mermer bir kurna koyulmuştur. H. 1199 (M. 1784/85) tarihli kitabesi şu şekildedir:

*Daimâ olsun muvaffak nice hayr-ı câriye
Ol Cezâyirli Hasan Paşa-yı zî-şân-ı afîf
Zahr-ı 'ukba olmasını sîdk ile me'mûl edip
Etti gayret yaptı hem ol nice hayrât-ı şerîf
Şöyle bir tarih-i mâ tenden çıkardım fikr edip
Etti icrâ bu yeni tersanede âb-ı lâtîf*

-Cezayir Mektebi Sokağı'ndaki Çeşme

Kasımpaşa Cezayir Mektebi Sokağı'ndaki çeşme, kesme taştan barok üslubunda küp gövdeli olarak yapılmıştır. Üzeri düz çatı ile örtülen çeşmenin haznesi kötü durumdadır. Çeşmenin ön cephesi mermer kaplıdır. Silmelerle içe doğru profillendirilerek meydana getirilmiş dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan ayna

taşının yüzeyi, sıra kemerlerle tezyin edilmiştir. En dıştaki kemer her iki yandaki yarım kolonlar üzerine oturmaktadır. Kemer yayının akantus yaprağı motifiyle belirtilmiş kilit taşı ile birleştiği uçlar volütlerle sonlanmaktadır. İçteki kemer de aynı formdadır. Ancak yanlardaki kilit taşlarında kabartma olarak yapılmış üç adet fener motifi bulunmaktadır. Musluğun yer aldığı bölümü belirleyen kilit taşı da akantus yaprağı motifiyle oluşturulmuştur. Çeşmenin H. 1200 (M. 1785/86) tarihli kitabesi şu şekildedir:

*Bî-hamdillâh kıldı cûy-bâr-ı himmet-i icrâ
Yine ol bahr-ı cûd-ı mekremet Gazi Hasan Paşa
Safâ-yı meşrebinden sû-be-sû her hayr-ı carîye
Müdâm etmekte meyl ol âsaf-ı mümtâz u müstesnâ
Bina etdi mahallinde zibâ çeşmeyi gayret
Şerefyâb oldu carî olmasıyla kışlanın hakkâ
Tutar başı beraber mekteb-i pâki eder işrâb
Bu remzi kim olur ta 'zîme Kur'ân-ı azîm icrâ
Revân oldukça âb lülesinden sahibü'l-hayrın
Duâ'-yı devletin anlar lisân-ı hâl ile güya
Okur tarihini su gibi ezber hâme-i ihyâ
Mükemmel çeşme-i dil-cûdan iç mâ âfiyet-bâda*

-Altinkum'daki Çeşme

Boğaziçi Altinkum Bahçeli Gazinosu'nda bulunduğu ve iyi durumda olduğu belirtilen çeşmenin ne zaman yapıldığı belli değildir. R. 1308 (1892/93) tarihli tamir kitabesinde “*Sahibü'l-hayrât Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa çeşmesi*” ibaresi yazılıdır.

-Cerrah Mahmud Efendi Camii Köşesindeki Çeşme

Büyükdere Çayırbaşı'ndaki Mahmud Efendi Camii'nin köşesinde yer aldığı ve daha sonra kaldırıldığı belirtilmektedir. Çeşmenin ne zaman yapıldığına dair bir bilgi

bulunmamakla beraber R. 1315 (M. 1899/1900) tarihli tamir kitabesinde “*Kapudân-ı Deryâ Gâzi Hasan Paşa çeşmesi akarıdır*” ibaresi kayıtlıdır.

-Hacı Osman Bayırındaki Çeşme

Büyükdere yakınındaki Hacı Osman Bayırında yaptırıldığı ifade edilen çeşme, günümüze kadar ulaşmamıştır. R. 1315 (M. 1899) tarihli tamir kitabesinde “*Esbâk Kapudân-ı Deryâ Gâzi Hasan Paşa merhûmun hayrâtı*” şeklinde bir ibare bulunmaktadır.

-Deniz Hastanesi İçerisindeki Çeşme

Kasımpaşa Deniz Hastanesi içerisinde bulunan çeşme, mermerden barok üslupta yapılmıştır ve duvar yüzeyine monte edilmiştir. İstiridye kabuğu biçimindeki dilimli kurnası konsola benzeyen bir kaide üzerinde oturmaktadır. Ayna taşının dıştaki kıvrımları akantus yaprakları motifiyle süslenmiştir ve en üstte yelpaze şeklindeki bir tepelikle taçlandırılmıştır. Ayna taşının iç yüzeyinde silmeli bir kartuş yer almaktadır ve musluğu mevcuttur.

-Medrese Sokağı’ndaki Çeşme

Kasımpaşa Medrese Sokağı’ndaki çeşme, kesme taşan ampir üslubunda ve küp gövdeli olarak yapılmıştır. Çeşmenin yüzü mermerle kaplanmıştır ve haznesinin üzeri düz çatıyla örtülmüştür. Saçak kısmı silmeli bir kornişle belirtilmiştir. Cephenin iki yanındaki kare kesitli yüzeye gömülü plasterler, ayna taşını çevrelemektedir. Bu plasterlerin başlıklarıyla aynı hizada cepheyi boydan boya kateden silmeli bir korniş daha bulunmaktadır. Bu kısımda daha kısa iki plasterle çevrelenen bir madalyon içerisindeki tarihsiz mermer kitabede “*Sahibü’l-hayrât Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa*” yazmaktadır. Çeşmenin teknesi kaybolmuştur ve musluğu kopartılmıştır.

-Tali Sokağı'ndaki Çeşme

Kasımpaşa Tali Sokağı'nda bulunan çeşme, mermer dikdörtgen bir ayna taşından ibarettir. Ayna taşı, silmelerle oluşturulan yuvarlak bir kemer ve bu kesmenin köşeliklerinde bitkisel süslemeyle kompoze edilmiştir. Kemerin iç kısmında ortada iki ay motifi arasında bir yıldız yer almaktadır. Bunların her iki yanında birer çıpa motifi vardır ve altındaki kitabede “*Sahibü'l-hayrât Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa*” ibaresi yer almaktadır. Çeşmenin teknesi ve setleri bozulmuştur.

4.2.4.4. Topuzlu Bendi ve Taksim Maksemi

I. Mahmud (1730-1754) tarafından 1754'te yaptırılan bent, Sarıyer Bahçeköy'deki Acıelma Deresi'nin Eskibağlar kolu üzerindedir. I. Mahmud Bendi olarak da bilinmektedir. Sütunları üzerinde bulunan 25,5 cm çapındaki mermerden yapılmış taş kürelerden dolayı daha sonra Topuzlu Bent denilmeye başlanmıştır. Dayandığı iki büyük payanda arasında kırık eksenli kâgir ağırlık bendi tipindedir ve bu özelliğiyle kendinden öncekilerden daha gelişmiş bir tekniğe sahiptir. Yüksekliği ilk yapıldığında 10,61 metre olan bent, 1786'da Cezayirli Hasan Paşa tarafından 13,64 metreye çıkarttırılmıştır. Gövdenin tabanda 7 metre olan kalınlığı, tepede 5,47 metreye düşmektedir. Bendingin tepe uzunluğu 81 metre, su toplama bölgesi 920 m² ve oluşan gölün hacmi de 160.000 m³'tür. Günde 1.248 m³ su sağlayabilen bentte ölçme sandığı bulunmaktadır.¹

1786'da bendingin yüksekliğini arttırmasındaki hizmetlerinden dolayı Cezayirli Hasan Paşa'ya, Kasımpaşa'da yaptırdığı çeşmeleri ve Kalyoncu Kışlası'nda kullanmak üzere günde 143 m³ su tahsis olunmuştur. I. Mahmud tarafından şebeke suyunun dağıtımını amacıyla 1732'de inşa ettirilen Taksim Maksemi'nin içerisindeki H. 1200 (M. 1785/86) tarihli zemini yeşil boyalı ve yazıları sarı yıldızlı mermer levhada da bu husus hakkında malumat bulunmaktadır. Bu levhada Paşa'nın Taksim suyunu arttırması “*Hâlâ deryâ kapudânı vezir-i mükerrem Cezâyirli Gazi Hasan Paşa hazretlerinin Tersâne-i Amire'de ve Akbaba yokuşunda ve Kasımpaşa derûnunda müceddeden binâ*

¹ Kâzım Çeçen, “Topuzlu Bent”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 295; Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2010, s. 61-63.

ve inşâ buyurdıkları çeşmehâ-yı müte'addidelerine icrâ olunan yedi masura mâ'-i lezizlerinin sebât ve devamıçün iş bu taksim bendinin hengâm-ı kâimimakâm-ı âli-makamlarında emvâl-i mütevâfire sarfıyla der-i divârını terfî' ve tanzîm buyurdıklarını ve dahi kasaba-i merkûme sahilinde kalyoncu asâkirine mahsus kışlak-ı hümayûna icrâ olunan üç masura ve dahi iş bu bin iki yüz senesi evâili tarihiyle def'a-i bend-i mezkûru temelinden zirve-i alâ'sına değîn ta'mîr-i evvel mesârîfinin üçü miktarı emvâl-i mütevâfire ve mütekâsire sarfıyla tecdîd ve ta'mîr-i küllî ile ta'mîr buyurdıklarına binâ'en mütevellisi inhâsıyla bâ-hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn ve bâ-hüccet-i şer'iyeye kışlak-ı mezkûr haricinde binâsına muvaffak oldukları çeşme-i cedîdlerine ve kışlak-ı mezkûr derûnuna ve sâir diledikleri mahalle icra buyurmaları şart ve ta'yîni ile bu def'a dahi on iki masura ki mukaddem ve muahhar def'a-i selâsede ihsân-ı hümayûn buyrulan cem'an yirmi iki masura mâ'-i lezizleri olduğunu vakt ü zamanıyla beyân ve ifade zımnında iş bu levha tahrîr ve bu mahalle vaz' olundu" şeklinde aktarılmaktadır.¹

4.2.5. Cezayirli Hasan Paşa Kulesi

Çanakkale'nin Ezine ilçesine bağlı Üvecik Köyü'nün kuzeyinde ve Truva/İllion olarak belirlenen Hisarcık'ın güneybatısında bulunan yapı, Cezayirli Hasan Paşa'nın ilk kaptan-ı deryalıği döneminde (1771-73) Yerkesiği mevkiinde tesis ettiği çiftlik ve müştemilatından geriye kalan tek bakiyedir. Çiftlik tesis edildiğinde etrafını çevreleyen avlu duvarına bitişik ve kule biçiminde yapılan bina, konak olarak kullanılmıştır. Günümüzde yapının sadece dört duvarı mevcuttur. İç duvarları, katları ayıran tavanlar ve örtü tamamen yıkılmıştır. Bina, yaklaşık 100 m² alan üzerindedir ve yüksekliği 11 metre civarındadır. Kare planlı ve kübik gövdelidir. Bodrum, zemin kat, birinci kat ve teras olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir. Kübik gövdenin üst köşelerinde kubbeyi andıran piramidal külahlı gözetleme kuleleri dikkat çekmektedir. Cephelerdeki pencereler katlara uygun biçimde aynı seviyelerde yapılmıştır. Ancak dört cephedeki pencere sayısı ve bunların yüzeye dağılışları farklılık göstermektedir. Yapının batı cephesinde bodrum kat seviyesinde üç sıra halinde düzensiz mazgal delikleri vardır. Zemin katta kuzeybatı köşeye yakın dar bir mazgal pencere yer almaktadır. Bunun

¹ Naci Yüngül, *Taksim Su Tesisleri*, İstanbul 1957, s. 52; Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları*, İstanbul 1992, s. 81; Saadi Nazım Nirven, "Taksim Su Maksemi", *Arkitekt*, 282, (1955), s. 185.

yanında basık-yuvarlak boşaltma kemerli, düşey dikdörtgen çerçeveli bir pencere bulunmaktadır. Cephenin teras seviyesinde ve tam ortadaki mazgal pencere dışı doğru genişlemektedir. Kuzey cephede bodrum, zemin kat, birinci kat ve teras seviyesindeki açıklıkların biçimleri batıdakilerle benzerdir. Cephenin orta kısmının alt tarafındaki üç küçük açıklık bodruma aittir. Bunların yukarısında iki kat halinde simetrik dizilmiş üçlü pencere sırası zemin ve birinci katlara açılmaktadır. Doğu cephenin alt kısmındaki iki mazgal pencereden birisi daha geniştir. Bu cephede zemin ve birinci katlardaki üçer pencere simetrik olarak sıralanmışlardır. Teras seviyesinin ortasındaki büyük mazgal diğer cephedekilere benzemektedir. Girişin yer aldığı güney cephe daha masiftir. Cephenin güneybatı köşesine yakın ve bodrum seviyesindeki açıklık orijinal değildir. Bodrum katla ilgili iki küçük mazgal deliğinden birisi kapı altına rastlamaktadır. Bodrumun yer seviyesinden yüksek tutulması nedeniyle yukarda kalan kapı, düşey dikdörtgen niş içine yerleştirilmiş yuvarlak kemerli bir biçim sergilemektedir. Kapının batı tarafındaki pencere, diğer cephelerdekilerle aynı formdadır ve zemin kata aittir. Bu cephede köşelere yakın olarak yerleştirilmiş küçük mazgal pencereler birinci kat seviyesindedir. Teras seviyesinde kapının tam üstüne rastlayan konumuyla dikkati çeken konsollu çıkma savunma amaçlıdır. Yapının içine girildiğinde sadece katları birbirinden ayıran döşeme izleri görülmektedir. Ahşap kirişli döşemelerin tümü ortadan kalkmıştır. Bodrum katın içi yapıya ait göçüklerle dolmuştur. Bununla birlikte bodrumun kuzey batı tarafında sarnıç olduğu belirtilen izlere rastlanmaktadır. Kargir tonozlu bu sarnıcın dışında bodrumda diğer mekanların varlığı hakkında bir şey ifade etmek mümkün değildir. Giriş ve birinci katları aydınlatan pencereler içten yuvarlak kemer biçimindedir. Teras seviyesinde köşelerdeki gözetleme kulelerinin düşey dikdörtgen çerçeveli kapılarının bulunduğu görülmektedir. Yapıda inşa malzemesi olarak kaba yontu taş, mermer, tuğla ve ahşap kullanılmıştır. Yığma duvar tekniğinin uygulandığı ana duvarlarında kullanılan taş ve mermerlerin civardaki antik kalıntılardan alındığı düşünülmektedir. Tuğla, pencere ve nişlerin kemerlerinde kullanılmıştır. Katların şu anda mevcut olmayan döşeme ve tavanlarında ahşap kullanıldığı, giriş yuvalarından ve hatılardan anlaşılmaktadır.¹

¹ Uysal, *a.g.m.*, s. 52-56; Ayda Arel, “Cezayirli Hasan Paşa Kulesi”, *Tarih ve Toplum*, 118, (1993), s. 216-219.

SONUÇ

Merkez ve taşrada “yönetim sorunun” yaşanmasına paralel olarak merkezi otoritenin zayıfladığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti’ni olumsuz manada zorlayan kritik siyasî ve askerî gelişmeler yaşanmıştır. Daha önce de yeri geldikçe ifade edildiği üzere, Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı’nda mağlup olunması, akabinde ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması’nın imzalanmak zorunda kalınması ve Kırım’ın kaybedilmesi bu süreçteki önemli gelişmelerdendir. Kırım’ın tekrar ele geçirilmesi amacıyla Rusya ve Avusturya ile 1787-88’de tekrar girilen savaşın da yine bu sürecin önemli gelişmelerinden biri olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Cezayirli Hasan Paşa tam da zikredilen bu sürecin başlangıç noktasında, yani 1768-74 Savaşı’nda siyaset sahnesine çıkmıştır. Bu savaşa kapudane-i hümayun olarak katılmış ve özellikle Limni Adası’nı Rusların işgalinden kurtarmaktaki başarısı takdir edilerek kaptan-ı deryalığa atanmıştır. Savaş içerisinde kısa süreliğine kara seraskerliğiyle Rusçuk tarafında da görev yapmıştır. Savaşın sona ermesinin ardından ikinci defa kaptan-ı deryalığa getirilmiş ve III. Selim’in tahta çıkışına kadar bu görevde kalmayı başarmıştır.

Cezayirli Hasan Paşa’nın ikinci defa kaptan-ı deryalığa atanmasından sonra III. Selim’in tahta çıkışına kadar bu görevde kalabilmesi en başta devlete sunduğu başarılı hizmetlerini sürdürmesinden ileri gelmiştir. Zira, kaht-ı rical sıkıntısının had safhada hissedildiği bir dönemde alaylı bir kökenden gelmiş olsa da idareden anlaması hasebiyle padişahların aradığı vasıfları bünyesinde barındırmıştır. Bu cümleden olmak üzere onun 1768-74 Savaşı’nın ardından devlete sunduğu ilk başarılı hizmeti Suriye seferleri münasebetiyledir. Bölgeye iki defa donanmayla sefer düzenleyen Paşa, merkezi yönetime karşı isyan bayrağını açan Zahir Ömer ve oğlu Ali Zahir’i ortadan kaldırmıştır. Söz konusu seferlerin neticesinde bölgede merkezi yönetimin nüfuzu tekrar tesis edilmiştir. Paşa’nın bir başka başarılı hizmeti de Mora’ya karadan yaptığı seferdir. Bu seferle de Arnavutların çıkardıkları isyan bastırılmış ve bölgeye sükûnet getirilmiştir.

Yukarıda belirtilen başarılı askerî seferleri neticesinde devlet içerisindeki yerini sağlamlaştıran Cezayirli Hasan Paşa, diplomatik meselelerde de etkin rol oynamıştır. Daha önce ifade edildiği üzere, 1768-74 Savaşı’nı müteakiben Rusya ile imzalanan

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ın bağımsızlığı resmen tanınmıştı. Ancak bu süreçte Rusya'nın Kırım'ın iç işlerine müdahaleleri diplomatik bir krizi beraberinde getirmişti. Bu meselenin halledilmesi amacıyla Cezayirli Hasan Paşa'nın, yabancı devletlerin İstanbul'da bulunan elçileriyle görüşmeler yaptığı bilinmektedir.

Cezayirli Hasan Paşa ikinci kaptan-ı deryalığı esnasında Osmanlı bahriyesinde de önemli atılımlar gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur. Bunlar arasında donanmadaki gemi mevcudunu arttırma, inşa teknolojisinde yapılan bazı yenilikler ve kalifiye personel yetiştirilmesine yönelik adımlar başta gelmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, Osmanlı donanmasında 1769 senesi itibariyle sefere çıkabilecek durumda 22 adet gemi bulunmaktaydı. Rusya ile girilen 1768-74 Savaşı esnasında bu gemilerin tamamına yakını 1770'de Çeşme'de kaybedildi. Savaşın ardından yoğun bir inşa faaliyetine başlandı ve Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalıktan azledildiği esnada donanmadaki gemi mevcudu 53 adete kadar çıktı. Bunlardan 18'i kalyon, 23'ü fırkateyn, 3'ü şehtiye, 2'si kırlangıç, 2'si pergandi ve 5'i bomba gemisiydi.

Cezayirli Hasan Paşa'nın gemi inşa teknolojisinde getirdiği en önemli yenilik Tersane-i Amire'de maçuna inşa ettirmesiydi. Gemilerin inşa ve teçhizlerinin ardından güvertelerine sütunları yerleştirmede yararlanılan maçuna, çarklı ve birçok halatı olan düzenektir. Maçuna, kazıkları çakmada kullanılan ve şahmerdanı kaldırmak için üzerinde makara bulunan yüksek iskele olarak tanımlanan darağacı ile aynı işlevi yapmaktaydı. Paşa'nın daha önce İspanya'da bulunduğu esnada gördüğü anlaşılan ve kaptan-ı deryalığa getirilmesine kadar Tersane-i Amire'de kullanılmadığı belirtilen maçuna, Ağustos 1775'de yapımı tamamlanarak hizmet vermeye başladı.

Diğer taraftan, her ne kadar alaylı bir devlet adamı olsa da Cezayirli Hasan Paşa, 1775'de Tersane-i Amire'de daha sonra Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun ismiyle anılacak Hendesehane'nin açılmasını teşvik ederek donanmada hizmet veren personelin eğitiminin arttırılmasına gayret gösterdi. Ayrıca, personelin disiplinli ve daimî olarak İstanbul'da kalmasını sağlamak amacıyla 1783'de Kalyoncu Kışlası'nı inşa ettirerek donanmanın olağanüstü bir durumda derhal harekete geçebilmesinin önünü açtı.

Cezayirli Hasan Paşa'yı zirveden düşüşe götüren sürecin başlangıcı da başarısızlıkları neticesindedir. Osmanlı Devleti'nin 1787-88'de Rusya ve Avusturya ile girdiği savaş esnasında donanmayla Karadeniz'e yaptığı seferden başarısız dönüşü ve

akabinde Özi'nin kaybedilmesinin sorumluluğu ona yüklenmiştir. Bu arada Halil Hamid Paşa meselesinden dolayı arasının iyi olmadığı III. Selim'in de bu esnada tahta geçişiyle kaptan-ı deryalıktan azledilerek kara seraskerliğiyle İsmail tarafına gönderilmiştir. Savaş içerisindeki gelişmeler her ne kadar ona sadaretin yolunu açsa da bu durum kısa bir tecrübeyle sınırlı kalmıştır.

Cezayirli Hasan Paşa hayırsever bir kişiliğe sahipti. İstanbul başta olmak üzere birçok yerde cami, çeşme ve sair hayratı bulunmaktadır. Paşa'nın İstanbul, İstanköy Adası ve Çanakkale Nağra Burnu'nda üç cami inşa ettirdiği bilinmektedir. Ancak bunlardan Nağra Burnu'ndaki cami günümüze ulaşmamıştır. İstanbul'un çeşitli semtlerinde 16, Nağra Burnu'nda 2, İstanköy'de 2 ve Midilli'de 1 olmak üzere 21 adet çeşme yaptırmıştır. Ayrıca, gelirleri çeşitli hayır işlerinde kullanılması şartıyla şahsî mallarından bir kısmını vakfetmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Defterler

- Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A. DVNS. DVE. d.): nr. 59/3; 83/1.
- Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Mühimme Kalemi Defterleri (A. DVNS. MHM. d.): nr. 166; 171; 173; 176; 177; 183.
- Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Mühimme-i Mısır Defterleri (A. DVNS. MSR. MHM. d.): nr. 10.
- Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A. DVNS. NMH. d.): nr. 2; 9; 17.
- Bâb-1 Âsafî Divan-ı Hümâyün Sicilleri Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri (A. DVNS. NŞT. d.), nr. 11.
- Bâb-1 Âsafî Ruus Kalemi Defterleri (A. RSK. d.): nr. 1589; 1601.
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D. BŞM. d.): nr. 4421; 4467; 4469; 4538; 4570; 4620; 5066; 5085; 5206; 5446; 5571.
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Darphane Defterleri (D. BŞM. DRB. d.): nr. 16654.
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalyon Kâtibi Defterleri (D. BŞM. KNK. d.): nr. 15818; 15820; 15822; 15828; 15829; 15830.
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği Defterleri (D. BŞM. MHF. d.): nr. 12872; 12939; 12943; 13713.
- Bâb-1 Defterî Müteferrik Kalemi Defterleri (D. M. d.): nr. 36991.

- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Tersane Eminliği Defterleri (*D. BŞM. TRE. d.*): nr. 14977; 14984; 15002; 15009; 15012; 15040; 15042; 15044; 15051; 15052; 15054; 15060; 15096; 15101; 15102; 15103; 15104; 15105; 15106; 15108; 15109; 15110; 15111; 15127; 15130; 15133; 15134; 15135; 15136; 15137; 15115; 15118; 15120; 15122; 15168.
- Kamil Kepeci Defterleri (*KK. d.*): nr. 5712; 5714; 5719.
- Maliyeden Müdevver Defterler (*MAD. d.*): nr. 2834; 2925; 3014; 3115; 3226; 3365; 3988; 4122; 4375; 8882; 10384; 10386; 10388; 10390; 10391; 10392; 10395; 10396; 10398; 10404; 10405; 10406; 10410; 10412; 19352.

2. Belgeler*

- Ali Emirî Abdülhamid I (AE. SABH. I)
- Ali Emirî Mustafa III (AE. SMST. III)
- Ali Emirî Selim III (AE. SSLM. III)
- Bâb-1 Âsafî Amedi Kalemî (A. AMD.)
- Bâb-1 Âsafî Amedi Kalemî Kırım Hanlığı Kalemî (A. AMD. KRM.)
- Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyün Kırım Hanlığı Kalemî (A. DVN. KRM.)
- Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyün Mühimme Kalemî (A. DVN. MHM.)
- Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümâyün Mısır Valiliği Kalemî (A. DVN. MSR.)
- Bâb-1 Âsafî Mektubi Kalemî (A. MKT.)
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Evrakı (D. BŞM.)
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Darphane-i Amire Eminliği (D. BŞM. DRB.)
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalyon Kâtibi (D. BŞM. KNK.)

* Kullanılan belgelerin numaraları metin içerisinde verilmiştir.

- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalyon Peksimedi (D. BŞM. KNP.)
- Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Muhallefat Halifelîği (D. BŞM. MHF.)
- Darbhane-i Amire Evrakı – Muhasebe (D. DRB. MH.)
- Hatt-1 Hümayun (HAT.)
- İbnülemin Hatt-1 Hümayun (İE. HAT.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Adliye (C. ADL.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Askeriye (C. AS.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Bahriye (C. BH.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Dahiliye (C. DH.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Darphane (C. DRB.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Evkaf (C. EV.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Hariciye (C. HR.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Maliye (C. ML.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Saray (C. SM.)
- Muallim Cevdet Tasnifi – Zaptiye (C. ZB.)
- Sadaret Divan Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A. DVN. DVE.)

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

1. Defterler

- Defter (*TSMA. d.*): nr. 2297, 2415, 6888, 7633.

2. Belgeler

- Belge (TSMA. E.): nr. 437/22; 322/88; 396/31; 234/23; 425/10.

C. İstanbul Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

- Kalyon Masraf Defteri: nr. 23; 31.

II. Yazmalar

Rûzmerre, TTK Kütüphanesi, Y/1001.

Rûzname, TSMA. E., nr. 12357.

SAİD EFENDİ, *Vasf-ı Cezzar Ahmed Paşa*, İ.Ü. TY nr. 6206.

SADULLAH ENVERİ, *Tarih-i Enveri*, II, Millet Kütüphanesi Ali Emirî nr. 67.

AHMED VÂSİF EFENDİ, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emirî nr. 608.

Vakfiye-i Cezayirli Hasan Paşa, Milli Kütüphane, nr. YzA 3847.

III. Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

BAYRAM, Ü. Filiz, *Enverî Tarihi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014.

ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet, *(Vekayi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.

ÇINAR, Ali Osman, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîhi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1999.

DÜZCÜ, Levent, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2012.

HITZEL, Frédéric, *Le Role Des Militaires Francais A Constantinople (1784-1798)*, Yüksek Lisan Tezi, Paris 1987.

KAÇAR, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1994.

ÖZCAN, Ahmet, *Kethüda Said Efendi ve Değerlendirilmesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999.

SAĞLAM, Nevzat, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014.

TEMELKURAN, Tevfik, *Gazavat-ı Cezâyirli Gazî Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.

ÜSTÜNER, Ahmet, *Yusuf Paşa'nın Sefer-nâmesi (Sefer-nâme-i Serdâr-ı Ekrem Yusuf Paşa)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.

IV. Araştırma ve İncelemeler

a) Kitaplar

ABESCI, Elias, *Etat Actuel de L'Empire Ottoman*, çev. M. Fontanelle, II, Paris 1792.

ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1991.

AGOSTON, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul 2006.

AHMED CAVİD, *Hadikatü'l-Vüzerâ Zeyli: Verd-i Mutarrâ*, haz. Mehmet Arslan, Kitapevi Yay., İstanbul 2013.

, *Hadika-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, TTK Yay., Ankara 1998.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, I-V, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309.

AHMED RESMÎ EFENDÎ, *Hülâsatü'l-İ'tibâr*, İstanbul 1286.

AHMED RÎFAT, *Devhatü'l-meşâyih Ma'a Zeyl*, tıpkıbasım Ziya Kazıcı, İstanbul 1978.

AHMED VÂSİF EFENDÎ, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, yay. haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 2014.

, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, yay. haz. Mücteba İlgürel, İÜEF Yay., İstanbul 1978.

AKDOĞAN, Refik, *Türkçe-İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, İstanbul tarihsiz.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923*, çev. İdil Eser, YKY Yay., İstanbul 2010.

ANDERSON, Roger Charles, *Naval Wars in the Levant, 1559-1853*, Princeton 1952.

ARSLAN, Necla, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, İstanbul 1992.

AYDIN, Yusuf Alperen, *Sultanın Kalyonları (1701-1770) Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri*, Küre Yay., İstanbul 2011.

AYDÜZ, Salim, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, TTK Yay., Ankara 2006.

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Britain and the Struggle of the Ottoman Empire Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, Isis Press, İstanbul 1984.

BEYDİLLİ, Kemal, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İÜEF Yay., İstanbul 1985.

, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İÜEF Yay., İstanbul 1981.

, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, TATAV Yay., İstanbul 2001.

, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yay., İstanbul 1995.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yay., Ankara 1992.

, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yay., İstanbul 2010.

, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yay., İstanbul 2005.

BRUMMETT, Palmira, *Osmanlı Deniz Gücü, Keşifler Çağında Osmanlı Deniz Gücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yay., İstanbul 2009.

CÂBÎ ÖMER EFENDÎ, *Câbî Târihi Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni Tahlîl ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003.

CASTERA, Jean Henry, *Katerina Tarihi*, trc. Yakovaki, haz. Mehmet Mercan, Nobel Yay., Ankara 2010.

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986.

CEZAR, Mustafa, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yay., İstanbul 1991.

CRAVEN, Elizabeth, *A Journey through the Crimea to Constantinople*, London 1789.

ÇEÇEN, Kâzım, *İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları*, İstanbul 1992.

ÇELİK, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK. Yay., Ankara 2013.

ÇELİKKOL, Zeki, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, TTK Yay., Ankara 1990.

Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması, çev., Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1943.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2005.

DALLAWAY, James, *Constantinople Ancient and Modern*, London 1797.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.

DRİAULT, Edouard, *Şark Mes'elesi, Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar*, çev. Nâfiz, yay. haz. Emine Erdoğan, Ankara 2010.

EDGAR, Paloczi, *Baro Toth Ferenc A Dardanellak Megerositoje (1733-1793)*, Budapeşte 1916.

EGEMEN, Affan, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, Arıtan Yay., İstanbul 1993.

EREN, Ahmet Cevat, *Selim III. 'ün Biyografisi*, İstanbul 1964.

ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, II, İstanbul 1940.

ETHEM ZİYA, *Gemi Topçuluğunun Geçirdiği Safhalar*, İstanbul 1934.

ETON, William, *19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Kitabevi, İstanbul 2009.

EVERSLEY, Lord, *The Partitions of Poland*, New York 1915.

FERÂİZİZÂDE MEHMED SAİD, *Tarih-i Gülşen-i Maarif*, II, İstanbul 1252.

FISHER, Alan W., *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yay., İstanbul 2009.

FLETCHER, James, *The History of Poland From The Earliest Period To The Present Time*, New York 1832.

GÜRÇAY, Lütfü, *Gemici Dili*, İstanbul 1962.

HÂFİZ HÜSEYİN AYVANSARÂYÎ, *Mecmuâ-ı Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İÜEF Yay., İstanbul 1985.

, ALİ SATI EFENDİ, SÜLEYMAN BESİM EFENDİ, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, *İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2001.

HALİM GİRAY, *Gülbün-i Hanan*, İstanbul 1290.

HATİP, S. Murad, *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye (Çanakkale)*, Ankara 2009.

, *Çanakkale Boğaz Komutanlığı'ndaki Tarihi Eserler*, Deniz Basımevi, İstanbul 2005.

HOVHANNESYAN, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

İLTER, Aziz Samih, *Şimalî Afrika'da Türkler*, II, İstanbul 1937.

İNCİCİYAN, P. Ğ., *XVIII. Asırda İstanbul, trc. Hrand D. Andreasyan*, İstanbul 1956.

İstanbul'un Tarihî Çeşmeler Külliyyatı, II, ed. Necdet Ertuğ, İstanbul 2006.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.

KAMİL PAŞA, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, II, İstanbul 1325.

KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK Yay., Ankara 2003.

KARAL, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İÜEF Yay., İstanbul 1938.

KARAYAZGAN, Metin, *Denizci Sözlüğü (Gemici Dili) Terimler Deyimler*, İzmir 1981.

KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yay., Ankara 2006.

KONUK, Neval, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmaları Merkezi Kültür Yay., Ankara 2008.

KURTOĞLU, Fevzi, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942.

, *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, İstanbul 1941.

MARDİN, Ebü'lulâ, *Huzur Dersleri*, I, İstanbul 1951.

MCKAY, Derek-Hamish M. Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergah Yay., İstanbul 2011.

MEHMED SADIK, *Vak'a-i Hamidiyye*, İstanbul 1289.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmani*, I-III, V, yay. haz. Nuri Akbayar-Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

MORENO, José, *Viage á Constantinople en el año de 1784, scrito de orden superior*, Madrid 1790.

Muâhedât Mecmûası, I, III, TTK Yay., Ankara 2008.

MUSTAFA KESBÎ, *İbretnü mâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, TTK Yay., Ankara 2002.

MUSTAFA NURÎ PAŞA, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, III-IV, İstanbul 1327.

Mükâleme Mazbatası, I, İstanbul 1270.

MÜTERCİM AHMED ASIM, *Tarih-i Asım*, I, İstanbul tarihsiz.

NAGATA, Yuzo, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo 1976.

NÂZİM, *İstanbul Vilâyeti Şhremânetine Evkaftan Devrolunan Sular*, İstanbul 1341.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Yay., Ankara 1996.

Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi Ahmed Câvid Bey'in Müntehabâtı, haz. Adnan Baycar, Yeditepe Yay., İstanbul 2004.

ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri*, II, TTK Yay., Ankara 1987.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-II, İstanbul 1983.

PURGSTALL, Baron Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, çev. Vecdi Bürün-Refik Özdek, yay. haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994.

, *Kırım Hanlığı Tarihi*, çev. Seyfi Say, İnsan Yay., İstanbul 2013.

RÂMİZPAŞAZÂDE MEHMED İZZED, *Harîta-yı Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285.

Rûznâme Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774), haz. Süleyman Göksu, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, TATAV Yay., İstanbul 2001.

SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, V, TTK Yay., Ankara 2011.

SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul 2008.

, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton 1962.

, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yay., İstanbul 2008.

SİMİRNOV, Vasili, *Devlet-i Aliye ile Rusya Devleti ve Kırım Hakkında Bazı Malumat-ı Mühimme ve Tahrirat-ı Resmîyeyi Havi Mecmua*, trc. Bağdatlı Vehbi, Petersburg 1298.

SOREL, Albert, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkiye ve Kaynarca Muahedesi*, çev. Yusuf Ziya, İstanbul 1911.

SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Yay., Ankara 1999.

SÜLEYMAN FÂİK, *Zeyl-i Halifetü'r-rüesa/Zeyl-i Sefînetü'r-rüesa*, Önsöz Mücteba İlgürel-İndeks Recep Ahıskalı, Enderun Yay., İstanbul 1992.

SÜLEYMAN NUTKÎ, *Musavver Muharebat-ı Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul 1307.

, *Kamûs-ı Bahrî Deniz Sözlüğü*, haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011.

ŞEMDANİZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Müri't-tevârih*, II-A, yay. haz. Münir Aktepe, İÜEF Yay., İstanbul 1978; II-B, İstanbul 1980; III, İstanbul 1981.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûsu'l-a'lâm*, III, İstanbul 1308.

ŞİROKORAD, A. B., *Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), yay. haz., Feridun Emecen, Tativ Yay., İstanbul 2003.

TODERİNİ, Giambattista, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.

TOTT, François Baron de, *Memoirs of Baron de Tott Containing the of the Turkish Empire and the Crimea, During the Late War With Russia With Numerous Anecdotes, Facts, and Observations, on the Manners and Customs of the Turks and Tartars*, II, çev. M. D. Peyssonnel, Londra 1786.

ULUÇAY, Çağatay-Enver Karatekin, *Yüksek Mühendislik Okulu*, İstanbul 1958.

UNGERMANN, Richard, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, Viyana 1906.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, TTK Yay., Ankara 1978.

, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, II, TTK Yay., Ankara 1988.

YENİGÜN, Sudi, *İstanbul'un İncileri Sur Dışı Camileri*, Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2014.

YÜNGÜL, Naci, *Taksim Su Tesisleri*, İstanbul 1957.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

ZORLU, Tuncay, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, Timaş Yay., İstanbul 2014.

Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye'ye Dair Hatıratı, der. Fuad Carım, İstanbul 1965.

b) Makaleler

AKTEPE, M. Münir, “Çeşme Vak'ası”, *TDVİA*, VIII, s. 288-289.

ANDERSON, Matthew Smith, “Great Britain and the Russian Fleet, 1769-1770”, *The Slavonic and East European Review*, 31/76, (December 1952), s. 148-163.

, “Great Britian and the Russo-Turkish War of 1768-74”, *The English Historical Review*, 69/270, (January 1954), s. 39-58.

, “The Great and the Russian Annexation of the Crimea, 1783-4”, *The Slavonic and East European Review*, 37/88, (December 1958), s. 17-41.

AYDIN, Mahir, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *TDVİA*, VII, s. 501-503.

AYDÜZ, Salim, “Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1, İstanbul 1995, s. 159-207.

BEL, Alfred, “Tlemsen”, *İA*, XII/1, s. 393-398.

, [M. Yalaoui], “Tilimsan”, *EP*, X, s. 498-499.

BERKER, Aziz, “Mora İhtilali Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, II/7, İstanbul 1942, s. 63-80; II/8, İstanbul 1942, s. 153-160.

BEYDİLLİ, Kemal, “Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa”, *TDVİA*, XXVIII, s. 464-465.

, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *TDVİA*, XXVI, s. 524-527.

, “Halil Hamîd Paşa”, XV, *TDVİA*, s. 316-318.

, “Karadenizin Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve “Miri Ticaret” Teşebbüsü”, *Belleten*, LV/214, Ankara 1991, s. 687-755.

, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *TDVİA*, XXXI, s. 514-516.

- , “Koca Yûsuf Paşa”, *TDVİA*, XLIV, s. 23-25
- , “Şehzâde Elçisi Safiyesultanzâde İshâk Bey”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul 1999, s. 73-81.
- BOPPE, A., “Onsekizinci Asırda Fransa ve Türk Askerliği”, *TTEM*, I/4, Çev. Ahmed Refik, İstanbul 1930, s. 17-33.
- BOSTAN, İdris, “Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 35, İstanbul 1994, s. 177-192.
- , “Osmanlıların Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 33-46.
- , “Bir İmparatorluk Donanmasının Teşkili: Osmanlı Denizciliği’nde Savaş ve Organizasyon”, *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002, s. 183-206.
- , “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi Kadırgadan Kalyona”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 186-197.
- , “Tersanede Büyük Havuz İnşası, 1794-1800”, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2011, s. 221-246.
- “Cerrah Mahmud Efendi Camii”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, Tercüman Kültür Yay., İstanbul 1983, s. 1450-1451.
- ÇEÇEN, Kâzım, “Taksim Suları”, *TDVİA*, XXXIX, s. 478-480.
- DAVİD, Geza, “François Baron de Tott”, *TDVİA*, V, s. 83-84.
- DOĞDU, Zuhâl Çetiner, “Kışla Mimarisi”, *Türkler*, XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.178-189.
- EĞİN, Ergun, “Cezayirli Hasan Paşa Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 425.
- EMECEN, Feridun, “Bulutkapan Ali Bey”, *TDVİA*, II, s. 383-384.
- , “Zâhir Ömer”, *İA*, XIII, s. 455-456.

, “Zâhir el-Ömer”, *TDVİA*, XLIV, s. 90-91.

, “Son Kırım Hânı Şâhin Giray’ın İdâmı Mes’alesi ve Buna Dâir Vesikalar”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 34, İstanbul 1984, s. 315-344.

, “Şâhin Giray”, *TDVİA*, XXXVIII, s. 275-277.

FISHER, Alan W., “Rusya’nın Kırım’ı İlhakı”, *Emel*, 75, Çev. Refhan Dedeoğlu, (Mart-Nisan 1973), s. 13-25; 77, (Temmuz-Ağustos 1973), s. 15-28; 78, (Eylül-Ekim 1973), s. 8-22; 79, (Kasım-Aralık 1973), s. 6-18; 80, (Ocak-Şubat 1974), s. 8-15.

GÖKÇE, Cemal, “1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya’da Cereyan Eden Siyasi Olaylar”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 26, İstanbul 1972, s. 1-66.

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Osmanlı Donanması ve Kapudân-ı Derya ile İlgili Teşrifat Hakkında Belgeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, İstanbul 1982, s. 25-84.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, “Cezayirli Hasan Paşa”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul Tarihsiz, s. 86.

GROOT, A. H. de, “Muhsinzâde Mehmed Pasha”, *EF²*, VI, s. 998.

GÜNER, Selda, “Mısır’da Asi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)”, *AÜDTCF Dergisi*, LIII/1, Ankara 2013, s. 155-182.

İLGÜREL, Mücteba, “Levent”, *TDVİA*, XXVII, s. 149-151.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002, s. 99-105.

KAÇAR, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mühendishanelerin Kuruluşu”, *Osmanlı*, VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 680-697.

, “Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808’e Kadar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, II, İstanbul 1998, s. 69-137.

, “Osmanlı Devleti’ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)”, 31, *Yeni Türkiye*, (Ocak-Şubat 2000), s. 647-651.

, “Humbaracı Ocağı'nın Kuruluşu ve Askeri Teknik Eğitim”, 31, *Yeni Türkiye*, (Ocak-Şubat 2000), s. 652-658.

Enver Ziya Karal, “Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar”, *Bellekten*, IV/14-15, TTK Yay., Ankara 1940, s. 175-189.

KAVAS, Ahmet, “Tilimsân”, *TDVİA*, XL, s. 159-163.

, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, YKY Yay., İstanbul 1999, s. 542-543.

KIMCHE, David, “The Political Superstructure of Egypt in the Late Eighteenth Century”, *The Middle East Journal*, 22/4, (Autumn 1968), s. 448-462.

KISLING, H. J., “Sultan II. Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)”, *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara 2002, s. 109-116.

KOENIG, N. A., “Ali Bey”, *İA*, I, s. 316-318.

KÖKSAL, Gül, “Tersane-i Amire'de Çağlar Boyu Gemi İnşa Yerleri, Düzenekleri ve Koruma Önerileri”, *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 403-428.

KÖSE, Osman, “Kırım'ın Ruslar Tarafından İşgal ve İlhakı”, *Türkler*, XVIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 464-470.

KUBİLAY, Ayşe Yetişkin, “Kalyoncu Kışlası”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 401.

LUKOWSKI, Jerzy T., “Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland during the Early Reign of Stanislaw August Poniatowski”, *The Historical Journal*, 28/3 (September 1985), s. 557-574.

“Maina”, *Encyclopedia Londinensis*, XIV, Der. John Wilkes, London 1816, s. 160-161.

“Maina and Mainotes”, *Encyclopedia Britannica*, XVII, Ed. Hugh Chisholm, New York 1911, s. 431-432.

MORDTMANN, J. H.-[Ercümen Kuran], “Djezairli Ghazi Hasan Pasha”, *EP*, II, s. 533-534.

NAGATA, Yuzo, “Muhsinzâde Mehmed Paşa”, *TDVİA*, XXXI, s. 48-50.

NEUMANN, Christoph K., “Decision Making Without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy Circa 1780”, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, Ed. C. E. Farah, Missouri 1993, s. 29-34.

NİRVEN, Saadi Nazım, “Cezâyirli Gazi Hasan Paşa ve Taksim Suları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1965, s. 3535-3536.

OKÇUOĞLU, Tarkan, “Cerrah Mahmud Efendi Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s. 410.

ÖZBARAN, Salih, “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 31, İstanbul 1977, s. 66-146.

ÖZDEMİR, Şenay, “Osmanlı Donanmasının Bir “Seyir Defteri” ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/37, Ankara 2005, s. 113-163.

, “Osmanlı’da Gemilerin Denize İndirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Manisa 2010, s. 15-36.

, “Korsanlıktan Kaynaklanan Zararın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti’nin Avusturya’ya Vermiş Olduğu Senet”, *Kekibeç*, 18, (2004), s. 395-406.

PHILIPP, T., “Zâhir al-‘Umar al-Zaydâni”, *EP*, XI, s. 393.

SÜSLÜ, Azmi, “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807”, *Belleten*, XLVII/185, Ankara 1984, s. 259-279.

TANSEL, Selahattin, “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *AÜDTCF Dergisi*, VIII/4, Ankara 1950, s. 475-536.

, “Osmanlı-Leh Münasebetleri 1764-1768”, *AÜDTCF Dergisi*, IV/1, Ankara 1946, s. 69-84.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “XVIII. ve XIX. Asırlarda Cebel Lübnan Şihâboğulları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, IX/13, İstanbul 1958, s. 31-44.

, “XVIII. Yüzyılda Akdeniz’de Rus donanması ve Cezzâr Ahmed Bey’in Beyrut Savunması”, *BTTD*, 5, İstanbul 1968, s. 37-45.

, “Şahabettin Tekindağ, “Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Cafer Kapudan’ın Arızası”, *BTTD*, II/7, İstanbul 1968, s. 66-70.
TOPAKTAŞ, Hacer, “Avrupa’nın Ortak Derdi Polonya Tahtı: Stanislaw August Poniatowski’nin Seçimi (1763-1764)”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXVIII/1, (2011), s. 183-196.

UYSAL, Zekiye, “Cezâyirli Gazi Hasan Paşa’nın Çanakkale Civarındaki Eserleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 14 (2016), s. 47-78.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa’ya Dâir”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 17-40.

, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *İA*, V/1, s. 319-323.

, “Sadrazam Halil Hamid Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, V, İstanbul 1936, s. 213-269.

ÜLKER, Necmi, “XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Mısır Seferi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s. 1-30.

WIGGLESWORTH, Edward-Thomas Gamaliel Bradford, “Mainots”, *Encyclopedia Americana*, VIII, Philadelphia 1840, s. 219-220.

YAKITAL, Emin, “Derya Kaptanı Gâzî Hasan Paşa’nın Vakfiyeleri”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, III, TTK Yay., Ankara 1989, s. 1261-1275.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi”, *Erken Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, Ed. Seyfi Kenan, İsam Yay., İstanbul 2010, s. 421-448.

EKLER

Ek 1: Cezayirli Hasan Paşa'yı tasvir eden bir gravür *

Hasan Pacha, Sultan Pacha.

* Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, II, Paris 1822, planche 96.

Ek 2: Cezayirli Hasan Paşa'yı betimleyen bir yağlı boya tablosu *

* İstanbul Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi, nr. 160/18. Bu tablo Feyhaman Duran tarafından 1949'da yapılmıştır.

Ek 3: Cezayirli Hasan Paşa'yı tasvir eden tablo*

* İstanbul Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi, nr. 3598/1. Bu tablo Hüsni Tengüz albümü içerisinde yer almaktadır.

Ek 4: Cezayirli Hasan Paşa'yı tasvir eden yağlı boya tablosu*

* Bu tablo Refik Aziz'e aittir.

Ek 5: Cezayirli Hasan Paşa'yı tasvir eden bir başka yağlı boya tablosu*

* Bu tablo Refik Aziz'e aittir.

Ek 6: Cezayirli Hasan Paşa'nın Çeşme Kalesi Önündeki Anıtı

Ek 7: Cezayirli Hasan Paşa'nın inşa ettirdiği Kasımpaşa'daki Kalyoncu Kışlası*

* İstanbul Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi, nr. 3765/2.

Ek 8: Cezayirli Hasan Paşa'nın Şumnu'da yanında bulunan ve vefatının ardından İstanbul'a nakledilen muhallefatı*

Meşâ-yı Şumnu'da ecel-i mev'uduyla vefât eden sadr-ı sâbık Cezayirli Hasan Paşa'nın der-i aliyyeye irsâl olunan muhallefât defteridir. Fî 20 B sene 1204.

Hafız Halil hattıyla Mushaf-ı Şerîf ma' atlas kîse 1	Abdullah Efendi hattıyla Delâili'l-Hayrat ma' kadife kîse 1	En'âm-ı Şerîf 1	Altun mineli murassa' depesi kebîr zümrüdlü hançer ma' altun kamçı ve elmaslı cübbe Adet 1	Altun mineli elmaslı depesinde gök yakutlu hançer Adet 1	Kebîr pırlanta yüzük Adet 1	Sade altun kutu Adet 1	Kebîr yakut yüzük kolları elmaslıca Adet 1	Kebîr zümrüd yüzük Adet 1	Altun pirûze yüzük Adet 1
Altun mücevher sim kapaklı öd kutusu Adet 1	Altun ırfân mücevher öd kutusu Adet 1	Altun elmaslı ve zümrüdlüce öd kutusu Adet 1	Elmas ve zümrüd ile murassa' altun kutu Adet 1	Elmaslı ırfân kutu derûnunda üç adet sagîr elmas Adet 1	Zümrüd ve elmas ve lâ'l murassa' altun zarf ma' fincan Adet 3	Mücevher basma altun sâ'at ma' mücevher köstek Adet 1	Kenarı elmaslı altun sâ'at Adet 1	Mücevherli mineli altun Paris sâ'at Adet 1	Sade mineli altun Paris sâ'at Adet 5

* BOA, D. BŞM. MHF., nr. 87/76.

Elmaslı altun sağır bâd-zehr kutusu ma' bâd-zehr Adet 1	Sim kebîr kapudan sâ'ati Adet 1	On üç incülü altun hurçlu zümrüd imameli pürsuzî tesbih Adet 1	Altun harçlı beşbûr felemink teşbih Adet 1	Mercanlı tesbih Adet 1	Kılabdan harçlı felemink tesbih Adet 1	Altun çenberli depesi bir adet elmaslı gözlük Adet 1	Altun elmas ile murassa' macun hokkası ma' mücevher kaşık Adet 2	Hindî kutu derûnunda itr şişe 1	Anber Tahminen miskal 12
Bâd-zehr Adet 3	Öd Tahminen deste 35	Altun takımlı elmaslı piştov tek 1	Altun takımlı elmaslı kabzasında bir adet zümrüdlü pala Siyah sağrı kaplı 1	Kabzası murassa' yeşim ve takımları murassa' siyah kadife kınlı kılıç Adet 1	Yeşim kabzalı altun takımlı murassa' kılıç Mor kadife kaplı Adet 1	Som kabzalı kabzasında bir adet elmas ve yedi lâ'l ve üç adet zümrüdlü pala Adet 1	Gergerdan kabza yaldızlı simli pala Adet 1 1 2	Som kabzalı bolad altun takımlı dalgalı kılıç Adet 1	Altun mücevherli yatağan bıçağı ma' altun köstek Adet 1
Yakut ve elmas ile müzeyyen altun vezne Adet 1	Yaldızlı sim kılıç Adet 1	Gergerdan kabzalı altun takımlı kılıç Adet 1	Som kabzalı yaldızlı simli ve sim müzeyyen kılıç Adet 1	Altun harbî Adet 1	Altun takımlı piştov Çift 2	Sim kaplama piştov Tek 1	Sim takımlı piştov üç kundaklı Çift 1	Abonos kuşağı Adet 1	Sırmalı palanga Adet 1

Simli karabine Çift 1	Simli kaval dürbin Adet 2 <u>1 (Bayağı)</u> 3	Al binış üzerinde etrafı ve ortaları murassa‘ kebîr şemşe Adet 2 Püskülleri altun ve incülü ve zümrüdlü ma‘ saye kîse	İşleme şal destar puşidesi Adet 2	Altun mızrak püsküllü Adet 3	Itr şişe Adet 6	Sagîr sim yağ kutusu Adet 1	Sim sümbüke Adet 1	Fındık ve Macar altunu Adet 5587	Kıblenümâ Adet 1
Denru hataî Parça 1	Çuka binış Adet 2 3 <u>5</u>	Yaldız altunu Adet 400 <u>7872,5</u> 8272,5	Mahbûb-ı Mısır 471,5 <u>785,5</u> 1257	Rub‘iyye-i fındık Adet 1171 <u>6631</u> 7802	İstanbul nısfıyesi Adet 941 <u>65</u> 1006	Nısfıye-i Mısır Adet 106 <u>4199</u> 4305	Sim takımlı çekmece Adet 1	İstanbul zer-i mahbûbu Adet 1558	Simli çay takımı ma‘ tepsi Çift
Şeridli penbe ihram Adet	Şeridli turuncu ihram	Germsûd kaplı gabare farsak	Kör germsûd kaplı vaşak nafesi binış	Sincabî şala kaplı vaşak nafesi cübbe	Sarı germsûd kaplı sırt samur binış	Taraklı boğça Adet	Zincirli altunu Adet	İkilik Macar altunu Adet	Banaluka müsta‘mel saf seccadesi

1	Adet 2	Adet 1	Adet 1	Adet 1	Adet 1	1	707	108	Adet 1
Sırmalı kadife bâlîn Adet 1	Nühas yaldızlı su tası Adet 1	Sim dökmeli şeridli yeşil kadife entari Adet 1 <u>2 (Güvez)</u> 3	Simli ayak tası Adet 2	Tenru memlû kutu Adet 3	Mumya Adet 1	Sagîr sim lehen ma' kaşık Adet 1	Dört fenar kemer-bend şal Adet 1	Üçlük Macar Adet 8	Altı fenar pılanbûş şal Adet 1
Acemî mendil Adet 1	Cezayir şalı Adet 1 <u>2</u> 3	İşleme havî Adet 1	Dokuz nüshalı fes Adet 1	Ayneli kuşak Adet 1	Zerre ma' sırmalı ser- penâh Adet 1	Sim kıblenümâ ma' zarf Adet 1	Sırma hıraslı incülü güvez kadife kaplı sırt samur kocuk Adet 1	Acem keçesi seccade Adet 1	Kılabdan saçaklı Banaluka seccade Adet 2
İşleme şal destar puşidesi Adet	Bir çit sırma ve incülü şemseli saye kaput Adet	Eyvanlı şal kaplı alma biniş kürk Adet	Al kebîr germsûd samur nafesi cübbe Adet	Al kebîr germsûd kaplı sırt samur biniş Adet	Beyaz ihram Adet 1	Tombak dürbin Adet 1	Tarih-i Hayreddin Paşa Cild	Gazavât-ı müteveffâ- yı müşârün- ileyh Cild	Hoca Tarihi Cild 1

1	1	1	1	1			1	1	
Delâilü'l-hayat	Menâsikü'l-hacc	Türkî Tarihi	Şemâil-i Şerîf	Hısn-ı Hasîn	Silsilenâme	Cennetü'l-esmâ	Tarih-i Mısır	Vakfnâme	Cezb-i Muhiddin
Cild	Cild	Cild	Cild	Cild	Adet	Cild	Cild	Cild	Cild
1 (Bâ-hatt-1 Vasfî)	1	2	1	1	1	1	2	1	1
1 (Bâ-hatt-1 Nâilî)							1		
2									
1 (Bâ-hatt-1 Abdullah Efendi)									
1 (Bâ-hatt-1 Şâmîzâde Abdullah Efendi)									
3 Def'a									
1 Def'a									
8									

Tarih-i Cezayir Cild 1	Hızbi'l-esrâr Cild 1	Hızbi'l-bahr Cild 1	Tuhfetü'l-kibâr Cild 1	Esmâü'l-bedriyye Cild 1	Türkî risale Cild 1	Beyaz bornoz Adet 2 1 (Şeridli saye)	Bağdadî aba Adet 1	Monla aba Adet 1	Monla Mardinî futa Adet 1
Denizli bezi Top 1	Cedîd işleme havî Adet 1	Bez çinik 1 1 (Börüncek)	Beyaz dizlik Adet 3	Kadife boğça Adet 2	Börüncek kuşak Adet 1	Kebîr simli dürbin Adet 1	Sırmalı cedîd palanga Adet 1	Div ayinesi Adet 1	Sırma seraseli sim düğmeli atlas entari Adet 2 1
Sırma ve incülü çaprashlı güvez kadife entari Adet 1	Cedîd oya yemeni Adet 7 1 (Çevre)	Çiçekli boğça Adet 1	Güvez çarşısı Adet 1	Sarı ve neftî çıbıklı rızaî şal Adet 1 1 (Güvez)	Altı parmak rızaî Adet 1	Sarı çiçekli şal Adet 1 1 (Abanî)	Abanî çiçekli boğça şal Adet 1	Beyaz kefi şal Adet 1	Kılabdanlı ahmediyye Adet 4
Altınoluk boğça Adet	Cedîd gömlek Adet	Don Adet 11	İşleme güvez atlas boğça Adet	Beyaz yelek Adet 7	Beyaz entari Adet 1	Telli tîn entari Adet	Sarı sevanî kaftan Adet	Monla sevanî kaftan ma' entari	Monla şerbâb kaftan ma' entari

1	10 3	3	1	1		1	1	Adet 1	Adet 1
Monla yelek Adet 3	Monla destar puşîdesi şal Adet 1 1	Kadife boğça Adet 1 1 (Çiçekli)	Mısırî yanak bağı Adet 2 1	İşleme börüncek çinik Adet 1	Mâî şalvar Adet 1	Şal-ı sağır Adet 3	Çay teneke 1	Ayineli sandal entari Adet 1	Ayineli gömlek Adet 1
Sandal aynî Adet 7 1 1	Cezayirî akçe kesesi Adet 3	Kadife eldiven Adet 1	Tirşe şemsiye Adet 1	Sim zarflı gözlük Adet 1	Altun çenberli yakutlu arûsek zarflı gözlük Adet 1	Sim çenberli arûsek zarflı gözlük Adet 1	Altun çenberli işlemesi elmaslı altun mineli zarflı gözlük Adet 1	Mücessem aynî Adet 3 1	Bağlık Adet 2
Çevre Adet 1	Boyama Adet 3 1	Sırma ayntab Adet 1	Tenrû ve kurs memlû kutu Adet 4	Beyaz flota Adet 1	Siyah Türkmen abası Adet 8	Deri kalpak Adet 8	Yüzük Adet 9	Özbek sikkesi Adet 1	Beyaz fes Adet 1
Monla puşî Adet	Monla Acemî mendil	Trablus kuşağı	Abonos kundaklı simli altun	Simli ve mercanlıca filinta	Simli dönbeğ Adet	Yıldızlı sim toplu kargı mızrak	Som tarak Adet	Köhne fota Adet	Sade kayış Adet

3	Adet 2	Adet 3	kakma kabza hare şeshane Adet 2 1 (Kaval)	Adet 2	3	Adet 1	1 (Şikest) 1 (Tam)	2	1
Yıldızlı sim kabaralı ayine Adet 1	Sim macun kaşığı Adet 1	Tombak tas ma' tepsi Adet 1	Mercanlı ve kehribarlı ve sade ustura Adet 11	Makras Adet 2	İşleme şal berber peşkiri ma' enselik Adet 1	İşleme makreme Adet 1	Sade havî Adet 2	Atlas boğça Adet 1	Sim çay ibriği Adet 1
Köhne berber peşkiri ma' enselik Adet 1	Kaplan postu Adet 3	Sırmalı ve simli keçe Adet 4	Simli ve sim bendli gaddare Adet 1	Cedîd Banaluka saf seccade Adet 2	Cedîd Banaluka seccade Adet 3	Kilim Adet 3	Cedîd Banaluka yasdık Adet 15	Cedîd Banaluka ma' kad Adet 4	Cedîd Banaluka keçe Adet 1
Sim sini Adet 1	Yeşil çuka kaplı samur kontuş Adet 2 1 (Safranî	Yeşil çuka kaplı kanbur benekli samur Adet 1	Yeşil çuka kaplı samur paçası bol yenli Adet 3 2 (safranî	Yıldızlı sim kemer raht zerre enselikli ma' rişme Adet 1	Yıldızlı sim şimşir Adet 2	Sim kabaralı Adet 1 1 (sırmalı)	Yıldızlı simli gaddare Adet 1	Yıldızlı sim rikâb bargir Çift 1	Penbe diba üzerine yıldızlı sim kabaralı Adet 2

	çuka kaplu)		<u>çuka kaplu)</u>						
			5						
Sim matara Adet 1	Yekpare sim sagîr sandık Adet 1	Al çuka yedek örtüsü Adet 2	Zincir enselikli beyaz sim raht Adet 9	Yıldızlı sim kaplı piştov kuburu Çift 9 1 (Kabzalı)	Sim zarf Adet 15 16 (Trabzonkârî) 6 Def'a	Sim süzğü Adet 1	Yıldızlı sim macun hokkası ma' kaşık Adet 1	Elmas ve yakut ile müzeyyen altun zarf ma' fincan Adet 2 2 1 5	Mekke fincanı Adet 7 3
Süleymanî mücevherli altun macun hokkası ma' elmaslı altun kaşık Adet 1	Sagîr tahta sandık Adet 1	Sim kabaralı sagîr sandık Adet 1	Üstüfe sâ'at şiltesi Adet 1	Beşer kollu yıldızlı sim çelenk Adet 2	Yedi kollu altun çelenk Adet 1 (Ortasında bir adet yakut)	Telli kîse derûnunda üç parça anber	Bir kutu mendlû anber	Sancak Mushaf-1 Şerîf Adet 1 (Sim zarflı) 1 (Kadife)	Sim halka bir miktar

Sim kopça Çift 1 1,5	Sim pafta Adet 1	Kılabdan köstek Adet 1	Mercanlı kalemtraş Adet 2	Üstüfe mektup kesesi Adet 9	Atlas telhis kîsesi bir miktar	Elvan düz ihram Adet 14 1	Şeridli ihram Adet 4 2	Kör germsûd kaplı sırt samur biniş Adet 2 (Ma‘ boğça)	Safranî sofa kaplı siyah dîlgü nafesi kontuş Adet 1
Seraser kaftan Adet 3 1 (Üslük)	Fıstıkî germsûd kaplı farsak biniş Adet 1	Şal kaplı farsak biniş Adet 1 1	Güvez şala kaplı samur nafesi cübbe Adet 1	Germesûd kaplı kakum biniş Adet 3 <u>3 (Cübbe)</u> 6	Sevgendî sof Adet 1	Mataracı dolaması Adet 3	Biniş saye kaput Adet 1 1	Başlık saye Adet 2 1	Samur paçası tulum 1
Şalî kaplı kubur yenli kakum Adet 7	Kakum tulum 5	Sof kaplı bol yenli kakum Adet 3	Sarı germsûd kaplı vaşak nafesi biniş Adet 1 (Ma‘ boğça)	Şala kaplı samur nafesi cübbe Adet 1	Altun kabaralı mercanlı ve sırmalı tırkeş ma‘ okluk Adet 1	Tîr kubur Adet 1	Uşağıkârî monla yasdık Adet 4 (Kebîr) 4 (Sagîr)	Keman Adet 1	Kaval ve dürbin Adet 1
Sırmalı gayret	İki sırma şemsiyeli	Cezayir kemerî	Kalçın	Penbe terlik	Şemsiye simlice	Şalî	Şalî donluk	Şalî biniş	Şalî cübbe

kuşağı ma' palaska Adet 2 1 1	saye harvanî kaput Adet 1 (Ma' başlık ve kîse)	Adet 5	Çift 3 2	Çift 1	Adet 4 1	Top 2	8	Adet 5	Adet 6
Altun baftesi hataî boğça Adet 1	Güvez ve yeşil Hindî şal entari Adet 2	Monla meşin safra Adet 1	Germşüd kürk kabı Adet 2 1	Mısrî peşkir Adet 1	Şal kürk kabı Adet 2	Sırmalı Cezayir ve Mısrîkarî gaşiye minder ve eğer ve piştov kuburu ve başlık ve rişme takım 2 4	Yaldızlı Mısrî ve Cezayirî rikâb Çift 7	Diba piştov kuburu Çift 1	Sırma harçlı sof kerake ma' boğça Adet 1
Sof ferace Adet 2	Yeşil sandal Parça 1	Sırmalı Ka'be örtüsü Adet 1	Yeşil boğça derûnunda bir miktar Ka'be örtüsü	Sim düğmeli güvez kadife entari Adet 1	Mâi şalvar Adet 1	Çuka sagîr Adet 2 2 4	Monla boğça Adet 2	Altun varaklı ve incülü şalî kerake Adet 1	Makreme kîsesi Adet 1

								2 (Sof)	
								3	
Şalî çakşır Adet 3 (Ma' boğça) 2	Gömlek ma'don Adet 1 1	İşleme uçkur Adet 2 2	İşleme havî Adet 2 2 2 13 13	İşleme başlık Adet 1 8 1	Çevre Adet 1 1	Börüncek berber peşkiri ma'enselik Adet 1	Monla şal destar puşidesi Adet 1	Dülbend ta'm makremesi Adet 1	Sof donluk 3
Monla beldar kaftan ma'entari Adet 1	Sırma çabrastlı zerdûs cepkeni Adet 1	Çuka biniş ve cübbe Adet 7	Şala kaplı sırt samur biniş Adet 2	Tirşe rengi şala kaplı sırt samur cübbe Adet 1	Çuka kapu perdesi Adet 1	Çuka eğer örtüsü Adet 4	Simli taban ve gabara simli kılıç Adet 5 2 (Sim bendli)	Som kabzalı yaldızlı simli taban kılıç Adet 1	Som kabzalı simli pabuş Adet 1
Siyah puşi Adet 8 2	Monla Sakızî sancak Adet 3	Altunoluk kuşak Adet 3	Bağdadî kuşak Adet 6	Büyük yamçı kaplı kurt kürk Adet 1	Fıstıkî sofa kaplı bol yenli sırt samur kürk Adet	Yeşil sofa kaplı bol yenli sırt samur kürk Adet	Kemha boğça Adet 1	Vaşak nafesi tulum 1	Siyah Türkmen abası Adet 1

					1	1			
Güvez çuka kaplu sırma çabrastlı siyah dilgü kırçıl kocuk	Kadife Tahminen deste 30 Adet 10 1	Kemha Tahminen deste 18 1	Telli üstüfe Tahminen deste 21 2	Yeşil ve gabara atlas-1 Venedik Tahminen deste 61 25 9 9	Sakızî atlas donluk 6	Sandal Tahminen deste 10	Kutnî Tahminen deste 3	Canfes donluk 2	Sakızî monla seccade Adet 1 10
Sakızî hataî tahminen deste 7 34 1 55 40 137	Diba 0,5	Sakızî çiçekli Tahminen deste 20	Yeşil kadife kaplu sekiz sırma şemseli incülü kırçıl siyah dilgü harvanî Adet 1	Germşûd parça 2	Burusa kutnî Top Parça 3 1 1	Germşûd rızaî ve kutnî ve şalî parça 16 25	Güvez şalî cübbe kürk kabı Adet 1	Kırmızı ve yeşil Sakızî şal Adet 1 3	Beyaz bornoz Adet 2
Müsta'mel gabara çınarî entari	Penbe çorap Çift	Alaca Top	Sandal yemeni	Frenk bezi Top	Altunoluk Parça	Kırmızı bez Top	Enfiye aynî Adet	Hümâyûn donluk	Kırmızı ve beyaz fes

Adet 7	4 2,5	Parça 13 2 1	Adet 9 1	1	7	2 1	4	1	Adet 237
Börk fesi Adet 10 19 (Börk)	Atlas telhis kîsesi Deste 1	Hilâlî Mağribî şal Adet 3 2	Elvan sandal Top Parça 7 1 28 2 15	Sakazî hataî Top 1	Yeşil kemha Top 1	Saye parça 1 1 (Atlas)	Nar çiçeği şala kaplu vaşak nafesi serhaddî Adet 1	Bâd-zehri şala kaplu sırt samur cübbe Adet 1	Fıstıkî çuka kaplu samur paçası kontuş Adet 1 1 1
Fıstıkî çuka kaplu sırt samur serhaddî Adet 1	Yeşil çuka kaplu sırt samur bol yenli Adet 1	Şalî Top 8	Sancak parçası	Çuka biniş ma' cübbe Adet 2	Şalî biniş Adet 1	Çuka entari Adet 2	Alaca entari Adet 5 1 (Köhne çiçekli) 1 4	Begbenî destar Adet 1	Alaca yelek Adet 2

Feraceler kuşağı Adet 2	Bez don ma' gömlek Adet 1	Börüncek don Adet 3	Gömlek Adet 2	Gömlek bez Top 1	Sırmalı kuşak kolanı Adet 1	Denizli bezi Top 10	Cezayir ihramı harir Adet 3 1 (Kırmızı)	Canfes sandal bayrak Adet 4 1	Bir kîse derûnunda bir miktar uşâk
Yaldızlı sim alem ma' Mushaf-1 Şerîf Adet 1	Çürük samur yakası 1	Kaliçe seccade Adet 1	Atlas tüfenk yasdığı Adet 1	Rûnümali alay tûfengi Adet 5	Sim kaplama mercanlıca tüfenk Adet 2	Çifte temurlu meneviş filinta Adet 1	Abonos kundaklı simli ve altun kakma hare şeşhane Adet 1 1	Top ağızlı sim kakma filinta Adet 1	Sim bilezikli zerişanlı hare şeşhane Adet 1
Sim kaplama mercanlı Türkî tûfengi Adet 1	Abonos kundaklı sim bilezikli hare şeşhane Adet 2 2 1	Yaldızlı yekpare sim kaplama Türkî tûfengi Adet 1	Dört çakmaklı tombak takımlı tüfenk Adet 1	Simli melbun filinta Adet 1	Mercanlı tüfenk Adet 1	Kargı mızrak Adet 6	İki başlı sim kuşak Adet 1	Mısırî yanak bağı Adet 2 2	Mısırî futa Adet 1 1
Monla Mardinî	Monla	Mardinî kırmızı futa	İşleme şal kahve	İşleme ta'm	Bir miktar	Sarı mürre	Siyah	Atlas tobra	Diba soframa' Mardinî

beyaz yanak bağı Adet 1	beyaz futa Adet 2 2 (Kırmızı) 1	sagîr ve kebîr Adet 14 2 2	makremesi Adet 5	makremesi Adet 25 8 2 1	...	Parça 1	peştamal Çift 1	Adet 4	peşkir Adet 1
Ahmediyye Adet 2	Çit Parça 2	İşleme gülâb makremesi Adet 18	Boğça Adet 18	Hataî kahve puşidesi Adet 1 2 (Üstüfe)	İşleme aynî kuşak Adet 1	Bağ aynî Adet 26	Kılabdan şerid ve saçak Top 10	Bir miktar kürk hurdesi	Sevgendî sofa kontuş ve sehaddî kabı Adet 5 6
Banaluka seccade Adet 1 3 (Monla kılabdanlı)	Sofra hasırlık Adet 2	Kılabdan şeridli saye gaşiye Adet 1	Germesûd cübbe kürk kabı Adet 1	Saye samurluk kîsesi Adet 1	Üstüfe üzerine Banaluka abası Adet 1	Çuka ferace Adet 1	Cedîd sade havî Adet 70 8	Moskof samuru dane Çift 10 5	Bir tobra derûnunda bir miktar samur parçası
Def'a bir kîse derûnunda bir miktar	Hassa Top	İpek işleme havî	Hamam peştemali	İşleme hamam gömleği	Silecek Adet	Al saye kaputluk	Farsak tahta 1	Ulema kavuğu	

samur ve dilgü parçası	1	Adet 6	Adet 2 2	Adet 1 1 1	1 1	1		Adet 1	-